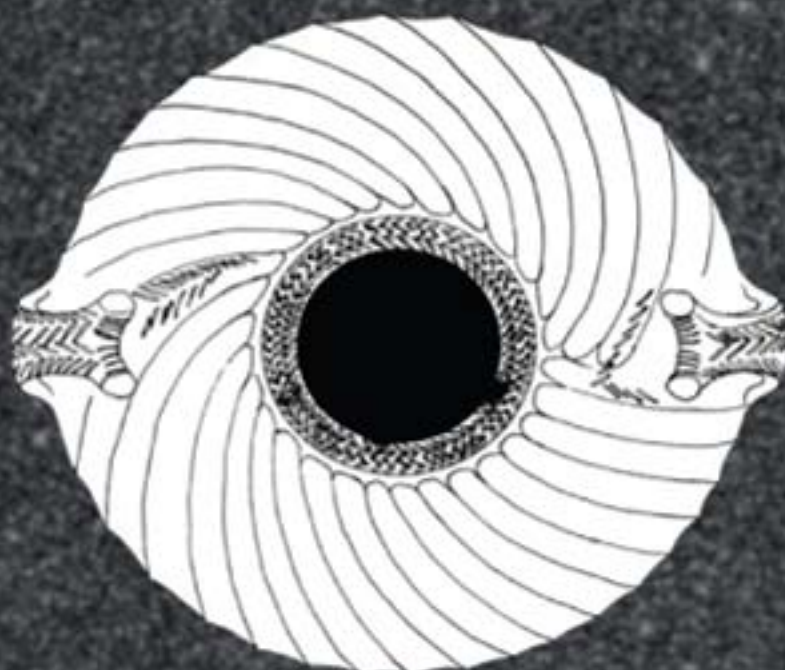

ირაკლი ჩავლეიშვილი

Irakli Chavleishvili

ფიჩვნარის ძვ. წ. II-I ათასწლეულების
ნამოსახლარები

PICHVNARI SETTLEMENT SITES IN
THE SECOND-FIRST MILLENNIA BC

IX

ბათუმი

2025

BATUMI

ირაკლი ჩავლეიშვილი

ფიჭვნარი

IX

ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის
სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის
არქეოლოგიური ექსპედიციებისა და საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის ერთობლივი
ექსპედიციის მუშაობის შედეგები

(1981-2010 წწ)

**ფიჭვნარის ძვ. წ. II-I ათასწლეულების
ნამოსახლარები**

სსიპ აჭარის მუზეუმი
ამირან კახიძის სახელობის აჭარის არქეოლოგიური მუზეუმი

2025

Irakli Chavleishvili

PICHVNARI

RESULTS OF EXCAVATIONS
CONDUCTED BY THE N. BERDZENISHVILI BATUMI RESEARCH INSTITUTE
ARCHAEOLOGICAL EXPEDITIONS
AND THE JOINT BRITISH-GEORGIAN
PICHVNARI EXPEDITION

(1981-2010)

VOLUME IX

**PICHVNARI SETTLEMENT SITES IN
THE SECOND-FIRST MILLENNIA BC**

LEPL AJARA MUSEUMS
AMIRAN KAKHIDZE AJARA ARCHAEOLOGICAL MUSEUM

2025

UDC (უაკ)904(479.223)
ჩ.-148

© ირაკლი ჩავლეიშვილი 2025

ფიჭვნარი IX: ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიციებისა და საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის ერთობლივი ექსპედიციის მუშაობის შედეგები: 1981-2010 წწ

რედაქტორები: თეონა ზოიძე, თამილა ლომთათიძე, ემზარ კახიძე
სარედაქციო კოლეგია: ინგა გოგიბერიძე, თამარ შალიკაძე, მერაბ უზუნაძე

დაბეჭდილია საქართველოში
სტამბაში „ფავორიტი სტილი“
აბელ ენუქიძის ქ. №5

© CHAVLEISHVILI, IRAKLI 2025

PICHVNARI IX: RESULTS OF EXCAVATIONS CONDUCTED BY THE N. BERDZENISHVILI
BATUMI RESEARCH INSTITUTE
ARCHAEOLOGICAL EXPEDITIONS AND THE JOINT BRITISH-GEORGIAN PICHVNARI
EXPEDITION: 1981-2010

INCLUDES BIBLIOGRAPHICAL REFERENCES AND FIGURES

PRINTED IN GEORGIA
BY PRINTING HOUSE "FAVORITE STYLE", 5 ABEL ENUKIDZE STREET

ISBN 978-99940-0-114-9
ISBN 978-9941-8-8348-4

სარჩევი

წინასიტყვაობა	7
შესავალი.....	9
ძეგლის დახასიათება და გათხრების მსვლელობა	16
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამოსახლოები და მშენებლობის ტექნიკა II-I ათასწლეულებში (ნერილობითი წყაროები).....	21
დასახლების სისტემა და კარ-მიდამო.....	22
კონსტრუქციული სტრუქტურა და მშენებლობის ტექნიკა (საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობა)	29
ლითონდამუშავება (ჩამოსხმა და მჭედლობა)	44
რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები და სულიერი კულტურა	120
ბერძნები და კოლხები: ქორწინების საკითხები და ეთნიკური კატეგორიები	135
დასკვნა	143
Summary (ინგლისური რეზიუმე).....	149
ბიბლიოგრაფია	153
სურათების და ტაბულების აღწერილობა	158

წინასიტყვაობა

ფიჭვნარის მრავალწლიანი საველე კვლევა-ძიების შედეგად შექმნილ მდიდარ სამეცნიერო მემკვიდრეობას, მეცხრე ტომის გამოცემით, კიდევ ერთი საინტერესო ნაშრომი შეემატება. ეს ფაქტი მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ პროფ. ამირან კახიძის გარდაცვალების მიუხედავად, მის მიერ დაარსებული „ფიჭვნარის“ მონოგრაფიათა სერია არ შეწყვეტილა.

ამჯერად, გთავაზობთ მისი კოლეგის, მონაფისა და მეგობრის, ისტ. დოქტ. ირაკლი ჩავლეიშვილის ნაშრომს ფიჭვნარის დასახლების შესახებ, რომელიც მნიშვნელოვნად შეავსებს იმ ლაკუნას, რაც საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ამ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი არქეოლოგიური ძეგლის, გარკვეულწილად, ცალმხრივ შესწავლას მოჰყვა.

მხედველობაში გვაქვს პირველი 7 ტომი, რომელიც, ძირითადად, ფიჭვნარის სამაროვნის კვლევას ეხებოდა. თუმცა, 2023 წელს ამირან კახიძისა და ნარგიზ სურმანიძის რედაქტორობით გამოცემულმა მერვე ტომმა, რომელიც ფიჭვნარის ნაქალაქარს მიეძღვნა, ძეგლის შესწავლის ახალი მიმართულება გამოკვეთა. წინამდებარე ნაშრომიც ამ უდავოდ კარგი წამოწყების გაგრძელებაა და ვიმედოვნებთ, სხვა მკვლევრებიც შეუერთდებიან ამ ტენდენციას.

ავტორის თხოვნით, წინამდებარე მონოგრაფიის შექმნაში მნიშვნელოვანი წვლილის შეტანისათვის უღრმეს მადლობას ვუძღვნი: დავით ხახუტაიშვილს, ამირან კახიძეს, მაიკლ ვიკერსს, ანზორ ჯაველიძეს, ირაკლი იაშვილს, ნინო ძნელაძეს, ნარგიზ სურმანიძეს, გიორგი ბიბილეიშვილს, ედუარდ კვირიკაძეს, მერაბ ხინკილაძეს, ანდრეი ჩმუტს, გურამ სვანიძეს, თეიმურაზ ინაიშვილს, ასლან თურმანიძეს, გულიკო ცისკარაძეს, ვაიდე ფერსელიძეს და ფიჭვნარის, ჩოლოქის, შუაღელის, ალამბარის მოსახლეობის იმ ნაწილს, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა ფიჭვნარის გათხრებში.

თეონა ზოიძე

სსიპ აჭარის მუზეუმის დირექტორი

ემზარ კახიძე

ამირან კახიძის სახელობის აჭარის არქეოლოგიური მუზეუმის მმართველი

შესავალი

ფიჭვნარის გეგმაზომიერმა არქეოლოგიურმა შესწავლამ ჯერ კიდევ საწყის ეტაპზე გამოკვეთა მისი უნიკალური სახე. მკვლევრებმა იმთავითვე დაიწყეს კოლხეთის სანაპირო ზოლის შესახებ უცხოურ წერილობით წყაროებში არსებული ცნობების ფიჭვნართან დაკავშირება და ჰიპოთეზური კვლევა.

სამწუხაროდ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამ საკითხთან დაკავშირებით, ერთიანი აზრი დღემდე არ ჩამოყალიბებულა და ფიჭვნარის დასახლების სრული იდენტიფიკაციის საკითხი დღემდე ღია რჩება. ერთადერთი, რამაც ამ საკითხში სრული სიცხადე შეიძლება შეიტანოს, მხოლოდ ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები იქნება.

ჩვენ შევეცადეთ თავი მოგვეყარა ყველა მეცნიერული მოსაზრებისათვის, რომელიც სხვადასხვა დროს გამოითქვა სამეცნიერო წრეებში. ამათგან, ზოგიერთი არგუმენტი, შესწავლის საწყის საფეხურზე, არ იყო სხვადასხვა არტეფაქტით გამყარებული. ეს სრულად არ უკარგავს ფასს ამ ვარაუდებს. პირიქით, ეს იძლევა იმის საუკეთესო საშუალებას, რომ ახლებურად მივუდგეთ საკითხის ირგვლივ არსებულ ამა თუ იმ მოსაზრებას, შეხედულებას, რომელსაც მყარად ჰქონდა დამკვიდრებული ადგილი. გასათვალისწინებელია ერთი გარემოებაც: ჩვენ საბჭოთა პირობებში ვცხოვრობდით შეზღუდულ სახელმწიფოებრივ და ინფორმაციულ გარემოში, ნაკლები იყო კონტაქტები და, რაც მთავარია, არ იყო ხელმისაწვდომი პროგრესული მიღწევები მეცნიერული კვლევის სფეროში.

უძველეს დროში, ძვ. წ. IV-III ათასწლეულთა მიჯნაზე, ქობულეთიდან 7 კმ-ის მოშორებით, ჩნდება კოლხური კულტურის პერიოდის ისპანის დასახლება. გარკვეული კატაკლიზმების შემდეგ, ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებში ამ კულტურის მატარებელი მოსახლეობა დასახლდა ფიჭვნარში, მდინარეების, ჩოლოქისა და ოჩხამურის შესართავთან, ზღვიდან დაახლოებით ერთი კილომეტრის დაშორებით და თავისი არსებობა განაგრძო ძვ. წ. II საუკუნის ჩათვლით. სახეზეა კოლხური კულტურის მატარებელი დასახლების უწყვეტი განვითარების კვალი. კლასიკურ ხანაში აქ ჩნდება საქართველოს არქეოლოგიისათვის უმნიშვნელოვანესი ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნეკროპოლი, სადაც გვერდიგვერდ თანაარსებობს ბერძნული და კოლხური სამაროვნები.

მეცნიერული კვლევის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია იმ მდინარეების ეტიმოლოგიის საკითხები, რომელთა ნაპირებზეც გაშენებული იყო ეს უძველესი დასახლება. ჩვენ კარგად გვესმის, რომ უძველეს ხანაში, შესაძლებელია, ეს სახელწოდებები სრულიად განსხვავებული იყო, მაგრამ, ვფიქრობთ, ამ მდინარეების სახელწოდებების ეტიმოლოგიის შესწავლამ, კვლევისათვის მეტად საინტერესო მასალა მოგვცა. როგორც მოგეხსენებათ, უძველესი მოგზაურები საკუთარ ჩანაწერებში უპირველეს მნიშვნელობას სწორედ მდინარეების აღწერას ანიჭებდნენ და ხშირად მოიხსენიებდნენ ამ მდინარეებთან მდებარე ქალაქებსა თუ იქ მცხოვრებ ხალხებს.

ბევრი მეცნიერი ცალსახად იზიარებს შემდეგ მოსაზრებას მდინარე ოჩხამურის ეტიმოლოგიის შესახებ: სამეგრელოში „ოჩხო“ ეწოდება მდინარის იმ ადგილს, სადაც ბევრი თევზი ბუდობს. ოჩხო მდ. ხობისწყალზე ადგილის სახელწოდებაცაა (მირიანაშვილი, 1981:50).

არნოლდ ჩიქობავას აზრით, თვით ტერმინი „ოჩხო“ დაკავშირებული ჩანს მეგრულ-ჭანურ სახელწოდება ჩხოსთან. „ჩხო“ ფუძე საერთოა მეგრულსა და ჭანურისთვის. ქართულში ეს ფუძე არ ჩანს (ჩიქობავა, 1958:118). „ოჩხო“ სიტყვასიტყვით ნიშნავს სათევზეს (მირიანაშვილი, 1981:50). აჭარაშიც ბევრგან გვხვდება თევზთან დაკავშირებული მეგრულ-ჭანური ტოპონიმი. მაგალითად, მდ. ოჩხამური და კოლონჩხამურის გორი, საიდანაც გამოდის თევზით მდიდარი ვარჯანაულას ღელე (მირიანაშვილი, 1981:50).

მდინარე ჩოლოქის ეტიმოლოგიას, თავის დროზე, ნაკლები ყურადღება დაეთმო და თითქმის, არსად გვხვდება მისი ახსნა. ვფიქრობთ, ამ საკითხთან დაკავშირებით, საინტერესო მინიშნებებს მივაგენით, რამაც, შესაძლებელია, ახსნას მისი წარმოშობა.

ქ. მირიანაშვილი სტატიაში „ანკესი ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით“ (ინახება ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული განყოფილების არქივში), ყურადღებას ამახვილებს საზუთხე ანკესზე, მისი მოხმარების წესზე და მის სახელწოდებაზე. ძველად საზუთხე ანკესს იმერეთში ჩალქი რქმევია, ხოლო სამეგრელოში – ჩოლქი (მირიანაშვილი, 1981:50).

ჩოლქის მოსაწყობად მდინარის ორივე ნაპირზე დაასობდნენ ანკესის პალოებს, რომლებზეც გაიჭიმებოდა თოკი. მათ შორის კიდევ დაასობდნენ რამდენიმე პალოს, რომლებზეც ჩოლქს გაჰქო-

სურ. 1

დებდნენ. ჩვენი აზრით, აშკარაა ტერმინების ჩალქის//ჩოლქის მსგავსება მდინარე ჩოლოქის სახელწოდებასთან. ამ შედარებისათვის შესაძლებელია ნაკლები საფუძველი გვექონოდა და უბრალოდ, მექანიკური დამთხვევისათვის მიგვეწერა, როგორც ეს ხშირ შემთხვევაში ხდება, რომ არა ერთი გარემოება: როგორც ვხედავთ, ორივე სახელწოდება უკავშირდება აღნიშნულ მდინარეებში თევზის სიუხვეს და თევზჭერის შესაძლებლობებს.

თუ ოჩხამურის სახელწოდებას მკვლევრები ერთხმად მიაწერენ მეთევზეობას, ვფიქრობთ, საკმაო საფუძველი გაგვაჩნია, რომ მდ. ჩოლოქის სახელწოდებაც თევზჭერას, კერძოდ, ზუთხის საჭერი ანკესის სახელს – ჩალქ//ჩოლქს დავუკავშიროთ. მით უმეტეს, რომ ნამოსახლარის და ნეკროპოლის გათხრების დროს, ოსტეოლოგიურ მასალებში, მრავლად გვხვდება თევზის ძვლები, ბადის საძირავები და ანკესები. ეს კი უდავოს ხდის მოსაზრებას, რომ ამ ადგილებში უძველესი დროიდან მისდევდნენ მეთევზეობას (მირიანაშვილი, 1975:104; ივანე ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს ეთნოგრაფიის განყ. არქივი: M №14)¹. მდინარე ჩოლოქის სახელწოდებასთან დაკავშირებულ ერთ მოსაზრებას ქვემოთ კიდევ ერთხელ დავუბრუნდებით.

ფიჭვნარის სახელწოდების ზუსტი მეცნიერული იდენტიფიკაციაც დღემდე არსად გვხვდება. ფიჭვნარის არქეოლოგიური საკვლევადიებო სამუშაოების დაწყებისთანავე, ქართველმა მეცნიერებმა სცადეს ამ დასახლებისათვის სხვადასხვა ბერძნულ წყაროში ჩვენამდე მოღწეული ქალაქების სახელების მორგება. მიუხედავად იმისა, რომ ფიჭვნარის გეგმაზომიერი არქეოლოგიური შესწავლა მრავალი ათეული წელია მიმდინარეობს, ეს საკითხი, სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ ღიად რჩება. აქედან გამომდინარე, საჭიროდ მივიჩნიეთ ყველა არსებული მოსაზრება წარმოვაჩინოთ და მეცნიერულ საფუძველზე, სათანადოდ გავაანალიზოთ.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, 1957 წელს, პირველმა დავით ხახუტაიშვილმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ რომაელი მწერლის ამიანე მარცელინეს მიერ მოხსენიებული პითია, შესაძლებელია, ფიჭვნარის ნაქალაქარი იყოს (ხახუტაიშვილი, 1957). მისი აზრი გაიზიარა აკადემიკოსმა ანდრია აფაქიძემ, ხოლო შემდგომ პროფესორმა იური სიხარულიძემ (სიხარულიძე, 1959:105-106).

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ეთნოგრაფი ნ. მგელაძე, მდ. ჩოლოქის სახელწოდებას მდ. ჭოროხის სახელიდან წარმოებულად მიიჩნევს. ან გარდაცვლილი პროფ. მ. ქამადაძე თვლიდა, რომ ტერმინი „ჩოლოქი“ თურქული წარმომავლობისაა და ლაყე წყალს ნიშნავს (ორივე მოსაზრება ავტორებმა ზეპირად მომანოდეს).

6. ლომოური კრიტიკულად განიხილავს ხსენებულ მოსაზრებას. ის მიიჩნევს, რომ დ. ხახუტაიშვილის ეს ვარაუდი შეიძლება საინტერესო იყოს, მაგრამ იგი ეყრდნობა ამიანე მარცელინის ნაშრომის რუსულ თარგმანს, რომელიც ი. კლუკოვსკის ეკუთვნის. ამიანეს „ისტორიის“ ამ ადგილის კონტექსტი ასეთია: „Скалистые острова, на которых расположены не безызвестные города Трапезунт и Питиунт (Пицунда)“. სინამდვილეში არცერთ ანტიკურ წყაროში ასეთი სახელწოდების ქალაქი ამ ადგილებში არ იხსენიება (ლომოური, 1962:80). ამიანეს ყველა ცნობილ ხელნაწერში წერია არა პიტიუნტი ან („პითია“), არამედ „aethpidunta“. ვინაიდან ეს სახელი გამომცემელ კომენტატორებისათვის გაუგებარი იყო, ისინი ცდილობდნენ თავისებურად შეესწორებინათ იგი. მაგალითად, კასტელი ასწორებს ამ სახელს „თეოდოსიად“ (Theodosiam), გარდპაუზენი – ოფიუნდად (Ophiuta), ხოლო გელენიმ, რაღაც მიზეზით, სქოლიოში ჩაასწორა პიტიუნტად (Pityunta) (ლომოური, 1962:50). ამრიგად, ლომოურის აზრით, არავითარი საფუძველი არ არსებობს იმისათვის, რომ ვილაპარაკოთ პუნქტ „პიტიუნტის“ არსებობაზე, სადღაც ტრაპეზუნტსა და ფაზისს შორის და სრულად გაუმართლებელია ფორმა „პითიას“ ხმარება, რადგან იგი არსად გვხვდება (ლომოური, 1962).

ფიჭვნარის ძველი სახელწოდების შესახებ კამათს ნ. ლომოური ამით არ ამთავრებს და მისეულ კონცეფციას გვთავაზობს: იგი „ტაბულა პეუტინგერიანზე“ აღნიშნულ Portus Altus ფიჭვნარის ნამოსახლართან აიგივებს (ლომოური, 1962:82). ამ საკითხთან დაკავშირებით, საკუთარი პოზიცია გამოხატა პროფესორმა მერი ინაძემაც. ის შენიშნავს, რომ Altus ძველის, დამორებული თვალსაზრისით, ანტიკურ ხანაში გამოიყენებოდა მხოლოდ პოეტურ გამოთქმებში (იხ. ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, II, თბ., 1965, გვ. 22-23), მაშინ, როდესაც მისი ძირითადი მნიშვნელობა იყო „ღრმა“. ესეც არ იყოს, სახელწოდება Portus altus უფრო შეეფერება ბათუმის მდებარეობას (აქ მოსახერხებელი ნავსადგურის არსებობის გამო), ვიდრე ფიჭვნარისას. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ბათუმის ციხის ტერიტორიაზე გათხრილი ქალაქური ტიპის სამოსახლოს ნაშთები, თავისი სიძველით, სრულიად არ ჩამოუვარდება ფიჭვნარის არქეოლოგიურ ძეგლებს (ინაიშვილი, 1966:70-76).

Portus altus-თან დაკავშირებით, პროფესორ ამირან კახიძეს უფრო სარწმუნოდ ესახება მისი ბათუმის ციხესთან ლოკალიზება (კახიძე, 1979:42) და ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ თავის დროზე თვით ლომოურიც უჭერდა მხარს ამ მოსაზრებას (ლომოური, 1958:106).

ფიჭვნარის ძველი სახელწოდების შესახებ განსხვავებული ინტერპრეტაცია შემოგვთავაზა პროფესორმა ა. კახიძემ. ის იშველიებს პროფესორ მ. ინაძის ნაშრომს, რომელმაც ყურადღება გაამახვილა პომპონიუს მელასთან მოხსენიებულ კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქ კიკნოსის შესახებ (Инадзе, 1968:84-85). მელა წერს: „სანაპიროს მოსახლევის დასაწყისში ქალაქია, რომელიც, როგორც ამბობენ, ბერძენი ვაჭრების დაარსებულია და კიკნოსი (კიკნოსი გედს ნიშნავს – ა. კახიძე) ჰქვია, რადგან როცა ბნელი ქარიშხალი მიაქროლებდა მათ და არ იცოდნენ, საით იყო მიწა, გედის ხმამ მისცა ნიშანი“ (გამყრელიძე, 1965:15).

ა. კახიძე აღნიშნავს, რომ ქართულ წყაროთმცოდნეობაში ეს ქალაქი ჯერ კიდევ არაა ლოკალიზებული. არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე, მას გაუჩნდა მოსაზრება, რომ შეიძლება, ქ. კიკნოსი ფიჭვნარის კოლხური ქალაქის გვერდით არსებულ ათენელთა დასახლებასთან გავაიგივოთ. ცნობილია, რომ პომპონიუს მელა, მითოლოგიურ მონაცემებთან ერთად, ფართოდ იყენებს უძველეს წყაროებს. მის შრომებში ბევრი სარწმუნო ცნობაცაა დაცული. ამდენად, ფაზისსა და დიოსკურიასთან ერთად, დღევანდელი ფიჭვნარის კიკნოსის სახელით მოხსენიება სავსებით კანონზომიერად გვეჩვენება – ასკვნის ავტორი (კახიძე, 1979:42).

როდესაც ჩვენ გავეცანით პომპონიუს მელას (ახ. ნ. I ს.) ნაშრომს „De chorographia“ („ქვეყნის აღწერილობის შესახებ“) (იხ. გამყრელიძე, 1965), ზემოთ მოტანილი ცნობა კიკნოსის შესახებ, კონტექსტიდან ამოღებულად მოგვეჩვენა.

კერძოდ, როდესაც პომპონიუს მელა გადმოგვცემს შავი ზღვის სანაპიროზე მცხოვრები ტომების და ქალაქების ადგილსამყოფელს, ის არ ღალატობს თანმიმდევრობას. ჩვენ არ მოვიტანთ ცნობებს ამ ხალხების საქმიანობის შესახებ, არამედ გავყვებით მონათხრობის თანმიმდევრობას: „აქ იყო ქალაქი თემისკური, იყო ამაზონთა ბანაკებიც, რის გამოც, ამაზონთა (მდინარესაც) უწოდებენ. ხალიბებს ტიბარენები ესაზღვრებიან (შემდეგ მოდიან)... მაკრონები, ბუხირები, ბუქსერები. ქალაქები იშვიათია – ყველაზე ბრწყინვალენი არიან კერასუნტი და ტრაპეზოსი. მერე ის ადგილია, სადაც თავდება ბოსფორიდან მომავალი სანაპირო და მერე აღმართული მოპირდაპირე ნაპირის მოხრილობა პონტოს ყველაზე უფრო ვიწრო კუთხეს ქმნის. აქ არიან კოლხები, აქ ჩამო-

დის ფაზისი. აქვეა ამავე მდინარის სახელის მქონე, თემისტაგორა მილეტელის მიერ დაარსებული ქალაქი, აქაა ფრიქსეს ტაძარი და კორომი, სახელგანთქმულნი ოქროს სანმისის შესახებ ძველი თქმულებებით.

აქედან დაწყებული, მთები მიემართებიან მანამ, სანამ რიფეის მთებს არ შეუერთდებიან. ისინი ერთი მხრით მიმართული არიან ექვსინის, მეოტიდისა და ტანაისისაკენ, მეორეს მხრივ კი – კასპიის ზღვისაკენ და იწოდებიან კერავნისად, სხვადასხვა ადგილებში კი უწოდებდნენ ტავრულ, მოსხურ, ამაზონურ, კასპიურ, კორაქსულ და კავკასიურ (მთებს) – როგორც სხვადასხვა ხალხებთან ემიჯნებიან, ისეც უწოდებენ მათ სხვადასხვა სახელებს. სანაპიროს მოსახვევის დასაწყისში ქალაქია, რომელიც, როგორც ამბობენ, ბერძენი ვაჭრების დაარსებულია და კიკნოსი ჰქვია, რადგან როცა ბნელი ქარიშხალი მიაქროლებდა მათ და არ იცოდნენ საით იყო მიწა, გედის ხმამ მისცა ნიშანი, დანარჩენი ნაწილი უჭირავთ ველურ და გაუნათლებელ ტომებს, ფართო ზღვასთან მცხოვრებთ – მელანხლენას, ტორეტიკას, ექვს კოლიკს, კორაქსივებს, ფთიროფაგებს, ჰენიოხებს.

ჰენიოხთა საზღვრებშია დიოსკურია, კასტორისა და პოლუქსის მიერ დაარსებული, როცა ისინი იასონთან ერთად პონტოში შემოვიდნენ. თვით სინდონების მიერ თავიანთ ქვეყანაში კი დაარსებულია სინდორი, მერე მრუდე და არც თუ განიერი ზოლი მიდის პონტოს და ჭაობს შორის ბოსფორამდე, რომელსაც მდინარე კორაკანდა, ორი ტოტით ჩამავალი ტბასა და ზღვაში, თითქმის კუნძულის სახეს აძლევს. იქ ოთხი ქალაქია, პერმონასა, კეპე, ფანაგორეა და თვით ყელთან – კი-მერიონი“ (გამყრელიძე, 1965:29).

ამ მონაკვეთის სრულად მოტანა იმიტომ დაგეგმიდა, რომ თხრობის სტილის მიხედვით, აშკარაა, პომპონიუს მელა ჩამოთვლას იწყებს სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით და ჩამოთვლის დროს არასოდეს უკან არ ბრუნდება. ხსენებული ქალაქების თანმიმდევრობა გარკვევითაა მოცემული. არაფერს ვამბობთ ტომების დასახელებაზე. კერასუნტის შემდეგ ტრაპეზონია (ტრაპიზონი), შემდეგ აღნიშნავს, რომ ის ადგილია, სადაც მთავრდება ბოსფორიდან მომავალი სანაპირო და მერე აღმართული მოპირდაპირე ნაპირის მოხრილობა პონტოს ყველაზე უფრო ვიწრო კუთხეს ქმნის. აქ არიან კოლხები. ეს ადგილი უნდა გავაიგიოთ მდ. ჭოროხთან ან კიდევ ბათუმის მისადგომებთან, რომელსაც ავტორი, რატომღაც, არ ახსენებს. საერთოდ, მდ. ჭოროხიდან იწყებს ბევრი ანტიკური ხანის ავტორი კოლხების ადგილსამყოფელს. „აქ არიან კოლხები“ ისე უნდა გავიგოთ, რომ სწორედ ამ მოხრილობიდან იწყება მათი საცხოვრებელი ტერიტორია. შემდეგ გრძელდება თხრობა და აღნიშნავს მდ. ფაზისს და ამავე სახელობის ქალაქს. მხოლოდ ამის შემდეგაა ხსენებული სანაპიროს მოსახვევის დასაწყისში მდებარე ქალაქი კიკნოსი და შემდეგ მოჰყვება მას ჩრდილოეთით მდებარე ტომების დასახლება და ქალაქი დიოსკურია. ასეთივე თანმიმდევრობითაა გადმოცემული ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული ქალაქები.

აშკარაა, კიკნოსის სახელწოდებაცა და ადგილმდებარეობაც ქ. გიენოსთან ასოცირდება და საეჭვოდ გვეჩვენება მისი ფიჭვნართან იდენტიფიკაციის მცდელობა.

გიენოსი – „ელინური ქალაქი“ კოლხეთის ტერიტორიაზე მოხსენიებულია სკილაქსთან (პარ. 81) (იხ. Каухчишвили, 1967:9-52). თ. ყაუხჩიშვილის აზრით, სკილაქსთან მოხსენიებული გიენოსი და პომპონიუს მელასთან დასახელებული კიკნოსი ერთი და იგივეა. ავტორი იქვე დასძენს, რომ პლინიუსთანაცაა ნახსენები ოპიდუმ კიგნუსი (VI, 13, 14), სადღაც ფაზისთან და მეორეჯერ (რაც ჩვენი არგუმენტების სასარგებლოდ მეტყველებს), კასტელუმ სებასტოპოლისთან. თ. ყაუხჩიშვილი (Каухчишвили, 1979:300) მიიჩნევს, რომ გიენოსს სტეფანე ბიზანტიელიც იხსენიებს. სხვა რაიმე ცნობები გიენოსთან დაკავშირებით, ბერძნულ-რომაულ წყაროებში არ გვხდება (ყაუხჩიშვილი 1967:300).

ამ საკითხებთან დაკავშირებით, არ გვინდა უყურადღებოდ დავტოვოთ ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ს. გოგიტიძის ჩვენთვის მიუღებელი პოზიცია ქ. კიკნოსთან დაკავშირებით. ის თავის ნაშრომში (გოგიტიძე, 2002:43; გოგიტიძე, 1998:122-125) გადმოგვცემს: „ფიჭვნარის ტერიტორიაზე არქეოლოგთა მიერ მიგნებულია ანტიკური ხანის ნაქალაქარი, რომელმაც იარსება ძვ. წ. V-II საუკუნეებში. ბერძნები მას კიკნოსს ეძახდნენ, ხოლო ადგილობრივი მოსახლეობა ფიჭვნარს. ფიჭვნარი ქართული ტოპონიმი და ნიშნავს „ფიჭვის ტყეს“. კიკნოსი ეტიმოლოგიურად „კიკნოს“ (გედს ნიშნავს) ან მომდინარეობს ადამიანის საკუთარი სახელიდან „კიკნი“ (გოგიტიძე, 2002).

უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას, რომ ამ ძეგლის მკვლევარს პროფ. ა. კახიძეს ასეთი კატეგორიულობით არსად დაუფიქსირებია თავისი პოზიცია და მხოლოდ ვარაუდი გამოთქვა. რაც შეეხება ანტიკურ ნაქალაქარს, ჯერ ის არავის უპოვია და თვით ა. კახიძე, თავის ნაშრომში, ძირით

სურ. 2

თადად, ხმარობს ტერმინებს – ბერძნული დასახლება, კოლხური ნამოსახლარი და სხვ. (კახიძე, 1979). ცოტა ძნელი სათქმელია, როგორი ტიპის დასახლებასთან გაქვს საქმე, არის ანტიკური ქალაქი თუ არა და თუ არის, როგორია ის.

ამ ბოლო დროს აღნიშნულ საკითხზე თავისი განსხვავებული მოსაზრება გამოთქვეს ნ. ფიფიამ და ე. კახიძემ. პირველის აზრით, ფიჭვნარი მილეთელების მიერ ჯერ კიდევ ძვ. წ. მე-ნ საუკუნეში დაარსდა, სადაც კოლონისტებმა მათი ქალაქის კარიული სახელი – პიტიუსა „ნამოილეს“. ფიფიას მიხედვით, ტოპონიმმა ფიჭვნარმა, ისევე როგორც მილეთთან განლაგებულმა Çamiçi (Bafa)-მ (ფიფია, 2013:186) შეინარჩუნა ეგზონიმი. ე. კახიძემ განავითარა ეს მოსაზრება. ის აღნიშნავს, რომ საქართველოს ახლოს, ოფთან (რომაული პერიოდის Pityus/Pityusa/Pithiae: Amm., Marc. Res gestae, XXII, 8, 16-17; Ptol., V, 6, 6; Not. Dign., Or. 37) მდებარე Çamlık-მა ზუსტად ასევე შეინარჩუნა „ფიჭვნარობა“. ბუნებრივია, იგივე ითქმის ყველასთვის ცნობილ პიტიუნტზე (Strabo 11,2,14; Ptol. 5, 8, 10; 5,9,1), რომელიც სტრაბონთან დიდადაა მოხსენიებული. აღსანიშნავია, რომ არქეოლოგიური მასალა არ ადასტურებს აქ თუნდაც ელინისტური ხანის კულტურულ ფენებს, რასაც იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ სტრაბონმა, უფრო ზუსტად კი მისმა წყარომ (არტემიდორე ეფესელი) სამხრეთში განლაგებული „მცირე“ პიტიუნტი დიდში აურია (Kakhidze, 2023:319).

საბოლოოდ, შეჯამებისთვის, ისევ თ. ყაუხჩიშვილის განმარტებას მოვიტანთ: დიოსკურიისა და ფაზისის შესახებ ყველაფერი გასაგებია, ხოლო რაც შეეხება გიენოსს, ის მხოლოდ ფსევდოსკილექსის „პერიპლუსშია“ მოხსენიებული. როგორც ჩანს, მან მალე დაკარგა მნიშვნელობა და სხვა ავტორები მას აღარ ახსენებენ. გიენოსი სამეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანად გაიგივებულია იმ ქალაქთან, რომლის ადგილზეც არის თანამედროვე ოჩამჩირე (ყაუხჩიშვილი 1967:300; Качарава, 1979:304)².

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ცალკე ყურადღება გვინდა დავუთმოთ კოლხეთის შავი ზღვის სანაპირო ზოლის მდინარეების განლაგების და ლოკალიზაციის საკითხებს. ამ მხრივ, საინტერესოდ გვეჩვენება პტოლემეაიოსის (ახ.მწ. 100-170 წწ.) „გეოგრაფიის სახელმძღვანელო“ (ლომოური, 1995:32).

² ფსევდო სკილექსი პერიპლუსში მოხსენიებული გიენოსის იდენტიფიკაცია დამაჯერებლად დაასაბუთა მ. მ. ივამჩენკომ (არქეოლოგიური, ტოპონიმიკური წყაროების საფუძველზე). იხ. М. М. Иващенко, Античное селище вблизи Очамчиры (рукопись хранится в библиотеке института истории, археологии и этнографии АНГИР, № 16, 16 а). ივამჩენკოს მოცემული იდენტიფიკაცია სავსებით გაიაზრეს შემდგომი თაობის მკვლევრებმა: ნ. ლომაურმა, მ. ინაძემ, ო. ლორთქიფანიძემ, ნ. მითაიშვილმა და ი. ვორონოვმა.

როგორც ცნობილია, პტოლემემაიოსი ითვლება კარტოგრაფიის ფუძემდებლად. მან მნიშვნელოვანი ცნობები მოგვანოდა საქართველოს, იბერია-კოლხეთის ქალაქებისა და სოფლების, მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტების, მდინარეთა შესართავების მდებარეობის შესახებ (ლორთქიფანიძე, 2002:234). ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესოა მდინარის სახელი, რომელიც ძალიან ახლო მსგავსებას პოულობს ქ. კიკნოსის სახელწოდებასთან. პტოლემემაიოსი, იწყებს რა კოლხეთის ზღვისპირეთის გეოგრაფიული პუნქტების აღწერას, პირველად ასახელებს სებასტოპოლისს (სოხუმი), რომელიც, უნდა ვივარაუდოთ, მარტო საზღვაო გზით როდი უკავშირდებოდა ფაზისს და ამ ხაზზე განლაგებულ ქალაქებს. ამ საზღვაო გზაზე გეოგრაფიულ ორიენტირად მინიშნებულია ჯერ მდ. ჰიპოსის (ΙΠΠΟΥ) შესართავი, ხოლო შემდეგ კიანესის შესართავი (ΚΙΑΕΟΥ). პროფ. გ. ლორთქიფანიძე ჰიპოსს კოდორთან აიგივებს, რაც შეეხება მდ. კიანესის ლოკალიზაციას, საინტერესოა, რომ არიანე არ იცნობს ასეთი სახელწოდების მდინარეს. ენგური არიანესთან ქობისია (ლორთქიფანიძე, 2002). სებასტოპოლისს და მდინარე კიანესს (ენგური) შორის პტოლემემაიოსი არ ასახელებს არცერთ დასახლებულ პუნქტს (ლორთქიფანიძე, 2002).

როგორც ცნობილია, ზემოთ დასახლებული ავტორი, პომპონიუს მელა ახ. წ. I საუკუნის მოღვაწეა. ამავე პერიოდში მოღვაწეობდა პლინიუსი (ახ. წ. 100-180 წწ.). პომპონიუს მელა მოიხსენიებს კიკნოსს, რომელიც მდებარეობდა ქალაქ ფაზისთან, ხოლო პლინიუსთანაა დაფიქსირებული სებასტოპოლისს და ფაზისს შორის არსებული მდინარე კიანეოსი.

ამჟამად, ძალიან ძნელია ვამტკიცოთ ამ ორი გეოგრაფიული სახელწოდების და ტოპონიმის საერთო ძირიდან წარმომავლობა, თუმცა არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ მსგავსება სახეზეა. საინტერესოა ერთი მომენტიც: ეს ტოპონიმი, რომელიც ორ სხვადასხვა ავტორთან გვხვდება, ერთ ისტორიულ ეპოქაშია დაფიქსირებული, რაც შემთხვევითობად არ შეიძლება მივიჩნიოთ.

ასე თუ ისე, ორივე გეოგრაფიული სახელწოდება, ძველ წყაროებში, დაფიქსირებულია ქ. ფაზისის ჩრდილოეთით და არამც და არამც სამხრეთით, რაც გამორიცხავს ფიჭვნარის და კიკნოსის რამენაირ კავშირს.

უყურადღებოდ არ გვინდა დავტოვოთ, ძვ. წ. IV საუკუნის ბერძენი მწერლის ფსევდოსკილაქსის ერთი ცნობა, რომელიც ჩვენს საკვლევ დასახლებას უკავშირდება.

კოლხების მიწა-წყალზე ფსევდოსკილაქსი 9 მდინარეს ასახელებს. სხვა მდინარეების ჩამოთვლის შემდეგ, მდინარე აფსაროსამდე ანუ ჭოროხამდე ორი მდინარეა ნახსენები: მდინარე ისისი და მდინარე ლესტონ-პოტამუსი ან „ყაჩალთა წყალი“.

მდინარე ისისს, ფსევდოსკილაქსის გარდა, ახსენებენ პლინიუსი და არიანე. არიანეს მიერ აღნიშნული მანძილების გამოანგარიშებით, სპეციალისტები ისისს თანამედროვე მდინარე ნატანებთან აიგივებენ (ყაუხჩიშვილი, 1967:38). ხოლო მდინარე ლესტონი, ანუ „ყაჩალთა წყალი“, მხოლოდ ფსევდო სკილაქსის „პერიპლუსშია“ მოხსენიებული. ის არის ისისსა და აფსაროსს შორის დასახლებული. იმის გამო, რომ ამ ადგილას არიანესა და ანონიმს მდ. აკინასი (კინასი) აქვთ მოხსენიებული და აკინასი (კინასი) დღევანდელ კინტრიშად არის მიჩნეული (კეჭყამაძე, 1961). პროფესორი თ. ყაუხჩიშვილიც მდ. მლესტონპოტამუსს კინტრიშთან აიგივებს (ყაუხჩიშვილი, 1967:38).

გფიქრობთ, პატივცემულ მეცნიერს, ამ მდინარეთა მდებარეობა, აღნიშნულ ავტორებზე დაყრდნობით, ცოტა მექანიკურად აქვს გადატანილი და გაიგივებული კინტრიშთან, იმის გამო, რომ ორ სხვადასხვა წყაროში აკინასი ისისსა და აფსაროსს შორის არის დასახლებული, რაც ცოტა არ იყოს, ეჭვს იწვევს. საგულისხმოა, რომ არიანე ახ. წ. I-II საუკუნეებში მოღვაწეობდა; ასე რომ, არაა გამორიცხული, სცოდნოდა ფსევდოსკილაქსის ნაწარმოები, სადაც ლესტონის ადგილმდებარეობაა აღწერილი.

ყოველ შემთხვევაში, ორ სხვადასხვა ავტორთან მოხსენიებულ მდ. აკინასს დღევანდელი მკვლევრები კინტრიშთან აიგივებენ. ლესტონის კინტრიშთან გაიგივება ცოტა უცნაურად გვეჩვენება, რადგან, თუ თანმიმდევრობით მივყვებით, მდ. ისისის (ნატენების) შემდეგ, სულ რამდენიმე კილომეტრში, შავ ზღვაში ჩაედინება მდ. ჩოლოქი, რომელიც სიდიდით მას არ ჩამოუვარდება. შესაძლებელია, უფრო დიდიც იყოს. არანაკლებ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ამ მდინარის ზღვასთან შეერთების ადგილას, არქაულ და მოგვიანებით ანტიკურ ხანაში დიდი კოლხური დასახლება არსებობდა ბერძნულ ფაქტორიასთან ერთად. შესაძლებელია, არიანეს დროს, რომელიც ნაპირს მიუყვებოდა, ამ დასახლებას დაკარგული ჰქონდა ძველი მნიშვნელობა და მას ამიტომაც აღარ იხსენიებს.

თუ კარგად ჩავუღრმავდებით „ყაჩაღთა მდინარედ“ წოდებული მდინარის სახელწოდებას, ის გაიგივებულია ყაჩაღებთან, ანუ იმ ხალხთან, რომლებიც იქ სახლობდნენ და შიშის ზარს სცემდნენ უცხოებს. ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია ამ მდინარედ ვივარაუდოთ მდინარე ჩოლოქი და, არ გამოვრიცხავთ, ამ ყაჩაღებთან გაიგივებული იყოს ის მოსახლეობა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში, მის სანაპიროსთან ცხოვრობდა. აქვე დავძენთ, რომ მდ. კინტრიშის ხეობაში მსგავსი დასახლებები არქეოლოგიურად დადასტურებული ჯერ არ გვაქვს³.

სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ის ადგილია, სადაც ჩაისახა და ჩამოყალიბდა კოლხური ცივილიზაცია და აქ მოსახლე ტომებმა გაიარეს ადრეული საზოგადოებრივი განვითარების ყველა ეტაპი. ეს მხარე მდიდარია, როგორც მატერიალურ-კულტურული (მათ შორის, არქეოლოგიური ძეგლებით), ასევე, სხვადასხვა დროს მოპოვებული სამეურნეო თუ ძვირფას ნაკეთობათა განძებით. ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობის წარსულის ყოფისა და კულტურის შესწავლა წარმოუდგენელია აღნიშნული ძეგლების გეგმაზომიერი და ფუნდამენტური შესწავლის გარეშე. ამიტომ, გასაკვირი არაა, რომ ამ მხარის მიმართ უდიდეს ინტერესს იჩენდნენ ჯერ კიდევ იმ დროს, როდესაც ისტორიული მეცნიერება და, კერძოდ, არქეოლოგია ჩვენს ქვეყანაში ჯერ კიდევ სანაყის ეტაპზე იყო.

პირველი არქეოლოგიური გათხრები ჯერ კიდევ აჭარის გათავისუფლებამდე, 1879 წელს განუხორციელებია ცნობილ საზოგადო მოღვაწეს გულო კაიკაციშვილს. XIX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლების შესწავლით ექვთიმე თაყაიშვილი დაინტერესდა და გათხრებიც ჩაატარა. ამ მხარის არქეოლოგიური შესწავლა შლიმანმაც დააპირა, მაგრამ, ცნობილი მიზეზების გამო, ეს იდეა ვერ განახორციელა. დიდი ინტერესი, ამ მხრივ, არც შემდგომ პერიოდში განელეზულა. იმ მეცნიერთა გვარების მხოლოდ ჩამონათვალიც კი მრავლისმეტყველია, ვინც დიდი წვლილი შეიტანეს ჩვენი მხარის შესწავლის საქმეში: აკადემიკოსები: თ. ყაუხჩიშვილი, დ. ხახუტაიშვილი, ოთ. ჯაფარიძე, ოთ. ლორთქიფანიძე; პროფესორები: ა. კახიძე, ალ. რამიშვილი, გ. ლორთქიფანიძე, ლ. მიქელაძე, ა. ინაიშვილი, ნ. ხოშტარია, ი. გრძელიშვილი, რ. ფუთურიძე; ასევე, ნ. ვაშაკიძე, ს. გოგიტიძე, ლ. ჩხაიძე, ნ. ინაიშვილი, ირ. იაშვილი, შ. მამულაძე, გ. თავამაიშვილი, ნ. ხახუტაიშვილი, ან. ჯაველიძე და მრავალი სხვ. მათ არაერთი საყურადღებო მონოგრაფია მიუძღვნეს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ არქეოლოგიურ ძეგლებსა თუ ნივთებს. მათი განზოგადებული და ღრმაშინაარსიანი ნაშრომების შემდეგ, თითქოს, ძნელია რაიმე ახლის თქმა, მაგრამ არქეოლოგია სწორედ ის მეცნიერებაა, რომელიც ყოველი საექსპედიციო სეზონის ბოლოს რაღაც ახალს გვთავაზობს და გვაძლევს საშუალებას, მოკრძალებული წვლილი შევიტანოთ იმ გაკვალულ საქმეში, რაც ჩვენმა წინამორბედებმა, დიდი მეცნიერების თაობამ დაგვიტოვა.

უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ-საქართველოს ძეგლების გეგმაზომიერი შესწავლა 60-იან წლებში დაიწყო, როდესაც ჩამოყალიბდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, რომელსაც მოგვიანებით, აკადემიკოს ნ. ბერძენიშვილის სახელი ეწოდა. გამოქვეყნებულ ნაშრომთა შორის, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა იმ მეცნიერთა ნამოღვაწარი, რომლებიც შეეხება ფიჭვნარ-ჩოლოქის ნამოსახლართა ჯგუფს (ნ. ხოშტარია, რ. ფუთურიძე, დ. ხახუტაიშვილი, თ. მიქელაძე, ა. კახიძე, ან. ჯაველიძე, გ. თავამაიშვილი, ნ. ხახუტაიშვილი და სხვ.). მათ ნაშრომებში არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხია მეცნიერულად გადაჭრილი, წამოყენებულია ახალი ვერსიები, რომლებიც კიდევ უფრო აქტუალურს ხდის ამ ძეგლების მნიშვნელობას უძველესი კოლხური მოსახლეობის ეთნიკური, სამეურნეო თუ სოციალური პრობლემების შესწავლის საქმეში.

აქედან გამომდინარე, ვაცნობიერებთ დიდ პასუხისმგებლობას, როდესაც ჩვენ მიერ ჩატარებულ სამუშაოებს წარმოვაჩენთ და გთავაზობთ მოპოვებული მასალის ინტერპრეტირება-განზოგადებას.

³ მდ. აკინასი (კინტრიში), მდ. ჩოლოქიდან მოშორებულია დაახლოებით, 10-12 კმ/ით.

ძეგლის დახასიათება და გათხრების მსვლელობა

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უძველესი ნამოსახლარები განფენილია ქობულეთის ჩრდილოეთით, ზღვის ნაპირიდან 1 კმ დაშორებით, იქ, სადაც მდინარეები ჩოლოქი და ოჩხამური ერთიან ერთმანეთს. სამეცნიერო ლიტერატურაში ნამოსახლართა ამ ჯგუფიდან ყველაზე უფრო ცნობილია გორა-სამოსახლო „ნამჭედურის“ სახელწოდებით, რომლის გეგმაზომიერი შესწავლა 60-იან წლებში დაიწყო და დღემდე ცხოველური ინტერესის ობიექტად რჩება.

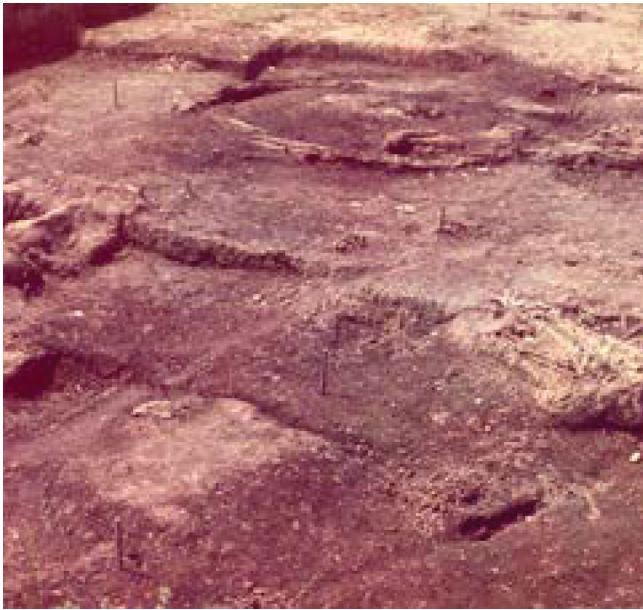
ის მდებარეობს მდინარე ოჩხამურის მარჯვენა სანაპიროზე, ყველაზე უფრო წარმოჩენილ ადგილას და ირგვლივ აკრავს მრავალი დიდი თუ პატარა გორა-სამოსახლო. 1981 წლიდან გადაწყდა აღნიშნული სამოსახლოების კომპლექსური შესწავლა. ამ პროექტს ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ სამშენებლო-სამელიორაციო ტრესტი „კოლხიდმშენი“ აღნიშნულ ტერიტორიაზე ფართო მასშტაბის სამუშაოებს აწარმოებდა ჭაობების დაშრობის მიზნით. იმავე წელს, მდინარეების, ჩოლოქისა და ოჩხამურის შესართავიდან დაახლოებით 500 მეტრის დაშორებით, მდინარე ჩოლოქის მარცხენა სანაპიროზე, ექსკავატორმა გააკეთა ორი მოზრდილი თხრილი და საგრძნობლად დააზიანა კულტურული ფენები. ამ გარემოების გამო, აღნიშნული ტრესტის საქმიანობა მაშინვე შევაჩერეთ და საქმეში ჩაერთო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედიცია (ხელმძღვანელი პროფესორი დ. ხახუტაიშვილი, მოადგილე პროფესორი ა. კახიძე, რაზმის ხელმძღვანელი ირ. ჩავლეიშვილი).

1981 წლის სეზონი არსებული თხრილების წესრიგში მოყვანას და დარღვეული კულტურული ფენებიდან ამონაყარი მასალის შეგროვება-დახარისხებას მოვანდომეთ. სამწუხაროდ, ორი თხრილიდან ერთ-ერთზე სამუშაოების გაგრძელება შეუძლებელი გახდა, რადგან, ის უშუალოდ ემიჯნებოდა მდ. ჩოლოქს და კულტურული ფენების მდინარის ქვემოთ განფენილობა გათხრების ჩატარების საშუალებას არ იძლეოდა. რაც შეეხება მეორე თხრილს, ის ოცი მეტრითაა მდინარისაგან დაშორებული და უფრო ხელსაყრელი დარჩა გეგმაზომიერი სამუშაოების საწარმოებლად. სამოსახლო ბორცვი 200 მეტრითაა მოშორებული „ნამჭედურისაგან“ და მას, პირობითად, ეწოდა ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი. მათ შორის მდებარეობს კიდევ ერთი პატარა გორაკი, რომელზეც 1980 წელს ჩვენ მიერ ჩატარებული იქნა მცირე მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრები. ძეგლების ეს ჯგუფი წარმოადგენს კოლხეთის დაბლობის ყველაზე უფრო სამხრეთ ნაწილს, რომელიც ჩრდილოეთით შემოსაზღვრულია მთებით და წარმოადგენს მდინარეების სუფსა-ნატანების აუზის წყალგამყოფს. მას უჭირავს დაახლოებით 100 ჰექტარი ფართობი. უნდა აღინიშნოს, რომ უძველესი ნამოსახლარები სტრატეგრაფიულად გადაფარულია ძვ. წ. VI-II სს ანტიკური ნაქალაქარით (რომლის სახელიც ჯერ უცნობია).

1982 წელს შეისწავლებოდა ბუღდოზერის მიერ გაშიშვლებული კულტურული ფენები. მდინარის სიახლოვემ, მძიმე გრუნტმა და განუწყვეტელმა წვიმებმა მინიმუმამდე შეამცირეს წარმოებული სამუშაოების ეფექტიანობა.

1983 წელს ჩვენი ძეგლის სიახლოვეს, დაახლოებით 100 მეტრის მოშორებით, დაიწყო კიდევ ერთი ბორცვის შესწავლა, რომელსაც ორი წლის განმავლობაში თხრიდა არქეოლოგი ნ. ინაიშვილი. ობიექტური მიზეზების გამო, აქმხოლოდ ანტიკური ხანის კულტურული ფენების შესწავლა მოხერხდა და აღმოჩნდა ელინისტური ხანის სამეთუნეო საწარმო. სამწუხაროდ, უსახსრობის გამო, ძეგლზე სამუშაოები აღარ გაგრძელებულა.

დაჭაობებული გარემო წარმოუდგენლად ართულებდა არქეოლოგიურ გათხრებს, პრიმიტიული ტექნიკური აღჭურვილობით ძალიან ჭირდა თხრილში სიმშრალის შენარჩუნება. ამის გამო, აღნიშნულ წელს მდინარის მიმართულებით, სამხრეთისაკენ გავჭერით ღრმა სადრენაჟო არხი. არხის თავში და ბოლოში მოვანყვეთ დამბები, ხოლო შუაში ამოვთხარეთ 2X2 მ-ზე სიღრმის ჭა, სადაც გროვდებოდა გრუნტის წყლები. მდინარის დონის დაცემის შემდეგ, დამბის გახსნის გზით, გრუნტის წყლები მდინარეში იწრიტებოდა. ეს მეთოდი მხოლოდ ხანგრძლივი კარგი ამინდის პირობებში ამართლებდა და ისიც, ნაწილობრივ. კოლხეთის ჭაობებში, სპეციალური აღჭურვილობის გარეშე, მუშაობა პრაქტიკულად შეუძლებელია. თუ ნამჭედურის გათხრების დროს იყენებდნენ მძლავრ ელექტროტუმბოებს, ჩვენს შემთხვევაში, ეს არ მოხერხდა დენის წყაროს სიმშრალის გამო. ერთადერთი საშუალება საბჭოური წარმოების შიგანვის მოტოტუმბო დარჩა, რომელიც ხშირად გამოდიოდა მწყობრიდან, რის გამოც, გვიძნელდებოდა ინტენსიური მუშაობა. საანგარიშო წელს მოვახერხეთ თხრილის დასავლეთი მონაკვეთის შესწავლა. აქ თვალნათლივ ჩანდა, რომ ანტიკური

სურ. 3

სურ. 4

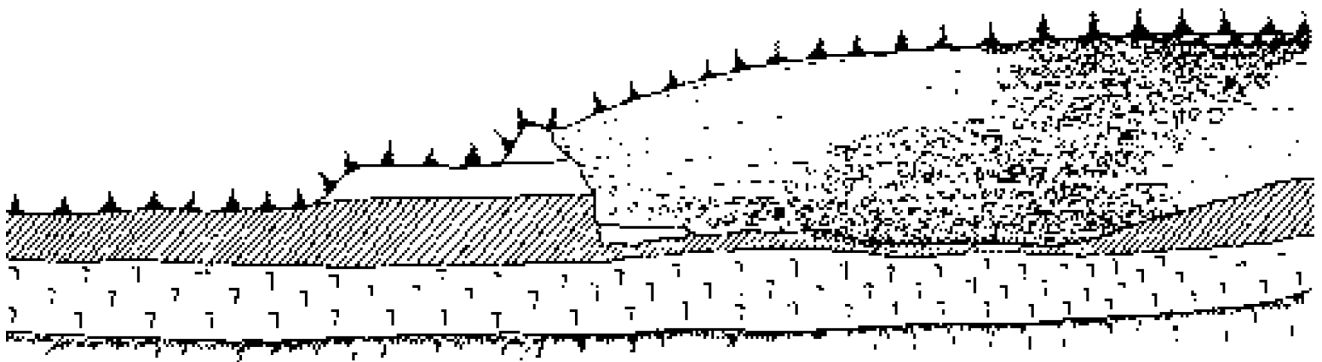
ხანის კულტურული ფენების ქვეშ მოქცეული იყო უფრო არქაული ტორფოვანი და ყავისფერი, ხისა და ორგანული ნივთიერებების შემცველი ფენები.

რამდენიმე წელი (საექსპედიციო სეზონი) დაგეგმირდა თხრილის წესრიგში მოსაყვანად. გავიტანეთ ზედმეტი ბალასტი, ჩამოვასწორეთ კედლები, შევაგროვეთ ნაყარი კერამიკის ფრაგმენტები და ძეგლი მოვამზადეთ ხანგრძლივი არქეოლოგიური შესწავლისათვის, რაც ათ წელს გაგრძელდა. ბორცვი, დედამიწის მხარეების მიმართულების მიხედვით, დავყავით ოთხ სექტორად, ყოველი სექტორი კი – კვადრატებად (4X4 მ-ზე). საველე დღიურებში სექტორები აღნიშნულია ლათინური ასოებით (SW, SO, NW, NO). კვადრატების რიგითი ნომრები აღნიშნულია არაბული ციფრებით (მაგალითად, NW-1, SO-5 და ა. შ).

თავდაპირველად, თხრილის ზომები იყო 10X28 მ. შემდგომში თხრილი გავაფართოვეთ და შესწავლილი ფართობი 1500 მ²-მდე გაიზარდა. მომდევნო წლებში მოვახერხეთ ექსკავატორის მიერ დარღვეული ფენების ნიველირება. დავადგინეთ ბორცვის საზღვრები და მივიღეთ გადანყვებილება, ძეგლი შეგვესწავლა მთლიანობაში, ფენების თანმიმდევრობითი აღების მეთოდით. ის

სურ. 5

სურ. 6

განსხვავდება „ნამჭედურისაგან“, სადაც ბორცვი შუაზეა გაჭრილი და მხოლოდ მისი ნახევარია შესწავლილი. ამას აქვს თავისებური გამართლება, რადგან ჩვენს შემთხვევაში, ბორცვი შედარებით მცირე ზომისაა (2000 მ²) და იძლევა ამის შესაძლებლობებს. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა ეპოქაში ბორცვის ზომები იცვლებოდა. როგორც ზემოთ ვთქვით, უკვე ცნობილი ფაქტია, რომ ძვ. წ. VI-II სს. არქაული ნამოსახლარების ბაზაზე ვითარდება მოზრდილი დასახლება. ძვ. წ. V საუკუნის შუა ხანებიდან, შესაძლებელია, ოდნავ მოგვიანებით, აქ სახლდებიან ბერძენი მოახალშენეები, რომელთაც ეკუთვნით უზარმაზარი ნეკროპოლი. მის გვერდით მდებარეობს, ასევე, არანაკლები სიდიდის კოლხური ნეკროპოლი.

იმის გამო, რომ აღნიშნულ ტერიტორიას ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იყენებდნენ ერთნაირი კულტურების სათესად, ბორცვების ზედაპირზე განლაგებული I და II კულტურული ფენები (ძვ. წ. IV-II და VI-IV სს.) ერთმანეთშია არეული. ეს ფენები, ძლიერი კერამიკული პლასტის სახით, ბორცვის ბოლოში, მდინარის დონეზეა დარეცხილი. ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც მუშებს მდ. ჩოლოქის ფსკერიდან დიდი რაოდენობით ამოჰქონდათ დამლიანი ამფორის თუ სხვა ჭურჭლის მნიშვნელოვანი ნაწილები. ძირითადად, ამ მასალებში გვხვდება სხვადასხვა სახის კრამიტის, კოლ-

ხური და იმპორტული (ქიოსური, თაზოსური, სინოპური) ამფორები, შავლაქიანი კრატერის, პითოსის და სხვა საოჯახო თუ სუფრის ჭურჭლის კერამიკული ფრაგმენტები.

იგივე შეიძლება ითქვას III კულტურული ფენის შესახებაც. ამ ფენის ზედა ნაწილი მოხსნილია ბორცვის მთელ ტერიტორიაზე და მხოლოდ ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი. მას ეტყობა ძლიერი ცეცხლის კვალი. შემორჩენილი ნაგებობებიდან მხოლოდ დანახშირებული და წითლად გამომწვარი ბათქაშის სქელი პლასტია ჩვენამდე მოღწეული. აქ ნაპოვნი კერამიკაც, ცეცხლის ზემოქმედებით, ძლიერაა დეფორმირებული. მსგავსი სურათია „ნამჭედურის“ III ფენაზეც. აქ ლოკალურ ხანძართან კი არ უნდა გვქონდეს საქმე, არამედ, როგორც ჩანს, მთლიანად სათემო დასახლებამაც განიცადა მტრის ძლიერი შემოსევა, რამაც მიწასთან გაასწორა ყველაფერი.

III ფენის შესწავლის შედეგად, მოვიპოვეთ მხოლოდ ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელი კერამიკული ყალიბები და საბერველი მილების ფრაგმენტები, ქვის უროები, სანაყები, კერამიკის საპრიალელები, ბადის საძირავები და სხვ. მსგავსი მასალები მრავლად მოიპოვება კოლხეთის სხვა სინქრონულ ძეგლებზე, პირველ რიგში, ქობულეთის რაიონში, რკინის სადნობი სახელოსნოების სიახლოვეს: ლელვა I, ცეცხლაური I, ცეცხლაური II, ციხისძირში, დიუნერ ნასახლარებზე და სხვ.

პროფესორები თ. მიქელაძე და დ. ხახუტაიშვილი ნამჭედურის III ფენის აღწერისას აღნიშნავენ, რომ „მეზობელი თემები ყოველთვის მშვიდობიანად არ ცხოვრობდნენ და ხშირად აწყობდნენ ერთმანეთზე გამანადგურებელ თავდასხმებს. თავდასხმები, ძირითადად, ატარებდა ძარცვის ხასიათს, რაც იმით აიხსნება, რომ სწრაფად ხდება სამოსახლოს აღორძინება. ამავე დროს, დამწვარ და ახლად წარმოქმნილ მატერიალურ კულტურებს შორის შეინიშნება უწყვეტი გენეტიკური კავშირი“.

IV კულტურული ფენა გამოირჩევა მასალების სიუხვით და მრავალფეროვნებით. რაც მთავარია, ჩვენ მიერ გაითხარა სამოსახლოს მთელი კომპლექსი: საცხოვრებელი სახლი, ლითონსამსხმელო სახელოსნო, ნალია, ფარები, თავდაცვითი ნაგებობანი და ხის გალავნის ფრაგმენტები. თანმხლებ არქეოლოგიურ მასალებში აღსანიშნავია: ხის სახვნელი (ერთი მთლიანი და ხუთი ფრაგმენტული სახით), სხვადასხვა დანიშნულების ნივთების ჩამოსასხმელი ყალიბები, ბრინჯაოს ნაწარმი, მრავალფეროვანი კერამიკული მასალა (როგორც მთლიანი, ასევე, უამრავი ფრაგმენტულად), საქსოვი დაზგის კერამიკული საწაფები, კვირისთავები, ხის საოჯახო და სუფრის ჭურჭელი, ნადირობასთან დაკავშირებული მრავალფეროვანი მასალა, დიდი რაოდენობით ოსტეოლოგიური

სურ. 7

ნაშთები, რომელიც განეკუთვნება როგორც შინაურ, ასევე, გარეულ ფრინველებს და ცხოველებს, ხორბლის კარბონირებული მარცვლები და სხვ.

V ფენა, მასალების მხრივ, დიდად არ განსხვავდება IV ფენისაგან. კერამიკა იდენტურია ნამჭედურის V ფენის და ფიჭვნარის საკულტო ძეგლებზე აღმოჩენილი მასალებისა. მსგავსი კერამიკა ფართოდაა გავრცელებული კოლხეთის თანადროულ ძეგლებზე. ეს მასალები გამოირჩევა ფორმების მრავალფეროვნებით, გამოწვის ხარისხით, დეკორაციული თუ სხვა სახის შემკობით. ამ ფენაშიც ხშირად გვხვდება სხვადასხვა ჯიშის კარბონირებული მარცვლები, თხილის, ნაბლის, წინიბოს ნაყოფი. IV ფენაში აღმოჩენილი სახელოსნოს ადგილის დაღრმავების შემდეგ V ფენაშიც აღმოჩნდა ანალოგიური ნაგებობის საძირკველი. საბოლოოდ დადასტურდა, რომ ეს სახელოსნო უფრო ადრეულია, ვიდრე ზემოთ ნახსენები, თუმცა, მათ შორის დიდი ქრონოლოგიური წყვეტილი არ უნდა არსებობდეს. ამის მანიშნებელია ის, რომ აღნიშნული ფენების გამყოფი სტერილური ფენა (სილნარი, რომელიც შესაძლებელია წყალდიდობის შედეგად წარმოიშვა) ძალიან მცირეა, ნამჭედურის თანადროული ფენების გამყოფი სტერილური შრე კი, ზოგ ადგილას, 1,5 მეტრამდე აღწევს. აღსანიშნავია მათი კონსტრუქციული მსგავსებაც მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ V ფენაში გათხრილი სახელოსნოს საძირკველი ერთმაგი წყობითაა ნაგები. სხვადასხვა გამოკვლევებზე დაყრდნობით ვვარაუდობთ, რომ აღნიშნული სახელოსნო დიდი წყალდიდობის შედეგად დაინგრა, გადარჩა მხოლოდ საძირკველი, რომელიც მდინარეულმა შლამმა დაფარა. გარკვეული ხნის შემდეგ, თითქმის იმავე ადგილას, აშენდა მორების ორმაგი წყობით ნაგები ანალოგიური წრიული კონსტრუქციის სახელოსნო, რომელიც ძლიერმა ხანძარმა იმსხვერპლა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, VI ფენის შესწავლა მთელ რიგ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული. სათანადო ტექნიკური აღჭურვილობის უქონლობა კიდევ უფრო ართულებს არქეოლოგიური სამუშაოების წარმოებას.

VI კულტურული ფენის პირველივე ბარის პირის აღების შედეგად გამოჩნდა ხის ხიმინჯები. ამ ფენას ახასიათებს შავი შეფერილობა და მთლიანადაა დამწვარი; ერთმანეთშია არეული ბათქაში და კერამიკა. მოპოვებულ მასალებში აღსანიშნავია მრავალგანყოფილებიანი კეცების ფრაგმენტები, რაც ცვლის ადრე გამოთქმულ მოსაზრებას მათი V ფენიდან გავრცელების შესახებ (ყოველ შემთხვევაში, ასე იყო ნამჭედურის მაგალითზე).

საყურადღებოა თიხის ფილების აღმოჩენის ფაქტი, რომლებსაც არქეოლოგები ბ. რამიშვილი და გ. თავამაიშვილი რიტუალური პურების იმიტაციად თვლიან. მსგავსი ფილები მრავლადაა აღმოჩენილი ბობოყვათის და ფიჭვნარის კვიშაზვინულების არქეოლოგიური გათხრების დროს. გაკვირვებას იწვევს ერთი გარემოება. ეს მასალა ათასწლეულის პირველი მეოთხედიდან ჩნდება და მსგავსი არც ერთ ნამოსახლარზე არ ყოფილა გამოვლენილი. VI ფენა კი გვიანბრინჯაოს ხანას განეკუთვნება და ამ ნივთების აღმოჩენამ ბევრი საფიქრალი გავიჩინა. სამწუხაროა, რომ ამ ფენის ბოლომდე შესწავლა ვერ მოვახერხეთ, თორემ ბევრ კითხვას გაეცემოდა პასუხი. აღნიშნული ფენის მასალაში მრავლადაა საქონლის ძვლები. ტორფნარმა გრუნტმა კარგად შემოგვინახა სხვა ორგანული მასალებიც: ხის ნაყოფები, ბალახისა და ფოთლის ნარჩენებიც კი.

ამ ფენის კერამიკას აშკარად ეტყობა არქაული კვალი და გენეტიკურად უკავშირდება ქობულეთში, ისპანში აღმოჩენილ ადრებრინჯაოს ხანის ტორფქვეშა ნამოსახლარის კერამიკას. B, C, D - 12, 13, 14 კვადრატებში, დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით, პრეპარაცია გაუკეთდა ბათქაშოვან პლასტს, რომლის დიამეტრი დაახლოებით 2 მ-ია, მას ცეცხლის ძლიერი კვალი ატყვია. იქვე აღმოჩნდა ორი მთლიანი ქოთანის, მორჩებიანი და ძუძუკებიანი კერამიკის ფრაგმენტები. ამ ადგილას საცხოვრებელი სახლის არსებობას ვვარაუდობთ. იქვე, B, C, D - 12, 13, 14 კვადრატებში გაიწმინდა ხის მესერი, რომლის ზომები ჯერჯერობით 3,40 მ-ის ფარგლებშია. იქვეა ხის დამუშავებული მორი, რომლის სიგრძე 6 მ-ზე მეტია (ბოლომდე არ განმედილა), მასზე ზემოდან გადადის აღნიშნული ხის მესერი. რა ნაგებობასთან გვაქვს საქმე, წინასწარ ვარაუდის გაკეთება ჭირს. მოცემულ კვადრატებში მოპოვებულია საინტერესო მასალები, რომლებიც შესაძლოა, დაკავშირებული იყოს თრიალეთურ კულტურასთან. ესაა შავპრიალა კერამიკა ბადისებური ორნამენტით და, ასევე, შავპრიალა სადა ნატეხები. აღსანიშნავია ლითონსხმასთან დაკავშირებული საბერვლის აღმოჩენაც. VI კულტურული ფენა ძალზე საინტერესო ჩანს არქეოლოგიური შესწავლის მხრივ. ის იძლევა კოლხური არქეოლოგიისათვის ახალ, ჯერ კიდევ უცნობ მასალებს. აუცილებლად მიგვაჩნია ამ ფენის უფრო ფართო მასშტაბებით და სათანადო აღჭურვილობით შესწავლა, რათა საბოლოოდ ჩამოყალიბდეს დასახლების გენეზისის საკითხები.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამოსახლოები და მშენებლობის ტექნიკა II-I ათასწლეულებში

წერილობითი წყაროები – ბერძენი და რომაელი ავტორები (ქსენოფონტი, ვიტრუვიუსი, პრისციანი, ჰიპოკრატე და სხვ.) არაერთ ცნობას გვანვძიან კოლხების სამოსახლოებისა და საცხოვრისების შესახებ. თუმცა, ეს ცნობები იმდენად მწირია, რომ რაიმე კონკრეტული აზრის გამოტანა ჭირს. საქმე ისიცაა, რომ მკვლევრები ამ წერილობითი წყაროების ინტერპრეტირებისას, ყოველთვის ერთი აზრის არ არიან. თუმცა, მათი შეფერება არქეოლოგიურ მონაცემებთან მიახლოებული სურათის წარმოდგენის საშუალებას მაინც იძლევა. მართალია, ეს ცნობები გაცილებით მოგვიანო პერიოდისაა, ვიდრე ჩვენი საკვლევი ეპოქა, მაგრამ კოლხეთში დასახლების ტიპებს, საცხოვრებელს, სამეურნეო და სხვა სახის დამხმარე ნაგებობებს დღემდე შემორჩათ არქაულ ტრადიციებთან უწყვეტი კავშირის კვალი.

ჩვენი აზრით, ამ მხრივ, ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ცნობას გვანვძის ვიტრუვიუსი. კერძოდ, ის წერს: „კოლხები, ტყეებით მდიდარ პონტოს მხარეში, მინაზე მარჯვნივ და მარცხნივ მთლიან მორებს აწყობენ და მათ თავებს შორის ტოლ მანძილს ტოვებენ, თავსა და ბოლოებს შორის გარდიგარდმო ძელებს გასდებენ და ამგვარად შემოსაზღვრავენ სახლის შიდა სივრცეს. შემდეგ ოთხივე მხარეს, კუთხეებში შეუღლებული ჭდეული ძელებით თანდათანობით ამოჰყავთ ძირითადი შვეული კედლები და აგებენ სახლს. ძელებს შორის დარჩენილ სივრცეს ნაფოტებითა და ტალახით ამოავსებენ“ (Витрувий, 1936; სუმბაძე, 1945 :491-502).

„ასევე (აგებენ) სახურავებსაც, – განაგრძობს ვიტრუვიუსი – (კედლის) ნაპირიდან დაცილებით გასდებენ რა გასაყრებს, რომლებიც ზევითკენ ოთხივე მხრიდან თანდათანობით მოკლდება (ნაგებობის) შუისკენ. ამოჰყავთ პირამიდები, რომლებიც ფათებითა და მიწითაა დახურული, წარმოადგენენ ბარბაროსთათვის ესოდენ ჩვეულებრივ, კუს მაგვარ სახურავებს“ (წიგნი II). როგორც კრისტოფორო დე კასტელის ნაშრომიდან ჩანს, ასეთი გადახურვის მქონე ნაგებობებს დასავლეთ საქართველოში XVII საუკუნეშიც (კასტელი, 1976:164) აშენებდნენ. ჩვენთვის საინტერესო ცნობებია ქსენოფონტის „ანაბასისში“. მისი მონათხრობის მიხედვით, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ქართველურ ტომთა განსახლების ტერიტორიაზე ძირითადი სამშენებლო მასალა მაშინაც მერქანი ყოფილა. დრილების მეტროპოლისი, მოსინიკების კოშკები თუ რიგი სხვა დასახლება, ხისგან ყოფილა ნაგები (Лежава, 1971:103). აღწერს რა დრილების მეტროპოლისის საფორტიფიკაციო სისტემას, ქსენოფონტი მიუთითებს, რომ ელინებმა „ბრძოლით ვერ შეძლეს სიმაგრის აღება, რადგან მას გარშემო განიერი თხრილი და მიწის ყრილი ჰქონდა შემოვლებული, ხოლო ამ ყრილზე აღმართული იყო მესერი და მრავალი ხის კოშკი“ (V2, 5). ასევე, ხისგან იყო ნაგები ქუჩის გასწვრივ ჩამწკრივებული სახლები, რომელთაც ბანური გადახურვა ჰქონიათ (V2, 22-26). ბრძოლის დროს გადაიწვა მთელი ქალაქი, სახლები, კოშკები, მესრული კედელი და ყველაფერი სხვა, გარდა შიდა სიმაგრისა (V2, 27). არანაკლებ საყურადღებოა მოსინიკების მეტროპოლისის აღწერილობა. როცა ბერძენი პოპლიტების შეტევის შემდეგ ქალაქის დამცველებმა იგრძნეს, რომ წინააღმდეგობის გაწევას აზრი აღარ ჰქონდა და გაიქცნენ, ცეცხლი წაუკიდეს და მიატოვეს სიმაგრეც. მოსინიკების მეფემ არ მოისურვა გამოსვლა ხის კოშკიდან, რომელიც ყველაზე მაღალ ადგილზე იყო აგებული. ისევე, როგორც იმ მეფემ, რომელიც ადრე აღებულ სიმაგრეში იმყოფებოდა და ისინი დაიწვნენ თავიანთ ხის კოშკებთან ერთად (V2, 26).

V-VI სს. ლათინი ავტორი პრისციანი თავის ნაწარმოებში „მინის აღწერა“, ასევე, ადასტურებს მოსინიკების ცხოვრებას ხის კოშკებსა და ჯარგვალურ საცხოვრებელ სახლებში.

დასახლების სისტემა და კარ-მიდამო

კოლხეთის დაბლობის დასახლების ტიპის შესახებ დღეს უკვე არსებობს ჩამოყალიბებული აზრი. ამის საშუალებას იძლევა ის ძეგლები, რომლებიც აღნიშნულ ტერიტორიაზე არქეოლოგიურადაა შესწავლილი. „მათთვის დამახასიათებელია თიხაზვინულების სხვადასხვა სისტემა, როგორც სამოსახლოს ხელოვნური სუბსტრატი. თუმცა შეიძლება, რომ იგი ყველგან და ყოველთვის ერთნაირად არ იყოს გამოხატული. ჩანს, რომ დიდი თიხაზვინული ქმნიდა სამოსახლოს ცენტრს და, შეძლებისდაგვარად, იგებოდა ბუნებრივად შემალღებულ ადგილას. ნოსირისა და მუხურჩის ძეგლებს გარდა („ნოსირის ბორცვი“, „კეკეულური ზუგა“, „ნაჭვის ზუგა“), გრუნტის ასეთ შემალღებას მონშობს ნაოხვამუს ბორცვიც, რაზეც მიუთითებდა კუფტინი“ (ყაუხჩიშვილი, 1965:44-45; გოგაძე, 1982:80).

ჰიპოკრატე (ძვ. წ. 400-356 წწ.), კოლხეთის დაბლობის ბუნებრივი პირობების აღწერისას, გადმოგვცემს: „... ეს ქვეყანა ჭაობიანია, თბილი, წყლიანი და ტენიანი. წლის ყოველ დროს იქ ხშირი და ძლიერი წვიმები მოდის. ადამიანებს საცხოვრებელი ჭაობში აქვთ და მათი ხისა და ლერწმის სახლები წყალზეა გამართული. ისინი ცოტას დადიან ფეხით ქალაქებსა და ნავსადგურებში, არამედ დაცურავენ აღმა-დაღმა მთლიან ხეში ამოღებული ნაგებობით, რადგან არხები ბევრია“ (Микеладзе, 1990:18).

სურ. 8

საეტაპო ძეგლად, ამ მხრივ, შეიძლება მივიჩნიოთ ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისში მოთავსებული დასახელება. აქ, ნამჭედურის ცენტრალური ბორცვსამოსახლოს ირგვლივ, თავმოყრილია მრავალი მომცრო ხელოვნური თიხაზვინული. ისინი განფენილია როგორც მდ. ოჩხამურის, ასევე, მდ. ჩოლოქის ორივე მხარეს. ეს არის კლასიკური მაგალითი იმისა, თუ როგორაა ჩვენამდე მოსული წერილობით წყაროში გადმოცემული ცნობა კოლხების განსახლების შესახებ.

ბრინჯაოს ხანის სამოსახლოებს არცთუ ისე დიდი ტერიტორია უჭირავს (დაახლოებით 1200-1600 მ², უკიდურეს შემთხვევაში – 2000 მ²). ასეთია ანაკლია I და II, ნოსირი, ნამჭედური, ნაოხვამუ, ზურგა (ჭალადიდში) და სხვ.

ანაკლიის სამოსახლარის შესწავლის საფუძველზე, თ. მიქელაძეს გამოთქმული აქვს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ აღნიშნული ძეგლების 1-2 კმ-ის სიახლოვეს სინქრონული ძეგლები არ არსებობს. „ამ დასკვნამდე – აღნიშნავს ავტორი – მიგვიყვანა კოლხური ბორცვების ტოპოგრა-

სურ. 9

სურ. 10

ფიამ. რაც შეეხება ნამჭედურს, მის გარშემო ბორცვების კონცენტრაცია ხდება „ნამჭედური III“-ის პერიოდში, ე. ი. I ათასწლეულის I მეოთხედში. ასევე, მდ. პიჩორის სამოსახლოებთან დაკავშირებით, ცენტრალური ბორცვის ირგვლივ განლაგებული ბორცვების კულტურული ფენები თარიღდება I ათასწლეულის I ნახევრით“ (Микеладзе, 1990:18).

თავს უფლებას მივცემთ, არ დავეთანხმეთ პატივცემული მეცნიერის იმ მოსაზრებას, რომ ნამჭედურის ირგვლივ მდებარე ბორცვებზე სინქრონული კულტურული ფენები არაა დაფიქსირებული. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის შესწავლის დროს დაფიქსირებულია ის ექვსივე კულტურული ფენა, რომელიც ნამჭედურის ცენტრალური ბორცვის იდენტურია. კიდევ უფრო მეტი, ნამჭედურის ბორცვზე თუ ხელოვნურად მოხსნილია I და II ფენები, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარებზე მისი ფიქსაცია ფრაგმენტულად მაინც ხერხდება. ჩვენი ვარაუდით, რომელიც სხვა ბორცვებზე წარმოებულ დაზვერვაზეა დაფუძნებული, აქ იგივე სურათი მეორდება. ეს არის ბოლო წლების მონაცემები და ამიტომაც, ბუნებრივია, ვერ მოხერხდა მისი ფართო პუბლიკაცია. ეს და სხვა მონაცემებიც, საშუალებას აძლევს მკვლევრებს (დ. ხახუტაიშვილი, ა. კახიძე და, მათ შორის, მეც), ზემოთ ხსენებულ ხერთვისში აღმოჩენილი დასახლება მივიჩნიოთ კოლხური არქეოლოგიისათვის საეტაპო ძეგლად. რაც შეეხება მდ. პიჩორის ტერიტორიაზე არსებულ ნამარნუს დასახლებას, აქ ვერაფერს დავამატებთ, გარდა იმისა, რომ ეს ძეგლი ჯერ კიდევ შესწავლის პროცესშია და, შესაძლებელია, სურათი შეიცვალოს ჩვენი ძეგლის იდენტურად.

რაც შეეხება სამოსახლოების განლაგებას კოლხეთის დაბლობში, არქეოლოგიური მონაცემები სავსებით ადასტურებს ამის შესახებ ვიტრუვიუსის მიერ ზემოთ მოტანილ ცნობას.

აქ აღმოჩენილი ყველა ნამოსახლარი განლაგებულია ხელოვნურ, შედარებით შემალღებულ ბორცვებზე, რომელთაც ირგვლივ აკრავთ დაჭაობებული მდელოები (Микеладзе, 1990:18).

ბორცვების ტოპოგრაფიული მდებარეობა იყო იმის საფუძველი, რომ შექმნილიყო ოვალური ტიპის სამოსახლო თავისი თავდაცვითი ნაგებობებით. პირველი რიგის საზრუნავი იყო ბუნებრივი სტიქიისაგან თავდაცვა, რომელიც ყოველდღე ემუქრებოდა ზღვისპირას მცხოვრებ ადამიანებს. ამიტომ ბორცვს ირგვლივ შემოვლებული ჰქონდა ხის გალავანი, რომელიც სამოსახლოს იცავდა როგორც წყლის მოვარდნისაგან, ასევე, მომხდურისგანაც. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გათხრებისას ჩვენ მიერ აღმოჩენილია ხის ვერტიკალურად ჩარჭობილი მესრის ორმაგი წყობა, რომელიც შიგნიდან ამოვსებული იყო ქვებითა და საოჯახო ნარჩენებით. მის შიგნით კი განლაგებულია ხის ჯარგვალური, ერთმანეთისაგან დაახლოებით 3 მ-ით მოშორებული სამი მცირე ნაგებობის საძირკველი. აქ ჩვენ ვვარაუდობთ ხის კოშკებს, რომლებიც სამოსახლოს სამხრეთის მხრიდან იცავდა.

ამის ერთ-ერთ არგუმენტად შეიძლება ჩავთვალოთ ის გარემოება, რომ მათ სიახლოვეს (სხვა ნაგებობების ნაშთებისაგან განსხვავებით) ვერ ვპოულობთ ვერავითარ ინვენტარს და, ერთიც – ერთი ნაგებობის შიგნით ვიპოვეთ ბრინჯაოს ისრის პირი და სატევრის ფრაგმენტი. თუმცა, მაინც, ამ აზრს მხოლოდ ჰიპოთეზის უფლება აქვს (IV კულტ. ფენა).

სხვადასხვა ეპოქაში სამოსახლო იცვლიდა თავის მოხაზულობას, თუმცა ძირითადი სუბსტანცია იგივე უნდა ყოფილიყო. ჩვენ მიერ გათხრილი ძეგლით თუ ვიმსჯელებთ, ერთ სამოსახლოზე ორ-სამ ოჯახს უნდა ეცხოვრა. შესაძლებელია ერთი პატრიარქალური ოჯახის არსებობაც. საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ დღემდე შენარჩუნებულია ორ ან სამოჯახიანი კარ-მიდამო და ეთნოგრაფიაში იგი ცნობილია „კოლხური კარ-მიდამოს“ სახელით (ადამია, 1967:37).

კარ-მიდამოს ხუროთმოძღვრული კომპოზიცია დამოკიდებული იყო რელიეფის ხასიათზე, შრომა-საქმიანობასა და ბუნებრივ გარემო პირობებზე. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის მაგალითზე, შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ უძველესი კოლხური სამოსახლოს სრული სურათი: ცენტრალურ ნაწილში, ბორცვის თხემზე, განლაგებულია ბრინჯაოს ლითონსამსხმელო სახელოსნო, აღმოსავლეთით – საცხოვრებელი სახლი, ნალია; დასავლეთით – ფარეხი თავისი წნული ნაგებობით და სხვ.

უძველესი კარ-მიდამოს შესახებ საინტერესო მოსაზრება აქვს გამოთქმული ნ. ურუშაძეს, კასპის რაიონის სოფ. გამდლისწყაროში აღმოჩენილი განძის ერთ-ერთი ნივთის მიხედვით. მას ოვალური ფორმა აქვს და ადამიანთა თუ ცხოველთა ფიგურებით გადმოცემულია რიტუალური სცენა (Урушадзе, 1988:99-100). ის მასალა, რომელიც თან ახლდა ამ ნივთს, მის გურია-აჭარის ტერიტორიიდან წარმომავლობაზე უნდა მეტყველებდეს, რაც ჩვენთვის ორმხრივ საინტერესოა. პირველად ეს განძი გამოიკვლია არქეოლოგმა დ. ქორიძემ და მისი ასაკი განსაზღვრა II-I

სურ. 11

ათასწლეულთა მიჯნით. მისი აზრით, აქ გადმოცემულია ცხვრის კულტთან დაკავშირებული ნაყოფიერების რიტუალური სიუჟეტი. აკადემიკოს შ. ამირანაშვილის აზრით, აქ გამოხატულია ე. წ. საღვთო „ნიშა“, რომლის მფლობელია ის ღვთაება, რომელიც მასზე ზურგითაა მიყრდნობილი. აკადემიკოსი ა. აფაქიძე მიიჩნევს, რომ ამ კომპოზიციაში მოცემულია საქონლის შესარეკი ფარები, მსგავსი აფხაზეთის ალპურ ზონაში არსებული „აცანგვარასი“ (Урушадзе, 1988:101).

ჩვენთვის ყველაზე უფრო მისაღებია ნ. ურუშაძის მოსაზრება, რომელმაც მოცემული სიუჟეტის სრულიად ახლებური ინტერპრეტაცია მოგვცა. ამ მოსაზრების გაზიარების საფუძველს გვაძლევს ის პარალელური არქეოლოგიური მონაცემები, რომლებიც ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზეა დაფიქსირებული.

ნ. ურუშაძემ, ანიმალური შესწავლის შედეგად, მოახერხა საქონლის ფიგურებში, ცხვრების გარდა, გაერჩია ხარები, თხები და ღორები. მოქმედების ძირითადი კვანძი ვითარდება ორფერდა სახურავიანი „კარვის“ ტიპის ნაგებობის ირგვლივ. მისი ერთი მხარე დაბალი ზღუდითაა შემოსაზღვრული და მასში დევს გარკვეული სახის ნივთები. მეორე შენობა ტოვებს ხის ბოძებით ნაგები და ისლით გადახურული მსუბუქი ნაგებობის შთაბეჭდილებას. მის ქვეშ ჩამოკიდებულია სხვადასხვა სამეურნეო ნივთები და ცხვრის ტყავები. შუაში დგას გრდემლი, ირგვლივ კი მიმოფანტულია ჩაქუჩები, ცულები, თოხები, ლითონის სხმულები და ფორმები. ამრიგად, ცენტრალური ნაგებობა ლითონსასხმელ სახელოსნოს (ან სამჭედლოს) უნდა წარმოადგენდეს. იქვე, სამსხვერპლოზე, დევს რიტუალური მრგვალი პურები. ამ კომპოზიციაზე გამოსახული კაცებისა და ქალების ითიფალური ფიგურები (Урушадзе, 1988:103-104). უდავოა, რომ აქ საქმე გვაქვს წრიულ რიტუალურ სცენასთან, რომელიც ასტრალურ ღვთაებათა თაყვანისცემას გამოხატავს. ამ შემთხვევაში, ჩვენ ნაკლებად გვაინტერესებს ამ სცენის ინტერპრეტაცია. ჩვენთვის მთავარია, რომ აქ წარმოდგენილია კოლხური სამოსახლო თავისი გალავნით, ლითონსამსხმელო სახელოსნოთი და ფარებით. თუ გავავლებთ პარალელს ჩოლოქისპირა სამოსახლოს არქეოლოგიურ მონაცემებთან, საოცარ მსგავსებას დავინახავთ. ამასთანავე, თუ დავუმატებთ იმასაც, რომ მსგავსი რიტუალი ჩვენს სამოსახლოზეც სრულდებოდა, ნ. ურუშაძისეული ინტერპრეტაცია ჩვენთვის ყველაზე უფრო მისაღებია.

ფაქტების რეტროსპექტივისა და შედარებით ანალიზისათვის საინტერესო მასალას იძლევა თეატინელი ბერის კრისტოფორო დე კასტელის უნიკალური ალბომი, რომელშიც ფასდაუდებელი ისტორიული მასალებია წარმოდგენილი მე-17 საუკუნის საქართველოს სოციალურ-კულტურული ყოფის შესახებ. კასტელის ნახატები საშუალებას გვაძლევს, დავინახოთ დიდი მსგავსება გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ფიჭვნარის სამოსახლოს, განსახლების სისტემასა და გამდლისწყაროს ბრინჯაოს კომპოზიციას შორის.

კრისტოფორო დე კასტელის ნახატზე სამეგრელოს მცხოვრებთა ყოფაა ასახული. კომპოზიციის ვრცელ არეზე, ღობით შემოზღუდულ ეზოში, საცხოვრებელი, სამეურნეო და სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობების ფონზე, სოფლის ყოფის სხვადასხვა ეპიზოდებია წარმოდგენილი:

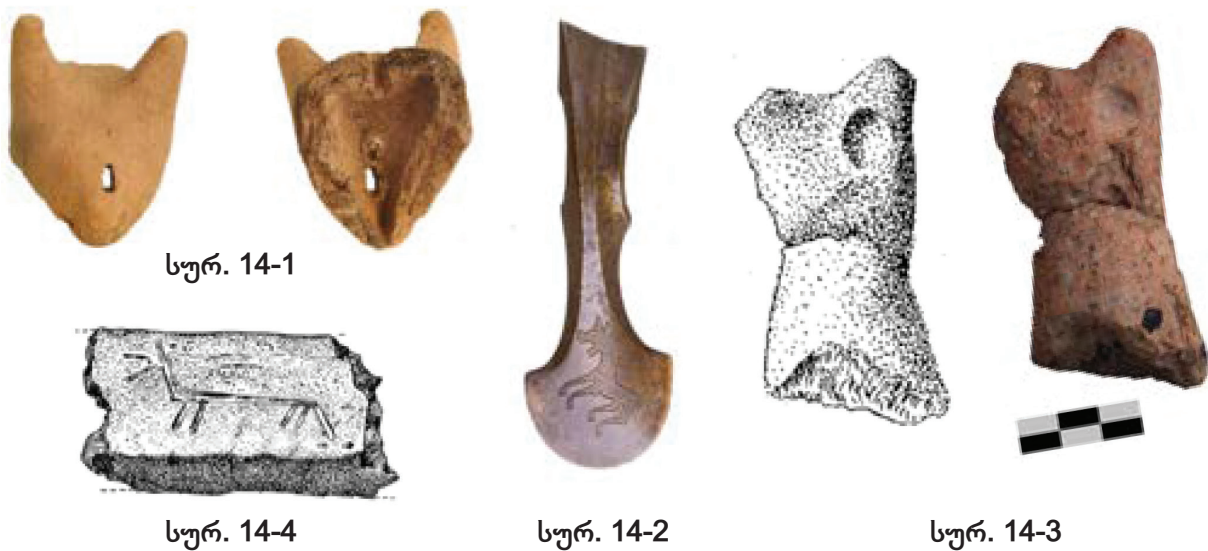
სურ. 12

სურ. 13

ქალის ფიგურა, რომელიც შინაურ ფრინველს აპურებს, მის გვერდით კი მაღალი სადგომი შინაური ფრინველებისათვის, მასზე მიმდგარი ხის კიბით (ჩვენი აზრით, ნალია, ი. ჩ.), დასარწყულებლად ჭასთან მიყვანილი საქონელი, ნახირი ღობესთან, ქალის ფიგურა მრგვალი ხელსაფეკავით.

ამ კომპოზიციაში ჩვენთვის საინტერესოა ოვალური, ისლით გადახურული მრავალნახნაგა შენობა, რომელიც, ეჭვგარეშეა, სამჭედლოს წარმოადგენს. ამის დამატებითი დასტურია გრდე-

მლის გარშემო თავმოყრილი სამი ფიგურა, რომლებიც გამალებით რაღაცას ჭედავენ. იქვეა ისლით გადახურული საცხოვრებელი სახლი. ნახატებიდან კარგად ჩანს, რომ ცალკე მდგომი ოვალური შენობა ამ სამოსახლოების შემადგენელი ნაწილია. ამით, კიდევ ერთხელ, მტკიცდება ჩვენი ჰიპოთეზა, რომ ადრეულ ეპოქებშიც სამჭედლო-სახელოსნო სამოსახლოების შემადგენელი ნაწილია. დამატებით არგუმენტებს გვაძლევს მხატვარ ა. გოგიაშვილის 1904 წ. შექმნილი ნახატები (საქართველოს ეროვნული არქივი), სადაც გადმოცემულია სამეგრელოს და გურიის სამოსახლოები, საცხოვრისის შიდა ინტერიერიც. ასევე, უმნიშვნელოვანესი წყაროა დიმიტრი ერმაკოვის მიერ დასავლეთ საქართველოში გადაღებული ფოტოები.

გამდლისწყაროს ბრინჯაოს კომპოზიციაში ცალკე შეიძლება გამოვარჩიოთ ძაღლის ფიგურა, რომელიც ეზო-კარს დარაჯობს. ასევე, ანალოგიური სურათი გვაქვს კასტელის ნახატზე, სადაც ძაღლისთვის განკუთვნილ ჯიხურთან ახლოს საკუთრივ ძაღლია დაბმული. ძაღლი ეზო-კარის განუყოფელი ფიგურაა ერმაკოვის მიერ გადაღებულ ფოტოებზეც.

ძაღლის გამოსახულებები და სკულპტურები მრავლადაა მოპოვებული საქართველოს თანადროულ არქეოლოგიურ ძეგლებზე. ძაღლის ეს გამოსახულებები ძალიან წააგავს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში დღემდე შემორჩენილ აბორიგენული კოლხური ჯიშის ძაღლს, რომელსაც ჩაქირას ან მეკვერნიას ეძახიან. ის, ძირითადად, გავრცელებულია გურიაში, ზემო აჭარაში და ტაო-კლარჯეთში. ეს ძაღლები გამოირჩევიან გულადობით, შეუპოვრობით და სიავით, უნდობლობით უცხო ადამიანების მიმართ, პატრონის გარდა, უცხოს არავის იკარებენ. მიუხედავად იმისა, რომ მათი ძირითადი სანადირო ობიექტი გარეული კატა და კვერნაა (ამიტომ ეძახიან მეკვერნეს), ინევენ მათზე დიდი ზომის ცხოველებზეც, რაც ხშირად მათთვის საბედისწეროდ მთავრდება. ტანად დაბლები არიან, თავი ტურის მსგავსი აქვთ, თვალები ცბიერი გამომეტყველებით, ხშირად თვალის ფერს სინითლე გადაკრავს, რაც სიავის ნიშანია; აქვთ ბუნებრივად, ლამაზად აცქვეტილი ყურები, მოკლე კისერი, მკვრივი ფეხები. სამწუხაროდ, ათასწლეულების წინ გამოყვანილი ასეთი უნივერსალური ძაღლი დღეს გადაშენების ზღვარზეა. თუმცა არქეოლოგიურთან ერთად, ქართული ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მონაცემები ადასტურებს არა მხოლოდ მათ დიდ მნიშვნელობას ყოფაში, არამედ მათ საკულტო დანიშნულებასაც.

ძაღლის გამოსახულებები გვხვდება აჭარის არქეოლოგიურ ძეგლებზეც. ძვ. წ. VIII-VII სს. თარიღდება სოფ. ხიხაძირში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ცული ძაღლის გამოსახულებით (კახიძე, მამულაძე, 1993:28. ტაბ. VI; კახიძე, მამულაძე, 2007:232, სურ. 16). ცულის ორივე ლოყაზე სტილიზებული ძაღლია გამოსახული. ძაღლის ფიგურას აქვს მოკლე ტანი, მოხრილი ფეხები, მორკალული კუდი, მაღალი, სქელი მომრგვალებული კისერი, წვეტიანი, დაცქვეტილი ყურები, დაღებული პირი, ზემოთკენ აწეული დინგი, რომელიც ნახნაგებზეც ვრცელდება.

ძვ. წ. VIII-VII სს. თარიღდება ბობოყვათის დიუნაზე აღმოჩენილი (გ. თავამაიშვილი, 2012) რქისებრი სადგარის ფრაგმენტი, რომელზეც, ამოკანვრის ტექნიკით, შესრულებულია ძაღლის ფიგურა ღია პირით, დაცქვეტილი ყურებით, მოგრძო ტანით, მოკლე ფეხებით, გრძელი კუდით.

ასევე, ძვ. წ. VIII-VII სს. თარიღდება ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფ. მახვილაურში აღმოჩენილი ძაღლის თიხის მინიატიურული სკულპტურის ფრაგმენტები. მხოლოდ თავის ნაწილია გადარჩენილი. პირ-ცხვირი ჩამოტეხილია. კარგადაა გამოკვეთილი დაცქვეტილი ყურები და ჩაჭდული თვალები.

2010 წელს ფიჭვნარის დიუნური სადგომების არქეოლოგიური შესწავლის დროს (კახიძე, თავამაიშვილი, ჩავლეიშვილი, 2013:17) აღმოჩნდა ძაღლის თავის სკულპტურული გამოსახულება. როგორც ჩანს, თავის დროზე თიხისგან დამზადებული ყოფილა ძაღლის მთლიანი გამოსახულება. ახლა შემორჩენილია თავი დაცქვეტილი ყურებით, მოკლე ხაზითა და წერტილებით. აქცენტირებულია როგორც ნესტოები, ასევე, პირის ჭრილი, ცხვირის კეხი, რომელზეც დატანილია ნახვრეტები. ეტყობა, თავის დროზე ეს ნახვრეტები ძაღლის ფიგურის ჩამოსაკიდებლად გამოიყენებოდა, რაც ნივთის საკულტო დანიშნულებაზე მიუთითებს. ეს აღმოჩენა აცოცხლებს მესეფეებთან დაკავშირებულ უძველეს კოლხურ მითს და მივყავართ დასკვნამდე, რომ ძაღლის ეს გამოსახულებები მესეფეებს უნდა უკავშირდებოდეს.

სურ. 15

კონსტრუქციული სტრუქტურა და მშენებლობის ტექნიკა (საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობა)

II-I ათასწლეულის დასახლებანი, როგორც ითქვა, განსაკუთრებული კომპაქტურობით გამოირჩევა. ამასთან, აქ მშენებლობის ხელოვნებაში შეინიშნება მთელი რიგი სიახლეები. ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის აუზში აღმოჩენილი ნამოსახლარების მაგალითზე თუ ვიმსჯელებთ, აქ, ისევე, როგორც კოლხეთის სხვა თანადროულ ძეგლებზე, ნაგებობის კონსტრუქციული თვალსაზრისით, წამყვანი ტიპია ჯარგვალი. გვხვდება წნულებით ნაგები შენობები. თუ სხვა ნამოსახლარებზე დომინირებს სწორკუთხა ფორმის ნაგებობანი, ჩოლოქის ნამოსახლარზე, IV კულტურულ ფენაში, აღმოჩენილია წრიული დაგეგმარების ნაგებობა. ამ მხრივ, იგი სრულიად ახალი სიტყვაა და შეიძლება დავინახოთ მსგავსება კუფტინის მიერ შესწავლილ ნაოხვამუს თიხით შელესილ, წრიული ფორმის ნაგებობასთან, კონუსური სახურავით და წნული კარკასით (იხ. Джавахишвили, 1973:361).

ჩვენს შემთხვევაში დაფიქსირებულია ორმაგი ძელური წყობა. ეს არის მიწაში დარჩენილი საძირკველი, რომელიც ცეცხლსა და ნგრევას გადაურჩა. შუა სივრცე ამოვსებული იყო ბათქაშითა და ქვებით. მორები ერთმანეთის მიმართ პარალელური წყობითაა ნაგები. ხშირ შემთხვევაში ხერხდება პალოების დაფიქსირება. ისინი მიწაში ვერტიკალურადაა ჩარჭობილი, როგორც ჩანს, მორების გასამაგრებლად. საყურადღებოა ის სიზუსტე, რომელიც იმდროინდელ მშენებლებს დაუცავთ. შიგა კედლის მორების სიგრძე, როგორც წესი, 1,90 მ-ია, ხოლო გარეთასი – 2,20 მ. აღნიშნული შენობა ძლიერ ნახანძრალია და ეს უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ ჩვენამდე მხოლოდ საძირკველმა მოაღწია. გეგმაზე ნათლად იკითხება ძელების გადაბმის ადგილები. ის კოლხეთის არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ძელების ჭდობით, ანუ ძელის თავთან მის ქვედა მხარეს ნაკვეთი ღარის საშუალებითაა შეკავშირებული. სახელოსნოს ცენტრში მოთავსებულია მრგვალი, ხის ძელებით ამოყვანილი და თიხით ამოვსებული მაგიდა, რაზეც მზადდებოდა ლითონის ნივთები. შენობა თორმეტწახნაგაა და ფორმით წრეს უახლოვდება. მისი კედლის გარეთა დიამეტრი დაახლოებით 8,80 მ-ია, ხოლო შიგნითა კედლის დიამეტრი 6,60 მ. შენობა საკმაოდ მასიურია, სასარგებლო ფართობი შეადგენს 34,2 მ²-ს.

სამხრეთით, მდინარის მხრიდან, აღნიშნულ შენობას მიდგმული აქვს მართკუთხა ფორმის (2,20X2,00 მ) მიწაშენი. ის წნულებით ყოფილა ამოყვანილი. იმის გამო, რომ პრეპარირებული წნელები ჰაერზე მოხვედრისთანავე განიცდიან დეფორმაციას, ფოტოფიქსაცია ვერ მოვახერხეთ.

სურ. 16

სურ. 17

ვფიქრობთ, ამ შენობას ჰქონდა საკუჭნაოს დანიშნულება, სადაც ხელოსანი თავის ნაწარმს და იარაღს ინახავდა. ამ დასკვნის საფუძველს გვაძლევს იქ აღმოჩენილი სათანადო მასალა. შენობის იატაკი, როგორც ჩანს, თიხით ყოფილა მოტკეპნილი, ხოლო გადახურვაზე ლაპარაკი ჯერჯერობით ჭირს. აქ ორი ვარიანტია შესაძლებელია, მას ჰქონოდა კონუსური ფორმის ისლით გადახურული სახურავი ან მორების გვირგვინული წყობის გადახურვა.

ხსენებული სახელოსნოს არეალში გათხრებმა ნათელყოფს, რომ მოსახლეობას იმავე ადგილას, V ფენაშიც, ჰქონია ტიპური კონსტრუქციის სახელოსნო. დაკვირვებამ გვიჩვენა ამ ორი სახელოსნოს გამყოფი შრე; ის მდინარის მიერ შემოტანილი ქვიშიანი მასისაგან შედგება. სახელოსნოთა კონსტრუქციულ მსგავსებას რომ ვუსვამთ ხაზს, მხედველობაში გვაქვს ჯარგვალური წყობა და მორების სიგრძე (აქაც 2,20 მ). ამ მორებსაც გვერდებიდან პალოები ამაგრებს. არის განსხვავებაც: თუ IV კულტურული ფენის შენობა ორმაგი კედლითაა ნაგები, V კულტურულ ფენაში მორების მხოლოდ ერთ ფენასთან გვაქვს საქმე. საგულდაგულო შესწავლამ მოგვცა დასკვნების გაკეთების საშუალება იმის შესახებ, რომ V-IV კულტურულ ფენებს შორის დიდი ქრონოლოგიური მონაკვეთი არ უნდა არსებობდეს. მეტიც, აქ შეინიშნება ერთი ეპოქის უწყვეტობა. ეს კარგად ჩანს კერამიკული მასალის ფორმებისა და მათი დეკორით შემკობის შედარების მაგალითზეც. როგორც ჩანს, V კულტურული ფენის სახელოსნო ერთმაგი კედლით იყო ნაგები. ის დიდი წყალდიდობის შედეგად დანგრეულა, რაზეც მიგვანიშნებს მდინარეული ქვიშა, რომელიც აღნიშნულ სახელოსნოებს ერთმანეთისაგან სტრატოგრაფიულად გამოყოფს. წყალდიდობის გამო, რომელიც შესაძლებელია უკავშირდებოდეს ისევ და ისევ ბუნებრივ კატაკლიზმებს, აქედან აყრილი მოსახლეობა, გარკვეული ხნის შემდეგ, ამ სამოსახლოზე ისევ ბრუნდება და აგებს მსგავსი კონსტრუქციის ნაგებობას მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მასში შეაქვს სიახლეც – ორმაგი კედელი (რომელიც თიხითაა ამოვსებული), რაც სახელოსნოს უფრო მეტ სიმყარეს აძლევს. IV კულტურული ფენის მოსახლეობას, ბორცვის ნიველირების დროს, უფრო ძველი ფენა (ნაწილობრივ, სახელოსნოც) ამ ადგილას დაუზიანებია. ამიტომ ვერ მივაგენით ქურასა და სხვა მისთვის დამახასიათებელ მასალას. ერთ-ერთ საცხოვრებელ სახლს უნდა განეკუთვნებოდეს B-C-8 კვადრატში აღმოჩენილი ნაგებობის ნაშთები. ზემოდან მას ედო საკმაოდ სქელი ნითელბათქაშოვანი პლასტი, რომელსაც ეტყობოდა ძლიერი ცეცხლის კვალი. ჭრილში კარგად ჩანს, რომ ის IV ფენას განეკუთვნება. იქვე C-7 კვადრატში აღმოჩნდა ოვალური ფორმის ბრინჯაოს სამაჯური, წყვილ ვერძისთავებიანი გულსაკინძი. შენობის შიგნით აღმოჩნდა ბაზალტის ქვის რამდენიმე მოზრდილი ფრაგმენტი, შესაძლებელია, შუაეცეცხლისა. საძირკველი ნაგებია

სურ. 18

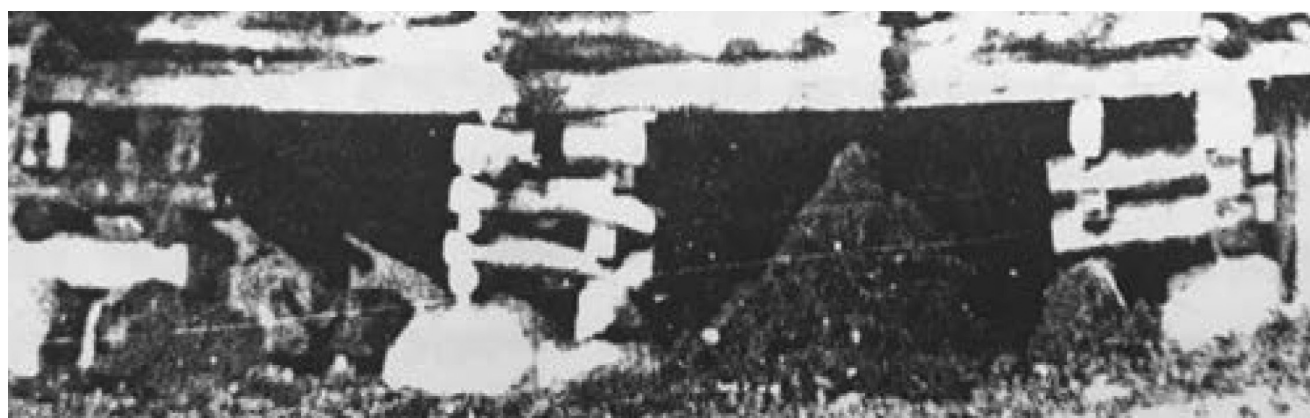
სურ. 19

თხმელის ხეებით. წყობა ჯარგვალურია, რამდენიმე ადგილას შემორჩენილია ძეღური ჭდობა. ნაგებობის სიგრძეა 6 მეტრი, სიგანე 7 მეტრამდეა.

საძირკველი ბადისებურადაა მოწყობილი, ოღონდ აღმოსავლეთის მხრიდან დარღვეულია. აღმოსავლეთით დავაფიქსირეთ სამი ერთმანეთის მიმართ დამოუკიდებლად განლაგებული ხის ჯარგვალური წყობა. მათ უჯრის ფორმა აქვთ, სავარაუდოა, რომ სახლის საძირკველი, განსაკუთრებით აღმოსავლეთი ფასადი უჯრებიანი ფორმის ხიმინჯებზე იყო შემოდგმული. მსგავსი

სურ. 20

სურ. 21

სურ. 22

არქიტექტურული გადანწყვეტა დღემდეა შემორჩენილი აჭარაში. ნაგებობის სიახლოვეს მოვიპოვეთ უამრავი საოჯახო ჭურჭელი, მათ შორის, დაუზიანებელი კერამიკაც, ასევე, ხის კოვზი, ჯამი, დამუშავებული ტყავის ფრაგმენტი, ხის სახენელი. მრავლადაა ნასუფრალი ძვლოვანი მასალა, განსაკუთრებით, დელფინის თავის ქალები.

აღნიშნული ნაგებობის სიახლოვეს D-E-6-5 კვადრატებში აღმოჩნდა დიდი რაოდენობით ხის მორები. რაიმე ფორმის შენობის დაფიქსირება არ ხერხდება, მაგრამ საგულისხმო აღმოჩენად უნდა ჩაითვალოს E-8 კვადრატში აღმოჩენილი ხისგან გამოთლილი დისკოს ფორმის არქიტექტურული დეტალი. მისი დიამეტრია 65 სმ, ხვრელის დიამეტრი 12 სმ. ამ ნივთის ფუნქციას ნათელი მოჰფინა ეთნოგრაფიულმა მასალებმა. ზემოთ დასახელებული ნივთი აღმოჩნდა ნალიის (ბელ-

სურ. 23

სურ. 24

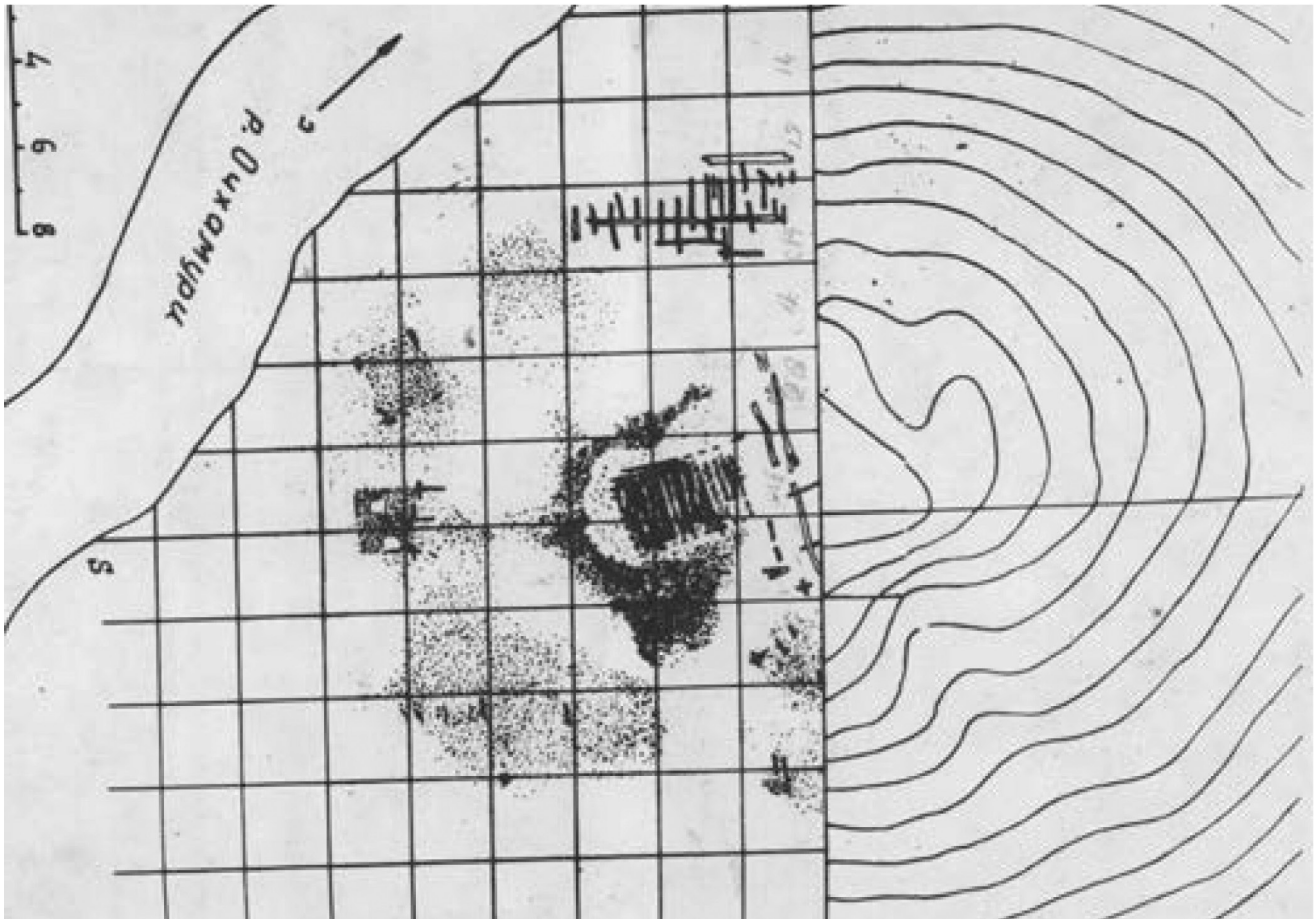
ლის) ორგო. ის ჩამოცმული იყო ბოძზე ზემოდან და იცავდა ნალიას მღრღნელების შეღწევისაგან. ასეთი ნალიები დღემდეა შემორჩენილი აჭარასა და გურიაში. საინტერესოა იქვე ნაპოვნი ხის მორი, რომელზეც საფეხურებია ამოჭრილი. ეს დეტალიც ფართოდაა ცნობილი ეთნოგრაფიაში და წარმოადგენს ნალიაზე ასასვლელ კიბეს. ეს აღმოჩენები აუცილებელს ხდის, აღნიშნული ჯარგვალური ნაშთები მივიჩნიოთ დამხმარე სამეურნეო ნაგებობად, კერძოდ, ნალიად. ეს აღმოჩენა თითქოს დასტურია იმ ცნობისა, რომელსაც ქსენოფონტი გვანვდის მოსინიკების შესახებ: „სიმაგრეების ძარცვის დროს სახლებში წააწყდნენ ხორბლის დიდ მარაგს, რომელიც, როგორც მოსინიკები ამბობდნენ, წინაპართა ანდერძის თანახმად, წინა წელს იყო განაწილებული. ახალი მოსავალი კი თავთავებად ჰქონდათ დაზავებული; განსაკუთრებით ბევრი იყო ახალი. ამფორებში აღმოჩნდა ნაჭრებად დაქნილი და დამარილებული დელფინის ქონი, რომელსაც მოსინიკები ისე იყენებდნენ, როგორც ელინები ზეითუნის ზეთს“ (მიქელაძე, 1967:103-104)

სურ. 25

სურ. 26

სურ. 27

აქვე აღვნიშნავ, რომ სამეგრელოში ფართოდ იყო გავრცელებული ხიმინჯებზე შემოდგმული, წნელებით ნაგები საქონლის სადგომი. ასევე, სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობად მიგვაჩნია სამოსახლოს დასავლეთ ნაწილში აღმოჩენილი წნული ნაგებობანი, რომლებიც ხიმინჯებზე უნდა ყოფილიყო შემოდგმული და ფარეს უნდა წარმოადგენდეს. ამას მიაწინებებს ის მესერიც, რომელიც ამ კომპლექსს განეკუთვნება. იქვეა აღმოჩენილი ძვლის სალამური, რომელიც, ასევე, მწყემსურ ყოფასთანაა დაკავშირებული.

ჩოლოქ-ოჩხამურის ორმდინარეთის სამოსახლო კომპლექსის ყველაზე უფრო ადრეულია ნამჭედურის VI ფენაში აღმოჩენილი ნაგებობა, რომლის ფუნქციონალური დანიშნულება ჯერჯერობით მთლად ნათელი არ არის (მიკელაძე, ზაქუთაიშვილი, 1985:23). სახლის მშენებლობაზე გამოყენებულია კარგად შერჩეული და ცუდით გათლილ-გასუფთავებული მორები, რომელთა აბსოლუტური ასაკი, რადიოკარბონის მეთოდით, ძვ. წ. 1380-1480 წლებით განისაზღვრა (ქავთარაძე, 1981:27; ჯავთარაძე, 1983:30). მშენებლობის ხელოვნების ამ დონეს კოლხეთის ბარმა მიაღწია ჯერ კიდევ შუაბრინჯაოს ხანაში, როცა სახლები სპეციალურად შერჩეული, ცუდით გათლილი ძელებით იგებოდა. ამას მოწმობს ძველი ნამოსახლარი ანაკლია II (მიკელაძე, 1976:97-98, ტაბ. XVI; ჯავთარაძე, 1983:30). ამასთან, როგორც დადასტურდა, ნამოსახლარი ანაკლია II საგრძნობლად გვიანდელია ისპანის ტორფქვეშა ნამოსახლარსა და რამდენადმე ადრინდელი ნამჭედურის ნამოსახლარის ყველაზე ადრეულ (ნამჭედური VI) ფენასთან შედარებით (ზაქუთაიშვილი, 1986:106).

ადრერკინის ხანას მიეკუთვნება ნამოსახლარ ნამჭედურის სამი ფენა. ესენია ნამჭედური V, ნამჭედური IV და ნამჭედური III. უკანასკნელი, თავის მხრივ, ძვ. წ. VI სს. ფენითაა გადახურული, რომელსაც III ფენის ნანგრევებზე მდებარე სტერილური შრე აქვს დაგებული. ამრიგად, თუ ნამჭედური V ძვ. წ. XIII-XII სს. მიეკუთვნება, ნამჭედური III ძვ. წ. IX-VIII სს. ძველი ჩანს (მიკელაძე, ზაქუთაიშვილი, 1983:14-16). ადრერკინის ხანის ეს დასახლებანი, როგორც ითქვა, განსაკუთრებული კომპაქტურობითა და ინტენსიურობით გამოირჩევა. ამასთან, მშენებლობის ხელოვნებაში შეინიშნება რიგი სიახლე, რაც ასახულია, აგრეთვე, სადურგლო იარაღების კომპლექტის გამდიდრებაშიც. აღსანიშნავია, რომ V ფენის დასახლების მშენებლები უკვე აღარ კმაყოფილდებიან

სურ. 28

თიხატკეპნილი იატაკით და ნერგავენ სახლისა და ეზოს ქვით მოკირწყელის ტრადიციას. აღსანიშნავია, რომ ამ დროს ასეთივე პრაქტიკა დასტურდება შიდა ქართლშიც ნამოსახლარი ხოვლეგორა III, ხოვლეგორა IV, ხოვლეგორა, (მუსხელიშვილი, 1978). ხოვლური საცხოვრებელი სახლები, რომლებიც იქ ადრერკინის ხანაში ჩანს გავრცელებული, ისეთივე დაგეგმარებისაა, როგორც, ვთქვათ, ნამჭედური V-ისა და ნამჭედური IV-ის დროს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსა და, ალბათ, მთელი კოლხეთის ზღვისპირეთში გავრცელებული სახლები.

ადრერკინის ხანაში მკვიდრდება კიდევ ერთი სიახლე – ჯარგვალური ნაგებობის კედლების თიხის ხსნარის სქელი შრით შეღესვა. მაგრამ, როგორც ვიტრუვიუსის ნაშრომში წარმოდგენილი მონაცემების მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, ტრადიციული ხერხები, რაც ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე, ნამჭედური VI-სა და ისპანშია ფიქსირებული, გვიანაც განაგრძობს არსებობას.

ქობულეთში ჩატარებულმა საკვლევადიებო სამუშაოებმა, კერძოდ, ნამჭედურისა და ჩოლოქისპირა გორა-სამოსახლოების არქეოლოგიურმა გათხრებმა, კიდევ ერთხელ ცხადყვეს, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულიდან მოყოლებული ძელური და ჯარგვალური ნაგებობანი საყოველთაოდაა გავრცელებული კოლხეთის ხალხურ სამშენებლო ხელოვნებაში.

განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია, რომ ზემოთ დასახელებული ძეგლების გათხრების დროს წარმოჩნდა კოლხური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ძირითადი მაჩვენებლები: ჯარგვალური საცხოვრებელი თუ სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი, აგრეთვე, წნულებით ნაგები დამხმარე სათავსოები, გამაგრების სისტემა; აქვე შეიძლება გავაერთიანოთ საკარმიდამოს შიგა შეღობვაც.

ნაგებობათა დაგეგმარება – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე აღმოჩენილმა ნაგებობის ნაშთებმა მოგვცეს შემდეგი სურათი: II ათასწლეულის ბოლოსათვის უკვე თანაარსებობდა ისეთი დაგეგმარების ნაგებობანი, რომლებიც ხასიათდება როგორც სწორკუთხა, ასევე, კვადრატული მოხაზულობითაც. ახალი სიტყვაა მათ გვერდით უფრო რთული კონსტრუქციის მრგვალი დაგეგმარების ჯარგვალი. ამ შემთხვევაში ჩვენ სახეზე გვაქვს ამ ტიპის დაგეგმარებაში მიმდინარე ევოლუციური მომენტი, როდესაც ჯერ ნაგებობა აშენდა ჯარგვლების ერთმაგი წყობით, ხოლო შემდგომ გვაქვს გაუმჯობესებული ვარიანტი-ძელების ორმაგი პარალელური წყობით ნაგები სახელოსნო.

რადგან ძველ კოლხეთში, თავისი ტენიანობის და ჭარბნალექიანობის გამო, გეოკლიმატური პირობები რთული იყო, იმდროინდელი ადამიანი ყოველმხრივ ცდილობდა, შეექმნა ისეთი სასიცოცხლო პირობები, რომ თავიც დაეცვა, ჭირნახულიც და პირუტყვიც. ამ მხრივ, საინტერესოა

ჩვენ მიერ გათხრილ ნაგებობათა იატაკის სტრუქტურა. დავუბრუნდეთ იმას, რომ კოლხები, მაქსიმალური სიმშრალის შენარჩუნების მიზნით, სამოსახლოდ არჩევენ ბორცვებს ან ხელოვნურად აწყობდნენ მას. აქვე ხაზგასასმელია ერთი გარემოება: როგორც წესი, ასეთი საცხოვრისები მდინარეების სიახლოვესაა განლაგებული და, როგორც ისტორიული წყაროები გვამცნობენ, ერთმანეთთან მრავალი არხით არიან დაკავშირებული. აქედან გამომდინარე, ნაგებობანიც ისეთი კონსტრუქციის უნდა აეგოთ, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მაქსიმალურად გამოეყენებინათ ის სამოსახლო ბორცვები, რომელთა ფართობი, როგორც აღვნიშნეთ, საშუალოდ 1500-2000 მ²-ს შეადგენს. ბორცვის ნიველირება, ხშირ შემთხვევაში, არახელსაყრელი იქნებოდა, რადგან ჭარბნალექიანობის დროს ვაკე ადგილებში დიდი ხნით დადგებოდა წყალი. ამიტომ, ჩვენი აზრით, ბორცვის კონფიგურაცია უცვლელი უნდა დარჩენილიყო, რათა, წვიმების და წყალდიდობის დროს, წყალს მისცემოდა ბუნებრივად დაწრეთის საშუალება. ყოველივე ამან ასახვა პოვა ნაგებობათა იატაკის სტრუქტურაში.

იატაკის სტრუქტურა – მთავარი ნაგებობა, რომელიც ბორცვის თხემზეა განლაგებული, არის ლითონსამსხმელო სახელოსნო (რომელსაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჩვენი დაკვირვებით, საკულტო დანიშნულებაც გააჩნია) მისი იატაკი პირდაპირაა მიწაზე გამართული და თიხატკეპნილია.

სხვა მდგომარეობაა საცხოვრებელი სახლების დაგეგმარებისას, სადაც სახლის საძირკვლის ერთი კიდე ჩამოდებულია ფერდობზე, ხოლო მოპირდაპირე მხარე კვადრატული ხის ფორმის ძელებისაგან შედგენილ (1X1 მ-ზე) ხიმინჯებზე.

ასეთი კონსტრუქციული გადაწყვეთით იმდროინდელმა მშენებლებმა მოახერხეს როგორც ნაგებობის (ბუნებრივი პირობების გათვალისწინებით) ნიველირება, ასევე, სიმშრალის დაცვა. ჭარბწყლიანობის დროს სახლი მშვენივრადაა ქვემოდან დაცული და კარგ ამინდში დატოვებული აქვს საჰაერო, რომელიც იძლევა იატაკის და, საერთოდ, მთელი შენობის სინოტივისაგან დაცვის საშუალებას. ეს კონსტრუქციული ელემენტი შემთხვევით აღმოვაჩინეთ, როდესაც ეთნოგრაფმა ჯ. მიქელაძემ მოგვცა საშუალება, გავცნობოდით მის მიერ აჭარის ტერიტორიაზე შესწავლილ ხის არქიტექტურასთან დაკავშირებულ მასალებს.

ასეთი ტიპის ჯარგვლები დღესაც გვხვდება აჭარის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში. გაოცებას იწვევს მხოლოდ ერთი გარემოება, თუ რაოდენ დიდი ხნის განმავლობაში შეიძლება იარსებოს ადამიანის მიერ უკვე აპრობირებულმა, ტექნიკურად გამართლებულმა არქიტექტურულმა დეტალმა. ჩვენი აზრით, ხიმინჯის ასეთი ტიპი უზადოა, რადგან ის უფრო მყარია, ვიდრე ცალკე აღებული ხის ან ქვის ბოძი და მდგრადია, თუ გავითვალისწინებთ კოლხეთის ჭაობიან გრუნტს. რაც შეეხება იატაკს, სანამ საძირკველს მივალწევდით, მოვხსენით ხის ძელები და გადანითლებული ბათქაში, რომელიც გვაძლევს იმის ვარაუდის საშუალებას, რომ აქ შესაძლებელი იქნებოდა, გამართულიყო შუაცეცხლი (როგორც ზემოთ ვახსენეთ, იატაკის დონეზე აღმოვაჩინეთ რამდენიმე მოზრდილი გრანიტის ქვა). ასეთი იატაკი ზამთარში დიდხანს შეინარჩუნებდა სითბოს.

არანაკლები პრობლემები ჰქონდა იმდროინდელ ადამიანს საკვები პროდუქტის ხანგრძლივად შენახვის მხრივაც. პირველ რიგში, ჭარბწყლიანობისა და სინოტივისაგან თავდაცვის მიზნით შეიქმნა ბელის (ნალიის) ისეთი კონსტრუქციული ტიპი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია (თითქმის უცვლელად). როგორც ცნობილია, აღმოსავლეთ საქართველოს მშრალი კლიმატი იძლეოდა იმის საშუალებას, რომ ჭირნახული, კერძოდ, მარცვლეული, ორმოებში შეენახათ. რაც შეეხება კოლხეთს, ჭაობიანი გეოკლიმატური პირობები, ამ მხრივ, ზღუდავდა იმდროინდელ მეურნეს. მოსაზრება, რომ, თითქოს, დიდი ზომის ჭურჭელში ხდებოდა მარცვლეული კულტურების შენახვა (ხახუტაიშვილი, 1986:53), მცდარი გვეჩვენება, თუნდაც, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ჭარბი სინოტივის პირობებში, ისინი მალევე დაიწყებდნენ ლპობას.

სწორედ ნალიის ორგოს აღმოჩენის ფაქტია სათავე იმ დებულებისა, რომელიც ეჭვგარეშე ადასტურებს, რომ II ათასწლეულის მიწურულს მოსახლეობა ძველ კოლხეთში მარცვლეულსა და სხვა სახის ჭირნახულს აბინავებს ჯარგვალური ტიპის, ხიმინჯებზე შემოდგმულ ბელელში. ამასთან დაკავშირებით, გვინდა მოვიშველიოთ ცნობილი ეთნოგრაფის თ. ჩიქოვანის მოსაზრება: „საველე კვლევა-ძიებისას, ეთნოგრაფიული იქნება ის თუ არქეოლოგიური, არცთუ იშვიათად, სათანადო ყურადღების გარეშე რჩება ხოლმე, ერთი შეხედვით, თითქოს არაფრის მთქმელი, მაგრამ ფაქტობრივად შემდეგში უკვე მნიშვნელოვანი ეთნოკულტურული ელემენტი. სწორედ ასეთი ვითარების

გამოა საჭირო, რომ ერთნაირად განსაკუთრებული ყურადღება მიექცეს საკვლევ ობიექტში არსებულ ყველა ელემენტს, რაგინდ უმნიშვნელოც არ უნდა იყოს იგი. ეს იმიტომ, რომ მატერიალური სახით ჩვენამდე მოღწეული რაიმე მოვლენისა თუ ნივთის გენეზისის, ანდა მათი ეთნოკულტურული წარმომავლობის გარკვევისას, ზოგჯერ სრულიად უმნიშვნელო დეტალი უფრო საყურადღებო ინფორმაციის შემცველია, ვიდრე ეს დიდ, თვალსაჩინოს შეუძლია მოგვცეს“ (ჩიქოვანი, 1989:4). საკვებით ვიზიარებთ ამ თვალსაზრისს, რისი დასტურიც ზემოთ დასახელებული არქიტექტურული დეტალებია, რომელთა აღმოჩენამაც ახალი სიტყვა თქვა კოლხური არქიტექტურის სათავეების კვლევა-ძიების საქმეში.

ცალკე ყურადღების ღირსია „ნამჭედურის VI“ ფენაში აღმოჩენილი ნაგებობის ნაშთები. ეს ნაგებობა საკმაოდ მოზრდილია, სამშენებლო ტექნიკა აქაც ტრადიციულია. ძელების თავები ჩაჭდევა-ჩაბოყვით არის ერთმანეთთან დაკავშირებული. ნაგებობა ზემოდან გამომწვარი ბათქაშის სქელი პლასტიტით იყო დაფარული. ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ამ ძეგლის გამთხრელების (Микеладзе, Хахутаიшвили, 1985:23) მოსაზრებას, თითქოს, ეს ნაგებობა შედგებოდეს 9 ოთახისაგან, იმ უბრალო მოსაზრების გამო, რომ გამოვლენილი ნაგებობის საძირკველი 9 ნაწილადაა დაყოფილი. ეს დანაყოფები იმდენად ვიწროა, რომ მათ რაიმე პრაქტიკულ გამოყენებაზე საუბარი ზედმეტია. გაურკვეველია, აგრეთვე, საცხოვრებელი იყო ეს ნაგებობა თუ სხვა დანიშნულების სათავსო. ის მასალა, რომელიც გათხრების პროცესში იქნა მოპოვებული, უფრო პირველზე მიუთითებს. მიუხედავად გვიანბრინჯაოს ხანისა, საზოგადოება ამ პერიოდისათვის საკმაოდ მაღალგანვითარებულია. თუ მხედველობაში მივიღებთ პატრიარქალურ ოჯახს, მას ერთიანი სივრცის მოთხოვნილება უფრო აქვს, ვიდრე მისი ოთახებად დაყოფისა. ასეთი ტიპის ჯარგვლები გვიანობამდე შემორჩა კოლხეთში, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ჩვენი აზრით, აქ საქმე უნდა გვექონდეს საძირკვლის ბადისებურ დაგეგმარებასთან. ერთმანეთთან ჭდევით შესრულებული დანაყოფები სამშენებლო ტექნიკურ ელემენტს წარმოადგენს, რათა მასზე აღმართული შენობა სრულყოფილი და მდგრადი ყოფილიყო. იატაკის ასე მოწყობის ტექნიკა შემდგომ ეპოქებშიც ხშირად გვხვდება ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე.

ნაგებობათა კედლები – ძირითადად, ორი სახისაა – ჯარგვალური ტექნიკით შესრულებული და წნელებისაგან ამოყვანილი კედლები.

1. ჯარგვალური ტექნიკით, გათლილი მორებით ამოყვანილი კედლები, რომელთა შორის დარჩენილი ღრიჭოები, შევსებულია თიხით. ვიტრუვიუსი განსაკუთრებით ამახვილებს ამ ფაქტზე ყურადღებას: „შემდეგ, ოთხივე მხარეს, კუთხეებში შეუღლებული ძელების თანდათანობით დაშენებით ამოყავთ ძირითადი შეეული კედლები და აგებენ სახლს. ძელებს შორის დარჩენილ სივრცეს ნაფოტებითა და ტალახით ამოავსებენ“ (სუმბაძე, 1945:497-498). ამიტომაც ვპოულობთ, სახლების გათხრების პროცესში, ძელებთან ერთად გადამწვარ ბათქაშს, რაც ეჭვგარეშეა, კედლებს წარმოადგენს. ესაა პირველი უტყუარი საბუთი იმისა, რომ აქ საცხოვრებელ სახლთან უნდა გვექონდეს საქმე. არც სახელოსნოსა და არც ნალიის ნარჩენების გათხრების დროს, ბათქაშოვანი პლასტები არ დაგვიფიქსირებია. აქვე დავძენთ, რომ ნალიას დღესაც ხელოვნურად უტოვებენ ღრიჭოებს, რათა მოხდეს მარცვლეულის განიავება და დაიცვან ჭირნახული დაობებისაგან.

2. წნელებისაგან ამოყვანილი კედლები. ის, როგორც ჩანს, გამოიყენებოდა დამხმარე სათავეების შენების დროს (წვრილფეხა საქონლის, ფრინველის შესარეკი ადგილი და სხვა), რომელთა ნაშთები, არცთუ იშვიათად, გვხვდება ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გათხრების დროს.

გადახურვის ტექნიკა – ყველაზე რთულია გადახურვის ტექნიკის კვლევა, რადგან, ფაქტობრივად, არქეოლოგიური მონაცემები არ გაგვაჩნია. აქ მხოლოდ ეთნოგრაფიული მასალების მოშველიება თუ გამოგვადგება. პროფესორ თ. ჩიქოვანის გამოკვლევით, შენობის გადასახურავ მასალას ატმოსფერული ნალექების რაოდენობის მიხედვით არჩევენ. ნაკლებად წვიმიან ადგილებში ყავარს ენიჭებოდა უპირატესობა (აჭარის მთიანეთი). კოლხეთის დაბლობში, ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომ პერიოდში, შენობის დასაბურავად, ძირითადად, ისლი გამოიყენებოდა (ჩიქოვანი, 1989:65). „ისლი ჯერ კონებად უნდა შეკრულიყო, რომელსაც შემდეგ ფენა-ფენად აწყობდნენ და ამაგრებდნენ სახურავის კარკასზე. ამგვარად დაბურული ისლის სახურავის სისქე 20-25 სმ-ს აღწევდა. კერიდან ასული ბოლისა და წვიმის ერთობლივი ზემოქმედების შედეგად, ისლის ზედაპირზე მუქი ლურჯი თხელი აპკი წარმოიქმნებოდა. აპკი, დროთა განმავლობაში, თანდათანობით სქელდებოდა და სახურავიც უფრო წყალგაუმტარი ხდებოდა. ამგვარად დაკო-

ნსერვებული ისლის სახურავი 50-60 წელს ძლებდა. ჯარგვალური სახლი, როგორც წესი, უჭერო და აქედან გამომდინარე, უსხვენო ნაგებობა იყო“ (ჩიქოვანი, 1989:69).

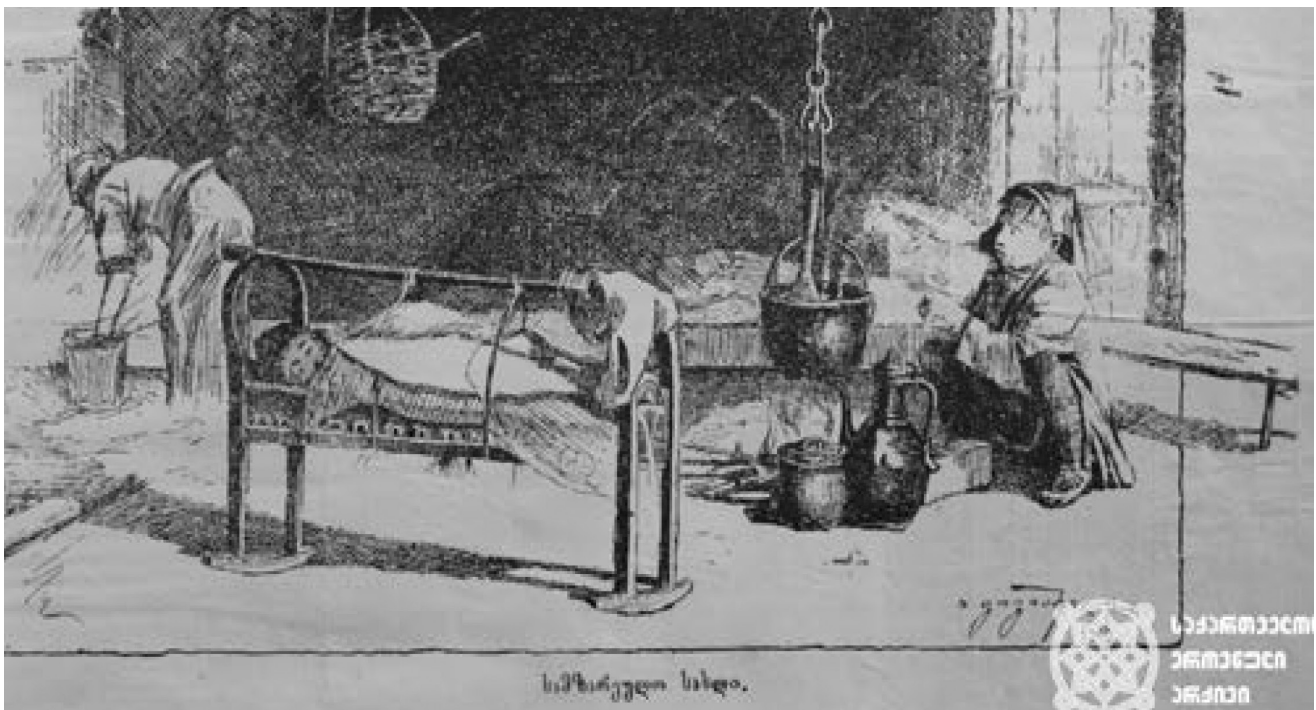
არქიტექტორი გ. ლეჟავა მორულ ნაგებობებში გადახურვის ორ სისტემას გამოყოფს: ცენტრალურ-გუმბათოვანს და ორფერდას. მისი ვარაუდით, კოლხურ კოშკებს პირამიდული, ცენტრალურ-გუმბათოვანი გადახურვა უნდა ჰქონოდა. მის მიერ დახასიათებულ, სვანეთში აღმოჩენილ ხის მორული ნაგებობის ოქროს მოდელს, რომელიც ძვ. წ III-II საუკუნეებს მიეკუთვნება, ღია ფრონტონებიანი ორფერდა სახურავი აქვს (ლეჟავა, 1979:9). რომელსაც კოლხური წარმომავლობა აქვს (ლეჟავა, 1979:9). ვფიქრობ, ეს ნივთი უნდა წარმოადგენდეს ნალიას. მას გააჩნია დაბალი, ორფერდა გადახურვა. სახურავს ზემოდან რელიეფურად ამკობს წნული ორნამენტით შესრულებული, ერთმანეთის მიმართ ვერტიკალურად განლაგებული ოთხი პარალელური ზოლი, რომელსაც შუაში ასეთივე, ჰორიზონტალურად განლაგებული მწკრივი ჰკრავს. იმავე ტექნიკითაა შესრულებული ნაგებობის კედლები და სახურავის ქუდი. წინა ფასადზე შეინიშნება ნალიისათვის დამახასიათებელი პატარა აივანი, რომელზეც ფრინველებია შემოსკუპებული. ასეთივე ფრინველებია შენობის მეორე მხარეს. მითური ფრინველები (მაგალითად, მიმინო, შევარდენი და სხვ.), თითქოს, დოვლათს იცავენ. მსგავსი ფრინველების სანადიროდ გაწვრთნის ჩვევა ფართოდ იყო გამოყენებული საქართველოში და ის დღემდეა შემორჩენილი.

შენობაზე ჩამოკიდებულია წნული ტექნიკით შესრულებული საკიდები, რომლებიც ხორბლის მაგვარი ფირფიტებით შექმნილი წყვილი მძივებით მთავრდება. შენობა ბოძებზეა შემოდგმული და მთელი კომპოზიცია, აშკარად, ნალიის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

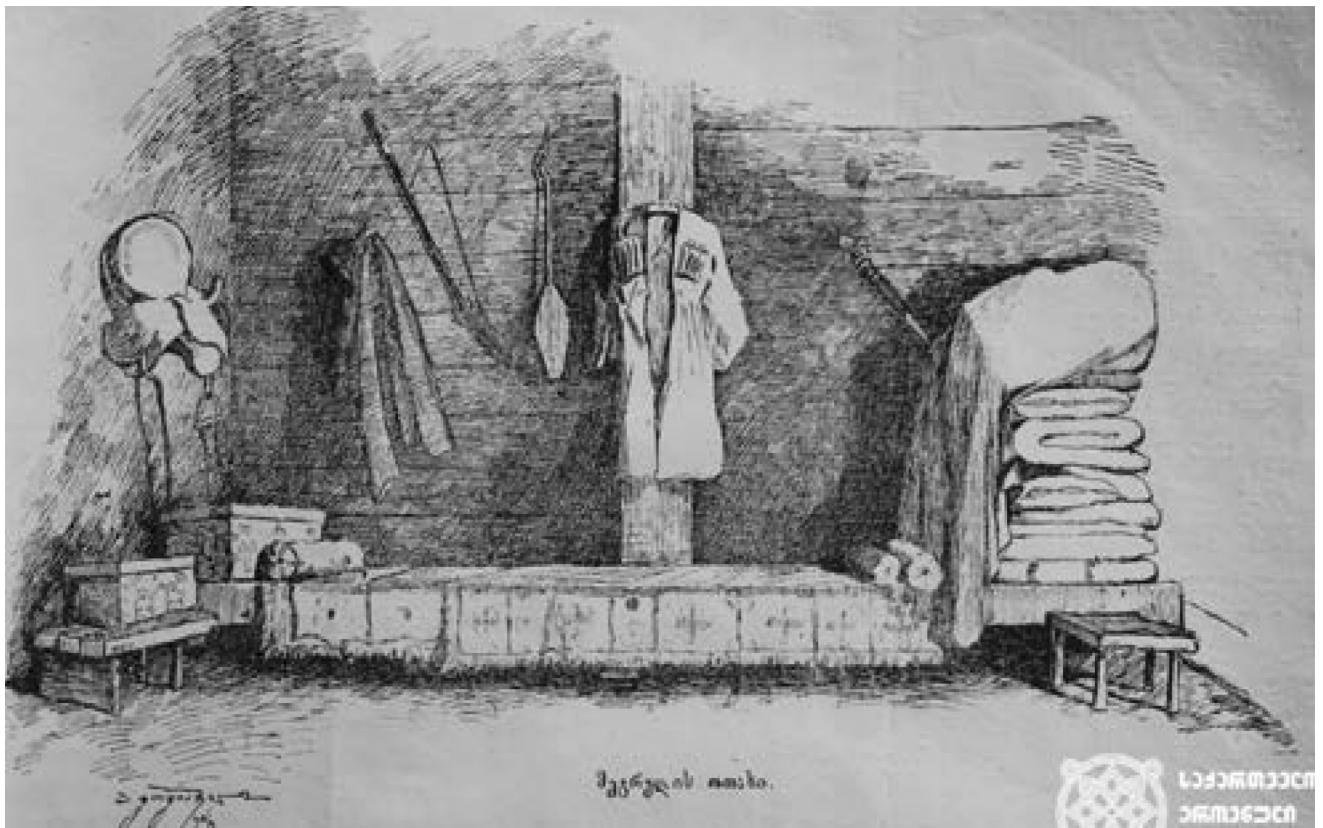
ვიტრუვიუსი დაწვრილებით აღწერს კოლხური სახლის სახურავს: „ასევე (აგებენ) სახურავებსაც, კედლის ნაპირიდან დაცილებით გასდებენ რა გასაყრებს, რომლებიც ზევითკენ ოთხივე მხრიდან თანდათანობით მოკლდება (ნაგებობის) შუისკენ, ამოჰყავთ პირამიდები, რომლებიც ფათხებითა და მიწითაა დახურული და წარმოადგენს ბარბაროსთათვის ესოდენ ჩვეულებრივ კუს მაგვარ სახურავებს“ (წიგნი II).

სურ. 29

სურ. 30

სურ. 31

ჩვენ მიერ შესწავლილი საცხოვრებელი ნაგებობანი ერთელემენტიან ჯარგვალს უნდა წარმოადგენდნენ. ერთოთახიანი ძელური სახლი, ინტერიერის გეგმის სიმარტივის გამო, ყველა სხვა ძელურ სახლთან შედარებით მარტივი და არქაულია. ეთნოგრაფიულად შესწავლილი ასეთი ტიპის სახლების ზომები თითქმის იდენტურია არქეოლოგიური აღმოჩენებისა (ჩიქოვანი, 1989:70). ოთხკუთხოვანი გეგმარების გარდა, ერთოთახიანი ჯარგვალი ხასიათდება თიხატკეპნილი იატაკით, შუაღმოსავლეთით – კერით, ცალყურა კარით და ერთი პატარა სარკმლით, რომელიც გრძივ კედელში იყო ამოჭრილი. ამასთანავე, კერის თავზე გამართული იყო ლასტებმოფენილი აყარი, თავისი ქვაბსაკიდი ჯაჭვით. რაც შეეხება სახურავს, როგორც ვიცით, იგი ორფერდა იყო.

საყურადღებოდ მიგვაჩნია პროფესორ თ. ჩიქოვანის მიერ აღწერილი ერთელემენტიანი ჯარგვლის შიგა ფართის აღწერილობა. ამ აღწერილობაში კარგად ჩანს ოჯახის ეკონომიკური პოტენციალი და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო დონე. სხვას რომ თავი დავანებოთ, ჩვენთვის არანაკლებ მნიშვნელოვანია, თუ რამდენ ოჯახის წევრს შეეძლო ასეთ სახლში ცხოვრება. მიგვაჩნია, რომ ეს მონაცემები საინტერესოა მოსახლეობის რაოდენობის საერთო სტატისტიკური მონაცემების მიახლოებითი მაჩვენებლის დადგენისას. მის მიერ აღწერილი ჯარგვალი ტიპურია მთელი კოლხეთის დაბლობისათვის. ნაგებობა გეგმაზე ოთხკუთხოვანი მოყვანილობისაა. სამოსახლო ადგილის მაგარი გრუნტის გამო, იატაკი ჩვეულებრივ სახეს ატარებდა – თიხატკეპნილი იყო. თიხის ცენტრში არსებულ კერას ერთმანეთის პარალელურად დაწყობილი ორი ცეცხლგამძლე და კუთხური ქვის ბლოკი ქმნიდა.

ყველა სახის ჯარგვალში არსებულ კერას, ისევე, როგორც სხვა ტიპის მიწურიატაკიან სახლებში, მეტად მნიშვნელოვანი სამეურნეო, საოჯახო და რელიგიური ფუნქციები ჰქონდა მინიჭებული. ოთახის გასანათებლად ღამე ჭრაქი გამოიყენებოდა, დღისით კი, გრძივ კედელში დატანებული სარკმელი. სარკმელი, უპირატესად, აღმოსავლეთის კედელში იყო დატანებული. ასე იმიტომ იქცეოდნენ, რომ ალიონი არ გამოჰპარვოდა ოჯახს.

ჯარგვლის შიგა სივრცეში, კარიდან მარცხენა მხარეს, გრძივი კედლის გასწვრივ იდგა საკმაოდ დიდი ფართის მქონე ტახტი, რომელიც თავით პირდაპირ განივ კედელზე იყო მიდგმული. მას მუდამ შინნაქსოვი ფარდაგი ეფარა. ტახტის ერთ კუთხეში ეწყო აკეცილი ლოგინი. ეს ტახტი წარმოადგენდა ოჯახის მთავარ საწოლს. იქ იძინებდა ოჯახის უფროსი და მოზრდილი თა-

სურ. 32

ობა. თუ სახლში სხვა საქორწილო წყვილიც იყო, მაშინ ოთახის ბოლოში ერთ პატარა ტახტსაც დგამდნენ. ორივე საწოლზე დაახლოებით ექვსი-შვიდი სული თუ მოთავსდებოდა. ერთელემენტრიანი ჯარგვალი მცირერიცხოვანი ოჯახის საცხოვრებლად ითვლებოდა. ტახტის ბოლოში მდგარი საოჯახო ნივთებისა და ტანსაცმლის შესანახი სკივრის გვერდით, კედელზე, მიმაგრებული იყო საჯამჭურჭლე თაროები. თაროების ქვეშ გამართული მცირე ფიცარნაგი „საწყლეს“ წარმოადგენდა (საწყლე ჭურჭელი; დორა, ჩაფი, დოქი). პატარა საფეხილე კიდობნის გასწვრივ ჩამწკრივებული იყო პროდუქტების შესანახი თიხის ჭურჭლეული (სხვადასხვა ტევადობის ქოთნები). ამგვარ ჭურჭლეულში ინახებოდა ყოველდღიურად სახმარი ცხიმი, ყველი, მწნილი და ზოგიერთი სხვა პროდუქტი (ჩიქოვანი, 1989:73). ამ ეთნოგრაფიული მასალის განხილვა დაგვჭირდა იმისათვის, რათა მიახლოებითი წარმოდგენა მაინც შეგვექმნოდა საცხოვრებლის შიგა ინტერიერის მოწყობის შესახებ. როგორც ვხედავთ, ყოველი კუთხე-კუნჭული მაქსიმალურადაა ათვისებული. ოჯახის წევრები, შეიძლება, ჩვენს საკვლევ ეპოქაში ოდნავ მეტი იყვნენ, მაგრამ არცთუ შესამჩნევად. კოლხური სამოსახლოს დაგეგმარება იცვლებოდა მატერიალური დოვლათის ზრდასთან ერთად. ნამატი პროდუქტის დაგროვებამ, კულტურულ მინათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე გადასვლამ გამოიწვია კარ-მიდამოს გაფართოება და დამხმარე სათავსების საკარმიდამოზე (ბოსელი, წვრილფეხა პირუტყვის შესარეკი, ბელელი და სხვ.) მიზნობრივად გადანაწილება. ჩვენი აზრით, კოლხეთის დაბლობში ეს პროცესები გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეულ ეტაპზე უნდა მომხდარიყო.

სურ. 33

სურ. 34

სურ. 35

ლითონდამუშავება (ჩამოსხმა და მჭედლობა)

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, მიმდებარე მხარეებითურთ, კოლხური ბრინჯაოს კულტურის უმთავრეს და უძველეს კერას წარმოადგენდა. ეს კულტურა, როგორც ჩანს, ყალიბდებოდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში და მტკვრის სათავეებთან ლითონის საბადოთა იმ ბაზაზე, რომელიც განსაკუთრებით უხვადაა წარმოდგენილი როგორც ჩრდილოეთ ტავრის აღმოსავლეთ ნაწილში, ისე მტკვარ-ჭოროხის მხარეში (მიქელაძე, 1974:40; Максимова, 1956:23-25; Иессен, 1935:157). ზოგი ბათუმსა და ბათუმის მხარეს მიიჩნევდა კოლხეთში გავრცელებული ბრინჯაოს კულტურის უძველეს და უმთავრეს კერად, იქ აღმოჩენილი განძების განსაკუთრებული სიმრავლისა და მადნეულით სიმდიდრის გამო, (Иессен, 1935:157), ზოგიც, ზოგადად, ჭოროხის აუზს (Куфтин, 1949:233; მელიქიშვილი, 1965:78; ქორიძე, 1965:122; კახიძე, მამულაძე, 200)⁴ და ა. შ.

გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ლითონჩამოსხმის ერთ-ერთი ცენტრი ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის ზონაში განლაგებული დასახლებები (თემები) უნდა ყოფილიყო. ამას მოწმობს ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში წარმოებული სავსე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად მოპოვებული მდიდარი ნივთიერი მასალა (Микеладзе, Хахутаიшвили, 1985; ხახუტაიშვილი, 1986:72-73). სადღეისოდ აღნიშნული რეგიონი არქეოლოგიური თვალსაზრისით უკეთაა შესწავლილი, ვიდრე ჭოროხის, კინტრიშისა და ჩაქვისწყლის აუზები. ადრე გამოქვეყნებული ნაშრომები, ძირითადად, ეყრდნობოდა ლიტერატურაში გაბნეულ ცნობებს ჭოროხის აუზში არსებული სპილენძის საბადოების ძველი გამონამუშევარების, წარმოების ნაშთების და მრავალრიცხოვან განძთა შესახებ. ჯერჯერობით სპილენძ-ბრინჯაოს იარაღის წარმოებასთან დაკავშირებული ყველაზე ადრეული ნივთები აღმოჩნდა 1974 წელს ისპანის (მდებარეობს ჩოლოქ-ოჩხამურის აკუმულაციურ ველზე) ძვ. წ. IV-სა და III ათასწლეულთა დამდეგით დათარიღებულ ტორფევეშა ნამოსახლარის სადაზვერვო გათხრების დროს. გამოვლინდა ბრინჯაოს ყუამილიანი ცულების ჩამოსასხმელი ყალიბთა ნატეხები, ასეთივე ცულის ხის მოდელი, საბერვლების საქმენი მილები და ტიგელები (Микеладзе, Барамидзе, Инаишвили, Хахутаიшвили, Мухელიшвили, 1976:34-35; ხახუტაიშვილი, 1979:7-8). ასე, რომ ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის ზონაში წარმოებულმა არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ ნაწილობრივ გააქარწყლა ადრე არსებული ჰიპოთეზა კოლხური ბრინჯაოს კულტურის თავდაპირველ და უძველეს კერად ჭოროხის აუზის მიჩნევის შესახებ.

ძვ. წ. III ათასწლეულის შუა ხანაში მსოფლიო ოკეანის და, მაშასადამე, შავი ზღვის დონემაც 1,5-2 მეტრით აიწია (ე. წ. ახალშავზღვური ტრანსგრესია), რის გამოც დაიწყო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ზღვისპირა ზოლის დაბლობების დაჭაობება. ამის გამო არსებობა შეწყვიტა ადრებრინჯაოს ხანის ისპანის ნამოსახლარმა. ახალშავზღვური ტრანსგრესია ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებამდე გრძელდებოდა. აქედან მოყოლებული, იწყება ახალი ზღვური რეგრესია, რომელიც ფანაგორიულის სახელს ატარებს. იგი ქრონოლოგიურად დაემთხვა შუაბრინჯაოს ხანის დასასრულსა და გვიანბრინჯაოს ხანის დასაწყისს. სწორედ ამ პერიოდში ეშვებიან მთიდან და სახლდებიან ჩოლოქ-ოჩხამურის შესართავთან ის მეტალურგი თემები, რომლებიც ოდესღაც სახლობდნენ ისპანის ტერიტორიაზე (ხახუტაიშვილი, 1979:7-11; Хахутаишвили; Микеладзе, Хахутаишвили, 1985). ამ მიგრაციის შედეგად, გორა-სამოსახლო ნამჭედურის ირგვლივ შეიქმნა საკმაოდ ძლიერი დასახლება, რომელიც, ასევე, დიდ და პატარა ბორცვებზე განლაგდა. არქეოლოგიური კვლევა-ძიებიდან გამოირკვა, რომ სხვადასხვა ეპოქაში აქ არა ერთი და ორი ლითონსამსხმელო სახელოსნო ყოფილა გამართული (Микеладзе, Хахутаишвили, 1985:27).

ამისი დამადასტურებელი მასალა სწორედ ნამჭედურის დასახლების სხვადასხვა კულტურულ ფენებშია მოპოვებული. ყალიბების ფრაგმენტებიდან გამომდინარე, ჩანს, რომ აქაურ ოსტატებს უმზადებიათ როგორც საბრძოლო, ასევე, სამეურნეო დანიშნულების იარაღი, არც სამკაულის კეთება ყოფილა მათთვის უცხო. ისინი იყენებდნენ ლითონსხმის ტიგელურ ტექნოლოგიას, რასაც ადასტურებს იქვე აღმოჩენილი საბერვლის საქმენი მილების სიმრავლე. ეს ნივთები აღმოჩენილია

⁴ დ. ქორიძე, აჭარის ტერიტორიაზე გამოყოფდა მეტალურგიული წარმოების ორ ძირითად რაიონს, ერთი ჭოროხ-აჭარისწყლის ქვემო წელზე და ბათუმის ჩრდილო, ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ადგილებში, მეორე – ქობულეთის დაბლობზე, მდ. კინტრიშისა და ჩაქვის წყლის აუზსა და მის მახლობელ ადგილებში.

დასახლება ნამჭედური III-სა (ძვ. წ. IX-VII სს) და ნამჭედური IV-ს (ძვ. წ. XII-X სს) შორის არსებულ სტერილურ ფენაში.

ლითონსახმელი სახელოსნო, რომელიც დასახლება ნამჭედური V-ის (ძვ.წ. XIII-XII სს.) სინქრონული უნდა ყოფილიყო, როგორც გათხრებიდან ჩანს, დასახლება ნამჭედური III-ის მოსახლეობას დაურღვევია. მათ გულმოდგინედ მოუხდენიათ ბორცვის ნიველირება სამოსახლოსათვის. ამის გამო აღმოჩნდა ზემოთ დასახლებული ნივთები III და IV კულტურული ფენების გამყოფ სტერილურ შრეებში (Микеладзе, Хахутаიшвили, 1985:21-27). სადაზვერვო სამუშაოების დროს ლითონსახმასთან დაკავშირებული ორი ნივთი აღმოჩნდა 1981 წელს ბორცვ ნამჭედურ III-ზე: შუბის ჩამოსხმისათვის განკუთვნილი თიხის ყალიბი და საბერვლისათვის განკუთვნილი საქშენი მილი (ჩავლეიშვილი, 1981). სამწუხაროდ, გარკვეული მიზეზის გამო, ამ ბორცვის შესწავლა შემდგომში აღარ მოხერხდა, რათა დაგვედგინა სახელოსნოს შესაძლო არსებობა.

1986 წ. ჩოლოქისპირა სამოსახლო ბორცვის საბოლოო სტრატиграფიის გარკვევის მიზნით, გავაკეთეთ შურფი 2X2 მ-ზე. VI კულტურული ფენიდან, სხვა მასალებთან ერთად, მოვიპოვეთ ლითონსახმასთან დაკავშირებული საბერვლის საქშენი მილის ფრაგმენტი. ძეგლი შესწავლის პროცესშია და, შესაძლებელია, მომავალში აღნიშნულ ფენაში სანარმოო კერასაც წავაწყდეთ.

1988 წ. ჩავატარეთ დაზვერვები ჩოლოქისპირა თხრილის მოპირდაპირე მხარეს, მდინარის მარჯვენა სანაპიროზე. აქ, მიწის მოხვნის დროს, ტრაქტორმა ამოყარა უამრავი კერამიკული მასალა, რომელიც საკმაოდ დიდ ფართობზეა მიმოფანტული. ამ მასალებში ვიპოვეთ მძივებისათვის განკუთვნილი ყალიბი (ტაბ. V-5). არაა გამორიცხული, რომ ამ სამოსახლოზეც ლითონსახმელ სახელოსნო ყოფილიყო გამართული.

1981 წელს დაიწყო ჩოლოქის (სტრატиграფიულად ექვსი კულტურული ფენა დასტურდება) ნამოსახლარის გეგმაზომიერი არქეოლოგიური შესწავლა. აღნიშნული ნამოსახლარიც იმ სამოსახლოების არეალში მდებარეობს, რომლებიც ნამჭედურს ეკვრის. პირველივე წლებში იქნა მოპოვებული ლითონსახმასთან დაკავშირებული მრავალი ნივთი, ძირითადად, საბერვლის სხვადასხვა ფორმისა და დიამეტრის თიხისაგან ნამზადი საქშენი მილები, ყალიბები, მადნის ქვის სანაყები და უროები (ტაბ. II. 1-10, 14-16) (ჩავლეიშვილი, 1986:28-29).

1985 წლის საექსპედიციო სეზონის დროს მოპოვებული იქნა ისეთი საინტერესო არტეფაქტები, როგორიცაა: თიხისაგან დამზადებული ტიგელი (ტაბ. I-1; F-11 კვადრატი), თიხის ყალიბის ფრაგმენტი (ტაბ. X-2; B-11 კვადრატი), ისრის პირის ყალიბი (ტაბ. IV-8; E-11 კვადრატი), საქშენი მილი (C-10 კვადრატი) და ცულის ყალიბის ზედა ნაწილის ფრაგმენტი (ტაბ. III-4). საყურადღებოა, რომ ლითონის იარაღის წარმოებასთან დაკავშირებით აღმოჩენილი ყველა ზემოთ დასახლებული ნივთი B, E, F, G კვადრატებში ერთ ზოლზე და თანაც IV-III კულტურული ფენების მიჯნაზეა აღმოჩენილი. ჩვენ გამოვთქვით ვარაუდი, რომ საქმე აღნიშნული ნივთების დარეცხვასთან უნდა გვეკონდეს, ხოლო სახელოსნო, სადაც ლითონის იარაღს ამზადებდნენ, ბორცვის თხემზე უნდა ყოფილიყო განლაგებული.

1986 წ. დაიწყო ბორცვის თხემზე აღმოჩენილი ჯარგვალური ნყოფით ნაშენები მრგვალი შენობის შესწავლა. პრეპარაციის შედეგად დავრწმუნდით, რომ გადარჩენილა მხოლოდ საძირკველი, რომელიც მორების ერთმანეთის მიმართ პარალელური ნყოფითაა ნაგები. ხშირ შემთხვევაში, მოხერხდა პალოების დაფიქსირება. ისინი მიწაში ვერტიკალურადაა ჩარჭობილი და, როგორც ჩანს, მორებს ამაგრებდა. საყურადღებოა ის სიზუსტე, რომელიც იმდროინდელ მშენებლებს დაუცავთ. შიგა კედლის მორების სიგრძე, როგორც წესი, 1,9 მ-ია, ხოლო გარეთასი - 2,2 მ. მათ შორის არსებული სივრცე თიხით უნდა ყოფილიყო ამოვსებული. რამდენიმე ადგილას კიდევ დავაფიქსირეთ მორებს შორის დამწვარი ბათქაში. აღნიშნული შენობა ძლიერ ნახანძრალია და ეს უნდა იყოს მიზეზი იმისა, რომ ჩვენამდე მხოლოდ საძირკველმა მოაღწია. ის, რაც გადარჩა, მნიშვნელოვან აღმოჩენად უნდა ჩაითვალოს, რადგან გეგმაზე ნათლად იკითხება ძელების გადაბმის ადგილები. ის კოლხეთის არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ხის ჯარგვალური ნყოფითაა ნაშენი. შენობა თორმეტწახნაგაა და ფორმით წრეს უახლოვდება. მისი კედლის გარეთა დიამეტრი დაახლოებით 8,8 მ-ია, ხოლო შიგნითა კედლის დიამეტრი 5,60 მეტრი. შენობა საკმაოდ მასიურია, სასარგებლო ფართობი შეადგენს 34,2 მ²-ს. სამხრეთით, მდინარის მხრიდან, აღნიშნულ შენობას მიდგმული აქვს მართკუთხა ფორმის (2,2X2,0მ) მიწაშენი. ის წნელებით ყოფილა ამოყვანილი. იმის გამო, რომ პრეპარირებული წნელები ჰაერზე მოხვედრისთანავე განიცდიან დეფორმაციას, ფოტოფიქსაცია ვერ მოვახერხეთ. მრგვალი შენობის შესწავლისას, ცენტრალურ ნაწილში აღმოვაჩინეთ თიხითა და თლილი ძელებით ამოყვანილი მაგიდა (სიგრძე დაახლოებით L70 მ-ის ფარგ-

ლებშია). ის ეკვროდა, აგრეთვე, თიხითა და ძელებით ამოყვანილ მრგვალ კერას, რომლის დიამეტრი 40 სმ-ია. კერის თიხის ზედაპირს, რომელიც თავის დროზე საგულდაგულოდ მოუკენჭავთ, ზემოდან ნახშირის თხელი ფენა ედო. C-9 კვადრატში, მრგვალი შენობის შიგნით, ჩრდ. კედლიდან 50 სმ-ის დაშორებით, აღმოჩნდა მიწაში ამოჭრილი ორმო, რომელიც ხის გათლილი პალოებით იყო გამაგრებული. პრეპარაციის მეშვეობით დადგინდა, რომ პალოების რიცხვი თორმეტია. ორმოს დიამეტრი ზედა ნაწილში 41 სმ-ია, სიღრმე კი 60 სმ. იგი, ერთი შეხედვით, გეგონებოდათ მიწაში ჩადგმული გოდორი, რომელიც ძირის არეში ვიწროვდება.

შენობის იატაკი, როგორც ჩანს, თიხით ყოფილა მოტკეპნილი. მისმა შესწავლამ მოგვცა მრავალფეროვანი ნივთიერი მასალა, რამაც, ძირითადად, განსაზღვრა შენობის დანიშნულება. ცენტრალურ ადგილას, კერის სიახლოვეს, ვიპოვეთ საბერვლის საქმენი მილები, ბრინჯაოს ლურსმნისებრი, გახვრეტილი გულსაკინძი (ტაბ. VII - 15), დანა (ტაბ. IV - 2), სპილენძის ნაღვენთები, წიდეები, აგრეთვე, კაჟის ქუსლამოღარული ისრის პირი, ძვლის ნემსი, ძვლისავე სამაჯურის ნატეხი (ტაბ. VII-11), მძივები (ტაბ. VII-10), მრავალფეროვანი კერამიკის ნატეხები, ფალოსები, რქისებრი სადგრები და მრავალგანყოფილებიანი ტაფის ფრაგმენტები. D-10 კვადრატში, იმ ადგილას, სადაც მრგვალ შენობას წნული მიწაშენი უნდა ჰქონოდა, იატაკის დონეზე აღმოჩნდა ბრინჯაოს მასიური გულსაკინძი (აქვს სოკოსებრი თავი და ზედა ნაწილში გახვრეტილია), ბრინჯაოს სამაჯური, ბრინჯაოს საჭრეთელი (ან სადგისი), წყვილი საკინძის ჩამოსხმისათვის განკუთვნილი ყალიბის ფრაგმენტი, რომელიც კრეტული სამყაროსათვის დამახასიათებელ ორმაგი ცულის ფორმას იმეორებს. სათავსოს იატაკის დონეზე დავაფიქსირეთ კარბონირებული ქერის მარცვლები.

მას შემდეგ, რაც გავეცანით სამჭედლოებთან და მჭედლობასთან დაკავშირებულ ქართულ ეთნოგრაფიულ მასალებს, საბოლოოდ მივედით იმ დასკვნამდე, რომ ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის IV კულტურულ ფენაში (ძვ. წ XII-X სს.) აღმოჩენილი შენობის ნაშთები წარმოადგენდა ლითონსხმასთან დაკავშირებულ უძველეს სანარმოო კერას, რომელიც სამოსახლო ბორცვზე იყო გამართული.

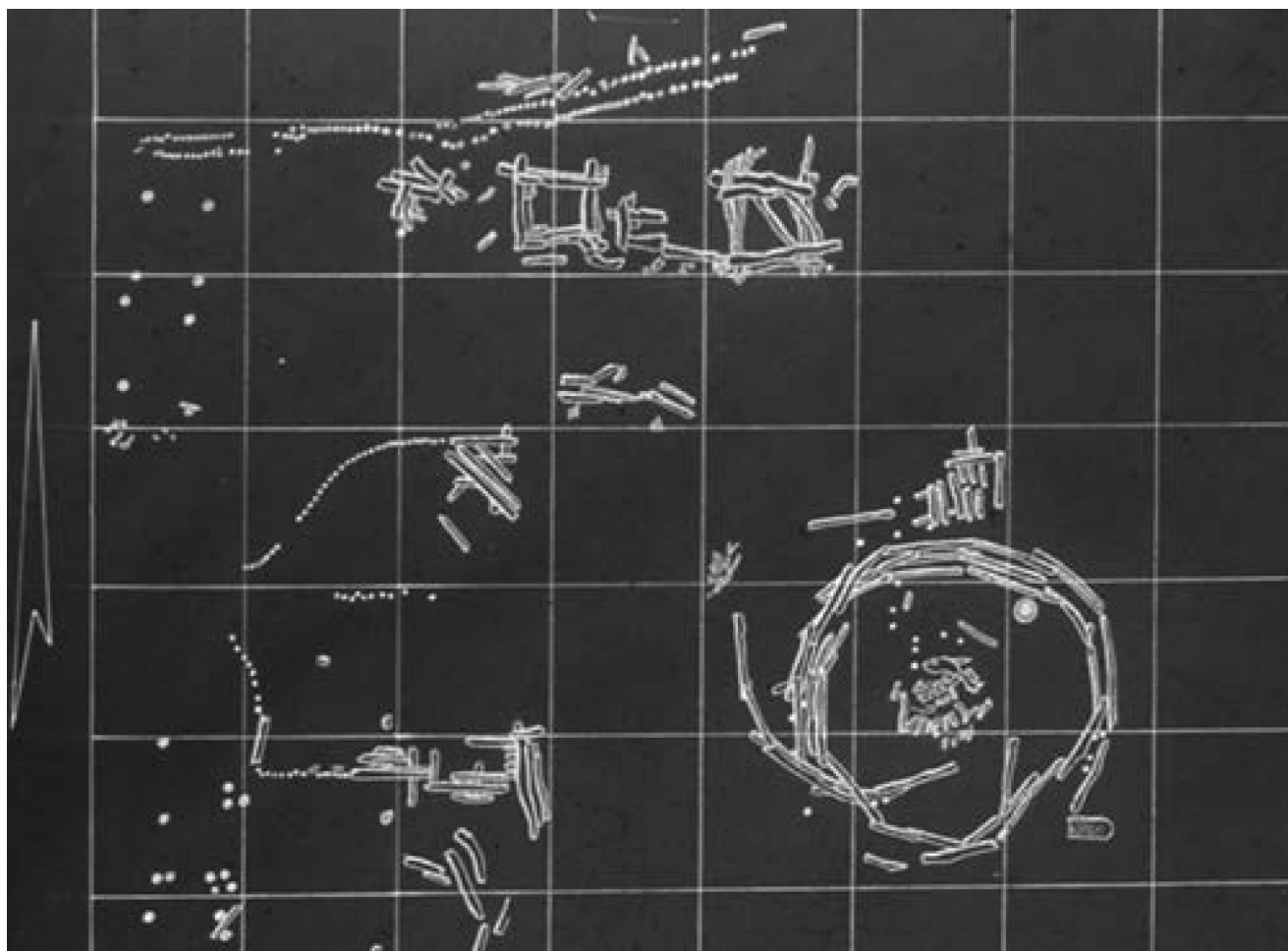
კოლხეთში, აფხაზეთსა და სამეგრელოში, ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით, რკინისა და სპილენძის ნივთის დამამზადებელი მრავალი სამჭედლოა შესწავლილი (რეხვიაშვილი, 1964; Атжинджап, 1969; კაკაბაძე, ჯალაბაძე, 1979:86-102). „სამჭედლო შრამელი მთელ საქართველოში ნაკრძალს წარმოადგენდა. განსაკუთრებით, სამეგრელოსა და აფხაზეთში სამჭედლო ითვლებოდა წმინდა ადგილად, ხოლო გრდემლი, კვერი და მარნუხი ნაწილიან იარაღებად, რომელთაც ხატ-ჯვარზე მეტი „გამჭრელობა“ და ძალა ჰქონდათ. სამჭედლო იმავე როლს ასრულებდა ზოგიერთი წეს-ჩვეულების შესრულებისას, რასაც ეკლესია მორწმუნეთათვის. მეტიც, ზოგიერთ შემთხვევაში, სამჭედლოში „ფიცსა“ და „გადაცემას“ თან ახლდა უდიდესი, ეკლესიაზე აღმატებული შიში და კრძალვა. სამჭედლოში გრდემლზე გადაცემა საშინელი რისხვა იყო თვით უაღრესად გამოუსწორებელი ადამიანებისა და საზოგადოების შემწუხებელი ნაძირალებისთვისაც“ (რეხვიაშვილი, 1964:153). აფხაზეთში, სამჭედლოს მშენებლობის დროს, ყოველთვის ითვალისწინებდნენ რელიეფს. თავდაპირველად, მას აგებდნენ მრგვალი ფორმით, კონუსური გადახურვით; კედლები როდოდენდრონის წნელებით იყო ამოყვანილი, სახურავად იყენებდნენ ყავარს ან ჩალას. XIX საუკუნის ბოლოდან კი დაიწყო ჯარგვალური ფორმის ოთხკუთხა შენობების აგება, ორფერდა გადახურვით (Атжинджап, 1969:225). სამეგრელოში სამჭედლოს მიდგმული ჰქონდა მცირე ზომის სათავსო, სადაც მჭედელი ინახავდა ხელსაწყოებს, ლითონის ნახევარფაბრიკატებსა თუ ნამზად პროდუქციას (კაკაბაძე, ჯალაბაძე, 1979:100).

სამჭედლოს ცენტრში მოთავსებული იყო ქურა. ძველად ქურას „აგებდნენ ქვებით, რომელსაც ჰქონდა მრგვალი ფორმა. შემდგომ კი ამოჰყავდათ ოთხკუთხა ფორმის, ნაბლის ან მუხის ძელებით, რომელსაც შიგა მხრიდან ავსებდნენ წითელი თიხით. ასეთი ქურის შუაგულში აკეთებდნენ ჩაღრმავებას, რომლის დიამეტრი დაახლოებით 40-45 სმ, ხოლო სიღრმე კი 30 სმ ყოფილა. ასეთ კერას თიხით ლესავდნენ. ოთხკუთხა ქურის სიგრძე წარმოადგენდა 1,64 სმ-ს, სიგანე – 1,30 სმ-ს, სიმაღლე – 60 სმ-ს. საბერველი მოწყობილი იყო ქურის დონეზე (Атжинджап, 1969:211-212).

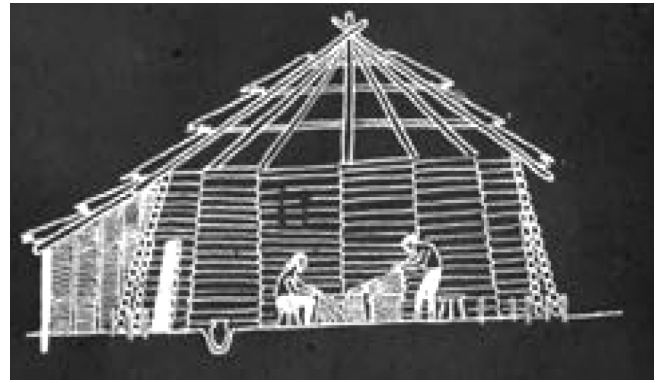
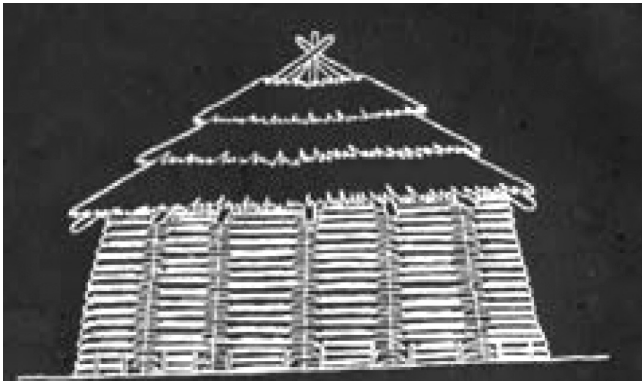
როგორც უკვე ითქვა, სამჭედლო თავისებური სამლოცველო იყო, სადაც მოკრძალება და მორიდება ისევე აუცილებელი ყოფილა, როგორც საკულტო ადგილების მიმართ. მჭედლებს საგანგებო საკულტო დღეობები ჰქონდათ მფარველ ღვთაებათა სავედრებლად. დასავლეთ საქართველოში ასეთი ღვთაებები იყო: შაში, სოლამი, სოლომო და ამირანი. მჭედელი ახლოს იდგა ღვთაებათა საკულტო ადგილებთან და ამიტომ ხალხი მას განსაკუთრებული ბუნების კაცად ან, ხშირად, ზე-ბუნებრივ ადამიანად, ხან კეთილ და ხან ბოროტ ქმნილებად მიიჩნევდა (რეხვიაშვილი, 1964:216).

აფხაზეთსა და სამეგრელოში, როგორც წესი, სამჭედლოს ერთ-ერთ კუთხეში ჩაფლული იყო ქვე-
ვრი (აფხაზ. ახაფშა), რომელიც შემოსაზღვრული იყო დაბალი წნელით. მასში ასხამდნენ საზე-
დაშე ღვინოს. ქვევრს ხდიდნენ ყოველი ახალი წლის წინა დღეს. აფხაზეთში მსხვერპლად სწი-
რავდნენ თხას (ცხვარი არ შეიძლებოდა) და მამალს. გამოაცხოზდნენ დიდ სართავიან განატებს
- „აჩაშიგს“ და მას საგანგებოდ ორმოზე – „ახამუზზე“ დადებდნენ. განატები იმდენად დიდი იყო
(D=60 სმ), რომ ხშირად ორ კაცს მიჰქონდა. ცხვებოდა თიხის ყვერბში, რომელსაც ერთი კვირით
ადრე ამზადებდნენ. ჩასვამდნენ სუფთად „გადაფალულ“ კეცში (კერაში), ზემოდან მას წაბლის
ფოთოლს დაახურავდნენ და აცლიდნენ გამოშუშებას, გამოცხოზას. წესით, განატები პურისა
უნდა ყოფილიყო. მისი შეცვლა სიმინდის ფქვილითაც შეიძლებოდა იმ შემთხვევაში, თუ მასში
წმინდა ღომის ფქვილს მაინც შეურევდნენ (რეხვიაშვილი, 1964:160; Атжинджал, 1969:226). გ.
ჩურსინის მიხედვით, აფხაზ მჭედელთა რწმენა უკვე ღრმად იყო დაკავშირებული მთვარის ღვთა-
ების თაყვანისცემასთან. ახალი წლის წინ ღოცვა აუცილებლად უნდა დამთავრებულიყო მთვა-
რის ჩასვლამდე, ხოლო რიტუალურ პურს ნახევარმთვარის ფორმა ჰქონდა (Чурсин, 1957:54-76;
Кушнарева, 1977:95). საინტერესოა, რომ სამეგრელოში, მსგავსი რიტუალის შესრულების დროს,
სამჭედლოს იატაკზე იცოდნენ მარცვლეულის მოზნევა (კაკაბაძე, ჯალაბაძე, 1979:99).

ეთნოგრაფიული მასალების გაცნობამ ეჭვგარეშე გახადა ვარაუდი, რომ ჩვენ მიერ აღმოჩე-
ნილი შენობის ნაშთები ბრინჯაოს ნივთების დამამზადებელი სამსხმელო სახელოსნოა, რომელსაც
ეკუთვნის წნელებისგან ამოყვანილი სათავსოც. ეჭვს აღარ იწვევს ისიც, რომ შენობის ცენტრა-
ლურ ნაწილში გამოვლენილი კერა კონსტრუქციულადაც იქვე გამართული ქურის ნაწილია. ზო-
მების მიხედვითაც საოცარი მსგავსებაა ეთნოგრაფიულ ყოფაში არსებულ სამჭედლო ქურებთან.
თავდაპირველად, როდესაც ჩვენ მიერ აღმოჩენილი ქურა გავწმინდეთ, დაგვაფიქრა მისმა ზო-
მებმა (სიმაღლე 70 სმ), რადგან ცოტა დაბალი მოგვეჩვენა, მაგრამ ი. აჯინჯალი ერთ-ერთი აფხა-
ზური სამჭედლოს აღწერისას გადმოგვცემს, რომ ქურას, რომელიც იატაკის დონიდან 60 სმ-ით
იყო აღმართული, დაბალ სამფეხზე მისჯდომოდა მჭედელი და დანას ამზადებდა (Атжинджал,

სურ. 36

სურ. 37

1965:208). როგორც ჩანს, უძველეს ეპოქებში, მჭედელი ქურის სიახლოვეს დამჯდარ მდგომარეობაში მუშაობდა. ამის კიდევ ერთი დამამტკიცებელი საბუთია ლუვრის მუზეუმში დაცული ელინისტური ხანის მეგარული თასი. მასზე გამოსახულ სამჭედლოში მჭედელი ზის დაბალ სკამზე, მარცხენა ხელში მარწუხით უჭირავს დასამუშავებელი ნივთი, რომელსაც უროთი გრდემლზე ჭედავს (Элинистическая техника, 1948:206).

საფიქრებელია, რომ ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის IV ფენაში აღმოჩენილი სახელოსნო, თავის დროზე, წარმოადგენდა საკულტო ნაგებობასაც და იმდროინდელი მჭედლები ასრულებდნენ ისეთ რიტუალს, რომლის მსგავსი ჩვენ ეთნოგრაფიულად შემოგვრჩა. ჩვენ მიერ გათხრილ სამჭედლოში რომ კულტმსახურება მიმდინარეობდა, ამის უტყუარი ნივთიერი საბუთია იქვე აღმოჩენილი რქისებრი სადგრები და მრავალგანყოფილებიანი კეცები, რომლებზეც საკულტო პურებს აცხობდნენ. არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ნაგებობა თორმეტნახნაგაა და საზედაშე ორმოც 12 სართლაა შემოსაზღვრული. მეცნიერებაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ რქისებრი სადგრები ხარის კულტის სქემატური გამოსახულებაა და მჭიდროდ უკავშირდება მთვარის ღვთაებას (კიკვიძე, 1976:171). როგორც ვიცით, აფხაზი მჭედლებიც მთვარის ღვთაებას სცემდნენ თაყვანს. იატაკზე აღმოჩენილი ღომის კარბონირებული მარცვლებიც, შესაძლოა, რიტუალის დროს მოაბნიეს სამჭედლოში. ძირძველი ტრადიციები, რომლებიც, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ II ათასწლეულის ბოლოდან (შესაძლოა, უფრო ადრეული ეპოქებიდანაც) მომდინარეობს, დამახასიათებელია მთელი კოლხეთისათვის. პატივით სარგებლობდნენ მჭედლები, აგრეთვე, სომხეთში, ოსეთსა და ჩერქეზეთში (Кушнарева, 1977:35; Токарев, 1964:165).

დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ სამჭედლოს ერთ-ერთ კუთხეში აღმოჩენილი ორმო, რომელიც ხის სარებიტაა შემოკავებული, გამოყენებული ყოფილიყო თიხის ჭურჭლის ჩასადგმელად, საზედაშედ, ისევე, როგორც ეს ეთნოგრაფიულ მასალებში (აფხაზეთსა და სამეგრელოში) გვაქვს დადასტურებული. ჯერჯერობით მას სხვა ახსნა ვერ ვუპოვეთ.

არ შეიძლება არ შევჩერდეთ ერთ აღმოჩენაზეც. ეს არის ხის სახვნელები (1 მთლიანი და 5 ფრაგმენტის სახით), რომლებიც D-11 კვადრატში IV კულტურული ფენის სახელოსნოს სიახლოვეს აღმოჩნდა. სახვნელი ერთი მთლიანი მუხის ხისგანაა გამოთლილი და მარტივი სახვნელის ერთ-ერთ უძველეს სახეობას წარმოადგენს. როგორც დაკვირვებამ გვიჩვენა, მასზე სახნისს არ აგებდნენ, თორემ აუცილებლობის შემთხვევაში, ხელოსნებს არ გაუჭირდებოდათ მისი დამზადება. ამ ნივთების სახელოსნოს სიახლოვეს აღმოჩენა ნიშანდობლივად მიგვაჩნია, რამეთუ ძველი სვანური პანთეონის ღვთაება სოლომი ითვლება ხელოსნების და ხელოვნების მფარველად, სამუშაო იარაღების და მათ შორის, სახვნელ-სახნისის მფარველადაც. ერთ-ერთ ლეგენდაში სოლომი გამოყვანილია მჭედლად. შესაძლებელია, სახვნელები შესალოცადაც იყო მიტანილი სახელოსნოსთან. დაბეჯითებით ამის მტკიცება ძნელია, მაგრამ პეჩორისპირა ნამოსახლარზე, იმავე წელს, იპოვეს, ასევე, უძველესი ხის სახვნელი, რომელიც ბრინჯაოს ლითონსამსხმელო სახელოსნოს ნაშთებთანაა აღმოჩენილი.

კოლხეთის დაბლობის სამეურნეო ათვისებამ და ინტენსიური მიწათმოქმედების განვითარების აუცილებლობამ შექმნა ძლიერი ფუნდამენტი ახალი ტიპის, ერთ ორგანიზმად გაერთიანებული საზოგადოების ჩამოყალიბებისათვის. კოლხური ბრინჯაოს ბრწყინვალე კულტურა, რომელიც ასე თვალსაჩინოდაა წარმოდგენილი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, მაღალგანვითარებული სამიწათმოქმედო საზოგადოების ნაყოფია. ამიტომაც ბრინჯაოს მეტალურგიის განვითარება

სურ. 38

რების მასტიმულირებელ ძალად უნდა ვაღიაროთ ბარული ინტენსიური მიწათმოქმედება, რომელიც ზედმეტი პროდუქციის დაგროვების ფართო შესაძლებლობას ქმნიდა და ადრეკლასობრივი ურთიერთობის დასაწყისი იყო (ლორთქიფანიძე, 1986:67).

1988 წელს დავიწყეთ ჩოლოქის ნამოსახლარის V კულტურული ფენის (ძვ. წ. XIII-XII სს) შესწავლა. ხსენებული სახელოსნოს არეალში გათხრებმა ნათელყვეს, რომ მოსახლეობას იმავე ადგილას ჰქონია ტიპური კონსტრუქციის სახელოსნო. დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ამ ორი სახელოსნოს გამყოფი შრე მდინარის მიერ შემოტანილი ქვიშიანი მასისაგან შედგება. სახელოსნოთა კონსტრუქციულ მსგავსებას რომ ვუსვამთ ხაზს, მხედველობაში გვაქვს ჯარგვალური წყობა და მორების სიგრძე (აქაც 2,20 მ). ამ მორებსაც გვერდებიდან პალოები ამაგრებს. არის განსხვავებაც. თუ IV კულტურული ფენის შენობა ორმაგი კედლითაა ნაგები, V კულტურულ ფენაში მორების მხოლოდ ერთ ფენასთან გვაქვს საქმე. საგულდაგულო შესწავლამ მოგვცა იმ დასკვნის გაკეთების საშუალება, რომ V და IV კულტურულ ფენებს შორის დიდი ქრონოლოგიური მონაკვეთი არ უნდა იყოს. მეტიც, აქ შეინიშნება ერთი ეპოქის უწყვეტობა. ეს კარგად ჩანს კერამიკული მასალის ფორმებისა და მათი დეკორით შემკობის შედარების მაგალითზე. როგორც ჩანს, V კულტურული ფენის სახელოსნო ერთმაგი კედლით იყო ნაგები. ის დიდი წყალდიდობის შედეგად დანგრეულა, რაზეც მიგვანიშნებს მდინარეული ქვიშა, რომელიც აღნიშნულ სახელოსნოებს სტრატиграფიულად გამოყოფს (ძეგლზე ყოფნის დროს, ეს მოსაზრება გაიზიარეს თბილისის გეოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელმა გეოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატმა მ. თვალჭრელიძემ და მოსკოვის მიწის ფიზიკის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელმა, გეოლოგიის მეცნ. დოქტორმა ა. ა. ნიკოლაევმა). წყალდიდობის გამო, რომელიც შესაძლებელია, უკავშირდებოდეს ისევ და ისევ ბუნებრივ მოვლენებს, აქედან აყრილი მოსახლეობა, გარკვეული ხნის შემდეგ, ამ სამოსახლოზე ისევ ბრუნდება და აგებს იდენტური კონსტრუქციის ნაგებობას, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მასში შეაქვს სიახლეც – ორმაგი კედელი (რომელიც თიხითაა ამოვსებული), რაც სახელოსნოს უფრო მეტ სიმყარეს აძლევს. IV კულტურული ფენის მოსახლეობას, ბორცვის ნიველირების დროს, უფრო ძველი ფენა (ნაწილობრივ სახელოსნოც) იმ ადგილას დაუზიანებია. ამიტომაც ვერ მივაგენით ქურას და სხვა მისთვის დამახასიათებელ მასალას.

სამწუხაროდ, არქეოლოგიური თვალსაზრისით შედარებისათვის, მხოლოდ რამდენიმე უძველესი სამჭედლოა აღმოჩენილი, რომლებზეც, ძირითადად, მხოლოდ სავარაუდო ცნობები მოგვე-

პოვება. ჩვენს საკვლევ მხარეში უძველესი ლითონის სადნობი სახელოსნო ე. პახომოვს მახინჯაურში აღმოუჩენია. მას მიუწოდებია ა. იესენისათვის ცნობა იმის შესახებ, რომ იქ უნახავს სამსხმელო სახელოსნო, ნაცეცხლარი კვალი და ცალ-ცალკე დაფლული თიხის ჭურჭელი ბრინჯაოს ნივთებით (Иесен, 1935:113; ქორიძე, 1965:47; ხახუტაიშვილი, 1979:76; რამიშვილი, 1974:11).

ასევე, მცირე ცნობებია შემორჩენილი ვ. გორდცოვის მიერ 1911 წელს წალვერის მახლობლად ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი მეტალურგიული სახელოსნოს შესახებ. აქ აღმოჩნდა ლითონის ნივთების ჩამოსასხმელი ყალიბები, თიხის ტიგელების ნატეხები, ლითონის ნიდეები, ბრინჯაოს ნივთების ფრაგმენტები, ობსიდიანის ქუსლამოღარული ისრის პირი, ანდეზიტის დიდი ქვასანაყის ფრაგმენტი, საბერვლის მილის ნატეხები, ბრინჯაოს სადგისი. გამთხრელი, აქ აღმოჩენილი დასავლურ-ქართული ცულის ლითონის ყალიბის მიხედვით, ამ სახელოსნოს ძვ. წ. XIV საუკუნეს აკუთვნებდა. როგორც ცნობილია, ა. იესენიც, თავის ცნობილ ნაშრომში კავკასიის მეტალურგიის შესახებ, წალვერის სახელოსნოს გვიანბრინჯაოს ხანას მიაკუთვნებს (იხ. ფიცხელაური, 1973:85-86; ნიორაძე, 174-178; ქორიძე, 1965:49).

ძვ. წ. ათასწლეულის დასაწყისს განეკუთვნება ნითელწყაროს რაიონში, სოფელ ქვემო ქედში აღმოჩენილი მეტალურგიული საწარმო. აღსანიშნავია, რომ, როგორც წესი, ნაქურალი ორმოების მახლობლად მრავლად აღმოჩნდა დიდი ზომის ქვევრები. თუმცა, გამთხრელი ვარაუდობს, რომ მას წყლისთვის იყენებდნენ, რადგანაც არც ერთ ქვევრში ნალექი არ აღმოჩენილა (ფიცხელაური, 1973). როგორც ვხედავთ, ქვევრის არსებობა დადასტურებულია ისეთ უძველეს სახელოსნოებში, როგორებიცაა მახინჯაურისა და ქვემო ქედის სახელოსნოები. ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ მათაც ღვინის შესანახად იყენებდნენ და მათში ბრინჯაოს განძის აღმოჩენის ფაქტი სულ სხვა მოსაზრებით უნდა აიხსნას.

სპილენძის ლითონსამსხმელო სახელოსნოს ნაშთები ცნობილია სოხუმის მთიდანაც. ის თარიღდება ძვ. წ. II-I ათასწლეულთა მიჯნით. აქ აღმოჩნდა ლითონსადნობი ქურა, ტიგელი, ზოდები, ნიდეები და მათთან დაკავშირებული სხვადასხვა, ქვისა და თიხისაგან ნამზადი ინვენტარი. დადასტურდა იმავე პერიოდის კოლხური ბრინჯაოს ცულების განძიც (კალანდაძე, 1954).

რაც შეეხება ნედლეულს, როგორც სპეციალური ლიტერატურიდანაა ცნობილი, აჭარის შედარებით მთიანი ზოლი და ხეობები სპილენძის მრავალრიცხოვან წვრილ და მსხვილ საბადოებს შეიცავს. ჭოროხისა და აჭარისწყალის ხეობების მნიშვნელოვანი საბადოების გარდა, ცნობილია წვრილი საბადოებიც, რომლებიც უშუალოდ ქობულეთის რაიონში მდებარეობს. ასეთებია: ბო-ბოყვათის, ზემო ხინოს და ბზონის წყლის ხეობა. ჩოლოქ-ოჩხამურის დასახლებათა მეტალურგებს უნდა ესარგებლათ მახლობლად მდებარე, დღევანდელი გურიის ტერიტორიაზე არსებული მდ. ბახვისწყლის, ნატანებისა და მათი შენაკადების აუზში არსებული სპილენძის საბადოებითაც (ქორიძე, 1965:102; Природные ресурсы Грузинской ССР:101). როგორც ვხედავთ, აღნიშნული დასახლება სპილენძის საბადოთა გარემოცვაში იმყოფება. ყველაზე დიდი სოფ. ვაკიჯვარის მახლობლად, ადგილ ქორბუდეში მიკვლეული საბადოა. ეს საბადო, პირველ რიგში, იმიტომ იქცევეს ყურადღებას, რომ სწორედ ქორბუდეშია აღმოჩენილი საკმაოდ საინტერესო განძი, რომელიც ჯართთან ერთად შეიცავს 24 ზოდს, მათ შორის, 70-80-კილოგრამიან ნახევარსფეროსებრ ზოდებსაც (ქორიძე, 1965:102). შედარებით მომცრო ზომის ორი დისკოსებრი ზოდი ჩვენს საკვლევ სამოსახლოებზეცაა მოპოვებული (ტაბ. 1-5, 6). ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს ფართოდ გავრცელებულ აზრს, რომ ნახევარფაბრიკატების დამზადება იქვე, მადნის მოსაპოვებელ ადგილზე მიმდინარეობდა. ამის შემდეგ ხდებოდა მათი ტრანსპორტირება სამოსახლოებზე. აქ მოწყობილ სახელოსნოებში მიმდინარეობდა სპილენძ-ბრინჯაოს ჩამოსხმა სპეციალურად დამზადებულ თიხის და ქვის ფორმებში. სულ ახლახან, ჩოლოქის სახელოსნოს სიახლოვეს, B-8 კვადრატში ვიპოვეთ ვერძისთავიანი გულსაკინძი (რომელიც საიუველირო საქმის ბრწყინვალე ნიმუშია) და სამაჯური (ტაბ. VII-3, 13). ეს ნივთები მიგვანიშნებენ, რომ ადგილობრივი ხელოსნები მუშაობდნენ ვერცხლზე და, შესაძლებელია, ოქროზეც.

მეტალურგიული წარმოების განვითარების ერთ-ერთ მთავარ კომპონენტს წარმოადგენდა ცეცხლგამძლე თიხების გამოჩენა და მათი სათანადო გამოყენება მეტალურგიულ წარმოებაში. ჩოლოქ-ოჩხამურის დასახლებათა სიახლოვეს მდებარეობს ცეცხლაურის ცეცხლგამძლე თიხათა კერები. აღნიშნული თიხის ლღობის ტემპერატურა 1750°C-ს აღწევს. ვარაუდობენ, რომ კიდევ უფრო დიდი ცეცხლგამძლეობით გამოირჩევა მდ. ჩოლოქის სიახლოვეს განფენილი მაკვანეთის

თიხები (Хухутаишвили, 1987:192; Минеральные ресурсы ССР Грузии, 1933:160-166). ასე, რომ ძველ ხელოსნებს ყველა პირობა ჰქონდათ, დაემზადებინათ რამდენიმეფენოვანი (თითოეული ფენა ფიზიკურად განსხვავებული თვისებების თიხისაგანაა ჩამოქნილი (რეხვიაშვილი, 1964:89-93) სასულე შტვირები ანუ საბერვლის საქმენი მილები, ტიგელები, სამეურნეო, საბრძოლო თუ სამკაულის ჩამოსასხმელი თიხის ყალიბები. საბერვლის საქმენი მილები დიდი რაოდენობით მოიპოვება ჩვენს საკვლევ ძეგლებზე (ტაბ. II-1-10). მსგავსი საბერველი მილის ერთი ნიმუში ჭალადიდში საბაჟოს II უბანზეცაა მოპოვებული (მიქელაძე, 1978). საინტერესოა, რომ პატარა შტვირების მსგავსი ნიმუშები ანატოლიურ მეტალურგიულ სანარმოო კერებშიცაა მოპოვებული (de Jesus, 1980:415). ასევე, დიდი მსგავსება შეიძლება დავინახოთ ჩოლოქ-ნამჭედურზე მოპოვებულ, ფეხებზე შემდგარ ტიგელებსა და არსლან თეფეში ნაპოვნ ტიგელს შორის (de Jesus, 1980:415). ჩოლოქის ნამოსახლარის IV კულტურულ ფენაში ნაპოვნ ტიგელს კი, კოჭობის ფორმა აქვს (ტაბ. I-1, 2, 3). მას კარგად ეტყობა გამოყენების კვალი.

საინტერესო აღმოჩენად უნდა ჩაითვალოს გავარვარებული ლითონის ფორმაში ჩასხმისათვის განკუთვნილი, თიხისაგან დამზადებული, კარგად გადარჩენილი ციცხვი, რომელსაც ემჩნევა ხშირი ხმარების კვალი (ტაბ. I-2). პატარა ციცხვების აღმოჩენის ფაქტი აღნიშნულია ნოსირის III ფენაში (გოგაძე, 1982). ჩვენ მიერ ნაპოვნ ციცხვთან ახლო მსგავსებას იჩენს ციცხვი, რომელიც ვანის მუზეუმში ინახება და წინაანტიკური ხანით თარიღდება (ჩავლეიშვილი, 1983:29).

რთული კონფიგურაციის სხმულების ჩამოსხმისას ძველი ხელოსნები მიმართავდნენ ყალიბის დაკარგვის ტექნოლოგიას. ცვილის მოდელს მოათავსებდნენ თიხაში. გამოწვის შემდეგად, ცვილი დნებოდა და იღებდნენ სასურველ ფორმას (Малинова, 1988:173), ამის შემდეგ გავარვარებულ ლითონს ყალიბში ასხამდნენ. სხვათა შორის, ისრის პირის დეფორმირებული ცვილის მოდელი ჩოლოქის ნამოსახლარზეცაა მოპოვებული (ტაბ. I-7). ზოგი ნივთი მოითხოვდა წყვილი იდენტური ყალიბის დამზადებას, ზოგისთვის კი (მაგალითად, მძივების) ერთიც საკმარისი იყო. ნივთის ჩამოსხმის შემდეგ ყალიბს ათავსებდნენ ქვიშაში, რომ ნივთი თანმიმდევრულად გაცივებულიყო. ამის შემდეგ ყალიბს ამტვრევდნენ და ასეთი წესით იღებდნენ სასურველ ნაკეთობას. ამიტომაცაა, რომ ჩვენ მიერ ნაპოვნი თითქმის ყველა ყალიბი გატეხილია. მათი მეორადი გამოყენება, ძირითადად, ვეღარ ხერხდებოდა. გვაქვს მეორადი გამოყენების მხოლოდ ერთი შემთხვევა. კოლხური ცულის ყალიბისათვის (ტაბ. III-2) უკანა მხარეს გაუკეთებიათ სამი ნახვრეტი გრძივი ღარი. როგორც ჩანს, ის თავისივე გატეხილ ნაწილთან ლითონის მავთულებით იყო მიმაგრებული.

მსგავსი ცულების ჩამოსხმის წინ ყალიბში წკირებით ამაგრებდნენ თიხის ან რბილი ქვიშაქვის კოპს იმ ადგილას, სადაც სატარე ნახვრეტი იყო გათვალისწინებული. ჩამოსხმის შემდეგ კოპს ამტვრევდნენ და მის ადგილას ღრუ რჩებოდა. კოპის გამოყენების კარგ მაგალითს გვაძლევს სამთავროში აღმოჩენილი ბევრი სატევარი და მახვილი (საქართველოს არქეოლოგია, 1959:218).

კოლხური ცულის ყალიბები – განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის ზონაში აღმოჩენილ კოლხური ცულის ჩამოსასხმელ ყალიბებს. სულ ნაპოვნი 13 ერთეული (ტაბ. III). ყურადსაღებია ერთი გარემოება: არსად, ადრე აღმოჩენილ და შესწავლილ ძეგლებზე, არა გვაქვს კოლხური ცულის ყალიბების ისეთი სიმრავლე, როგორც ჩოლოქისპირა თხრილში. ჩვენთან აღმოჩენილი ყალიბები, ძირითადად, გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურულ ფენაში გვხვდება (ჩავლეიშვილი, 1983:28). მსგავსი ცულები მრავლადაა აღმოჩენილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, განსაკუთრებით, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. საინტერესოა, რომ 1967 წელს ფიჭვნარის სამაროვანზე შემთხვევით ნაპოვნი კოლხური ცულის ყალიბს მოერგო ერთი ცული 1974 წ. მახოში აღმოჩენილი ბრინჯაოს განძიდან (ტაბ. III-8). კოლხური ცულის ქორიძისულ კლასიფიკაციაში მსგავს ფორმათა გამოყოფა ეფუძნება ქრონოლოგიური განვითარების ეტაპებს. პირველი ეტაპი მოიცავს ძვ. წ. XIV-XII სს., მეორე – ძვ. წ. მე-2 ათასწლეულის მიწურულსა და I ათასწ. პირველ მეოთხედს (ქორიძე, 1965:601).

სატევარი – ჩოლოქის ნამოსახლარის IV კულტურულ ფენაში ვიპოვეთ ბრინჯაოს სატევარი, რომელიც განსაკუთრებით დამახასიათებელია კოლხურ-ყობანური სამყაროსათვის. მას შუაზე ქედი გასდევს, სატარე ადგილი მომრგვალებულია. როგორც ჩანს, ტარი წყვილი მოქლონით ყოფილა დამაგრებული (ტაბ. IV-1). მსგავსი სატევრები თლიის სამაროვანზე ძვ. წ. XVI საუკუნის სამარხებში ჩნდება. ჩვენ მიერ ნაპოვნი სატევარი უფრო ახლო ტიპურ მსგავსებას პოულობს 1957 წ. გათხრილ №14 სამარხში ნაპოვნ სატევართან. ბ. ტეხოვი ამ სამაროვანს ძვ. წ. XII-X საუკუნე-

ბით ათარიღებს. სახელოსნოს ქურასთან ვიპოვეთ ბრინჯაოს პატარა დანა (ტაბ. IV-2), რომელზეც ტარი, ასევე, მოქლონებით უნდა ყოფილიყო დამაგრებული. სახელოსნოს სიახლოვეს, IV კულტურულ ფენაში, აღმოჩნდა ფოთლისებრი ფორმის ქედიანი სატევრის მთლიანი ყალიბი. მსგავსი სატევარი ცნობილია ანატოლიიდან (de Jesus, 1980: 416). იმავე ფენაში ვიპოვეთ შუაზე გატეხილი ყალიბი, რომელშიც, ასევე, სატევარს ასხამდნენ (ტაბ. IV-6, 9).

ყუნწიანი ისრის პირები – ყუნწიანი ისრის პირის პოვნის მხოლოდ ერთი შემთხვევა გვაქვს ჩოლოქის ნამოსახლარის IV კულტურულ ფენაში. სამკუთხა, უქედო, ბრტყელმასრიანი ისრის პირი ბრინჯაოსაგანაა ჩამოსხმული. სამკუთხა მასრიანი ისრის პირის დასამზადებელი ორი ყალიბია აღმოჩენილი ჩოლოქის ნამოსახლარზე: ერთი – III კულტურულ ფენაში (ტაბ. IV-8), მეორეც იმავე ეპოქას უნდა ეკუთვნოდეს. ასეთი ისრის პირები დამახასიათებელია კოლხეთისათვის (ქორიძე, 1965). კოლხური ვარიანტი ყუნწიანი სამკუთხა ისრის პირებისა აღმოსავლურ-ამიერკავკასიურისაგან განსხვავდება ფორმის სიმარტივით, ნაკლებ დიფერენცირებული ხასიათით. მათ არა აქვთ შუაში თავიდან ბოლომდე გამჭოლი ქედი, რის გამოც, ისრის პირებს მკვეთრად რომბული განივკვეთი აქვთ (Куфтин, 1941:56).

ბრინჯაოსყუნწიანი სამკუთხა ისრის პირები ფართოდაა გავრცელებული არამარტო ამიერკავკასიაში, არამედ მცირე აზიასა და ეგეოსურ სამყაროში. მათ ქრონოლოგიურ დიაპაზონს დიდ საზღვრებში აქცევენ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან ძვ. წ. VII ს-მდე. საგულისხმოა, რომ ანატოლიაში ანალოგიური ისრის პირები გაცილებით ადრე გვხვდება ალაჯაჰუიუკის ერთ-ერთ რელიეფზე, რომელიც ძვ. წ. XIII-XII სს-ით თარიღდება.

საერთოდ, ყუნწიან ისრის პირებს ოთხ ქვეტიპად ყოფენ და მიიჩნევენ ეგვიპტიდან ან ანატოლიიდან მომდინარედ, თუმცა, არ გამოირიცხავენ ეგვიპტისა და ანატოლიის ისრის პირების ერთ-მეორისაგან დამოუკიდებელ წარმომავლობას. საგულისხმოა, რომ ბ. კუფტინი ყუნწიან კოლხურ ისრის პირებს მიიჩნევდა ხმელთაშუაზღვისპირეთისათვის დამახასიათებელი პროდუქციის კოლხურ ასიმილირებულ ფორმად (მიქელაძე, 1985: 42-43).

შუბის პირი – ბრინჯაოს ხიშტისებური შუბის პირი შემთხვევით აღმოჩნდა ნამჭედურის ნამოსახლარზე. ის მასიურია, მთელ სიგრძეზე გაუყვება ქედი, გააჩნია ოვალური სატარე ხვრელი (ტაბ. IV-5). მსგავსი, ოღონდ ოდნავ მომცრო ზომის შუბის პირი მოპოვებულია ზემოხსენებულ მახვილურის ქვაყრილიან სამაროვანზე. ჩვენი ექსპედიციის მიერ 1984 წელს ლანჩხუთის რაიონში წარმოებული დაზვერვების შედეგად, ნაპოვნია მასრიანი შუბის პირი (ტაბ. IV-4). ის, თანმხლები კერამიკული მასალის მიხედვით, ადრეული ჩანს. ბ. კუფტინს მსგავსი შუბის პირი დოლმენური კულტურიდან აქვს წარმოდგენილი (Куфтин, 1949:288). მასრიანი შუბის პირის ჩამოსახმელი ყალიბი აღმოჩნდა ნამჭედური III-ის ზედაპირული გათხრების დროს. ამიტომაც გვიჭირს დათარიღება (ტაბ. IV-7). მსგავსი ფოთლისებური მასრიანი შუბის პირები კოლხეთში ფართოდ გავრცელებული ჩანს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში (ქორიძე, 1965).

საყურადღებო ყალიბი გვაქვს ნამჭედურის IV ფენიდან. რატომღაც ის მიჩნეული იყო შუბის ჩამოსახმელ ყალიბად. ამ ნივთის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ საქმე გვაქვს ბარისმაგვარ იარაღთან, რომელსაც შუაზე მასიური ქედი გასდევს. მისი დანიშნულება უცნობია. პარალელები არ ეძებნება კოლხურ-ყოზანურ კულტურაშიც. მსგავს ნივთს მივაგენით სამხრეთ-დასავლეთ ანატოლიურ მასალებში, კერძოდ, კარატამის არქეოლოგიური გათხრების დროს ნაპოვნ ნივთებს შორის, რომლებიც III-II ათასწლეულების მიჯნით თარიღდება. პროფესორი მელინიკი მათ ბასრ იარაღებს უწოდებს, ადგილობრივად არ მიაჩნია და გამოთქვამს ვარაუდს, რომ იგი სავაჭრო ურთიერთობის შედეგადაა შემოტანილი იმ მიზეზით, რომ არც კარატაში და არც მის ჩრდილოეთით მდებარე ადგილებში – კუსურასა და პეკმეზესში – აღმოჩენილი არ არის ლითონსამსხმელო სახელოსნოს ნაშთები და მათთან დაკავშირებული ინვენტარი (de Jesus, 1980:130-154). გ. ქავთარაძის შეხედულებით, საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული გვიანი ბრინჯაოს ხანის კულტურები უფრო მეტ მსგავსებას ავლენენ ძვ. წ. III ათასწლეულის ანატოლიურ კულტურებთან, ვიდრე მათი თანადროული თუ უშუალოდ წინამორბედი ხანის, ხეობით დასახლებული მხარეების კულტურებთან. ეს, სავარაუდოა, მოწმობს არა ხეობის ექსპანსიას ამიერკავკასიაში, არამედ ანატოლიის ავტოქთონური, არახეთური მხარეების მოსახლეობის გადმონაცვლებას, რომლის შემადგენლობაში, შესაძლოა, ქართველური წარმომავლობის ტომები იყვნენ (ქავთარაძე, 1981: 124). სწორედ, ზემოთ დასახელებული კონტაქტების გათვალისწინებით შეიძლება ვივარაუდოთ წარმოდგენილი ნივთების ნათესაობა.

სამეურნეო იარაღები – სამეურნეო იარაღის წარმოებიდან, პირველ რიგში, გამოვყოფთ თოხის ჩამოსასხმელ ყალიბებს (ტაბ. V-1, 2, 3, 4). მთლიანი სახით ჩვენამდე არც ერთს არ მოუღწევია, თუმცა რეკონსტრუქციის შედეგად, შესაძლებელი ხდება სრული ფორმის წარმოდგენა. ეს იარაღები, თავისი მონაცემებით, სრულიად დაცილებული არიან პირფართო თოხების ყველა ვარიანტისაგან და უახლოვდებიან მინის დასამუშავებელი იარაღების იმ ჯგუფს, რომელთა ძირითადი ფუნქცია იყო და არის ახლად ასაღები მაგარი და ხრიოკი ნიადაგის დამუშავება. ამიტომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ისინი შესული არიან ბარ-თოხების სახელწოდებით და განეკუთვნებიან წერაქვების, წალკატების, თოხნალკატების, ბარების ჯგუფს (ქორიძე, 1965:80-82).

ჩვენ მირ წარმოდგენილი თოხის ორი ყალიბი ჩოლოქის ნამოსახლარზეა ნაპოვნი (ტაბ. V-1, 2). აქედან, პირველი – IV კულტურულ ფენაში, ხოლო მეორე – III კულტურულ ფენაში. დანარჩენი ორი ეგზემპლარი შემთხვევითაა ნაპოვნი ნამჭედურის ნამოსახლარზე. ამ ტიპის იარაღებისათვის დამახასიათებელია სამკუთხა მოყვანილობა; იარაღის წვეტი სამუშაო ნაწილის დაბოლოებას წარმოადგენს, ხოლო განიერ ნაწილში მოთავსებულია სატარე ხვრელი; სატარე ნაწილი ტანისაგან არ არის გამოყოფილი, იგი განიერი ნაწილის საერთო მოხაზულობაშია ჩართული, მრგვალია და უკანა პირზე გრძივი ნიბური დაუყვება. საყურადღებოა, რომ ამ იარაღს სწორი ტანი აქვს, ე. ი. მისი დარტყმის ცენტრი ვერტიკალურია. ასეთი იარაღის გავრცელების არე არ სცილდება გურია-აჭარის ფარგლებს.

ნ. ხოშტარია, სპეციალურად იხილავს რა სამკუთხაპირიან თოხებს, მიუთითებს იმაზე, რომ ურეკში არ არის აღმოჩენილი კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი ჩვეულებრივი თოხი. სამკუთხაპირიანი თოხების შესახებ იგი აღნიშნავს, რომ ისინი ჩნდება ძვ. წ. II ათასწლეულში და მცირე ცვლილებით განაგრძობს არსებობას I ათასწლეულის დასაწყისამდე (Хоштария, 1955:48-49). ასეთი იარაღი, ურეკს გარდა, აღმოჩენილია ზენითში, მელექედურში, შრომასა და მახუნცეთში (ქორიძე, 1965:82). ჩვენ არ გამოვრიცხავთ იმ გარემოებას, რომ აღნიშნულ ადგილებში ნაპოვნი იარაღი ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის ზონაში არსებულ სახელოსნოებში ყოფილიყო დამზადებული.

სამეურნეო იარაღს განეკუთვნება სატეხებიც, რომლებსაც, ასევე, ხსენებულ სახელოსნოებში ამზადებდნენ. ჩვენ ხელთაა ხუთი ყალიბი (ყველა III ფენაშია მოპოვებული). ამათგან, ერთი მთლიანი, დანარჩენი კი ფრაგმენტების სახითაა მოღწეული. აღნიშნულ ფორმებში წყვილ სხმულებს ამზადებდნენ. ორ მათგანს უკანა მხრიდან რამდენიმე ნახვრეტი გააჩნია (ტაბ. V – 6, 9). როგორც დაკვირვებამ გვიჩვენა, ამ ორ სხვადასხვა ყალიბზე მოთავსებული ნახვრეტები აბსოლუტური სიზუსტით განლაგდა ერთმანეთის საპირისპიროდ. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ გვიდასტურებს, რომ ძველი ხელოსნები ორ მსგავს ნახევარფორმას ერთმანეთზე ამაგრებდნენ და ლითონის წკირებით მჭიდროდ კრავდნენ. ლითონს ასხამდნენ ვერტიკალურად, ზემოდან ქვევით.

სამკაული – აღნიშნულ სახელოსნოებში ხელოსნები, საბრძოლო და სამეურნეო იარაღის გარდა, სამკაულსაც ამზადებდნენ. ეს მათ განსაკუთრებულ დახელოვნებაზე მეტყველებს. სხვადასხვა ადგილას ნაპოვნია მძივების ჩამოსასხმელი ყალიბები (ტაბ. VII-6: ჩოლოქის სახელოსნო, IV კულტ. ფენა; ტაბ. VII-1 – ჩოლოქის მარჯვენა სანაპიროზე დაზვერვების შედეგად მოპოვებული; 8-ნამჭედურის V კულტ. ფენა). როგორც ჩანს, ზოგ ყალიბში ორ რიგად ასხამდნენ ლითონს, ზოგში კი – სამად. ნაწილობრივ, კარგადაა შემორჩენილი ერთმანეთთან ღარებით შეერთებული ფოსოები. სავარაუდოა, რომ ამ ღარებში ლერწამს უყრიდნენ, რათა ჩამოსხმის შემდეგ ნახვრეტი დარჩენილიყო. ჩოლოქის ნამოსახლარის IV ფენაში ნაპოვნია გულსაკინძის ჩამოსხმისათვის განკუთვნილი ყალიბებიც (ტაბ. VII-1, 2, 9). ერთი მათგანი მთლიანია, რაც იშვიათობას წარმოადგენს. მასში ლურსმნის ფორმის მასიურ საკინძს ასხამდნენ. მეორის მხოლოდ ქვედა ნაწილია ნაპოვნი. მესამე ზედა ნაწილში ისეა დაზიანებული, რომ ფორმის წარმოდგენა ჭირს. ვფიქრობთ, რომ კოლხურ-ყობანურ კულტურაში გავრცელებული ორი, რქისებრ განტოტებული ფორმის ქინძისათვის უნდა იყოს. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს წყვილი გულსაკინძის ჩამოსხმისათვის განკუთვნილი ყალიბის ზედა ნაწილი (ტაბ. VI-1). ის კრეტა-მიკენური სამყაროსათვის დამახასიათებელი ორპირა ცულის ფორმას იმეორებს. როგორც მასალებიდან ჩანს, წინააზიურ, ე. წ. ორპირა ალებარდას ჩვენთან არ ჰქონია გამოყენება. ორპირა ალებარდის ტიპის იარაღი ჯერჯერობით არ არის აღმოჩენილი არც დასავლურ და არც აღმოსავლურქართული კულტურის გავრცელების სფეროში (ქორიძე, 1965:94).

თუმცა, ადრე იყო იმის უშედეგო ცდა, რომ სეგმენტური იარაღები წყვილი ცულის ორ გატეხილ ნაწილად წარმოდგინათ (ქორიძე, 1965)⁵. მიუხედავად ზემოთქმულისა, წარმართულ კავკასიურ სამყაროში მაინც დასტურდება ამ კულტის არსებობა. მართლაც, კავკასიის სხვადასხვა მხარეში აღმოჩენილი ორპირა ცულის ბრინჯაოსა და თიხის მოდელების გვერდით, ცნობილია ორპირა ცულის მინიატიურული ნიმუშებიც, რომელთა შორის, განსაკუთრებით საყურადღებოა ზემო რაჭისა და ჩრდილო კავკასიის არქეოლოგიურ კომპლექსებში შემავალი ბრინჯაოს ნივთები, რომლებიც, ზოგჯერ, ასტრალურ სიმბოლოებთან დაკავშირებული ყუამილიანი ცულების გაორებულ გამოსახულებებს წარმოადგენს (გობეჯიშვილი, 1951:14). არ არის გამორიცხული, რომ ასეთ იარაღს იცნობდნენ ქვემო ქართლში, სადაც (წინწარმოში) ნაპოვნია ორპირი ალმოდისმაგვარი ბრინჯაოს საკიდები, ავგაროზები (ტაბ. VI-4, 5) (ქორიძე, 1965:94). საინტერესო საკინძი აღმოჩნდა 1967 წელს ს. მახვილაურის ქვაყრილიანი სამარხის გათხრების დროს⁶. აღნიშნულ საკინძს ალმოდისმაგვარი ფორმა აქვს და, რაც ყველაზე უფრო ნიშანდობლივია, ზომის მიხედვით და ფორმით აბსოლუტურად მოერგო ჩოლოქის ნამოსახლარზე ნაპოვნ ზემოხსენებულ ყალიბს (ტაბ. VI-2). ორმაგი ცულის ოქროს იმიტირებული გამოსახულებაა აღმოჩენილი ს. ცაიშის კოლექტიურ სამარხში (რ. პაპუაშვილი, თ. ესებუა, ლ. ჯიქია, ი. პაპუაშვილი, ცაიშის სამაროვანი, თბ., 2015:19).

ეგეოსურ სამყაროში ორპირა ცულის ღვთაება მჭიდროდაა დაკავშირებული ორრქიან საკურთხევლებთან (Butkowski, 1978:18). კნოსის გვიანმინოსური ეპოქის ერთი პატარა სამლოცველო სენაკის გათხრების დროს ნაყოფიერების ქალღმერთის სტილიზებული ქანდაკების გვერდით აღმოჩნდა ორრქიანი გახვრეტილი საკურთხევლები, რაშიც თავის დროზე ჩარჭობილი ყოფილა ორპირა ცულის ტარი; მართლაც, გათხრების დროს, იქვე ახლოს იპოვეს სტეატიტისაგან დამზადებული ორპირა პატარა ცული. ამ აღწერიდან ჩანს, რომ ეგეოსის საკურთხევლებისა და სამლოცველოებისათვის დამახასიათებელი ყოფილა არამართო ხარის რქები, არამედ ორპირა ცული. სხვა უამრავ მაგალითთან ერთად, ამას მოწმობს, აგრეთვე, ევანსის მიერ მოტანილი შესაბამისი ცნობები და მინოსის სასახლის ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის ახლოს აღმოჩენილი მინიატიურული საკურთხევის რეკონსტრუქცია, რომელზეც ადვილი გასარჩევია მინოსური კულტის სიმბოლოების – ორპირა ცულებისა და სამსხვერპლო რქების – ჰორელიეფური გამოსახულებანი (ტაბ. VI-80) (გობეჯიშვილი, 1951:262). მსგავსი გამოსახულებაა ა. ევანსის მიერ წარმოდგენილ ლარნაკზე, რომელიც კვიპროსში აღმოჩნდა. იქ სქემატურად გამოსახული ცულები მოთავსებულია როგორც ხარების რქებს შორის, ასევე, საკურთხევის შუაშიც (Куфтин, 1949:81-82) (ტაბ. VI-6). კავკასიური სამყაროდან მოშველიებული პარალელებისა და ნაცარგორაზე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალის საფუძველზე, გ. გობეჯიშვილს შესაძლოდ მიაჩნდა ჩვენთან ორპირა ცულის სიმბოლოების არსებობა. ეს ვარაუდი ჩვენც გვინდა გავიზიაროთ, რადგან მოგვეპოვება ამის დამადასტურებელი ნივთიერი მასალა. განსაკუთრებით ბლომდაა აღმოჩენილი ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის ნამოსახლარზე და საკულტო მოედნებზე ორრქიანი სადგრების სხვადასხვა ვარიანტი, რომელთა წარმომავლობას, ასევე, კრეტა-მიკენურ სამყაროს ვუკავშირებთ (ტაბ. VI-7).

საკინძები – ჩოლოქის ნამოსახლარზე ოთხი მშვილდსაკინძი აღმოჩნდა. ერთი ვერცხლის, ორი ბრინჯაოსა და ერთი ძვლის. ბრინჯაოს საკინძები IV კულტურული ფენის სახელოსნოშია ნაპოვნი, ვერცხლისა კი – მის სიახლოვეს. ბრინჯაოს საკინძებიდან ერთი (ტაბ. VII-14) მასიურია, ბოლოვდება სოკოსებრი თავით. შეერთების ადგილს ამშვენებს სამი ღარი. წელის არეში გახვრეტილია. მეორე (ტაბ. VII-15) უფრო მომცროა, ლურსმნისებრი ფორმა გააჩნია. წელის არეში ისიც გახვრეტილია.

ვერცხლის საკინძი გამოირჩევა თავისი ნატიფობით და დამზადების მაღალი დონით. მასზე სკულპტურულად გამოსახულია ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ განლაგებული დანწყილებული ვერძის თავები. ტანი ნახევარმთვარისებური ფორმისაა, ყუნწთან, შეერთების ადგილას, გოფრირებული და გახვრეტილია (ტაბ. VII-3). მსგავსი, ბრინჯაოსგან ნამზადი საკინძები გვაქვს მახვილაურის ქვაყრილიანი სამარხიდან. განსხვავება ის არის, რომ ვერძის თავები საპირისპიროდაა განლაგებული. ანალოგია შეიძლება დავინახოთ ნიგვზიანის სამაროვანზე ნაპოვნ, ორად

⁵ პროფ. გ. ნიორაძე, ბ. კუფრტინი და სხვები აკრიტიკებდნენ კ. ბიტულს ასეთი ვერსიისათვის..

⁶ 1967 წ. ხელვაჩაურის რ-ნის ს. მახვილაურში გათხრებს აწარმოებდა ისტ. მეც. კანდ. ს. გოგიტიძე. მასალა I ათასწ. დასაწყისით მაინც უნდა დათარიღდეს.

თავგანტოტვილ ქინძისთავთანაც, რომლის ბოლოები ვერძის თავების სკულპტურული გამოსახულებებით ბოლოვდება (მიქელაძე, 1985:42-43) (ტაბ. VII - 4).

ნიგვზიანის ქინძისთავი ტიპობრივად ემსგავსება ძვ. წ. XII ს. დასასრულით დათარიღებულ რუთხის №2 ქვაყუთის №2 სამარხეული კომპლექსის, ასევე, ორად განტოტვილ ქინძისთავს, რომლის თავები, შესაძლოა, ვერძის თავებს გამოხატავდნენ. ყოველ შემთხვევაში, ნიგვზიანის ქინძისთავებს თავები ვერძების რქებით აქვთ დახვეული.

სამაჯურები – სახელოსნო ქურის სიახლოვეს ვიპოვეთ ბრინჯაოსაგან ნამზადი ბოლოებგახსნილი ორი სამაჯური (ტაბ. VII-12); სახელოსნოს გვერდით, IV ფენაში, ჯარგვლების სიახლოვეს – ვერცხლის სამაჯური (ტაბ. VII-13).

ზემოთ აღწერილი მასალების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ მდინარეების – ჩოლოქისა და ოჩხამურის შესართავთან დასახლებულ თემებს მრავალდარგობრივი მეურნეობა ჰქონდათ განვითარებული. უძველეს ეპოქაში სამეურნეო ხასიათის სამუშაოების შესრულებისათვის აუცილებელი იყო შესაბამისი შრომის იარაღების (ცული, ნაღდი, თოხი, სატეხი და სხვ.) წარმოება. მუდამ ხიფათის მომლოდინე მოსახლეობისათვის არანაკლებ აუცილებლობას წარმოადგენდა თავდაცვითი და შემტევი იარაღის დამზადებაც. ძირითადად, ლითონის სამეურნეო იარაღი მიწათმოქმედების განვითარებას ემსახურებოდა. იმისათვის, რომ განვითარებულიყო ინტენსიური მიწათმოქმედება, აღნიშნული დასახლების მოსახლეობას უნდა ეზრუნა ძლიერი საწარმოო კერების შექმნაზე. უკანასკნელი წლების გამოკვლევის მიხედვით, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ბრინჯაოს ლითონსხმასთან დაკავშირებული ნივთები IV ათასწლეულით თარიღდება (ისპანის ნამოსახლარი). ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის მეთემეები ძირძველ მეტალურგიულ ტრადიციებს ძვ. წ. XV-XIV სს. მოყოლებული აგრძელებენ. ჩოლოქის ნამოსახლარზე სახელოსნოს ნაშთები აღმოჩენილია V (ძვ. წ. XIII-XII სს.) და IV (ძვ. წ. XII-X სს.) კულტურულ ფენებში. მათ სიახლოვეს აღმოჩენილი მდიდარი არქეოლოგიური მასალა (ყალიბები, ლითონის ნაწარმი, კერამიკა), სათანადო პარალელების მოშველიებით, კარგად ათარიღებს აღნიშნულ საწარმოო კერებს. იგივე შეიძლება ითქვას III (ძვ. წ. IX-VII სს.) კულტურულ ფენაზეც. ყოველივე ზემოთქმულს ამყარებს სამოსახლო ბორცვების სათანადო სტრატиграფიული შესწავლაც. წარმოდგენილ მასალებზე დაყრდნობით, ყოველ სამოსახლო ბორცვზე შეიძლება ვივარაუდოთ ლითონსახმელი სახელოსნოების არსებობა. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ადგილობრივი ხელოსნები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთელ რიგ დასახლებებს ამარაგებდნენ თავიანთი ნახელავით. სააღმშენებლო ურთიერთობის განვითარება იყო ერთ-ერთი საფუძველი, რომელიც დიდი და მცირე კავკასიონის სამთამადნო რაიონების და კოლხეთის დაბლობის ბარული მეურნეობის ეთნიკურად არაერთგვაროვან მოსახლეობას ერთიან ეკონომიკურ, პოლიტიკურ სისტემაში აერთიანებდა, რაც აისახა კიდევ ვრცელ ტერიტორიაზე ერთგვაროვანი მატერიალური კულტურის გავრცელებაში (ლორთქიფანიძე, 2002:64).

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 8

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

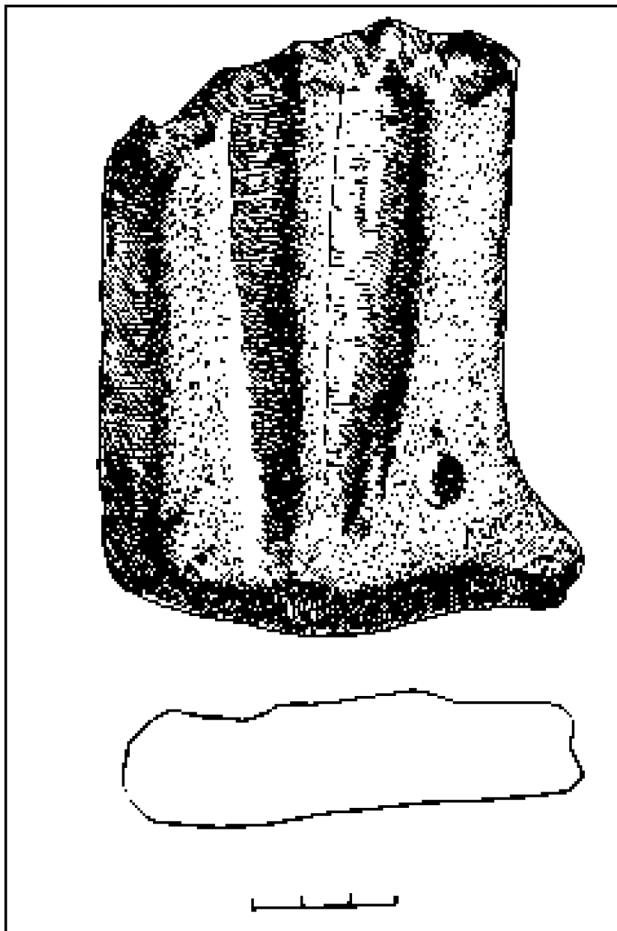
სურ. 6

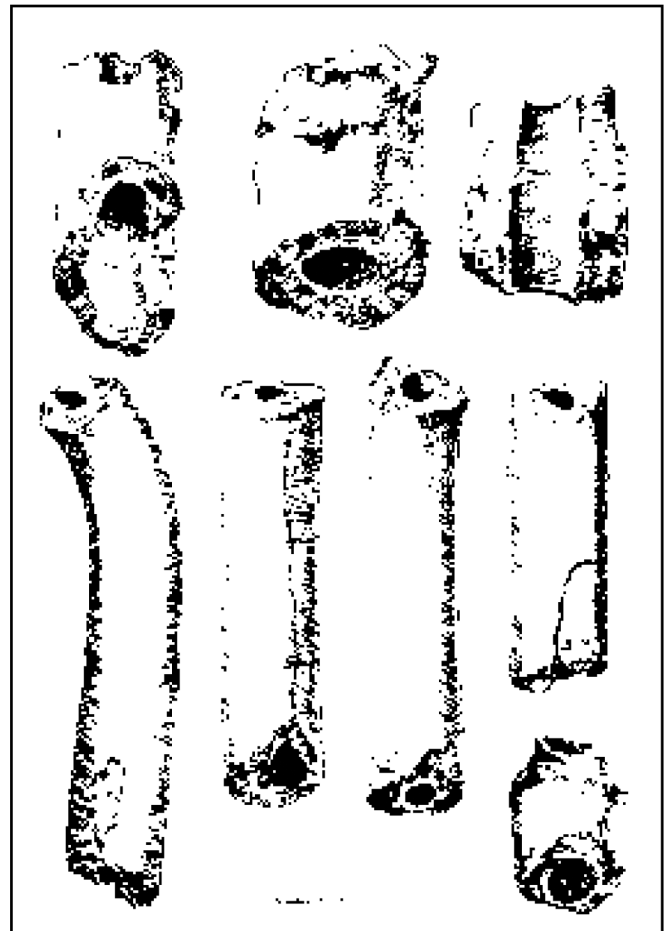
სურ. 7

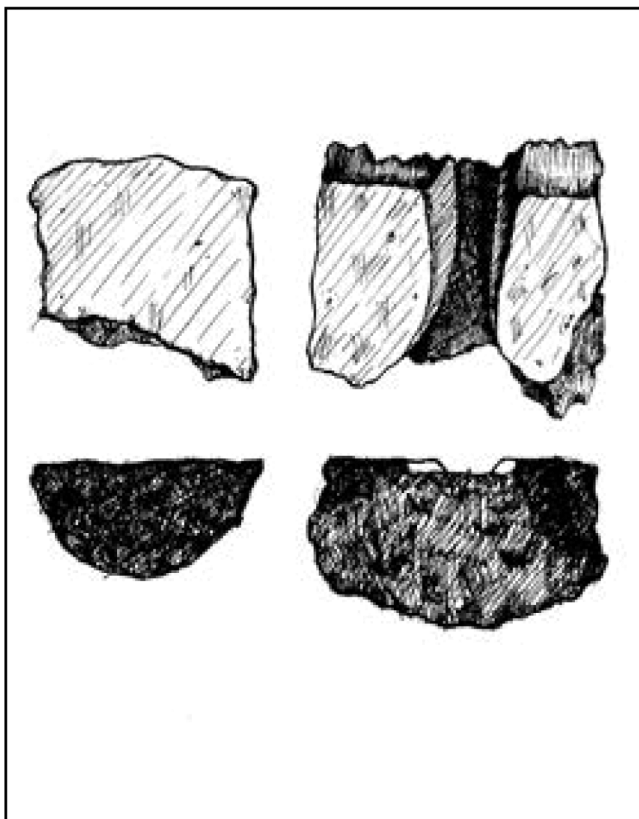
სურ. 8

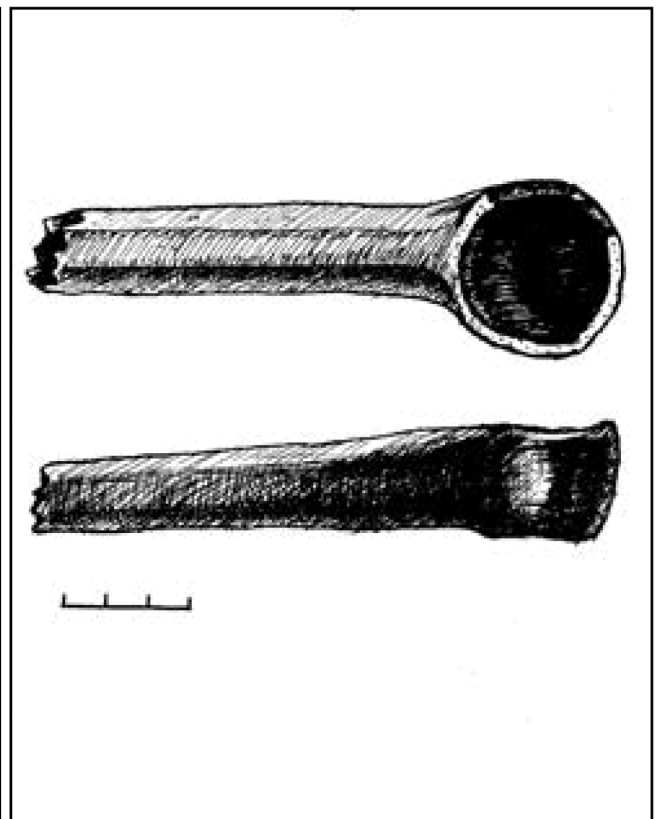
სურ. 1

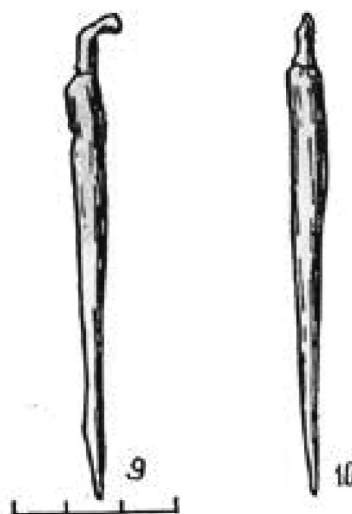
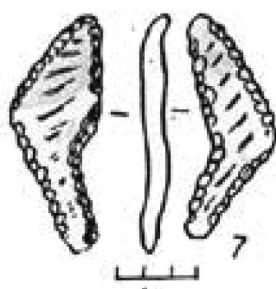
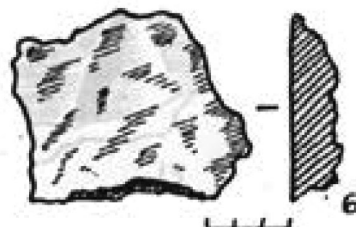
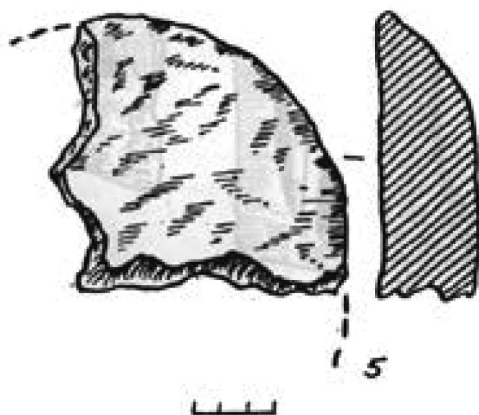
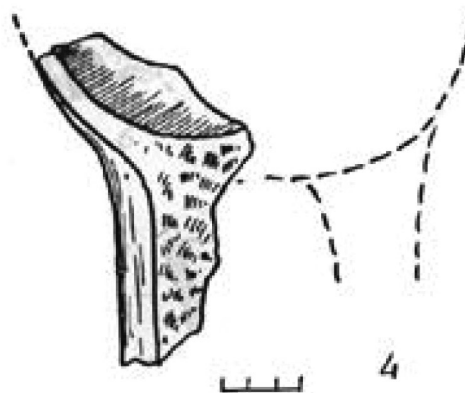
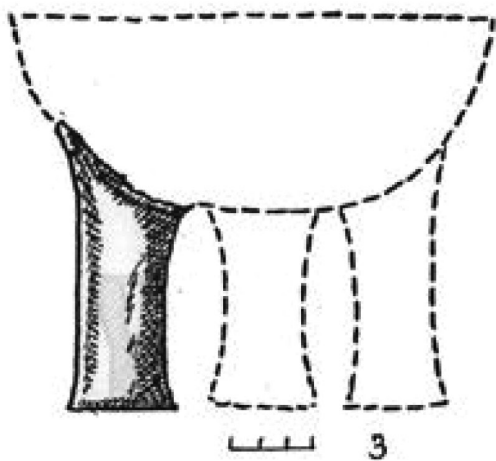
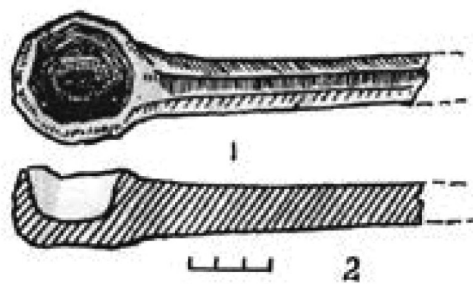
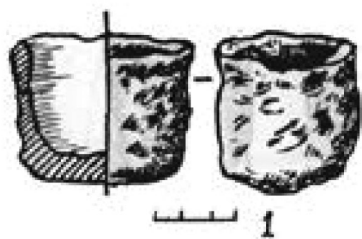
სურ. 2

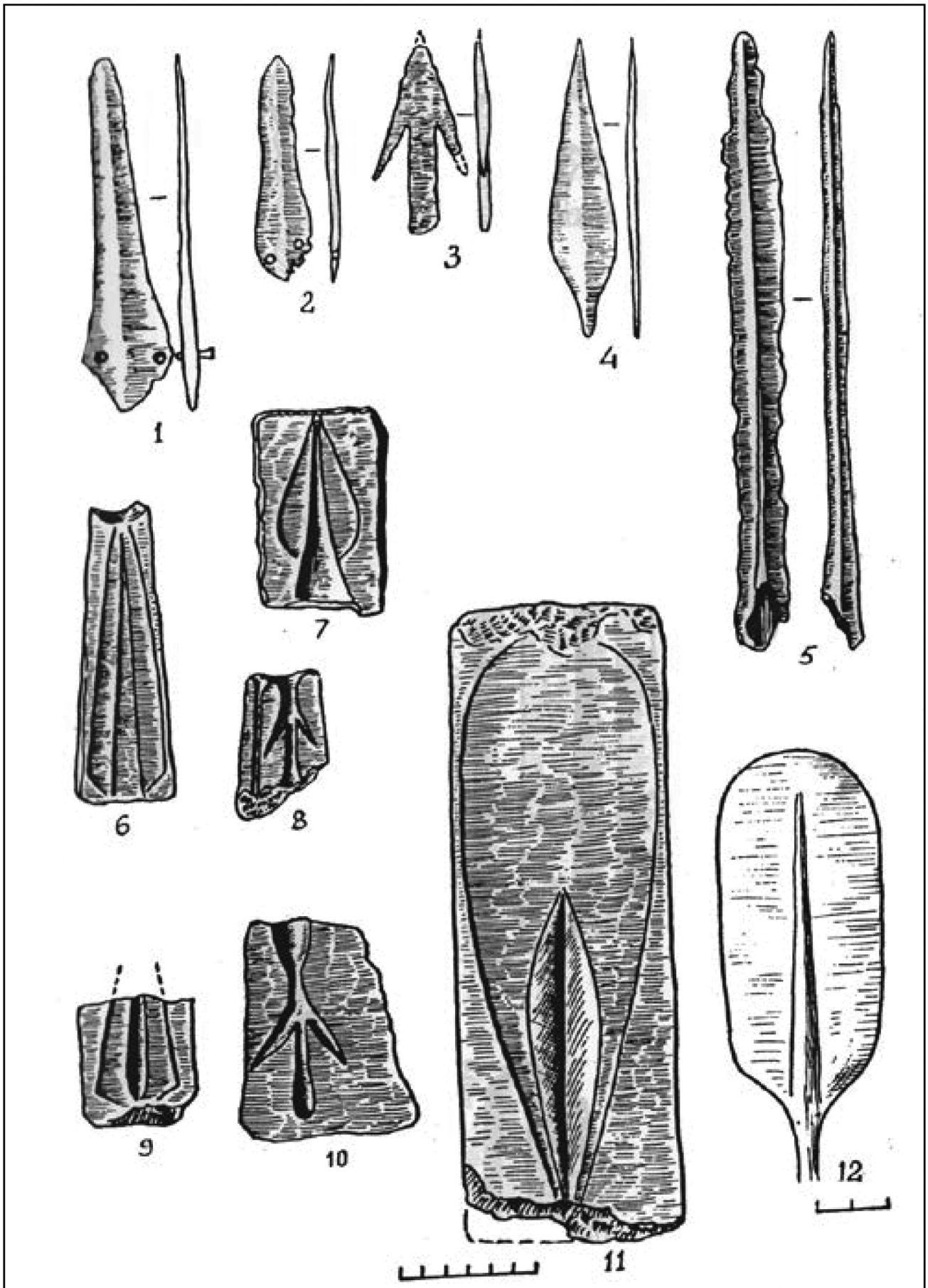

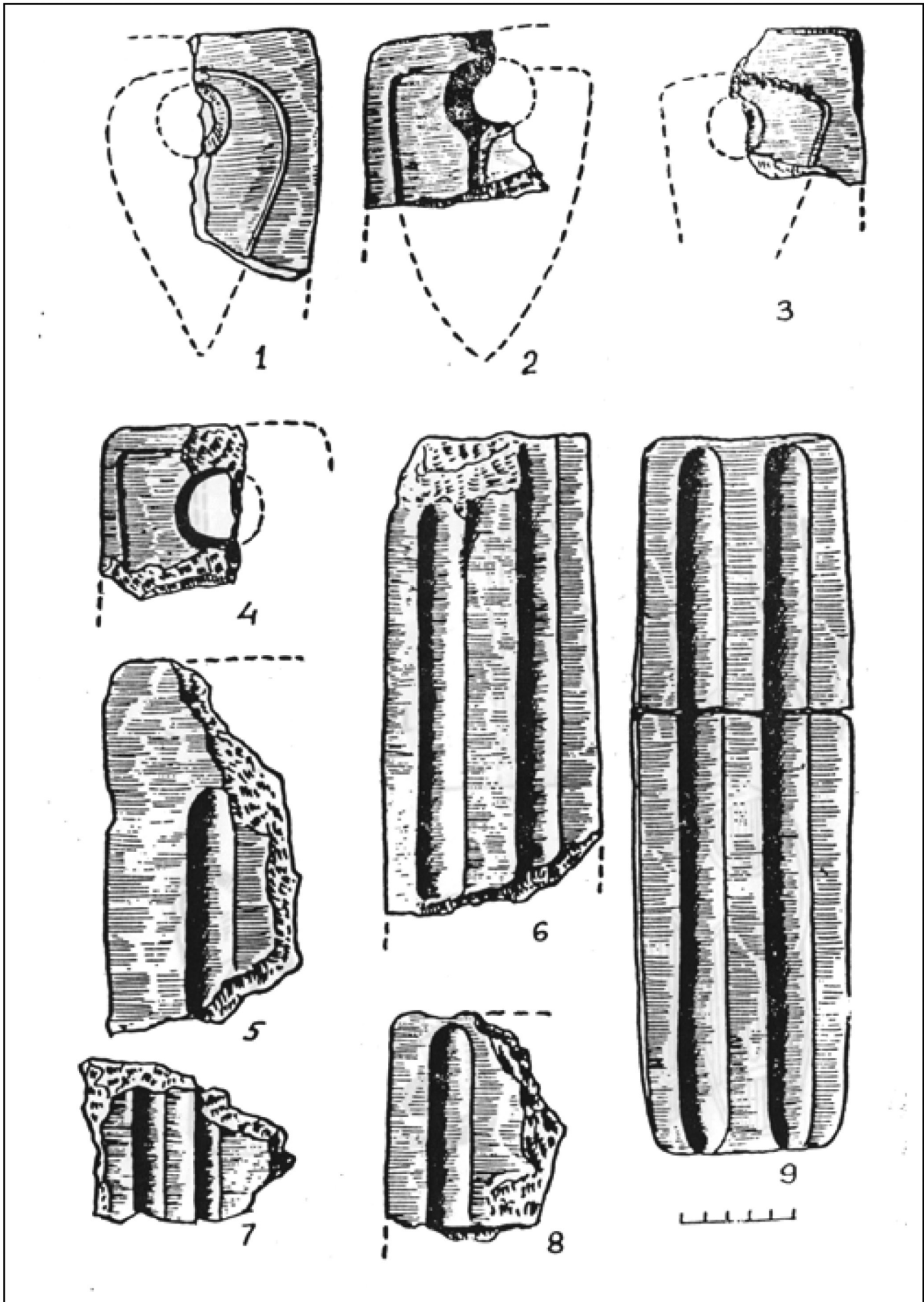
სურ. 3

სურ. 4

მინათმოქმედება – ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სახეზეა მინათმოქმედებასთან დაკავშირებული ისეთი იარაღები, როგორიცაა ტყის (ახოს) საჩეხი ცულები და წაღებები, ყამირის მცენარეთა ფესვებისაგან გასანმენდი ქარჩები, ხის მარტივი სახვნელები, სპილენძისა და რკინის სახნისები, სპილენძისა და რკინის თოხები, რომლებიც ნიადაგის დასამუშავებლად გამოიყენებოდა და სარეველა მცენარეებთან საბრძოლველად. თოხი, როგორც ცნობილია, კოლხური ბრინჯაოს კულტურისათვის დამახასიათებელი იარაღია (ხახუტაიშვილი, 1995:53).

სამკუთხედის ფორმის თოხის ჩამოსასხმელი ყალიბები აღმოჩენილი იყო ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე, რაც იმას მოწმობს, რომ ამგვარი იარაღის დამზადების ტრადიცია სწორედ აქ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სინამდვილეში იყო შემუშავებული.

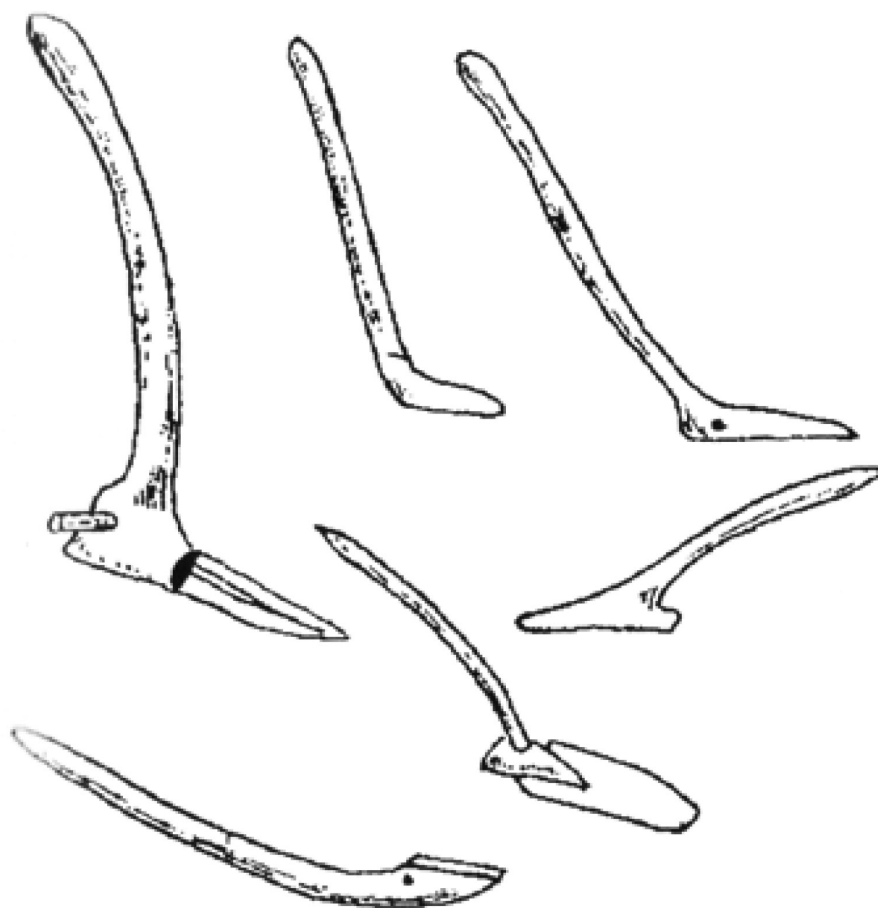
ახოების ალებისა და ყამირის გატეხის პროცესში თოხი ფართოდ გამოიყენებოდა ადგილის გასანმენდად, ნიადაგის დამუშავებისათვის და, აგრეთვე, მოხსული ნაკვეთების გასაფხვიერებლად. საქართველოში, აქაური რელიეფისა და ნიადაგის მრავალგვარობის გამო, მინის მოხვნა ყოველთვის ვერ ხერხდებოდა და მთაგორიან ნაწილში, ძლიერ დაქანებულ ადგილებში, თოხი ზოგჯერ სახვნელის ფუნქციასაც ასრულებდა (ხახუტაიშვილი, 1995:53).

ჩვენში მრავალი სახეობის და მრავალრიცხოვანი სახვნელი იარაღია შემონახული, რის გამოც, ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს სახვნელი იარაღების ცოცხალ მუზეუმს უწოდებდა (ჯავახიშვილი, 1930:155). სახნავი იარაღის ზოგად აღმნიშვნელ სახელად უძველეს ხანაში, როგორც ჩანს, „სახვნელი“ ყოფილა. ეს ტერმინი უძველეს ხანაშივე უნდა იყოს წარმოქმნილი, როდესაც სახნავი იარაღი ჯერ კიდევ უმარტივესი აგებულების იყო. შემდგომში, ამ იარაღის აგებულების გაუმჯობესების გარკვეული პერიოდიდან მოყოლებული, სახნავი იარაღის ზოგად სახელად უკვე „ერქუანი“ ქცეულა. მერე „ერქუანს“ პირველობაც და ზოგადი მნიშვნელობაც „გუთანმა“ ჩამოართვა (ჩიტაია, 1937:262-269). სახვნელი იარაღების ერთ-ერთი უძველესი სახეობა (ერთი მთლიანი და ფრაგმენტული) აღმოჩნდა ქობულეთში, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გათხრების დროს, ბრინჯაოს ლითონსასხმელი სახელოსნოს სიახლოვეს D-II კვადრატის IV კულტურულ ფენაში. მომდევნო წელს აღმოჩნდა მსგავსი სახვნელების კიდევ ოთხი ფრაგმენტი. დღეისათვის ნამოსახლარზე ნაპოვნია 10 სახვნელი, მათ შორის, ერთი მთლიანი.

სწორედ ამ ფაქტმა შეგვაძლევინა შემდგომში ფრაგმენტების სწორი დანიშნულების დადგენა. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის IV კულტურულ ფენაში ტორფის შემცველობამ ხელი შეუწყო აღნიშნული იარაღების ჩვენამდე თითქმის დაუზიანებლად მოღწევას. პალეობოტანიკურმა გამოკვლევამ ცხადყო, რომ სახვნელები მუხისგანაა დამზადებული. მის გამოსათლელად ერთი მთლიანი ხეა გამოყენებული. საინტერესოა, რომ მოგვიანო პერიოდშიც გამოსადეგ მასალას გლეხები ტყეში პოულობდნენ ბუნებრივად მოხრილი ხეების სახით; ან კიდევ, თავად მოხრიდნენ ახალგაზრდა ხეს – ადრიდანვე მის წვერზე ღვლერჩით სიმძიმეს ჩამოჰკიდებდნენ და ხე მორკალული იზრდებოდა (Читаия, 1960:2).

ჩვენ მიერ მოპოვებული მთლიანი ხის სახვნელი უზადოდაა დამუშავებული. მრგვალგანიკვეთიანი ხელნის სიგრძე 0,57 სმ-ია, სიგანე-0,85 სმ. ხელნის და ქუსლის შეერთების ადგილს ემჩნევა თოკის მოდების კვალი. ქუსლის ბოლო ოდნავ ფართოვდება, ალბათ, იმიტომ, რომ მიწა იოლად გაეჭრა. დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ სახვნელს ლითონის სახნისი არ უკეთდებოდა და არც ერთ სხვა დეტალზე არ არის რაიმე მსგავსი კვალი. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სახვნელები მოვიპოვეთ ბრინჯაოს ლითონსასხმელი სახელოსნოს სიახლოვეს და რომ ყოფილიყო ლითონის სახნისის აუცილებლობა, იმდროინდელ ხელოსნებს მისი დამზადება არ გაუჭირდებოდათ.

ოდითგანვე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქუსლის ფორმას. ქუსლი სახვნელი იარაღების ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტია. გ. ჩიტაიას გამოკვლევებით, ქართველ ტომებს ბევრი უმრომიათ სახვნელი იარაღის გაუმჯობესებისათვის საერთოდ და, კერძოდ, ქუსლის გაუმჯობესებისათვის. მართლაც, ეთნოგრაფიულად ჩვენამდე მოღწეულია ქუსლი, რომელიც მხართან ერთად მთლიან ხეს წარმოადგენს და ისეთიც, რომელიც ხელნასთან ერთად მთლიანი ხეა. მეორე მხრივ, საკუთრივ, ქუსლად დამზადებული ნიმუშები ზოგი სამკუთხედის ფორმისაა, ზოგი ოთხკუთხედის, ან პრიზმულია, ზოგს კიდევ აქვს ეშვი, ლაშები, ფრთები, ხის საკვეთელი გვერდზე და საქლემები. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ქუსლის ძირს. აქაც მრავალფეროვნებაა დამახასიათებელი. თუ ერთ ნაწილს ბრტყელი ძირი აქვს, მეორე ზემოთ ბრტყელია, ხოლო ქვემოთ – მომრგვალებული. ქუსლის ასეთი სახე ახასიათებს იმერულ კავს (Читаия, 1960:263), რომლის მსგავსია ჩვენ მიერ აღმოჩენილი იარაღის ქუსლი (სურათი I) და, შესაძლებელია, სათავესაც აქედან იღებდეს. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთი ქუსლის არსებობა ადრე უცნობი იყო.

სურ. 39

სურ. 40

სამყაროს სხვადასხვა კუთხეში (ინდოეთი, შუამდინარეთი, არაბეთის ნახევარკუნძული, შოტლანდია, ახალი ზელანდია, პალესტინა, სუდანი, იაპონია) ეთნოგრაფიულად დღემდე დადასტურებული ჩვენ მიერ მოპოვებული სახვნელი იარაღების ანალოგები (Малинова, Малина, 1988:50-51; Краснов, 1970:42-47).

როგორც ზემოთ უკვე ვახსენეთ, ქობულეთში აღმოჩენილ სახვნელს ეტყობოდა თოკის მოდების კვალი. საინტერესოა, რა უნდა ყოფილიყო გამოყენებული გამწვევ ძალად – ადამიანი თუ პირუტყვი? ერთმნიშვნელოვანი პასუხის გაცემა ამ კითხვაზე ჭირს და ამის შესახებ, არც არქეოლოგიური მონაცემები მოგვეპოვება. ლიტველმა არქეოლოგებმა ჩაატარეს ექსპერიმენტი: მუხისაგან გამოთლილ კავს გამოაბეს თოკი, რომელსაც ენეოდა ორი კაცი, ხოლო მესამე აწეებოდა მას მინაში. მუშაობა ასეთი იარაღით მოხერხდა მხოლოდ გაფხვიერებულ ნიადაგში, რომლის წინააღმდეგობა არ აღემატებოდა 120 კგ-ს. ამ ექსპერიმენტმა დაადასტურა, რომ მუშაობის ასეთი მეთოდი ძალზე დამღლევი და მომქანცველი უნდა ყოფილიყო (Малинова, Малина, 1988: 51) (სურათი III). მხოლოდ პირუტყვის, კერძოდ კი, ხარების გამოყენებამ მისცა ბიძგი სახვნელის ეფექტურ გამოყენებას. შუამდინარეთის მოსახლეობაში ამ მეთოდით სარგებლობა ჯერ კიდევ IV ათასწლეულში დაიწყო, რამაც გაცილებით გაზარდა მოსავლიანობა (Малинова, Малина, 1988:51).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში II ათასწლეულის მიწურულს მესაქონლეობა მაღალგანვითარებული დარგი იყო (ჩავლეიშვილი, 1988:25-41). ამიტომ საფიქრებელია, რომ ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გათხრების დროს აღმოჩენილი სახვნელის გამწვევ ძალად ხარებს იყენებდნენ. ამ მოსაზრებას ამაგრებს მითი არგონავტებზე, სადაც მეფე აიეტმა იასონს დაავალა ცეცხლისმფრქვეველი სპილენძის ჩლიქებიანი ხარების საშუალებით და ფოლადის გუთნით მოეხნა მინა. აქედან გამომდინარე და სხვადასხვა ავტორთა აზრის გათვალისწინებით, ძვ. წ. II ათასწლეულის დამლევსათვის, შეიძლება, ვივარაუდოთ კოლხეთში ფოლადის მძიმე გუთნის არსებობა. ჩვენი აღმოჩენა სრულიად არ ეწინააღმდეგება ამ მოსაზრებას. პირიქით, აკად. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ „ყოველ სახვნელ მინას ნიადაგის თვისების მიხედვით სჭირდება დამუშავება. ამიტომ საყანური ღრმად უნდა მოიხნას, ზოგან, პირიქით, ზედაპირულად. ზოგ ადგილას, ნიადაგის სიმკვრივის გამო, მძიმე და ღონიერი სახვნელი სჭირდებოდა, ზოგან კი მსუბუქი და მარტივი იარაღიც თავის დანიშნულებას კარგად და ადვილად ასრულებს. ეს გარემოება უკვე ძველადვე ჰქონიათ საქართველოში გათვალისწინებული“ (ჯავახიშვილი, 1930:173-174). არქანჯელო ლამბერტის მონმობით, სამეგრელოში რკინის სახნისიან ხის მარტივ სახვნელს იმიტომ ხმარობდნენ, რომ იქაურ მიწათმოქმედთა აზრით, „რკინის გუთნის გაკეთებას მეტი ხარჯი სჭირდებოდა, ზოგან ხარებსაც დაამძიმებდა და უმისოდაც, იმ პატარა რკინითაც იოლად მიდიოდნენ (ლამბერტი, 1938). ამ ნიადაგების წყალობით, ურთულესი აგებულების სახვნელის ხმარება გარკვეული ნიადაგისათვის და გარკვეულ პირობებში იყო ხელსაყრელი და მიზანშეწონილი, სხვა თვისებების ნიადაგის პირობებში კი, უფრო მარტივი სახვნელი სჯობდა, ეკონომიურადაც უფრო ხელსაყრელი გახლდათ (ჯავახიშვილი, 1930:173-174).

როგორც არქეოლოგიური მასალებიდან ჩანს, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, კოლხეთში სახვნელებზე მსუბუქი სახნისების დამაგრება I ათასწლეულის დამდეგიდან დაიწყო. ამის მაგალითია კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის (ხელ-ლი: თ. მიქელაძე) მიერ ნიგვზიანში და ერგეტაში აღმოჩენილი რკინა-ფოლადის სახნისები (Микеладзе, Барамидзе, 1977:33-39; მიქელაძე, 1985:76-78; ტაბ. XXXIV; XLIX, ხახუტაიშვილი, 1986:25), ასევე, I ათასწლეულით თარიღდება ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე პროფ. ა. კახიძის მიერ აღმოჩენილი რკინის სახნისი.

ჩვენ მიერ აღმოჩენილ სახვნელებს ადრეული ანალოგიები ეძებნებათ ჩრდილოეთ იტალიაში კლდეზე ნახატ სახვნელ იარაღებში (ლიგურიის ალპებში – ვალ ფონანალბა, ვალ დელა მერივიგლი და ჩრდილო-აღმოსავლეთ იტალიაში – ვალ კამონიკა).

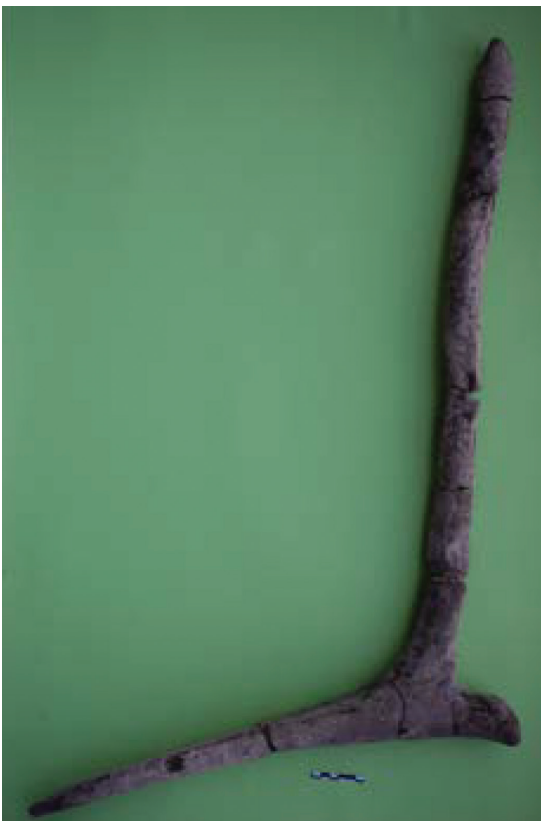
პ. გლობი ვალ ფონ ანალბასა და ვალ დელა მეროვიგლის ნახატებს დაბეჯითებით ათარიღებს ძვ. წ. 1500-1000 წლებით. ვალ კამონიკის ნახატები განეკუთვნება უფრო მოგვიანო ეპოქას – გვიანბრინჯაოს დასასრულსა და ადრერკინის დასაწყისს. ი. კრასნოვი სიმფეროპოლის სტელაზე გამოსახულ სახვნელებს ამსგავსებს ჩრდილო იტალიაში კლდეზე ნახატ სახვნელ იარაღებს. თუმცა, იქვე აღნიშნავს მათ შორის მცირე განსხვავებასაც. ასეთი იარაღები, როგორც ჩანს, ევროპაში გამოიყენებოდა არა მარტო გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანაში, არამედ ადრე შუასაუკუნეებში, რაზეც მეტყველებს ამ პერიოდის ხელნაწერებზე გამოსახული მინიატი-

ურები (Краснов, 1971:55-57). ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის IV კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი სახვნელები, მათ სიახლოვეს აღმოჩენილ მრავალ სხვა დამატარილებელ ნივთზე დაყრდნობით (ჩავლეიშვილი, 1990), შეიძლება, დავათარილოთ II ათასწლეულის ბოლო მეოთხედით.

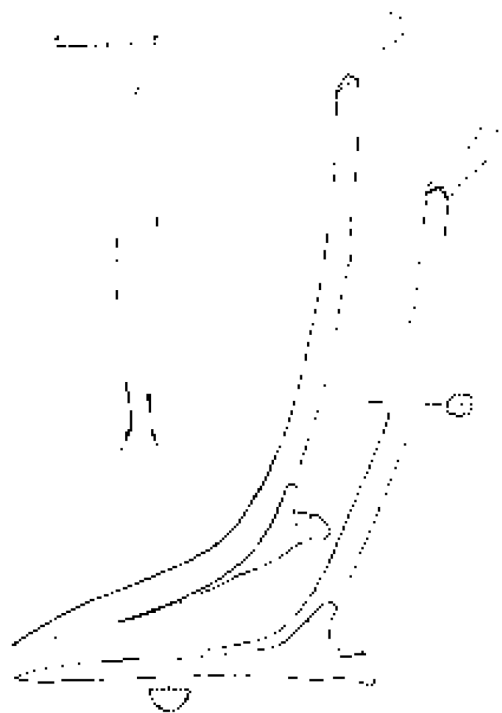
მიუხედავად იმისა, რომ კოლხეთის ბარში ნიადაგის მოხვნით დამუშავება ადრინდელ ეპოქაში, ნიადაგის პირველადი დამუშავების ერთ-ერთ ნამყვან იარაღს მაინც თოხი წარმოადგენდა (ხახუტაიშვილი, 1986:26). თოხის ადრეულ ნიმუშებს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში შუა ბრინჯაოს ხანაში ვადასტურებთ (ჯაფარიძე, 1953:174-202; რამიშვილი, 1974:59; Микеладзе, 1982:26), ხოლო როგორც ნიადაგის დასამუშავებელი უნივერსალური იარაღი, იგი დღემდე შემორჩა. ზემოთქმულის უშუალო დადასტურებაა იქვე, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის IV კულტურულ ფენაში, ბრინჯაოს ლითონსასხმელ სახელოსნოში აღმოჩენილი სხვადასხვა ტიპის თოხის ყალიბები (ჩავლეიშვილი, 1990).

ჩვენ ვიზიარებთ ზოგიერთი ავტორის (Барамидзе, Джинладзе, 1989:657-659) მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ უძველესი ხის სახვნელები ჩნდება წინა აზიასა და კავკასიაში, ხოლო კოლხეთი უნდა ყოფილიყო ახლოაღმოსავლეთისა და ევროპის შემაკავშირებელი რგოლი. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება გამოვიყენოთ თ. გამყრელიძისა და გ. ივანოვის მიერ ქართულ-ბერძნულ ლინგვისტურ კონტაქტებში მოძიებული მაგალითები: ბერძნული $\gamma\alpha\alpha$ – სიმრუდე; ამოზნექილობა (შეად. $\gamma\sigma\upsilon\eta\alpha$ სახვნელის მრუდე ნაწილი, აქედან – სახვნელი მიწა; ხვნა) $\gamma\sigma\alpha\lambda\omicron\nu$ – მრუდე. შეად. ქართულ θ ს; სვანურ σ (ა) $\diamond$ I D , მეგრულ α $\diamond$ -ს და ლაზურ θ ა - ს, κ ა – შუბლი (Гамкრелидзе, Иванов, 1984:905).

ამ პერიოდში, ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისში, მარცვლეულიდან მოჰყავდათ ისეთი ძირძველი კულტურები, როგორიცაა სპელტა (ორმარცვალა ხორბალი) და ღომი. ნამჭედურის ნამოსახლარზე, კერძოდ, V ფენაში აღმოჩნდა როგორც სპელტას კარბონირებული ძნა, ისე თიხის ჭურჭლებში შენახული, ხანძრისგან დანახშირებული ღომის მარცვლები. იგივე შეიძლება ითქვას ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზეც. ნამოსახლარებზე მრავლადაა, ასევე, ნავისნაირი ხელსაფქვავეები, სანაყები და შედგენილი ნამგლების კაჟის ჩასართები.

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

მეცხოველეობა და ნადირობა – მიწათმოქმედების დანიშნულებასთან ერთად ვითარდება მე-საქონლეობაც, როგორც მისი შემადგენელი ნაწილი. მთისგან განსხვავებით, კოლხეთის ბარში მესაქონლეობას მეორეხარისხოვანი ადგილი ეჭირა და სამეურნეო საქმიანობის მთავარი აქცენტი მიწათმოქმედება - მემინდვრეობაზე იყო გადატანილი. ამავე დროს, ბარის კლიმატურ-გეოგრაფიული თავისებურება საშუალებას იძლეოდა, საქონელი ზამთრის მეტწილ პერიოდში საძოვრებზე ყოფილიყო გარეკილი, მაშინ, როდესაც მთამალაღში ზამთრობით ბაგური მოვლა-პატრონობა ხშირად 6-7 თვეს გრძელდებოდა (შამილაძე, 1978:68-70).

ბარული მესაქონლეობის ბუნებრივი გარემო დამახასიათებელი თავისებურებით გამოირჩეოდა დასავლეთ საქართველოს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც. კოლხეთის დაბლობის ტორფიან-ჭაობიანი ნიადაგი, გარკვეულწილად, ზღუდავდა არამარტო საძოვარ-სათიბების, არამედ სახვნელ-სათესი სავარგულების ფართობებსაც, ხოლო ჭარბი ნალექები ხელს უწყობდა მცენარეულის სწრაფ ზრდასა და საძოვრებად გამოყოფილი თავისუფალი მიწების გატყიანებას. აღნიშნული გარემოების გამო კოლხეთის დაბლობის უდიდეს ნაწილში საქონლის საძოვრად, სახნავ-სათეს მიწებთან ერთად, ტყიან და ბუჩქნარ სავარგულებსაც იყენებდნენ (შამილაძე, 1978:61).

კოლხეთში მესაქონლეობის განვითარების კვლევისას, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არქეოლოგიურ მონაპოვარს. განსაკუთრებით, მნიშვნელოვანია, ამ მხრივ, ჩოლოქ-ფიჭვნარის ნამოსახლარის აღმოჩენები. ხელსაყრელი ბუნებრივ-გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა აქ მოსახლე ადამიანებს საშუალებას აძლევდა, ეწარმოებინათ მრავალფეროვარი საკვები პროდუქტები.

დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, კოლხეთში, მესაქონლეობის გენეზისის საკითხებთან დაკავშირებით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილ ოსტეოლოგიურ მასალას. მოშინაურებულ ცხოველთა ძვლოვან ნაშთებთან ერთად მოპოვებული მათი გარეული წინაპრების ძვლები გარკვეულ წარმოდგენას იძლევა საქონლის აბორიგენული ჯიშების წარმომავლობა-განვითარების შესახებ (შამილაძე, 1978:68-70).

აღნიშნული ძეგლის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კულტურულ ფენებში ტორფის არსებობამ ხელი შეუწყო, რათა ჩვენამდე სწორედ ოსტეოლოგიურ მასალებს მოეღწია თითქმის უცვლელი სახით. აღმოჩნდა, რომ ძვლების უმრავლესობა ეკუთვნის შინაურ ძროხას (*Bostarus L*), რომელიც შედარებით პატარა ზომის ყოფილა. ასეთი პატარა ზომის მაღალპროდუქტიული ძროხის ჯიშის ქართული ენდემურ-აბორიგენული წარმომავლობა სადღეისოდ მეცნიერებაში დადგენილად ითვლება (შამილაძე, 1978:61). იგი გენეტიკურად აღიარებულია ძველკოლხური მცირეტანიანი ძროხის უშუალო მემკვიდრედ (შამილაძე, 1974:51), რომლის კეთილშობილური თვისებები

სურ. 41

ჯერ კიდევ ანტიკური სამყაროსათვის იყო ცნობილი ფსევდო არისტოტელეს (ძვ. წ. IV ს.) თხზულებიდან (იოსელიანი, 1927:IV; იოსელიანი, 1927; ციციშვილი, 1955). აღსანიშნავია, აგრეთვე, რომ ბერძენ მხედართმთავარს ქსენოფონტის, კოლხეთში ლაშქრობისას, ბლომად უნახავს ძროხები, ხარები, ღორები და ცხვრები. კოლხებს ბერძნებისათვის საჩუქარიც მიუერთმევიათ მსხვილფეხა საქონლის სახით (ჯავახიშვილი, 1946:46).

მდიდარი მასალითაა წარმოდგენილი შინაური ღორი (*Sus sirofa domestica*). როგორც აღვნიშნეთ, ჩოლოქის ნამოსახლარის სიახლოვემ ტყის მასივთან, რომელიც მდიდარი იყო მუხის, წიფლის, კაკლის, თხილის ხეებითა და მრავალგვარი კენკროვნებით, უეჭველია, ხელი შეუწყო ღორის მოშენებას. ნამოსახლარის გათხრების დროს ხშირად შეგვხვდრია ზემოთ ჩამოთვლილ მცენარეთა ნაყოფები, რაც ღორის ძირითად საკვებს წარმოადგენდა. აღნიშნულ ცხოველს, მისი სასარგებლო თვისებების გამო (წვრილფეხა საქონელი გვყავს მხედველობაში), გარკვეულ უპირატესობას ანიჭებდნენ. ამასთან, ის შედარებით მარტივი გამოსაკვები იყო და ჰქონდა დიდი ნამატი. დღევანდელ ყოფაში არცთუ იშვიათია შემთხვევა, როდესაც ღორებს ტყეში გარეკავენ და გარკვეული პერიოდის შემდეგ, ისინი ნამატითაც ბრუნდებიან. ხშირია, როცა გარეულ ტახს და შინაურ

სურ. 42

ღორს შორის ხდება შეჯვარება. ასეთი ნამატი ხასიათდება გამძლეობით და გარემო პირობებთან შეგუების განსაკუთრებული უნარით, მტაცებელ ცხოველთა მიმართ გამომუშავებული თავდაცვის მომეტებული ინსტინქტით. ამასთან ერთად, მათი ხორციც შედარებით გემრიელია. აღსანიშნავია, რომ 1986 წელს ნამოსახლარზე მრავლად აღმოჩნდა გარეული ტახის (შესაძლებელია, უკვე ადამიანის მიერ მოშინაურებული) ეშვებიანი თავის ქალები. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ კოლხეთის ნამოსახლარების არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილი ოსტეოლოგიური მასალის ა. ლ. ციციშვილისა და ნ. კ. ვერეშაგინის ტაბულის მიხედვით, შეინიშნება ცხვრის და თხის ნაკლებობა (ყაუხჩიშვილი, 1968:18).

ანალოგიური სურათი გვაქვს ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზეც. შინაური თხისა (*Capra hircus* L) და ცხვრის (*Ovis ories* L) სულ რამდენიმე ძვალია ნაპოვნი. ეს გასაგებიცაა, რადგან ტყიანი და ჭაობიანი ადგილმდებარეობა ხელს უშლის მათ მოშენებას (იხ. ლორდკიპანიძე, 1967:27). თუმცა, ცალკეულ ოჯახებს შეიძლება ჰქონოდათ მცირე ფარეხი, რასაც უნდა ჰქონოდა „საოჯახო“ ან „სატყეო“ ხასიათი (იხ. ლორდკიპანიძე, 1967:27).

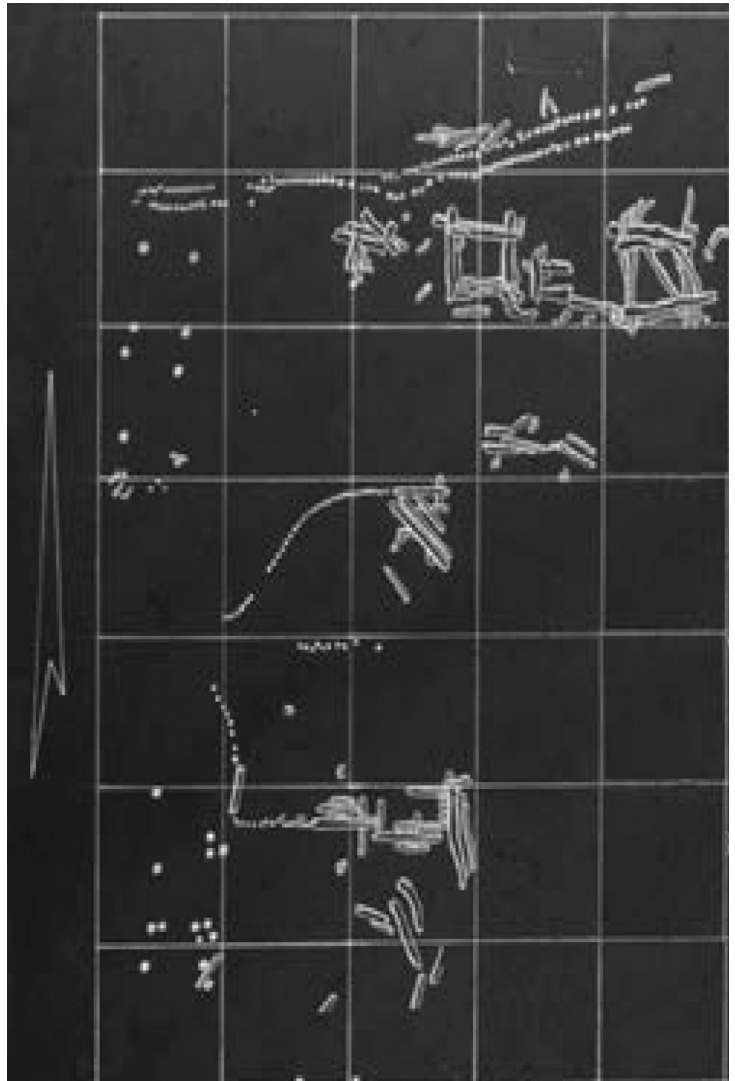
ნ. გოცირიძის, კელერის, რადეს, მერცხახერის, ამშლერისა და სხვათა მონაცემების მიხედვით, მეგრული თხა მიჩნეულია *Capra falconerie* და *Capra prisca* გარეული თხის ჯიშების მემკვიდრედ, რომელთა მოშინაურება წინა აზიის, კერძოდ, ტავრისა და ანტიტავრის უღელტეხილზე უნდა მომხდარიყო. აღნიშნული თხის გამოსახულება აღმოჩენილია ასურულ ბარელიეფებზე. ნ. გოცირიძის აზრით, მეგრული თხა საქართველოში წინა აზიის დასახლებული ტერიტორიიდან უნდა იყოს შემოყვანილი (ლორდკიპანიძე, 1967:33). ს. მაკალათიას ცნობით, მეგრული თხა, რომელიც „ნამარგალუს“ სახელწოდებითაა ცნობილი, „კარგი მენველია, ხორციც გემრიელი აქვს და ტანითაც დიდია“ (ლორდკიპანიძე, 1967:27). საერთოდ, მეგრული თხის კეთილშობილური თვისებები მრავალი მოგზაურის თუ მკვლევრის მიერაა ხაზგასმული. ა. ლამბერტის ცნობით, „სამეგრელოში ყველას თავისი ხარები ჰყავს მიწის სახნავად და ძროხები ყველისთვის, ცხვარი კი ცოტა ჰყავთ, რადგან სინესტის გამო ვერ მრავლდება აქ ცხვარი. რაც არის, იმის მატყლი კარგია. აქ ცხვარი ერთ გზობად იძენს ორ ან სამ ბატკანს, მაგრამ ჩვეულებრივად, ავადმყოფობისაგან ხშირად წყდება. ცხვარი რომ ცოტა ჰყავთ, სამაგიეროდ ბლომად ჰყავთ თხები...“ (გოცირიძე, 1941:191).

ოდისის აღწერისას ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს, რომ აქ პირუტყვთა შორის „ცხოვარნი მცირედ და სხვანი მრავლად ყოფილა“ (მაკალათია, 1941:191). მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ საკვლევ ეპოქას და ზემოთ მოხსენიებულ ცნობებს შორის დიდი ქრონოლოგიური ზღვარია, შესაძლებლად მიგვაჩნია გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ, საფიქრებელია, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაშიც მსგავსი სურათი ყოფილიყო.

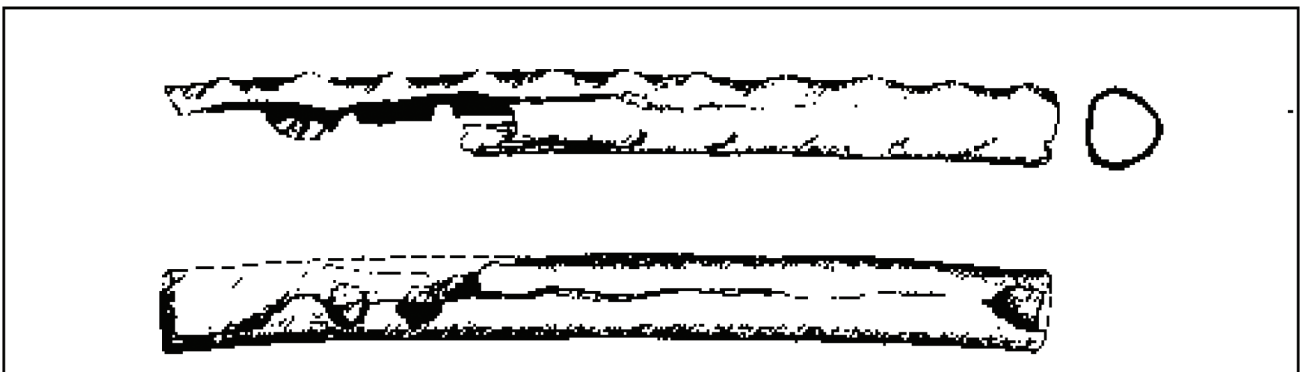
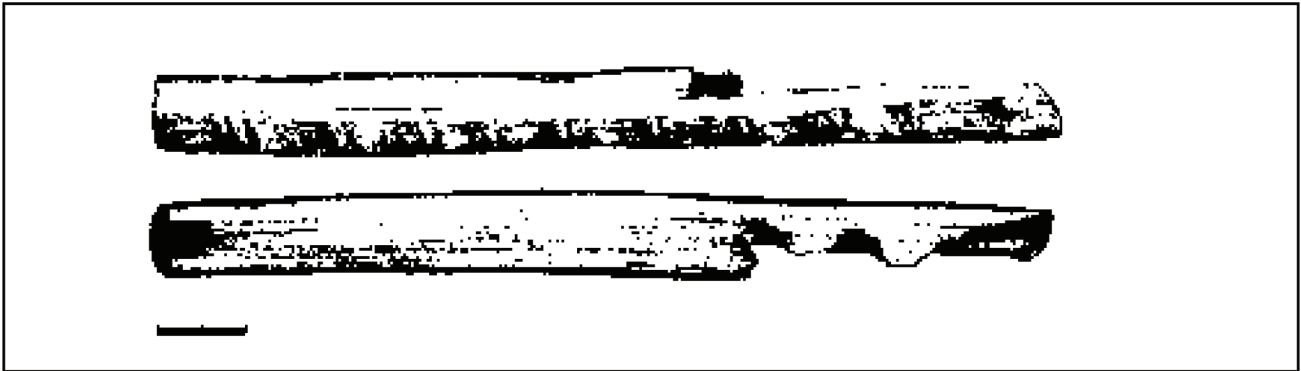
ჩოლოქისპირა თხრილის 1983 წლის არქეოლოგიური გათხრების დროს, მიწის ზედაპირიდან 160 სმ. სიღრმეზე, გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურულ ფენაში გაითხარა ხის კონსტრუქციების ძეგლი წყობა. საერთო გეგმის დაჭერა ჭირს, მაგრამ ჩანს, რომ ეს შენობის ფრაგმენტებია. აღნიშნულ შენობას ეკუთვნის ხის წნელებისაგან შეკრული მესერი, რომელიც მას ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან აკრავს. ამ ადგილას აღმოჩნდა დიდი რაოდენობით რკოს, თხილის, წაბლის, წინიბოს ნაყოფი, დიდძალი ოსტეოლოგიური მასალა, ძვლის სალამური და მეცხოველეობასთან დაკავშირებული ხის ინვენტარი.

აღნიშნული ნაგებობა და წნელებისაგან შეკრული მესერი ფარებს, ან უფრო სწორად, აგვარას უნდა წარმოადგენდეს (შამილაძე, 1974:56; ლამბერტი, 1938:185-186). აგურაქართა ნ. თოფურიას აღწერილი აქვს მეგრულ საცხოვრებელ და სამეურნეო კომპლექსში, როგორც საკარმიდამო ეზოს გვერდით ან უკან, ზაფხულობით, საქონლის შესარეკად შემოღობილი ადგილი (თოფურია, 1970).

ცალკე ყურადღების ღირსია ძვ. წ. XV-XIV სს. კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი, ძვლისაგან დამზადებული სამთვლიანი უენო სალამური. მისი სიგრძე 20 სმ-ია. ვერ დავეთანხმები მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ სალამური დელფინის ძვლისგანაა დამზადებული (კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016:83). ვფიქრობ, აქაც ფრინველის ძვალია გამოყენებული. მსგავსი სალამურები მრავლადაა აღმოჩენილი თანადროულ და მოგვიანო პერიოდის ძეგლებზე. სალამურის არსებობა საქართველოს ტერიტორიაზე დასტურდება ძვ. წ. II ათასწლეულიდან. იგი, იმთავითვე, მესაქონლეობასთან, მწყემსურ ყოფასთან ყოფილა დაკავშირებული (ბაგრატიონი, 1941:169). სამთავროში გათხრილ ერთ-ერთ სამარხში ნაპოვნია გედის ფეხის ძვლისაგან დამზადებული სალამური. საგულისხმოა, რომ საქართველოში, კერძოდ, დუშეთში, სალამურებს სვავის ფრთის ძვლისაგან აკეთებდნენ. თუში მწყემსის გადმოცემით, სვავის ფრთის ძვალს „თავ-ბოლოს მოახერხავენ, ტვინს ამოაცილიან და მერმე ჩვეულებრივ გააკეთებენ“. ეს საკრავი, ისევე, როგორც ჩვენ მიერ მოპოვებული, ორივე მხრიდან ღიაა, ე. ი. უენო სალამურის უძველეს სახეობას წარმოადგენს. მის ბოლოზე, რომელიც ოდნავ მოღუნულია, სამი თვალია ამოჭრილი. სალამური მიეკუთვნება ძვ. წ. XV-XIV საუკუნეებს. სალამურის დიაპაზონი ოთხი ბგერით შემოიფარგლება j1 – as1 – b1 – c1, ხოლო გადაბერვით, ე. ი. მძლავრი ჩაბერვით, იძლევა ამავე ოთხ ბგერას ოქტავით მაღლა (თოფურია, 1970:22). აღსანიშნავია, რომ ამჟამად სამთვლიანი სალამური შემონახულია აფხაზეთში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მისი სიგრძე 60-70 სმ-ია და გაკეთებულია მცენარისაგან, რომელსაც „აჭარპონი“ ეწოდება (შამილაძე, 1970:70-74). ძვლის სალამური აღმოჩნდა, აგრეთვე, უფლისციხეში, საკულტო ნაგებობაში ღვთაება მზექალისადმი შეწირულ ნივთებს შორის (ჩხიკვაძე, 1963:221). სალამურის არსებობა მზექალთან დაკავშირებულ სანესო საგანთა შორის მოწმობს იმას, რომ სალამური უძველესი ხანიდან წარმოადგენდა მწყემსის ატრიბუტს (ჩხიკვაძე, 1963:221). ამიტომ, რომ სალამურის რეპერტუარი მთლიანად მწყემსური მელოდიებით ამოიწურება. მწყემსები უენო სალამურზე ასრულებდნენ სხვადასხვა მელოდიას.

სურ. 43

სურ. 44

არსებობდა ე. წ. „აქლემის ყელის დაკვრა“ (ეს ჰანგები სრულდებოდა, როდესაც ცხვარს მიერეკებოდნენ), „დაბინავების დაკვრა“ (რომელსაც ასრულებდნენ ცხვრის დაბინავების შემდეგ) (ხახუტაიშვილი, 1965:56).

ჩვენი ნამოსახლარიდან რამდენიმე კილომეტრითაა დაშორებული ადგილი ისპანი (კურორტი ქობულეთი), სადაც, ადრებრინჯაოს ხანის ხიმინჯებიანი ნამოსახლარის არქეოლოგიური შესწავლის დროს, მრავლად იქნა მოპოვებული შინაური ხარის, ძროხის, ღორის, თხის და ცხვრის ძვლები. ადრებრინჯაოს ხანითაა, აგრეთვე, დათარიღებული 1970 წელს ბახმაროს საკურორტო ზონაში შემთხვევით აღმოჩენილი ფრთებდაშვებული, ორმხრივი ათლით დამუშავებული კაჟის ყუნწიანი ისრის პირი. ეს მონაპოვარი კიდევ ერთხელ ადასტურებს მკვლევართა მოსაზრებას იმის

სურ. 45

შესახებ, რომ ამიერკავკასიაში, და, კერძოდ, საქართველოში, ალპური მესაქონლეობა უფრო ადრეული საფეხურიდან თუ არა, ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანიდან მაინც უნდა იღებდეს სათავეს (ინაიშვილი, 1977).

ამ მხრივ, არანაკლებ საინტერესოა კურორტ ბეშუმში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედიციის (ხელ-ლი დ. ხახუტაიშვილი) მიერ, არქეოლოგიური დაზვერვების შედეგად მოპოვებული კაჟისაგან დამზადებული იარაღები. ისტორიის მეცნ. კანდიდატი, არქეოლოგი ს. გოგიტიძე ამ მასალას ნეოლითის ეპოქას აკუთვნებს. სტაციონარული ცხოვრებისათვის კურორტები ბეშუმში და ბახმარო უვარგისია დიდი თოვლიანობის გამო. უნდა მივიჩნიოთ, რომ უძველეს ეპოქებში ადამიანი დაინტერესებას ამ ადგილის მიმართ ალპური საძოვრების გამო იჩენდა. დღესაც ეს ადგილები ალპურ საძოვრებად გამოიყენება (ვაშაკიძე, 1976:156; ჩავლეიშვილი, 1983).

სურ. 46

სურ. 47

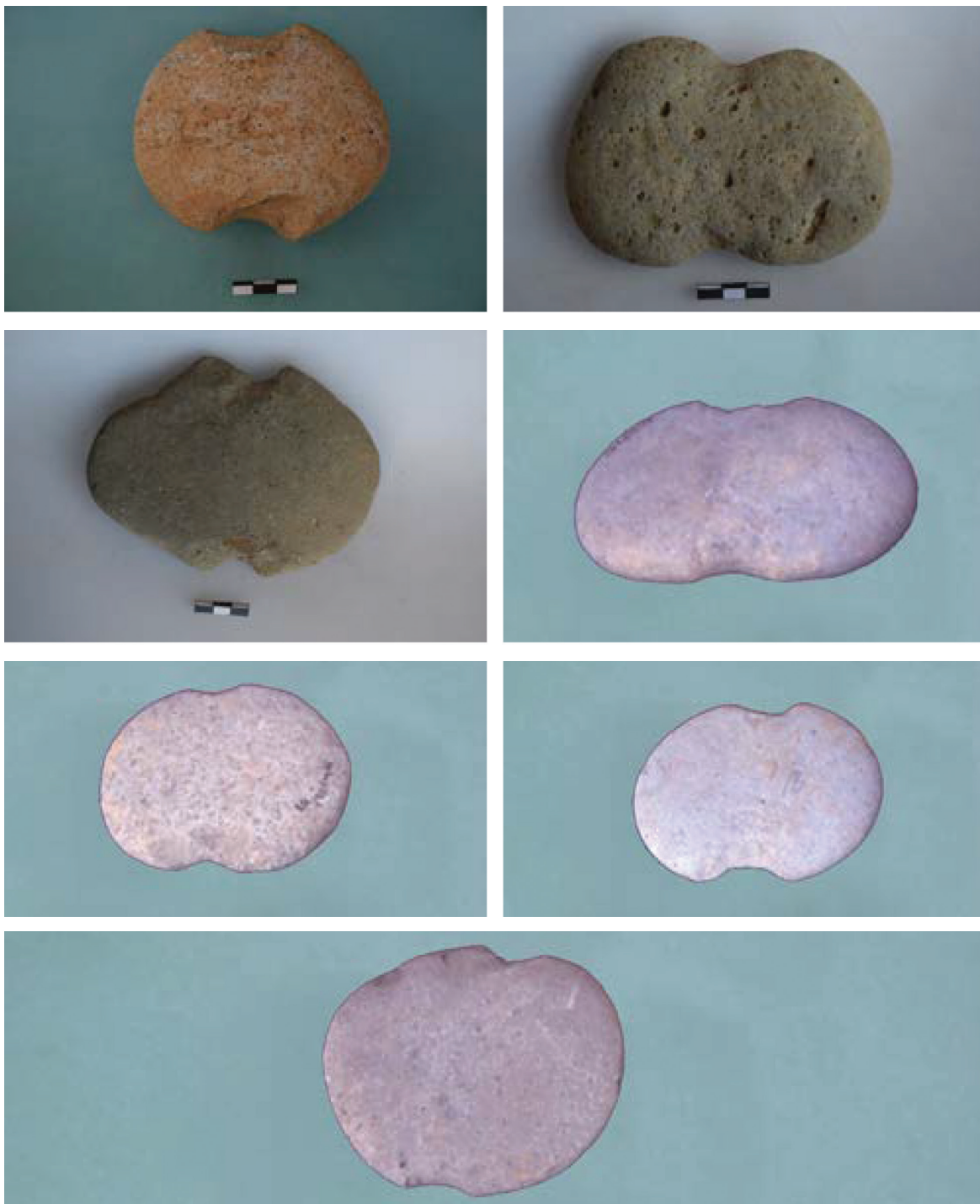
ბ. პიოტროვსკი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ, სამთაბარო მესაქონლეობასთან დაკავშირებით, განსაკუთრებით იზრდება ნადირობის როლი (Пиотровский, 1959:6).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ადრეული ეპოქების ნამოსახლარებზე მრავლადაა აღმოჩენილი ნადირობასთან და მეთევზეობასთან დაკავშირებული ნივთები: კაჟის და ბრინჯაოს ისრის პირები, შურდულის ქვები, ბრინჯაოს ანკესები, ქვის ორმხრივ ამოღარული ბადის საწაფები. ოსტეოლოგიურ მასალებში მრავლადაა გარეული ღორის, თხის და ფრინველის ძვლები, ასევე,

დიდი რაოდენობითაა დელფინის ძვლები. ეს იმ დროს, როდესაც ყულევისა და დიხაგუძუბას ნა-
მოსახლარებზე მხოლოდ 4-4 ერთეულია მოპოვებული (Лордкипанидзе, 1967:29). როგორც ჩანს,
დელფინის რენვას კოლხეთში და, კერძოდ, ჩვენს საკვლევ რეგიონში უძველესი ტრადიციები გა-
აჩნია. ამასვე ადასტურებს ქსენოფონტის ცნობაც, რომელიც აღნიშნავს რომ „ამფორებში“ აღმო-
ჩნდა ნაჭრებად დაქნილი და დამარილებული დელფინის ხორცი, სხვა ჭურჭლებში კი შეკაზმული
დელფინის ქონი, რომელსაც მოსინიკები ისევე იყენებდნენ, როგორც ელინები ზეითუნის ზეთს
(მიქელაძე, 1967:103-104).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ სახეზე გვაქვს მაღა-
ლგანვითარებული მესაქონლეობის თითქმის ყველა ნიშანი. აბორიგენული ჯიშის ძროხა, ღორი,
თხა, ცხვარი და ა. შ. მესაქონლეობასთან დაკავშირებული ისეთი ნაგებობა-ინვენტარი, როგორი-
ცაა: ფარები, სალამური და რძის პროდუქტების გადამუშავება-შენახვასთან დაკავშირებული ნი-
ვთები. ამას უნდა დაეუმატოთ ხარის და ცხვრის კულტთან დაკავშირებული სარიტუალო საგნები.

ტაბ. IX

მეთუნეობა – გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში, განსაკუთრებით II-I ათასწლეულთა მიჯნაზე, კოლხეთის მეურნეობრივი აღმასვლა ყველაზე უფრო თვალსაჩინო ხდება. ეს კი შეუძლებელი იქნებოდა შრომის დიფერენციაციის გარეშე, რაც იწვევდა ხელოსნობის ახალი დარგების წარმოშობას. კაცობრიობის ისტორიაში მეთუნეობა შეიძლება ჩაითვალოს ერთ-ერთ უძველეს დარგად. სამეთუნეო ნაწარმის სახესხვაობაზე თვალის გადევნება გარკვეულ წარმოდგენას გვაძლევს ადამიანთა საქმიანობის ევოლუციური განვითარების შესახებ.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში ამ დარგის ჩასახვა ნეოლითიდან ივარაუდება. ამის მოწმობაა თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტები, რომელიც აღმოჩენილი იყო სოფ. მახვილაურის, ანასეული II ნეოლითური ნამოსახლარების გათხრებისას (გოგიტიძე, 1978:87-88). ფაქტობრივად, როგორც ჩანს, სწორედ ამ დროს ხდება პირველი თიხის ჭურჭლის გამოყენება რეგიონის როგორც ბარში, ისე მთაში. ამ დასკვნის დასტური უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ სოფ. ქობულეთის გვიანმეზოლითური თუ ადრენეოლითური ნამოსახლარის კულტურულ ფენებში სრულებით არ გვხვდება კერამიკული ნაწარმი (გოგიტიძე, 1983:73,36,39; ხახუტაიშვილი, 1986:49).

კოლხური კერამიკის დათარიღების პირველი ცდები ნაოხვამუს დათარიღების აუცილებლობასთანაა დაკავშირებული. ამ ცდათაგან ყველაზე საფუძვლიანი ბ. კუფტინის პერიოდიზაცია აღმოჩნდა. მან ნაოხვამუზე სამი ფენა გამოყო: ზედა, შუა და ქვედა. ზედა ფენა მას დათარიღებული აქვს რკინის ხანის იმ პერიოდით, რომელიც შეესაბამება შავი ზღვის სანაპიროს ყველაზე ადრეულ ბერძნულ კოლონიზაციას, შუა ფენა – გვიანბრინჯაოს ხანით, ხოლო ქვედა – შუაბრინჯაოს ხანის დასასრულითა და გვიანბრინჯაოს ხანის დასაწყისით (Куфтин, 1949:188).

ვ. გოგაძე ნოსირის ბორცვის კულტურულ ფენათა შედარებითი ქრონოლოგიის საკითხების შესწავლისას, ძირითადად, ეყრდნობა კერამიკულ მონაცემებს. ის გამოყოფს ოთხ ჰორიზონტს. III ფენა – ძვ. წ. XIII-XII (ან XIII-XI) სს, II ფენა – ძვ. წ. XV-XIV (ან XVI-XV) სს, I ფენა – ძვ. წ. XVIII-XVI სს (ან XIX-XVIII სს). ამასთან, მოცემული სქემა არ ასახავს ქრონოლოგიური ზღვრის სავსებით დასაშვებ მერყეობას ნახევარი საუკუნის ფარგლებში და ა. შ. (გოგაძე, 1982:67). აქ ავტორი ეყრდნობა ნოსირის ფენების სტრატიგრაფიას, აქ მოპოვებული მასალის ტიპოლოგიას, რამდენადაც ეს ნამოსახლარი შეიცავს ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ქრონოლოგიურად თანმიმდევრულ სხვადასხვა ფენას. გათხრების მასშტაბიც შედარებით მნიშვნელოვანია. საკმაოდ მრავალრიცხოვანი და საინტერესოა ნივთიერი მასალა. ამ მონაცემების გამო, ნოსირის ნამოსახლარი უკვე კარგა ხანია შევიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში.

საეტაპო ძეგლად ითვლება, რა თქმა უნდა, ნამჭედურის ნამოსახლარი, სადაც სტრატიგრაფიულად ექვსი კულტურული ფენაა დაფიქსირებული. აქაც, დათარიღებისას, ძირითადი ორიენტირი კოლხური კერამიკაა, (მიქელაძე, 1974:19) განსაკუთრებით, ძველი პერიოდისა (და არა მარტო ძველის), რადგან იგი თავისებურია სამხრეთ კავკასიის კერამიკულ ნაწარმს შორის. ამიტომ მისი დათარიღებისას, როგორც ეს თავის დროზე სამართლიანად აღნიშნა ბ. კუფტინმა, სხვა დასაყრდენი არ არსებობს, გარდა თვით კერამიკისა (Куфтин, 1949:185).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ყველაზე მასიურად უძველესი კერამიკა წარმოდგენილია ისპანის IV-III ათასწლეულით დათარიღებული კულტურული ფენებიდან. აქ გვაქვს როგორც საოჯახო, ასევე, სუფრის ჭურჭელიც. კერამიკა შავადაა გამომწვარი. უხვადაა ქარსმინარეებიანი კეციც, რომელიც ხელითაა ნაძერწი. უკვე ჩნდება კავკასიური ჭურჭლის დეკორით შემკობის ცდები. ორნამენტიც, ძირითადად, გეომეტრიულია. ამ პერიოდში ჩნდება მასიური ჭურჭელი, რაც იმის მანიშნებელია, რომ მეურნეობა აღმავლობას განიცდის და იწყება, დოვლათის დაგროვების მიზნით, სათანადო კერამიკული ნაწარმის დამზადება. ისპანის მაგალითზე გვაქვს ისეთი ჭურჭელიც, სადაც აშკარად ჩანს ჭურჭლის რესტავრაციის მცდელობა. როგორც ჩანს, განვითარების ამ ეტაპზე მეთუნეობა არც ისე მასობრივი დარგია და თითოეული ჭურჭელი ძვირფასია თავისი მფლობელისათვის (Микеладзе, 1985).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში კერამიკული ფორმებისა და, საერთოდ, კერამიკული წარმოების განვითარების სურათის შესწავლისათვის, განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ე. წ. ნამჭედურის ექვსფენიანი ნამოსახლარის მასალები, სადაც უძველესი ფენა ძვ. წ. XV-XIV საუკუნეებს, ხოლო უახლესი – ძვ. წ. II საუკუნეებს მიეკუთვნება. ამ ძეგლს დაემატა მის არეალში მყოფი სხვა გორანამოსახლარებიც, რამაც კიდევ უფრო გაამდიდრა არსებული მონაპოვარი. ეს მასალა მნიშვნელოვანი შენაძენია კოლხური სამეთუნეო საქმიანობის შესწავლისათვის. პირველ რიგში, გამოვყოფ ჩოლოქისპირა ნამოსახლარებისა და ე. წ. საკულტო მოედნების კერამიკას.

მრავალდარგობრივი მეურნეობისა და დანიშნულებული ყოფის შესაბამისად, კერამიკული ნარმოებაც თანდათანობით ხვეწს წარმოების კულტურას და ამრავალფეროვნებს შექმნილი პროდუქციის ასორტიმენტს. გარდა ამისა, კერამიკული ჭურჭლის ზოგიერთი, იმდროინდელ ყოფასთან უკვე შეხამებული ფორმები უფრო ფართოდ ვრცელდება და, ზოგჯერ, ამიერკავკასიის მთელ ზღვისპირა ზოლსა და მთისწინეთში გვხვდება (გოგაძე, 1982:72).

კერამიკული ნარმოება მოცემულ ხანაში ერთ-ერთი ნამყვანი და ყოვლისმომცველი დარგი ჩანს, რომლის პროდუქცია კოლხეთის სათანადო ძეგლებზე გაცილებით სჭარბობს ყოველნაირ სხვა მასალას. სწორედ ეს მასალა შეიძლება გახდეს მრავალი დასკვნის გაკეთების საფუძველი. შესაძლებელია, ვიმსჯელოთ იმის შესახებ, თუ როგორ ვითარდება მინათმოქმედება და მესაქონლეობა (აქ მხედველობაში მაქვს სადღვებლების გაჩენა და ა. შ.). ჩვენი ძეგლის მაგალითზე გვაქვს ისეთი კერამიკული ნაწარმი, რომელიც სანესო რიტუალებთანაა დაკავშირებული და მისი გავრცელების არეალი, როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, გარკვეული საზღვრებითაა შემოფარგლული. აქ უკვე შეიძლება იმ ჰიპოთეზის გამოთქმა, რომ ამ ჭურჭლის მატარებელი მოსახლეობა ცალკე ტომად ვივარაუდოთ, იმიტომ, რომ მსგავსი ჭურჭელი კოლხეთის არც ერთ ძეგლზე არ გვხვდება, გარდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებისა (მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოებია ძვ. წ. XV-VII საუკუნეები).

ისპანიდან მოყოლებული, უკვე სახეზე გვაქვს დიდი ზომის ჭურჭლები, რომელთაც ქვევრისებრი ფორმა აქვთ. ფორმათა ეს თავისებურება სავარაუდოს ხდის მათ გამოყენებას არამარტო სითხის, არამედ მარცვლეულისა და მესაქონლეობის პროდუქტთა შესანახადაც. სხვადასხვა პერიოდში სამეურნეო დარგებში მომხდარი ცვლილებები გარკვეულ გავლენას ახდენდა სამეთუნეო ნაწარმის ფორმებსა თუ დეკორით შემკობაზე. ფორმალური თუ მხატვრული თვალსაზრისით, კერამიკის გარკვეული მხარე გამარტივებას ან რეგრესსაც კი განიცდის (მსგავს მოვლენებს კერამიკის მასობრივ წარმოებაზე გადასვლას უკავშირებენ). ეს კარგად შეინიშნება ჩვენი ძეგლის მაგალითზეც. უძველესი კერამიკული ფორმები ევოლუციას განიცდის. ყველაზე მომხიბლავი, ფორმების თუ გაფორმების თვალსაზრისით, II-I ათასწლეულთა მიჯნაზე შექმნილი კერამიკაა. შემდეგ შეიმჩნევა გარკვეული რეგრესია და წინარეანტიკურ ხანაში კერამიკული წარმოება მასობრივი ხდება. ნატიფი ბერძნული (განსაკუთრებით მოხატული) ჭურჭელი მეორე პლანზე ანაცვლებს ადგილობრივ ნაწარმს.

ადრეული პერიოდის ჭურჭელი, რა თქმა უნდა, ხელითაა ნაძერწი, მაგრამ ოსტატთა ხელოვნება იმ დონეზეა ასული, რომ არაფრით ჩამოუვარდება მბრუნავ მორგვზე დამზადებულ ფორმებს. გათხრების დროს ხშირად გვხვდება კერამიკის საპრიალბელი, სხვადასხვა ზომისა თუ ფორმის რიყის ქვები, რომლითაც ხდებოდა ჭურჭლის ზედაპირის გაპრიალება, ხშირია ძვლის იარაღიც, რომლებსაც იყენებდნენ, ასევე, ორნამენტაციისას.

კერამიკული დეკორაციული მოტივებისა და ელემენტების მიხედვით, მაგალითად, ცურისებრი შვერილები, ძუძუსებრი კოპები, რქისებრი ნამონაზარდები, სოლარულლარული წრეები და სხვ. კერამიკული ნაწარმი შეიძლება დაკავშირებული იქნეს ზოგიერთ კულტთან და საკრალურ რიტუალთან. სათანადო ელემენტები, განსაკუთრებით ადრეულ საფეხურებზე, მრავალფეროვნად (მრავალნაირი ვარიანტით) და მრავალრიცხოვნადაა წარმოდგენილი კოლხურ კერამიკაში. შემდეგში ეს შემკულობა თანდათან ღარიბდება და იკლებს, განსაკუთრებით, წინანტიკურ ხანაში, რაც შეიძლება ამ სიმბოლიკის სხვა სფეროში გადანაცვლების შედეგი იყოს. თუმცა უნდა ითქვას, რომ სხვა სახის დეკორაციული ელემენტები („ზომორფული“ ყურები, კანელურები და სხვ.) შემდგომში ხშირად დახვეწილი შესრულებით გვხვდება (გოგაძე, 1982:54).

VI ფენის კერამიკა ხასიათდება კარგი გამოწვით. როდესაც ფენებზე გვაქვს ლაპარაკი, აქ განსხვავება არ არის ნამჭედურსა და ჩოლოქისპირა ნამოსახლარების სტრატოგრაფიას შორის. სუფრის ჭურჭლის დიდი ნაწილი შავთიხიანია, პრიალა გლუვი ზედაპირით და, ჩვეულებრივად, კარგად მოგლუვებული შიდა პირით. ღარული ორნამენტი ხშირად გვხვდება კონცენტრული რკალების, ნახევარწრეების, წრეების სახით. ხშირია ფესტონების ღარული ორნამენტის გამოყენება. ამ პერიოდის კერამიკისთვის დამახასიათებელია რქისებრი შვერილები, კოპები, ძუძუკები. მთავარი ჭურჭლებს ყურები ბრტყელი აქვთ, ხშირად შუაზე ჩაზნექილი. გვხვდება წერტილებით დაფარული ყურებიც. თუ გავიხსენებთ, ასეთივე წერტილებით ხშირად ამკობდნენ რქისებრ სადგრებსაც. წერტილებია გამოყენებული ჭურჭლის შემკობის დროსაც. დიდი ჭურჭლები, რომლებსაც საკვების და სითხის შესანახად იყენებდნენ, გამოირჩევიან პირის განსაკუთრებული სიფართოვით. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ VI ფენის კერამიკა ძალიან დიდ მსგავსებას ავლენს ისპანის

კერამიკასთან და არაპროფესიონალიც მარტივად მიხვდება მათ შორის გენეტიკურ სიახლოვეს. თუმცა, ისპანის კერამიკა აშკარად არქაულ სახეს ატარებს.

V-IV ფენის კერამიკა ინარჩუნებს ტრადიციების უწყვეტობას. ჩნდება ახალი დეკორი, რომელიც ამ ფენის კერამიკისთვისაა დამახასიათებელი, როგორც ჩვენთან, ასევე, მთელ კოლხეთში. მაგალითად: სავარცხლისებურშტამპიანი ორნამენტი. აქ განსაკუთრებით შევჩერდებით ერთ ორნამენტზე, რომელიც ნამჭედურის VI ფენაში აღმოჩენილ დიდ დერგს ამშვენებდა. ვერტიკალურად, ამოკანვრით შესრულებულ პარალელურ ხაზებს შორის მოქცეულია ხორბლისებური ორნამენტი. ჭურჭელი შავპრიალაა.

IV ფენაში აღმოჩნდა მსგავსი შავპრიალა ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომლებზეც კანელურებს შორის მოთავსებულია ზემოთ ნახსენები ორნამენტის მსგავსი, ოღონდ ფესტონების ტექნიკით შესრულებული ორნამენტი. ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს ტრადიციების უწყვეტობას ორნამენტაციაშიც.

V ფენაში შედარებით მცირდება ლარულორნამენტიანი შავთიხიანი სუფრის ჭურჭლის რაოდენობა. ლარული ორნამენტი უფრო ხშირად გვხვდება სავარცხლისებურ შტამპთან კომბინირებული სახით. პირმოყრილი ჭურჭლების კიდე თხელდება. ჩნდება ნახევარსფერული ბადიები, მოზრდილი და საშუალო ზომის ჭურჭლები გადაშლილი პირით, იშვიათად, ჰორიზონტალურად გოფირებული ყელით.

გვხვდება როგორც შავთიხიანი, ისე ღია მოყავისფრო, მონითალო, მოვარდისფრო ჭურჭელი. ამგვარად, გამომწვარი ჭურჭელი ჩნდება V ფენაში, მასიურად კი IV ფენაში ვრცელდება. ასეთივე სურათია კოლხეთის ყველა თანადროულ სამოსახლოზეც.

მოცემული პერიოდების კოლხური კერამიკის შეფარდებითი დათარიღებისათვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს თიხის ჭურჭლის სპეციფიკური ყურები და მათ განვითარებაში ადვილად შესამჩნევი მობილურობა (გოგაძე, 1983:25). ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მუხლისებური ფორმის დანახნაგებული ყური. ფიჭვნარისა და ნოსირის მონაცემებით ჩანს, რომ უკვე მეორე ფენაში, ჩვენს მაგალითზე კი V ფენაში, ამ სახეობების ზედა ნაწილში, ღეროს და კედლის შემაერთებელ ძგიდესთან იკვეთება წყვილი მორჩისებური ზნექილი, რასაც, ალბათ, ცერის მიბჯენის დანიშნულება ჰქონდა (Скалон, 1941:183). უეჭველია, რომ ყურების ეს ფორმა შემდგომშიც განიცდის ევოლუციას და მომდევნო ეპოქების მასალებში ჩვენ ვხედავთ მკაფიოდ გამოხატულ რქისებრ შვერილებს, ნაწყვეტილი თუ ნაკვეთილი ბოლოებით. განსაკუთრებით საინტერესოა ჩოლოქისპირა თხრილში, V ფენაში აღმოჩენილი ორი მასიური ყური. ერთი ხარის რქებს წააგავს, ხოლო მეორე ცხვრის თავის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ზოგი მკვლევარი თვლის, რომ ამ უკანასკნელის ყურები დაკავშირებულია ცხვრის კულტთან და პირი იმიტომ აქვს მიბრუნებული ჭურჭლის ყელისკენ, რომ დაიცვას ის ავი სულებისაგან (ხახუტაიშვილი, 1986:50-51).

ჩოლოქისპირა და ნამჭედურის მასალების მიხედვით, რასაც ამაგრებს სხვა ძეგლების მონაცემებიც (დიუნური დასახლებები ბოპოყვათსა და ფიჭვნარში, ბათუმის ციხე, ციხისძირის წინააღმდეგობით ნამოსახლარი, რკინის მომპოვებელი კერები და ა. შ.), ზოომორფული ყურებით შემკული ჭურჭლის წარმოება, მართალია, გაცილებით ადრე იწყება, მაგრამ იგი განსაკუთრებულ აღმავლობას განიცდის სწორედ რკინის ხანაში. ეს გარემოება, როგორც ჩანს, იმ საწესო-რელიგიური წარმოდგენების საზოგადოებრივი მნიშვნელობის ზრდით უნდა აიხსნას, რომელთა გამოც, თავის დროზე, ზოომორფულყურებიანი ჭურჭლების წარმოება დაიწყო. რა თქმა უნდა, არ ვამტკიცებთ, რომ ამგვარი ჭურჭლის სამშობლო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ან, თუნდაც, კოლხეთია, მაგრამ ასეთი ფორმების ჭურჭლის „მიღება“, მისი წარმოების დანერგვას, არა მარტო პრაქტიკული გამიზნულობა უნდა ჰქონოდა, არამედ მსოფლმხედველობითაც უნდა ყოფილიყო განპირობებული.

ზოომორფული ყურები, მცირე გამოჩაქვითის გარდა, უპირატესად ხარის თავის სტილიზებული გამოსახულებად და მიჩნეული. ქართველურ სამყაროში კი ამგვარი ნაწარმის გავრცელებისათვის შესაფერისი ნიადაგი ადრეიდანვე არსებობდა, რაზეც მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური თუ ეთნოგრაფიული ფაქტი და მითოლოგიური გადმოცემა მიუთითებს. ზოომორფულყურებიანი ჭურჭლები ხარის კულტის ნივთიერი გამოხატულების მხოლოდ ერთი ფორმა იყო (მუსხელიშვილი, 1978:88-80; ხახუტაიშვილი, 1970:93-104; ხახუტაიშვილი, 1986:134-135).

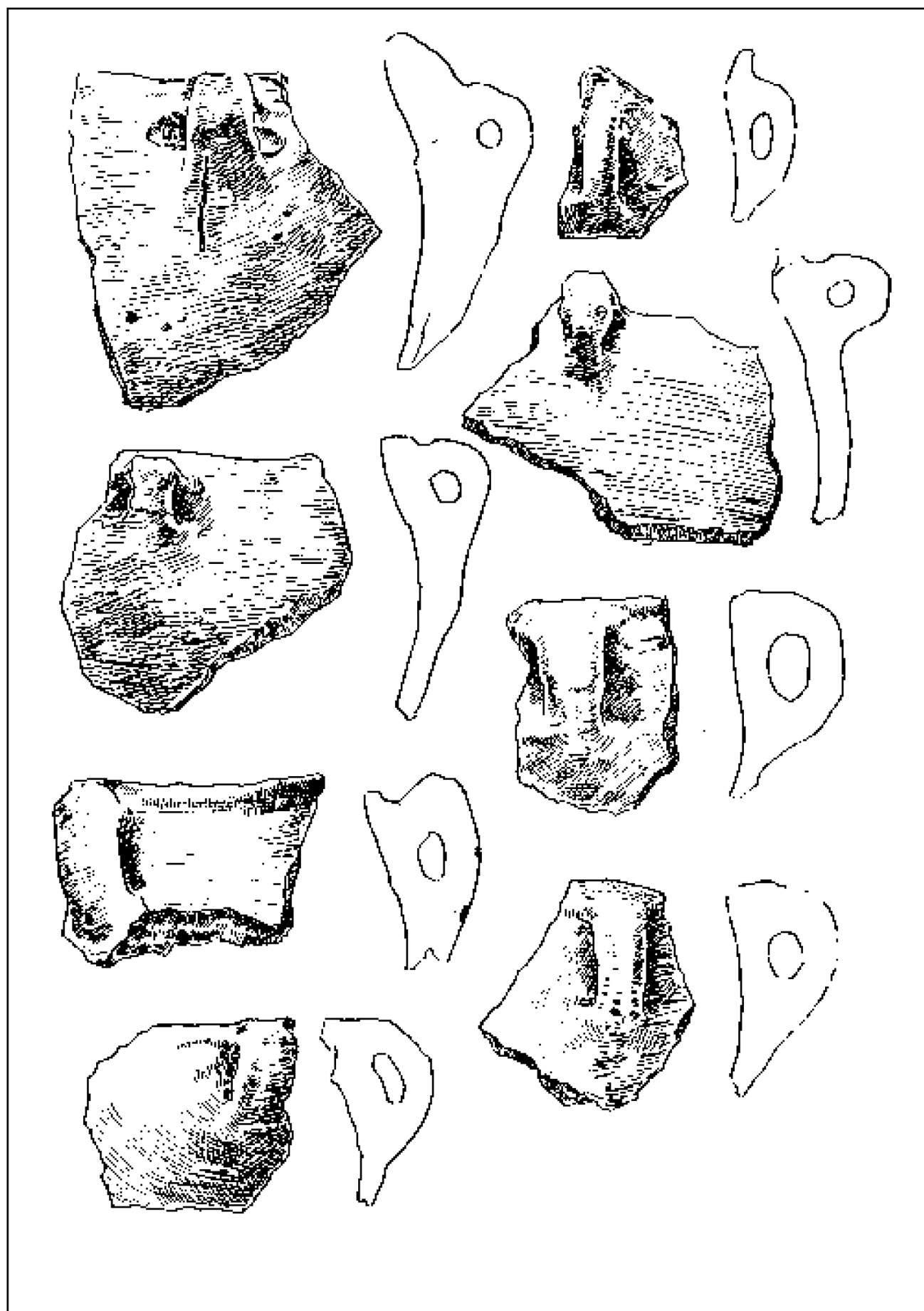
როგორც უკვე ითქვა, ზოომორფულ ყურებში და რქებში შეიძლება განვასხვაოთ სხვა ცხოველთა გამოსახულებებიც.

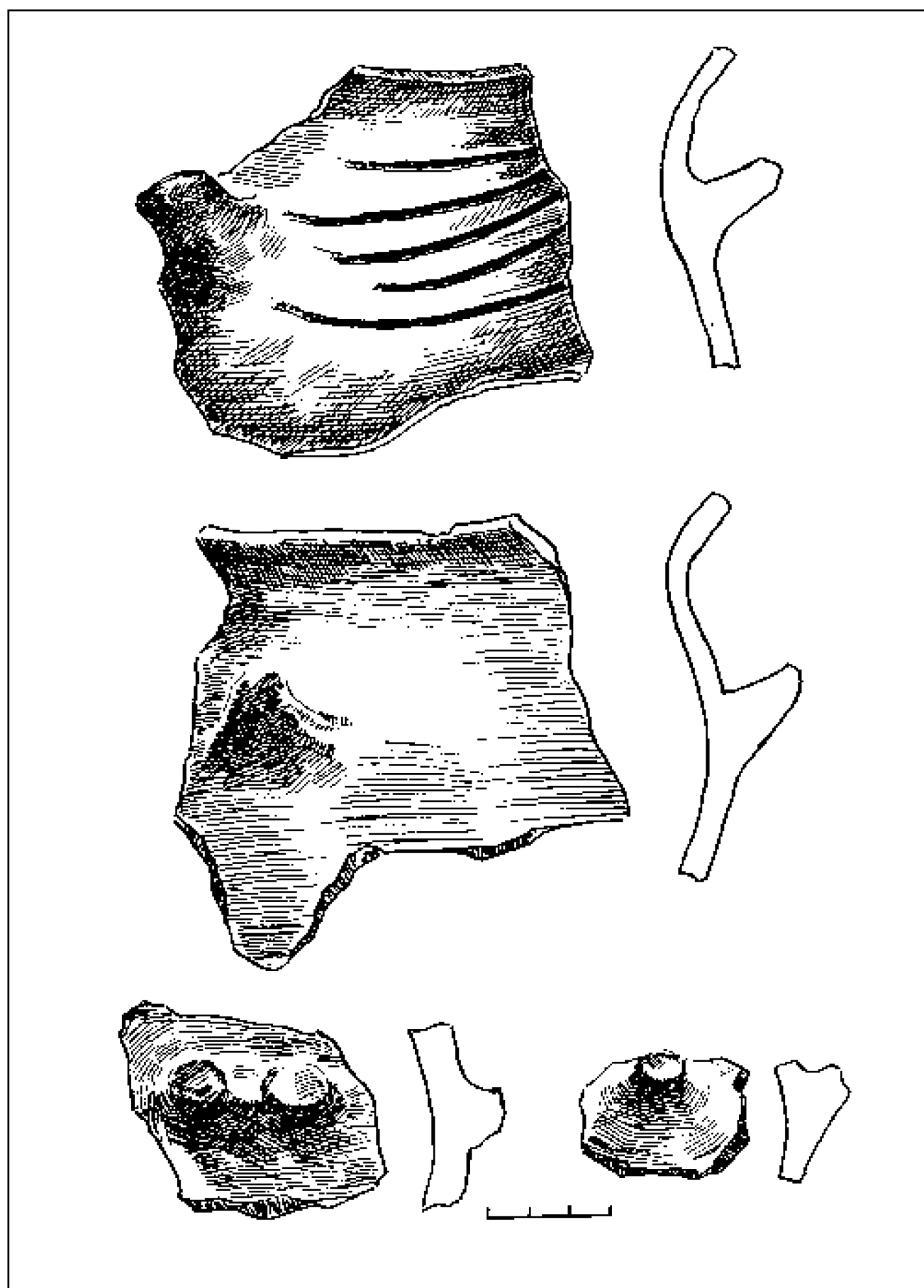
IV-III ფენების მიჯნაზე ჩნდება კანელურებიანი კერამიკა, რომელიც მტკიცედ იმკვიდრებს ადგილს კოლხეთის ნამოსახლარების სხვა სინქრონულ ძეგლებზეც. მატულობს დიდი, სქელკედლიანი ჭურჭელი. კეცი, ამ შემთხვევაშიც, მონითალო-მოყვითალო და ღია მოვარდისფროა. მათი პირი, ხშირად, გოფირებული ან კრატერისებურად პირგაშლილია. სწორედ ამ პერიოდისთვისაა სავარაუდო სამეთუნეო მორგვის ფართოდ გამოყენება.

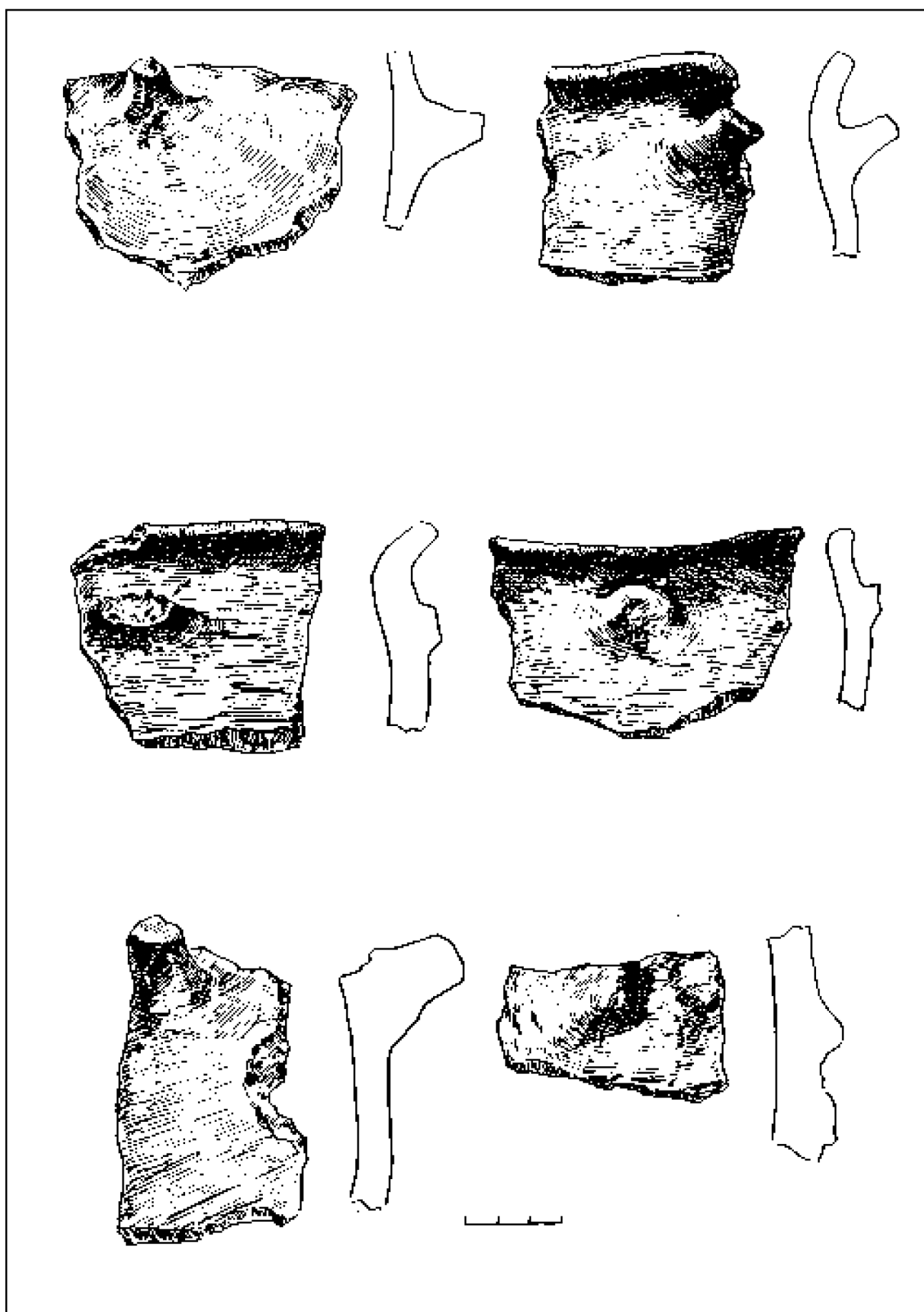
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ჯერჯერობით, გამოვლენილი არ არის თიხის ჭურჭლის გამოსაწვავი ქურები, აგრეთვე, მორგვი და ზოგიერთი სხვა იარაღი, მაგრამ ცნობილია, რომ ქართველურ ტომთა განსახლების სხვა რეგიონებში, მაგალითად, შიდა ქართლში, ამ დროს თიხის ჭურჭელი ფეხის ჩარხზე მზადდებოდა და ერთრქიან ჰორიზონტალურ ქურაში გამოიწვებოდა; ხოვლეს ნამოსახლარის ადრერკინის ხანის ფენებში სწორედ ამგვარი ქურები და თიხისაგან დამზადებული სამეთუნეო მორგვი იყო აღმოჩენილი (მუსხელიშვილი, 1978:85). დ. მუსხელიშვილის აზრით: „ხოვლური მონაპოვრის მიხედვით, გარკვეული ურთიერთობა დასავლეთ საქართველოსთანაც ჩანს, კერძოდ, ამაზე უნდა მიუთითებდეს ე. წ. სეგმენტისებური იარაღი, რომელიც დამახასიათებელია კოლხური კულტურისათვის...“. კავშირი ამ მიმართულებით კერამიკაშიც ისახება, თუკი, მაგალითად, ე. წ. „ზოომორფულ“ ყურებს გავითვალისწინებთ, რომლებიც გავრცელებულია დასავლეთ საქართველოში სხვადასხვა ვარიანტული სახესხვაობით (მელიქიშვილი, 1965:78). კოლხეთის ადრერკინის ხანის ნივთიერი კულტურის ეს სიახლოვე შიდა ქართლის დასავლეთ ზონის ნივთიერ კულტურასთან მატერიალური წარმოების სხვა უბნებზეც შეინიშნება. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს მხარეების მხოლოდ გეოგრაფიული სიახლოვით არ აიხსნება. როგორც გ. მელიქიშვილმა აღნიშნა, კოლხური კულტურა „უნდა იყოს ჯერ კიდევ გაუდიფერენცირებელი, ანდა მხოლოდ მცირედ დიფერენცირებული ქართველური ეთნიკური ჯგუფის კულტურა“ (მელიქიშვილი, 1965:72). ხოლო ქართველური ეთნიკური ჯგუფის განსახლების უძველესი არეალი გეოგრაფიულად, ძირითადად, სწორედ კოლხური კულტურის გავრცელების ზონად უნდა წარმოვიდგინოთ, რომელიც „ისტორიული კოლხეთის მიწა-წყალს მოიცავდა ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლო საუკუნეებში და I ათასწლეულის საწყის საუკუნეებში. განვითარებული ბრინჯაოს ხანის (გვიანი ბრინჯაოს) ეს მეტად თავისებური კულტურა მოიცავდა მთელ დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს, აგრეთვე, სამხრეთ საქართველოს ისტორიული მესხეთის მიწა-წყალს. ამ კულტურის გავრცელების არეში ექცევა, აგრეთვე, კიდევ უფრო სამხრეთით (სამხრეთ-დასავლეთ) მდებარე ტერიტორია-სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავი ზღვისპირეთი, ვიდრე დღევანდელ ორდუმდე. ზოგი ელემენტით (კერძოდ: საომარი იარაღი – ცულები, ხანჯლები) ამ კულტურასთან ახლოსაა კავკასიონის გადაღმა, დღევანდელი სამაჩაბლოს ტერიტორიაზე გავრცელებული ე. წ. „ყოხანური კულტურა“ (ხახუტაიშვილი, 1970:53-55). ბ. კუფტინი ასაბუთებდა, რომ „კოლხური კულტურის“ პირველადი გავრცელების რაიონი აღმოსავლეთით მცხეთამდე ვრცელდებოდა და რომ დღევანდელი სამაჩაბლოს ტერიტორიის მოსახლეობა გვიანბრინჯაოსა და, ადრერკინის ხანაში კულტურულად და ეთნიკურად მჭიდროდ უკავშირდებოდა „კოლხური კულტურის“ მატარებელ მოსახლეობას, რომელიც დასავლეთ ამიერკავკასიაში ცხოვრობდა. ამავე აზრს ავითარებდა ს. ჯანაშია, რომელიც ფიქრობდა, რომ შიდა ქართლი ის რეგიონი იყო, სადაც ხდებოდა კოლხური და ცენტრალური ამიერკავკასიური (დასავლურქართული და აღმოსავლურქართული) კულტურული ნაკადების შეხვედრა (გოგაძე, 1983:58).

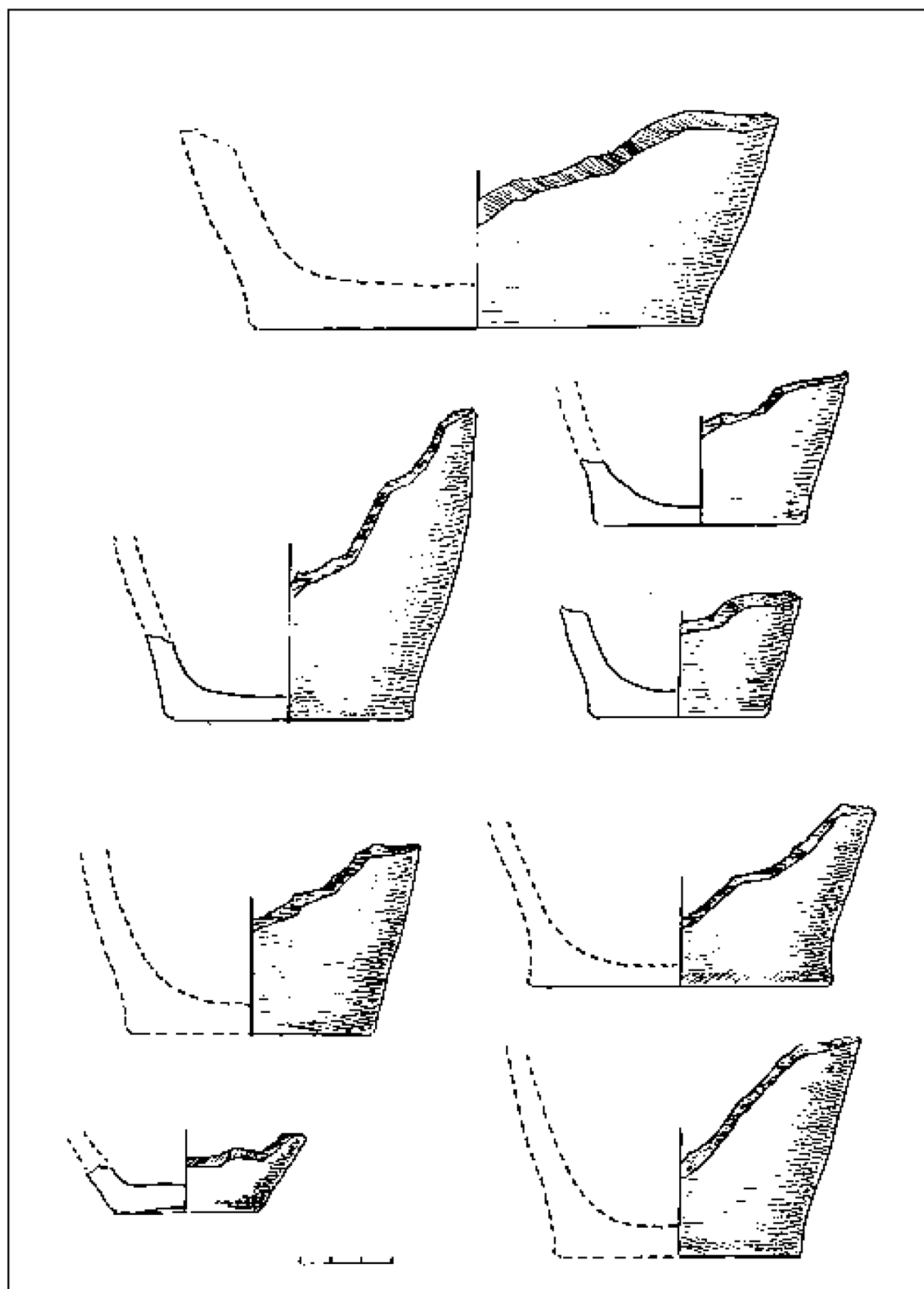
აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მხრიდან ექსპანსია სამხრეთ-დასავლეთ რაიონებში შედარებით სუსტია და გარკვეულ გავლენას ვერ ახდენს ამ რეგიონებზე. მაგალითად, შვეულკიდიანი ჯამები და ლანგრები საჩხერის რაიონს აქეთ არ ვრცელდება (Куфтин, 1949:185). საყურადღებო ფაქტია, რომ ჩოლოქისპირა თხრილის IV ფენის გათხრების დროს აღმოჩნდა ორი ჯამისა და ერთი შავპრიალა ლანგრის ფრაგმენტი, რაც მნიშვნელოვან აღმოჩენად უნდა ჩაითვალოს, რადგან, როგორც ჩვენთვისაა ცნობილი, ნამჭედურის გათხრებზე არ ყოფილა მსგავსი აღმოჩენა. ეს მასალა აშკარად აღმოსავლურქართულია.

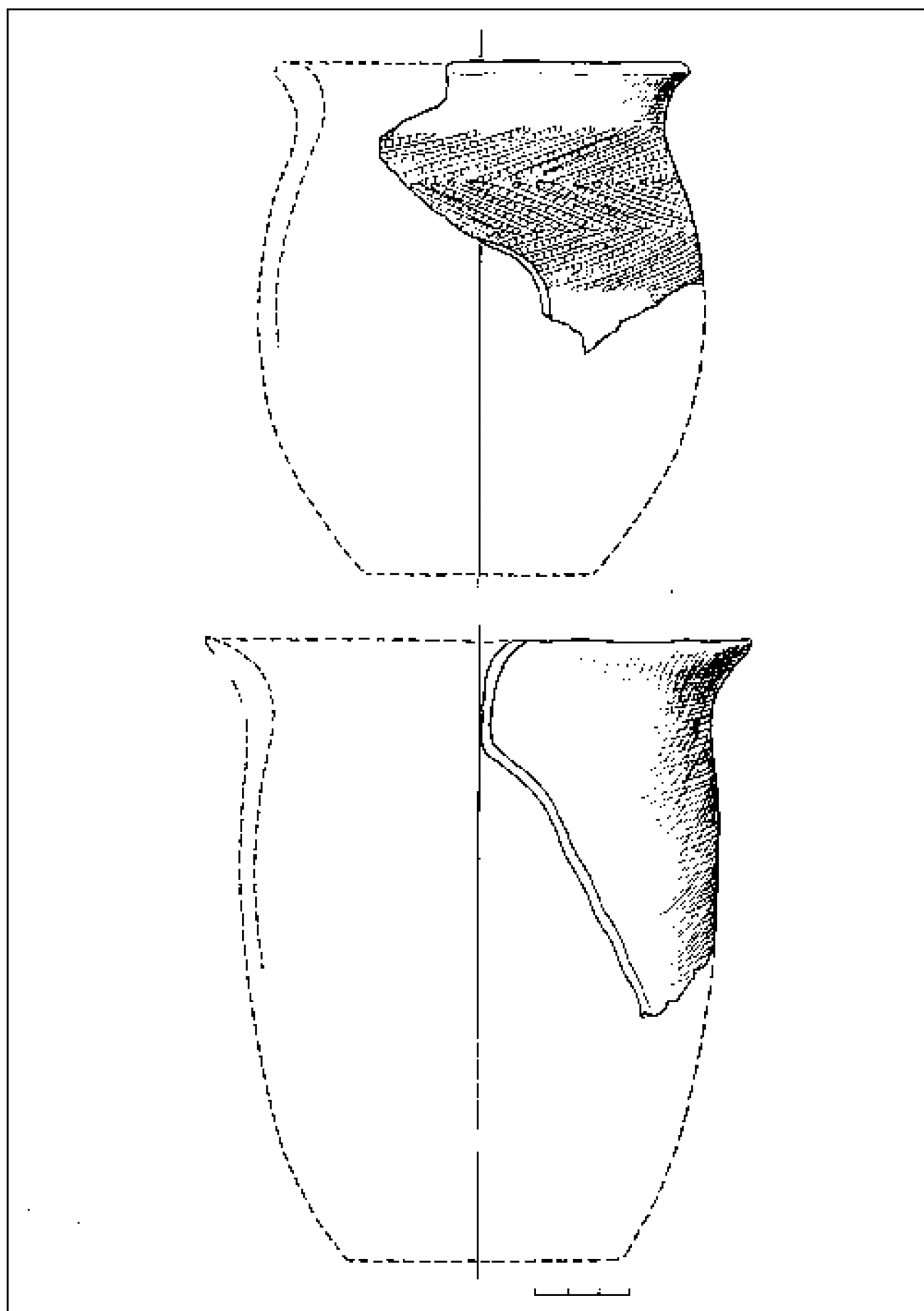
რაც შეეხება ქრონოლოგიას, საკითხი ჯერ კიდევ არაა დაზუსტებული. მკვლევართა (მიქელაძე, 1974:49) მიერ შემუშავებული შკალა მისაღებია, თუმცა აზრთა სხვაობაა ყველაზე არქაული ფენების დათარიღებისას. კოლხური კერამიკა, განსაკუთრებით ძველი პერიოდისა და არა მარტო ძველისა, უჩვეულოა სამხრეთ კავკასიის კერამიკულ ნაწარმს შორის. ამიტომ მისი დათარიღებისათვის, როგორც ეს თავის დროზე სამართლიანად აღნიშნა კუფტინმა, სხვა დასაყრდენი არ არსებობს, გარდა თვით კერამიკისა (Куфтин, 1949:185).

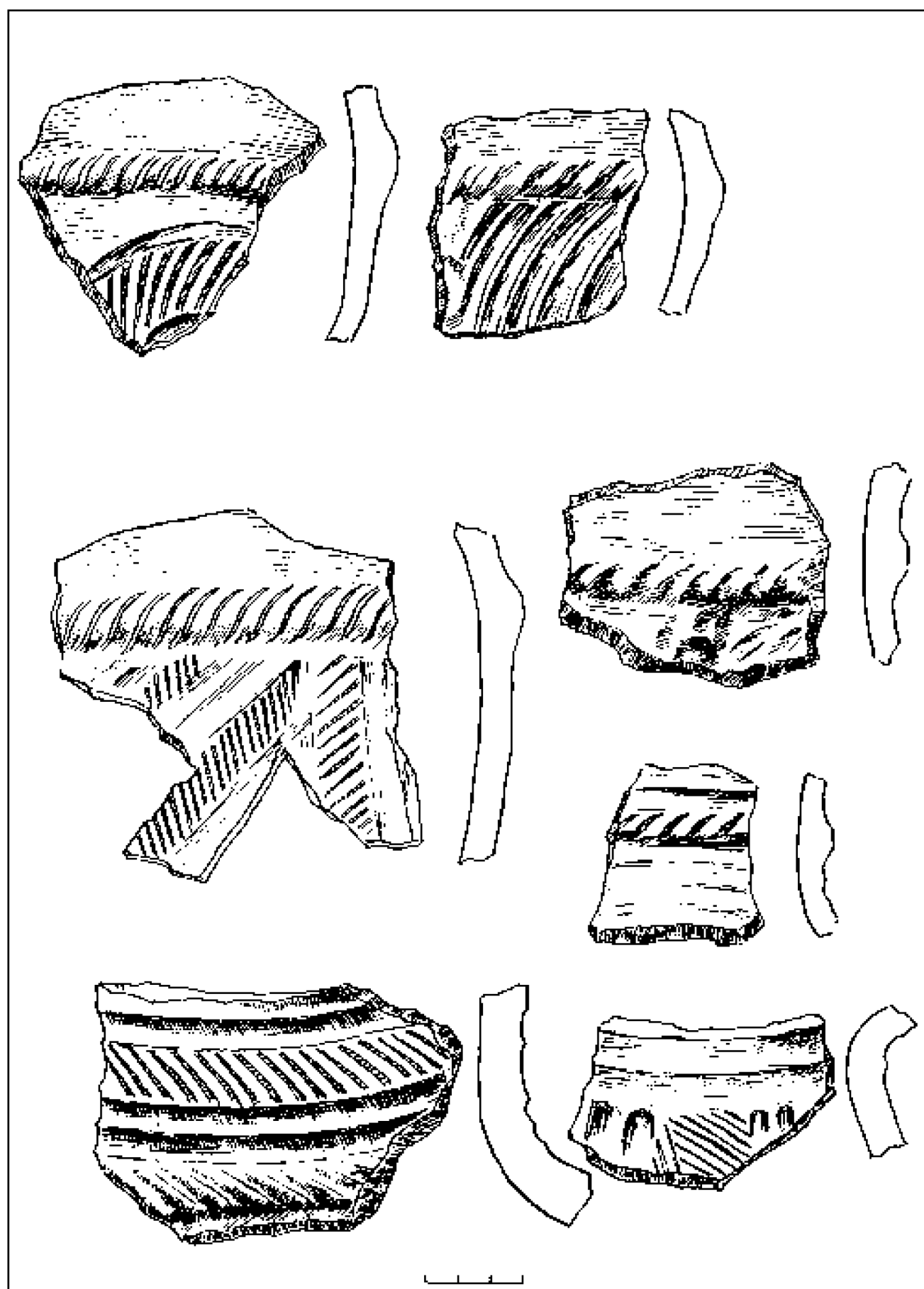

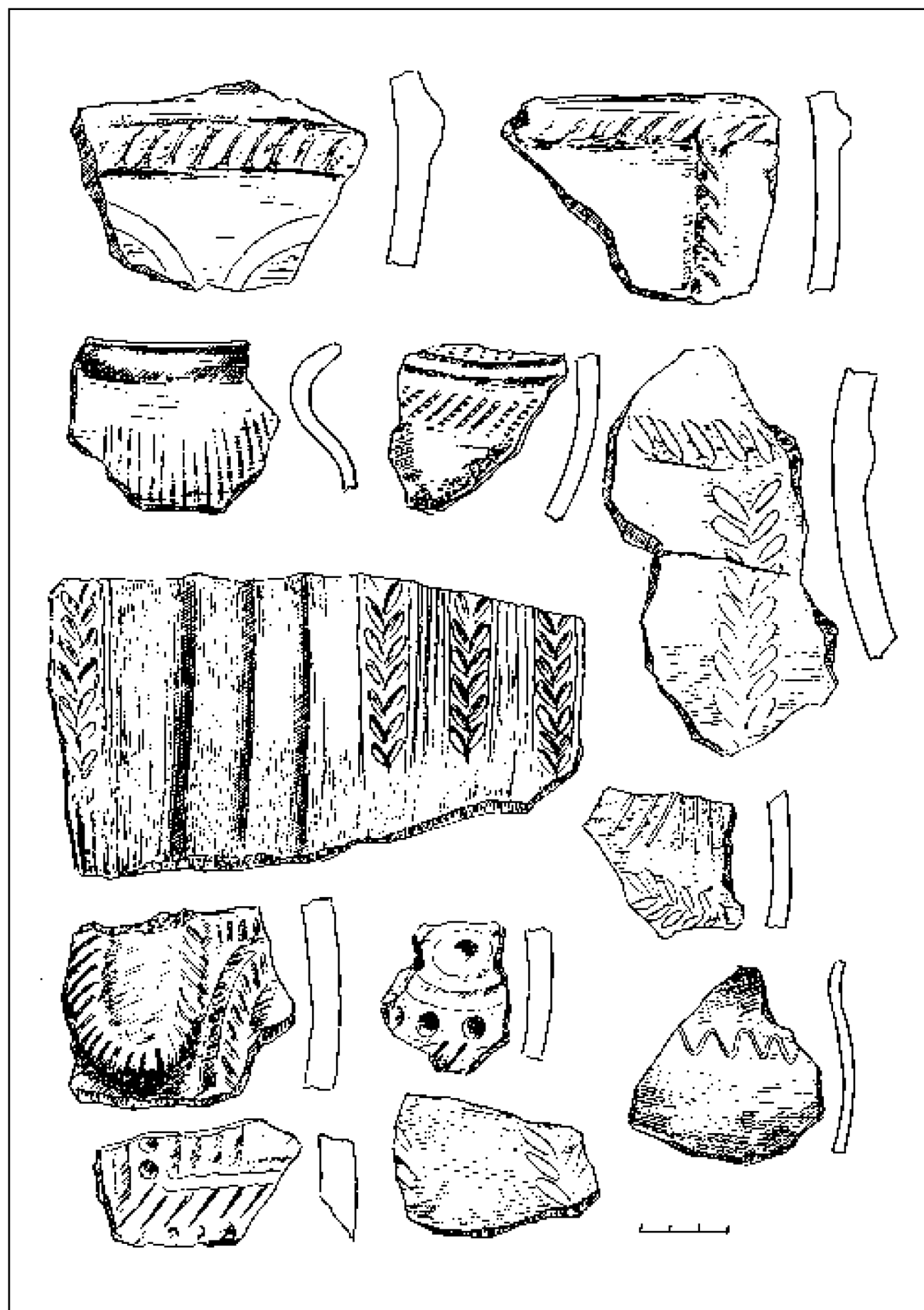

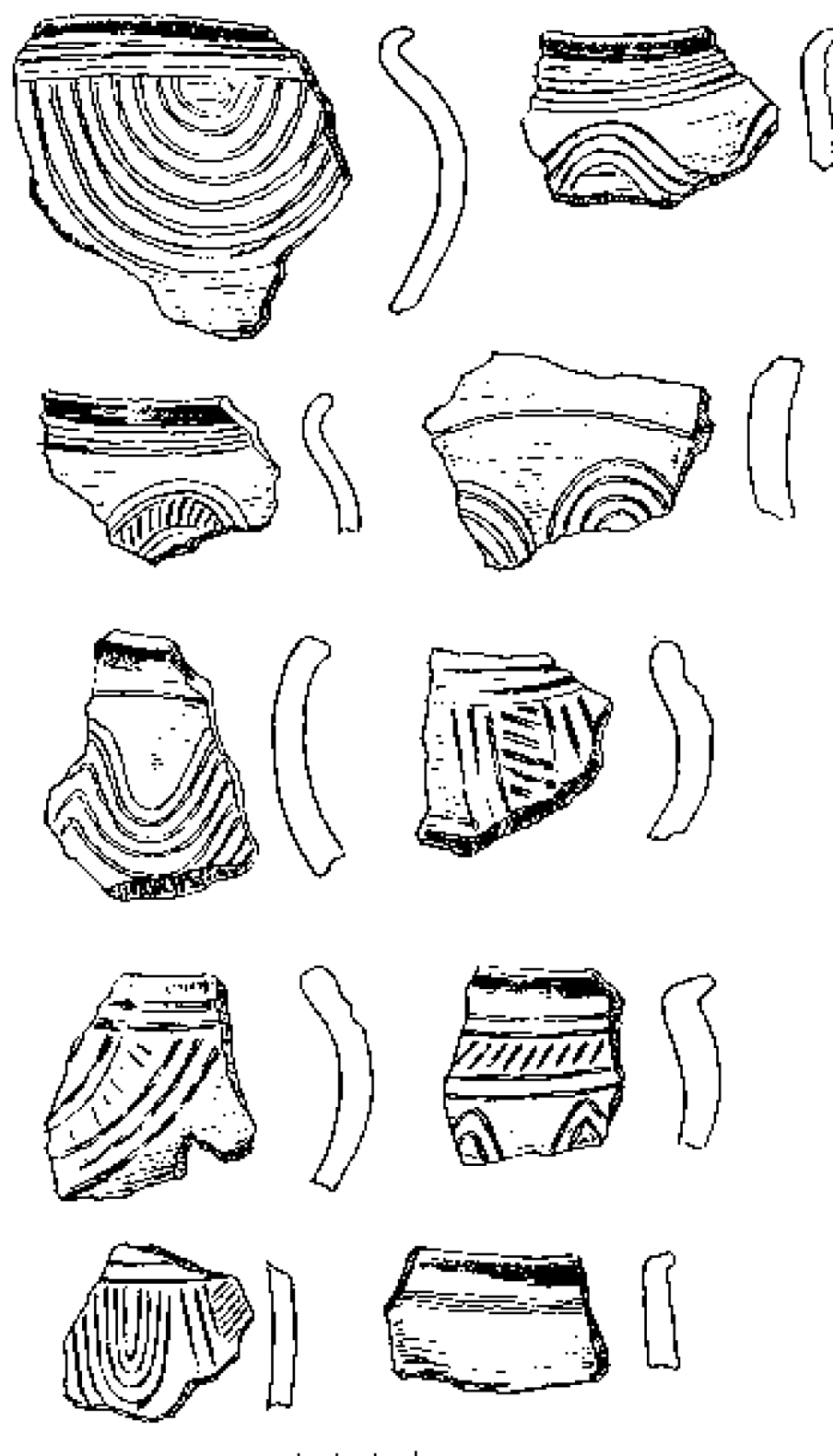

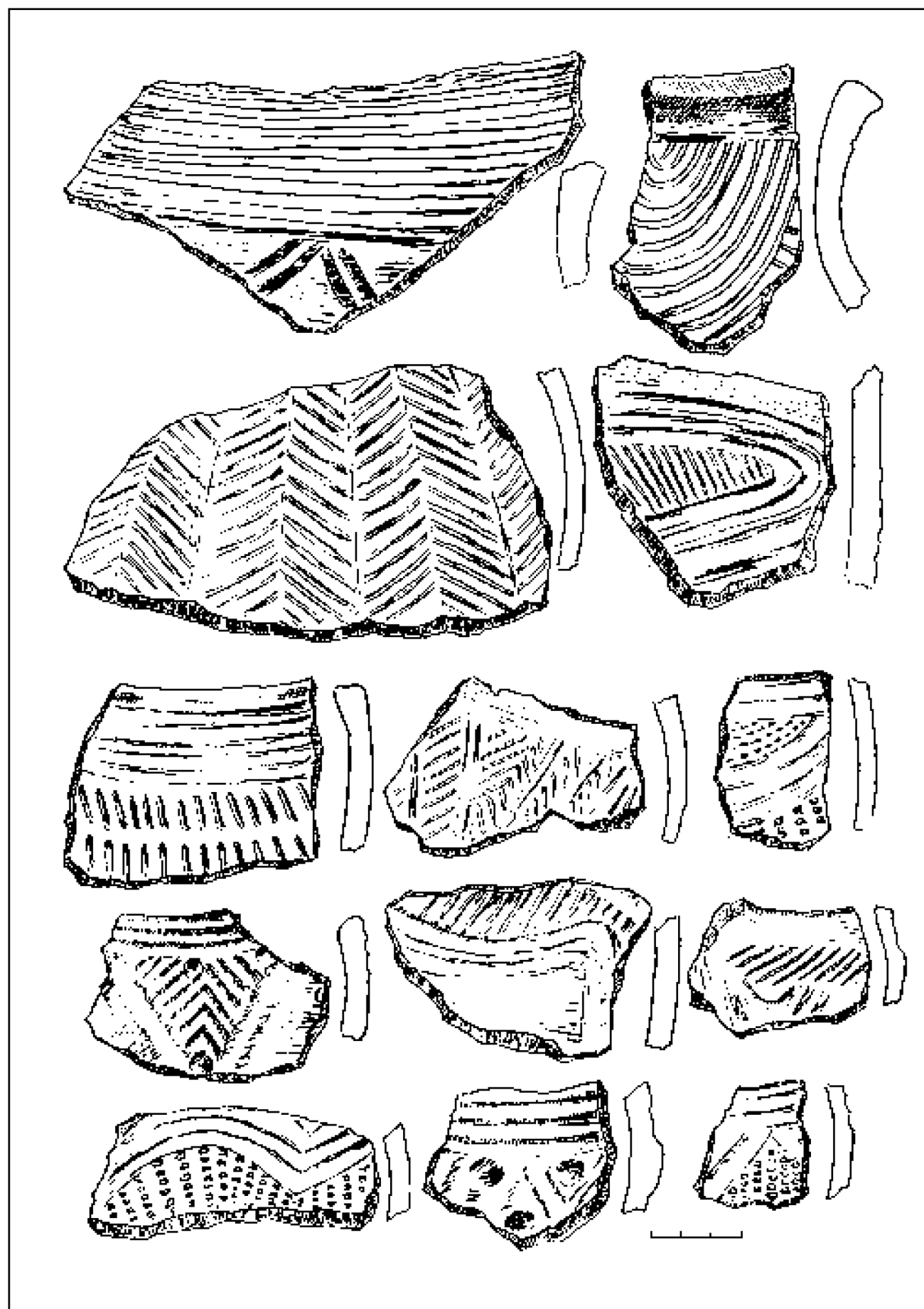

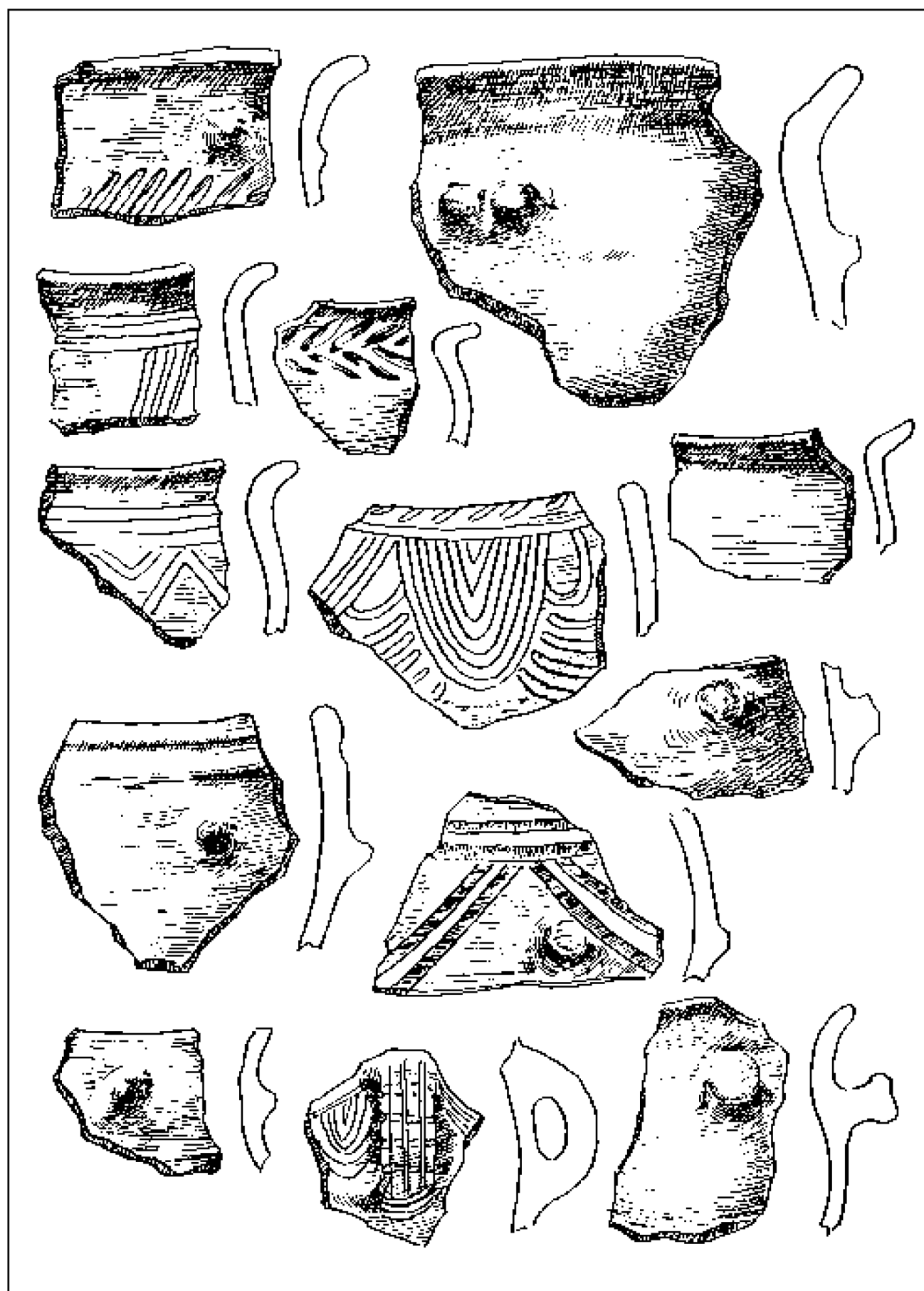

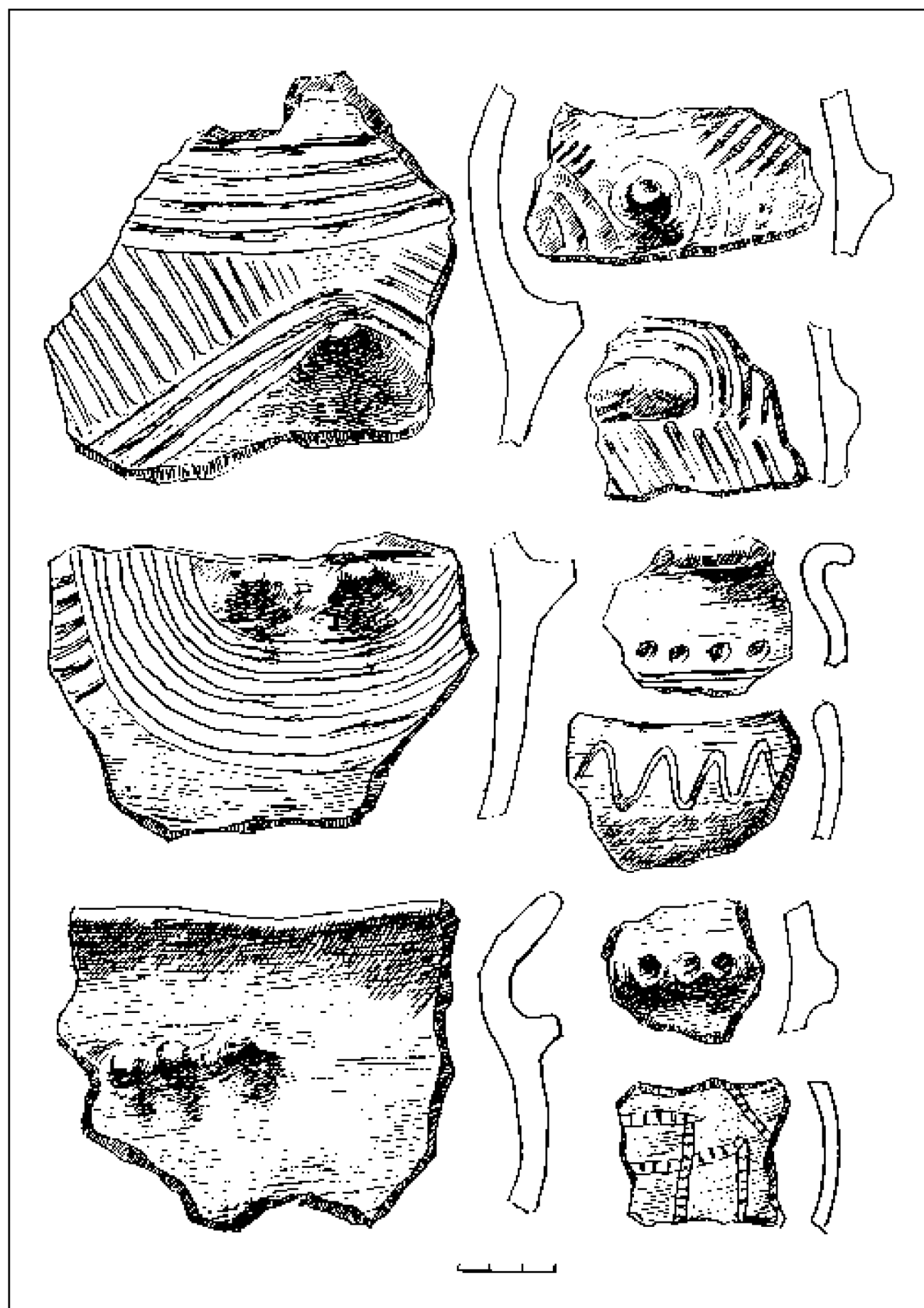

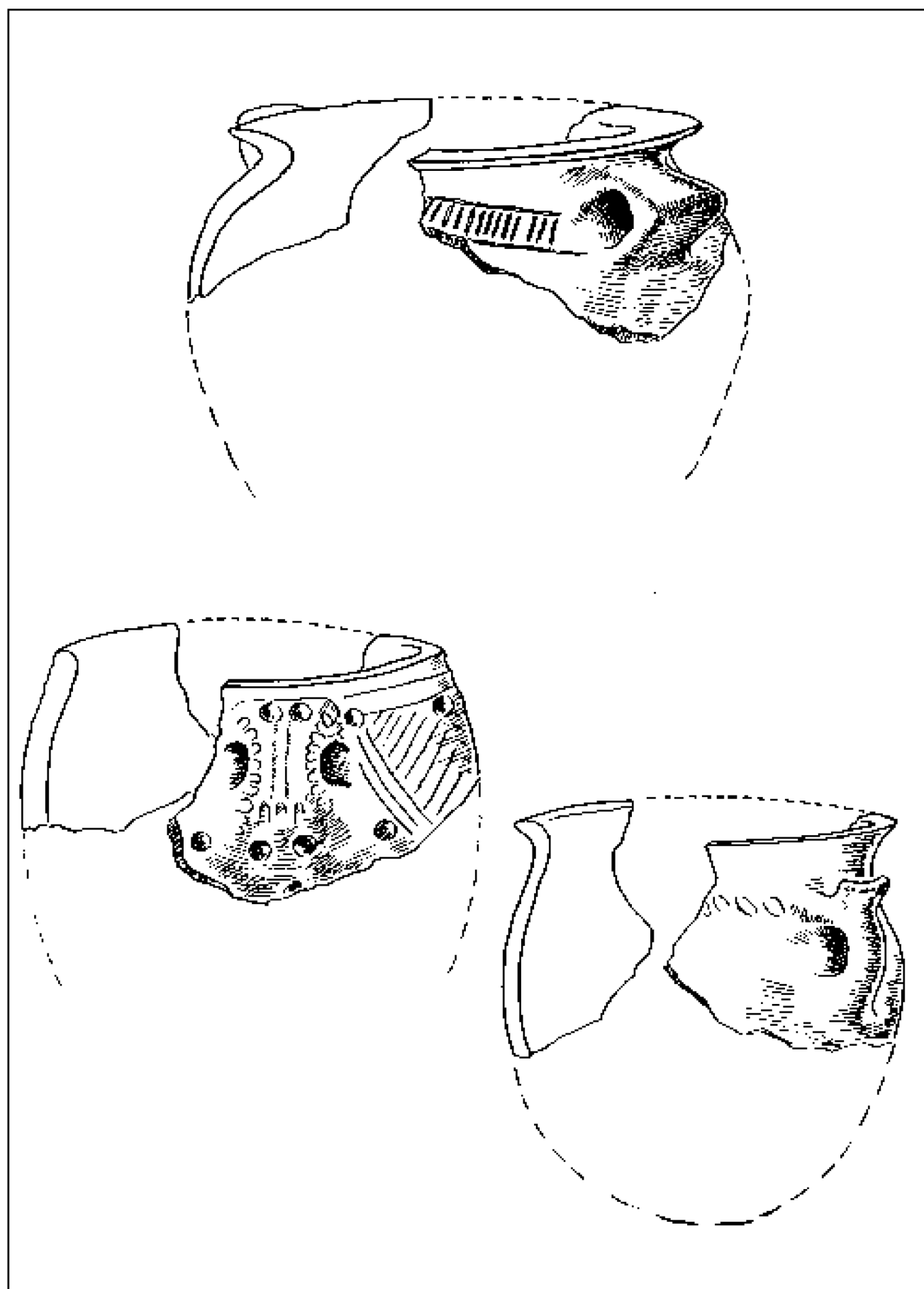

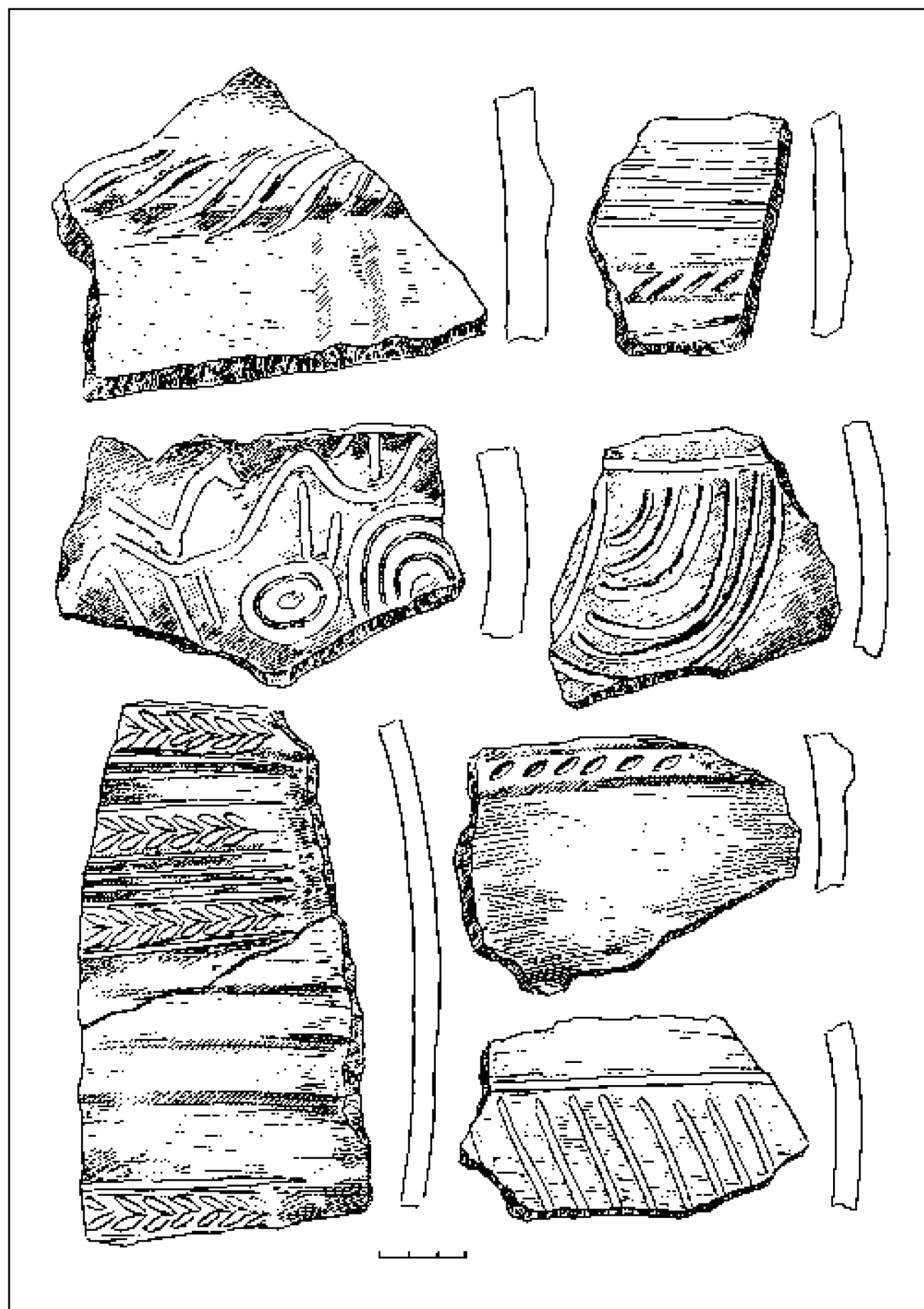

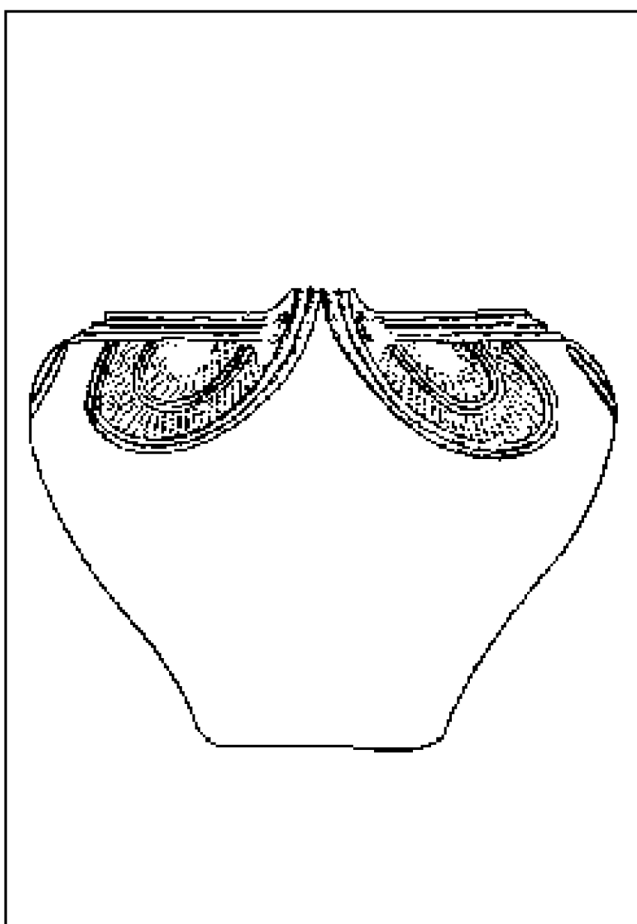
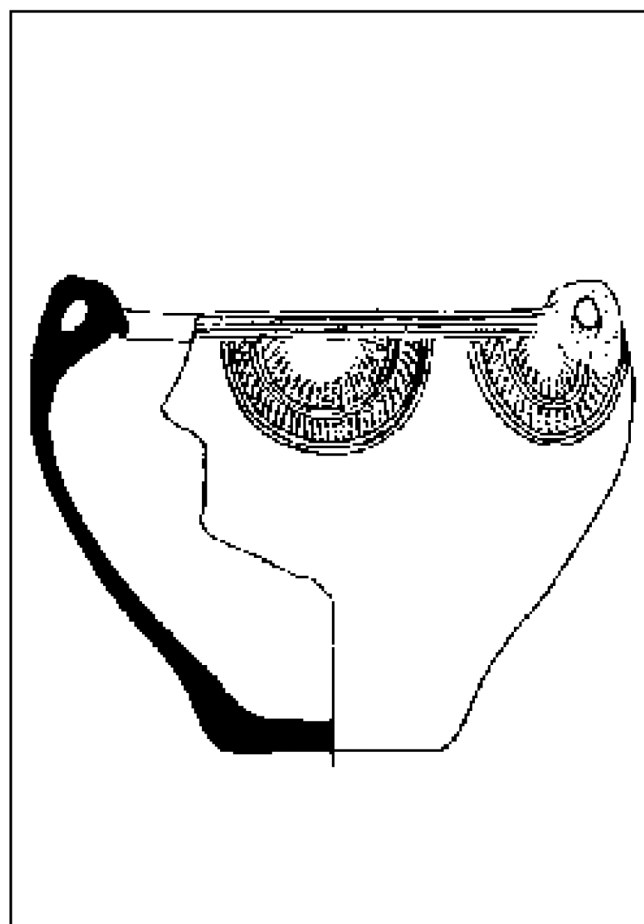
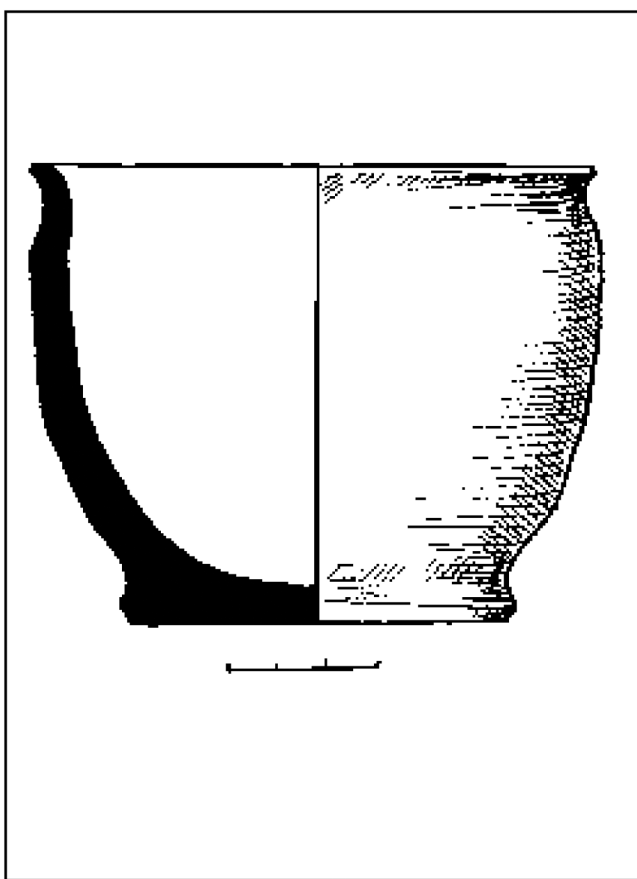
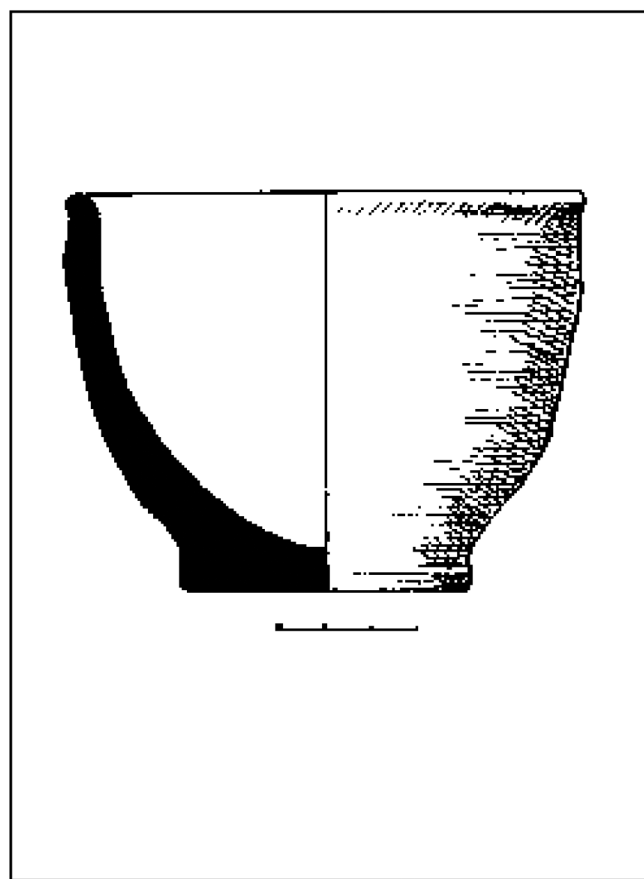

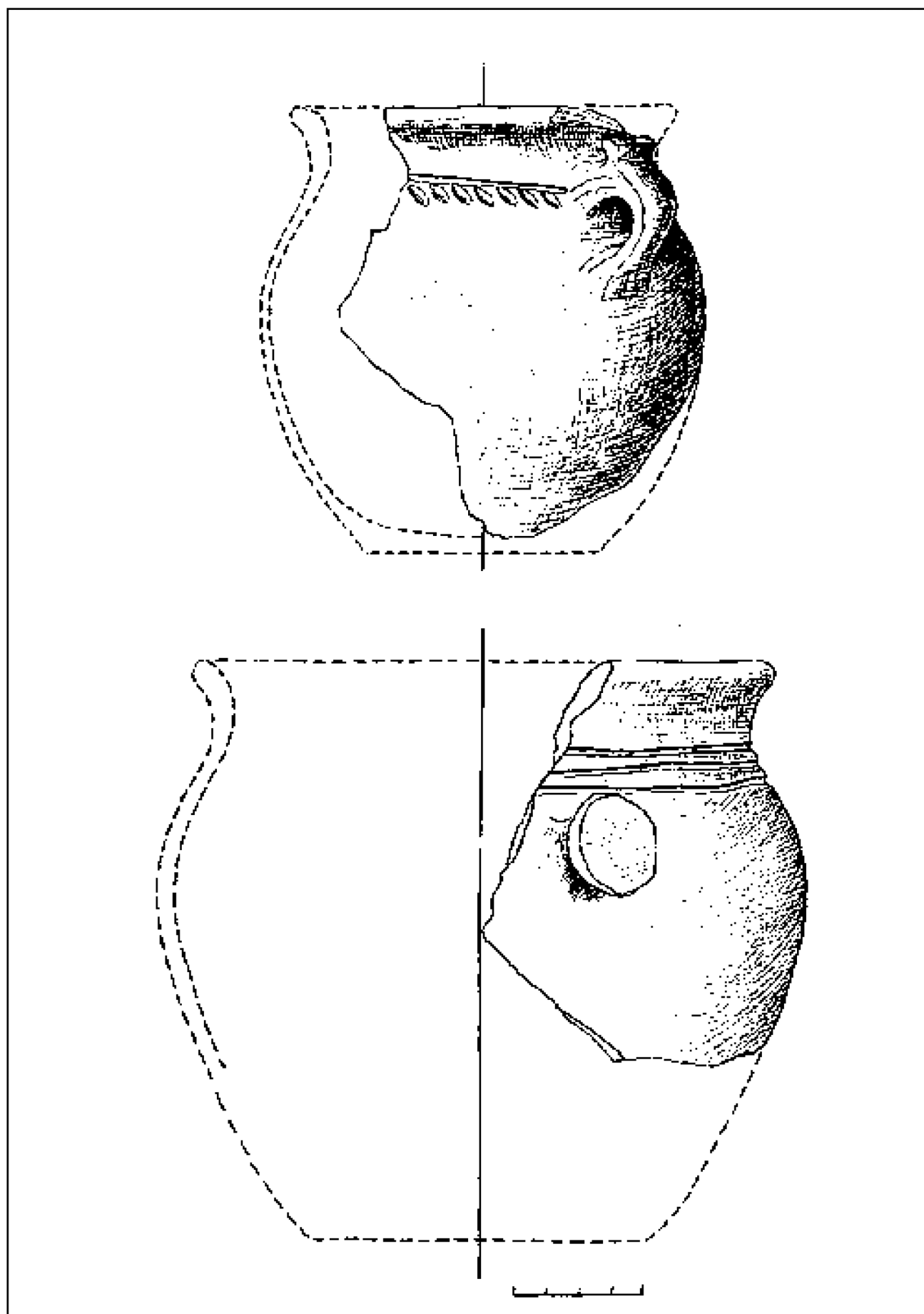

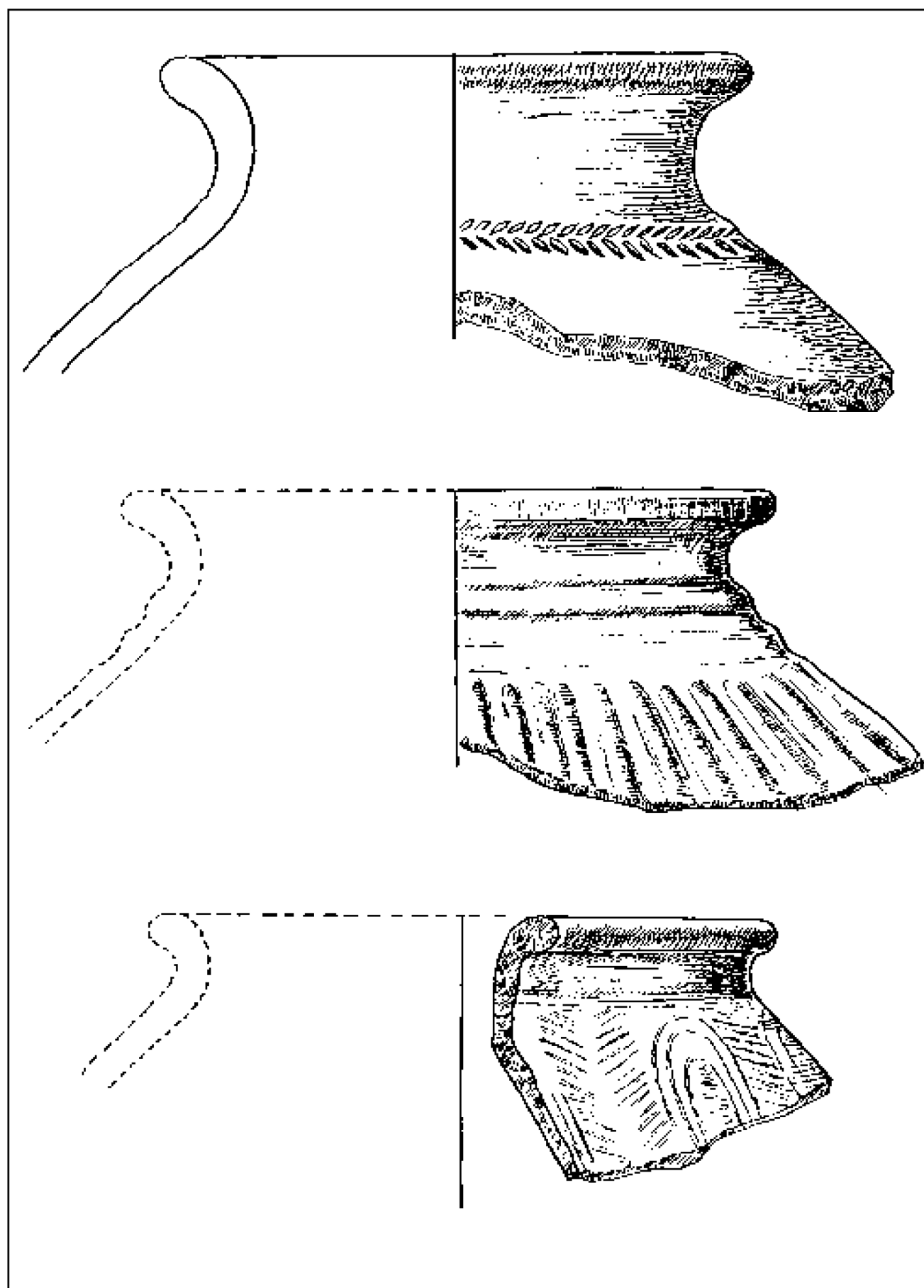

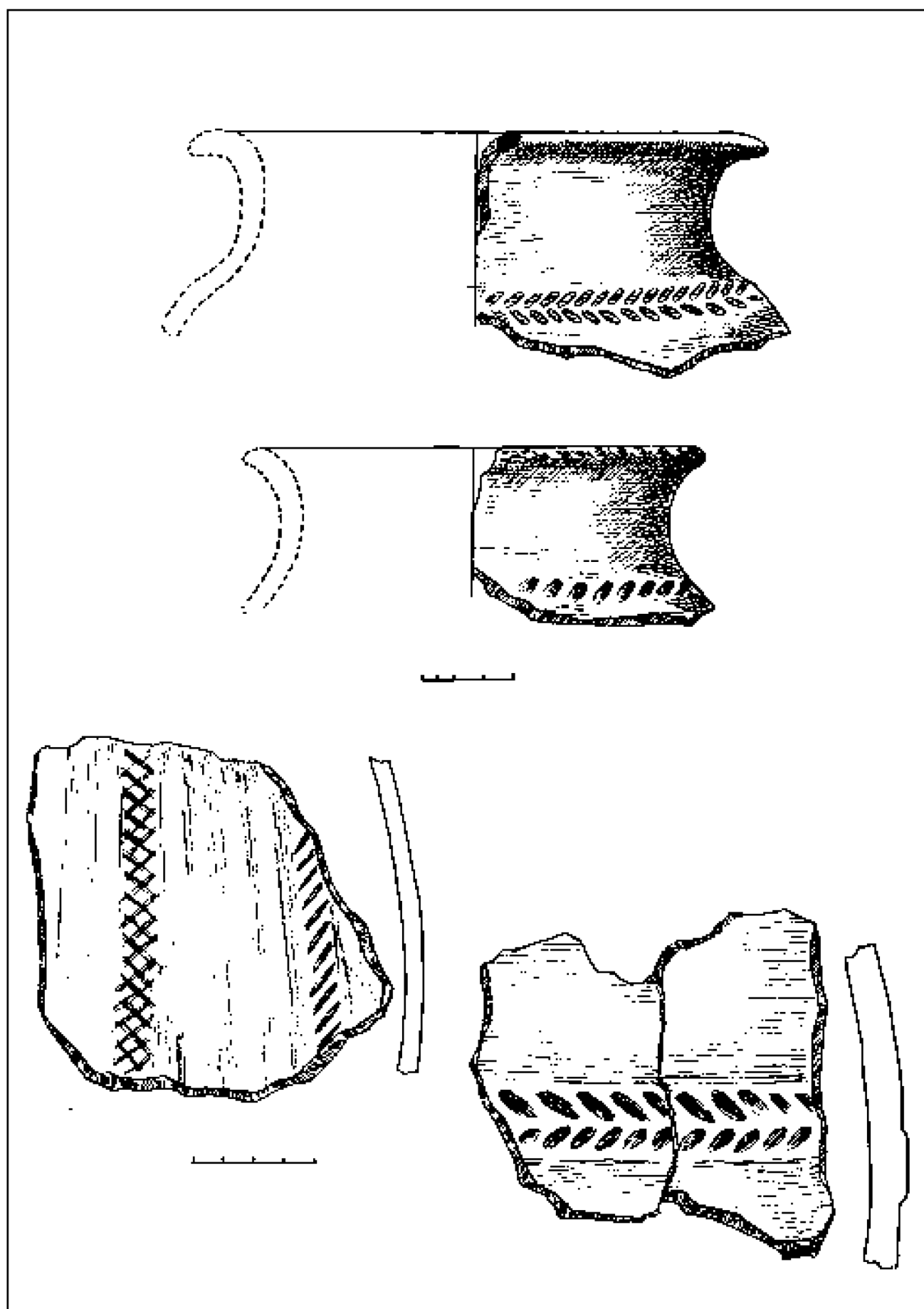

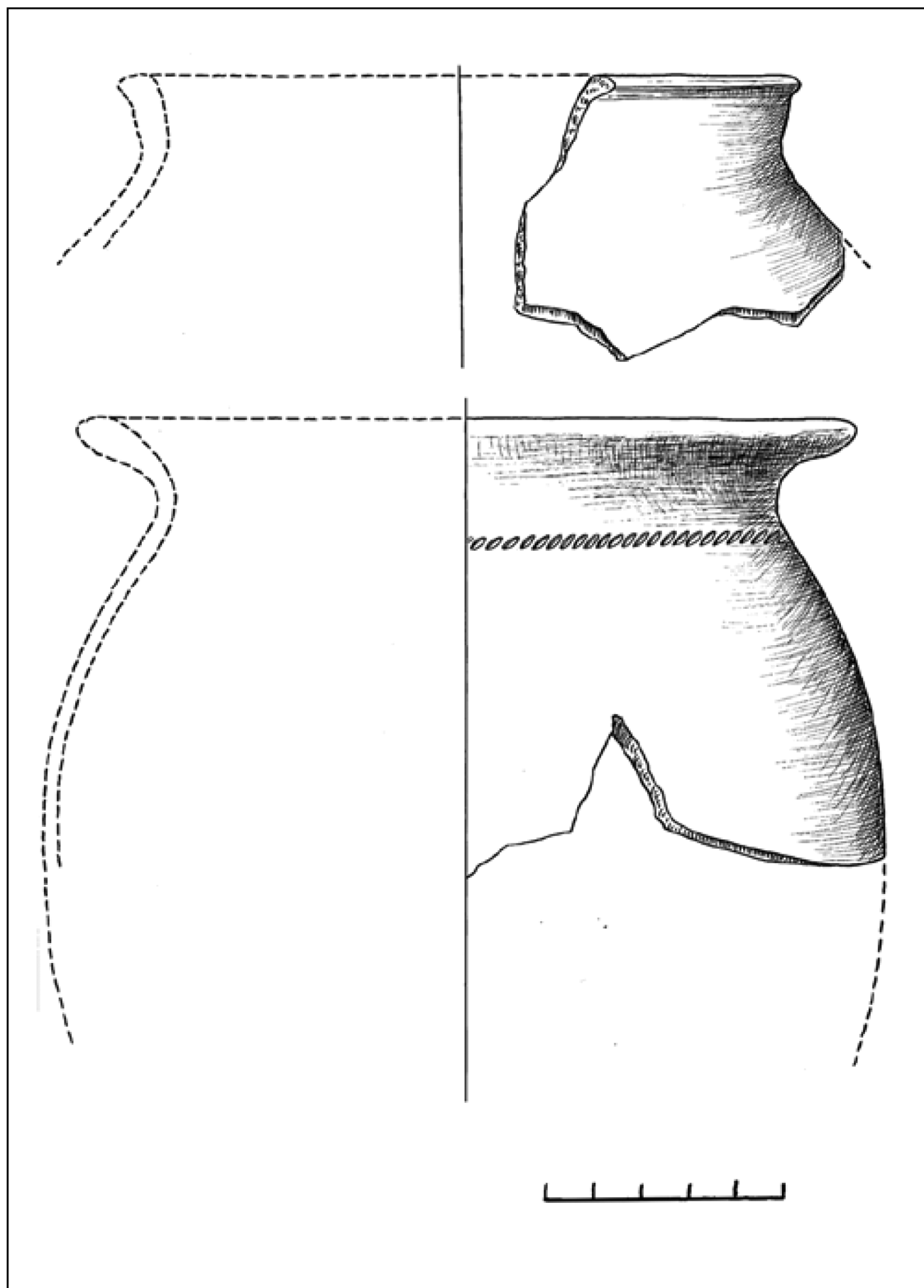

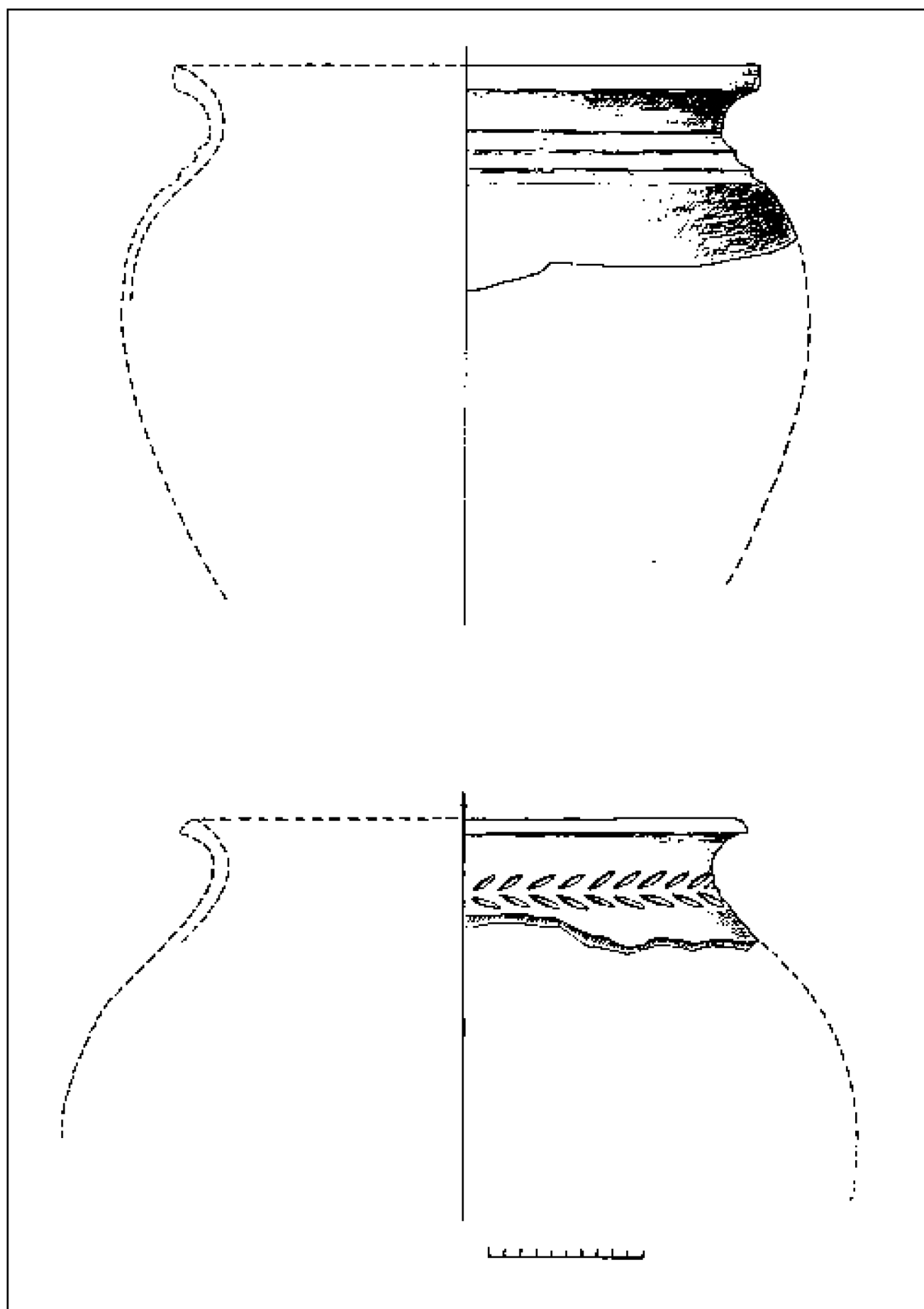

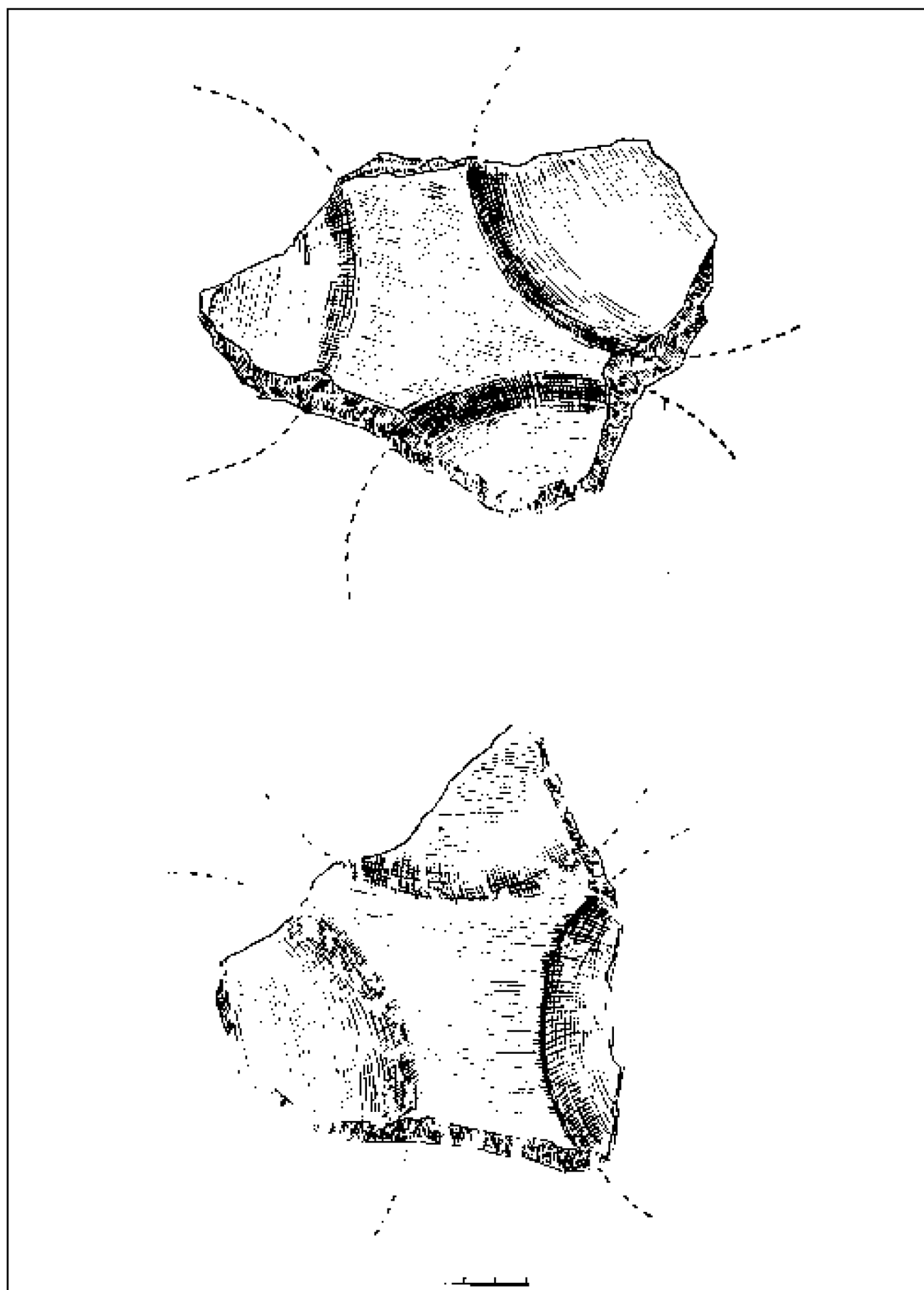

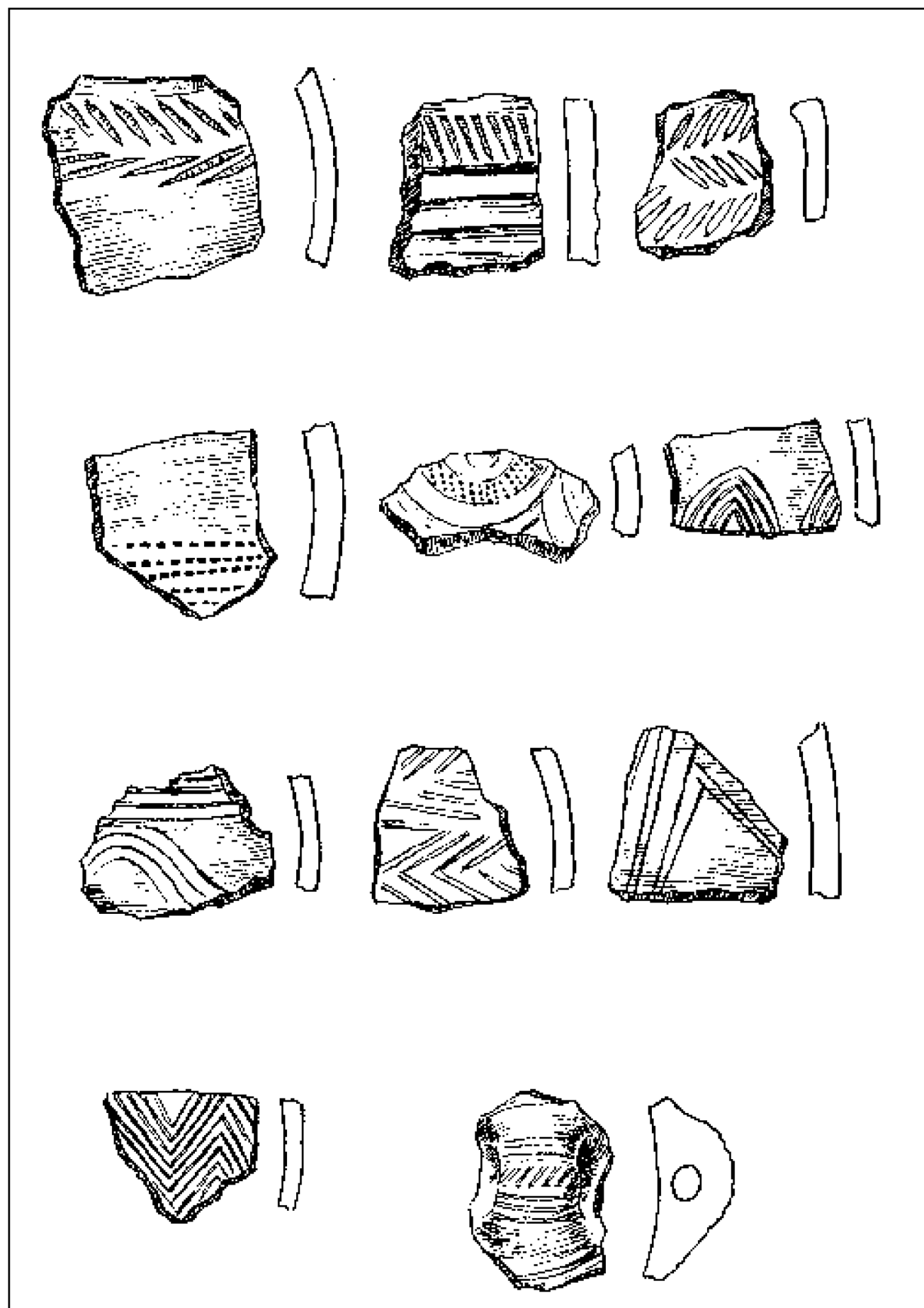

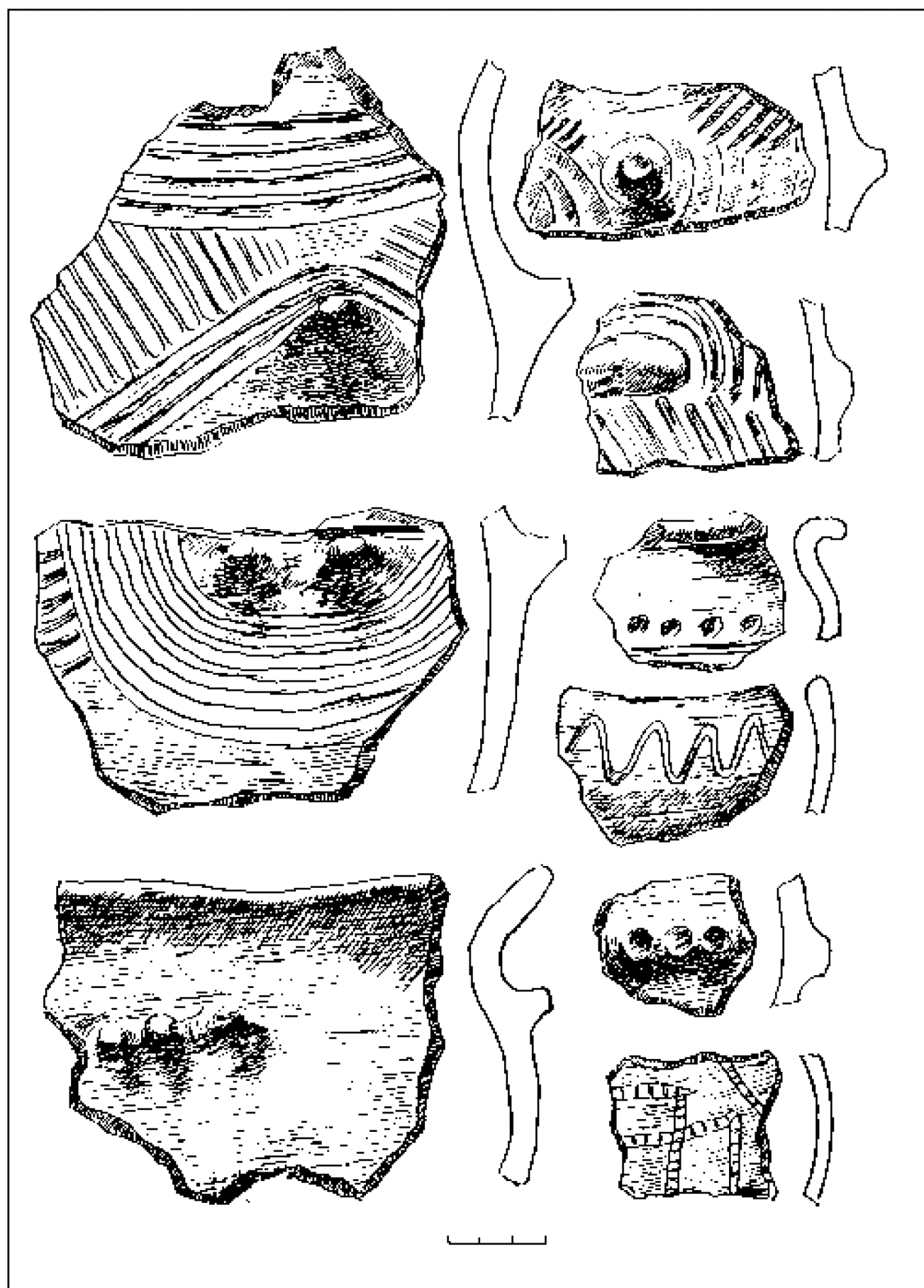

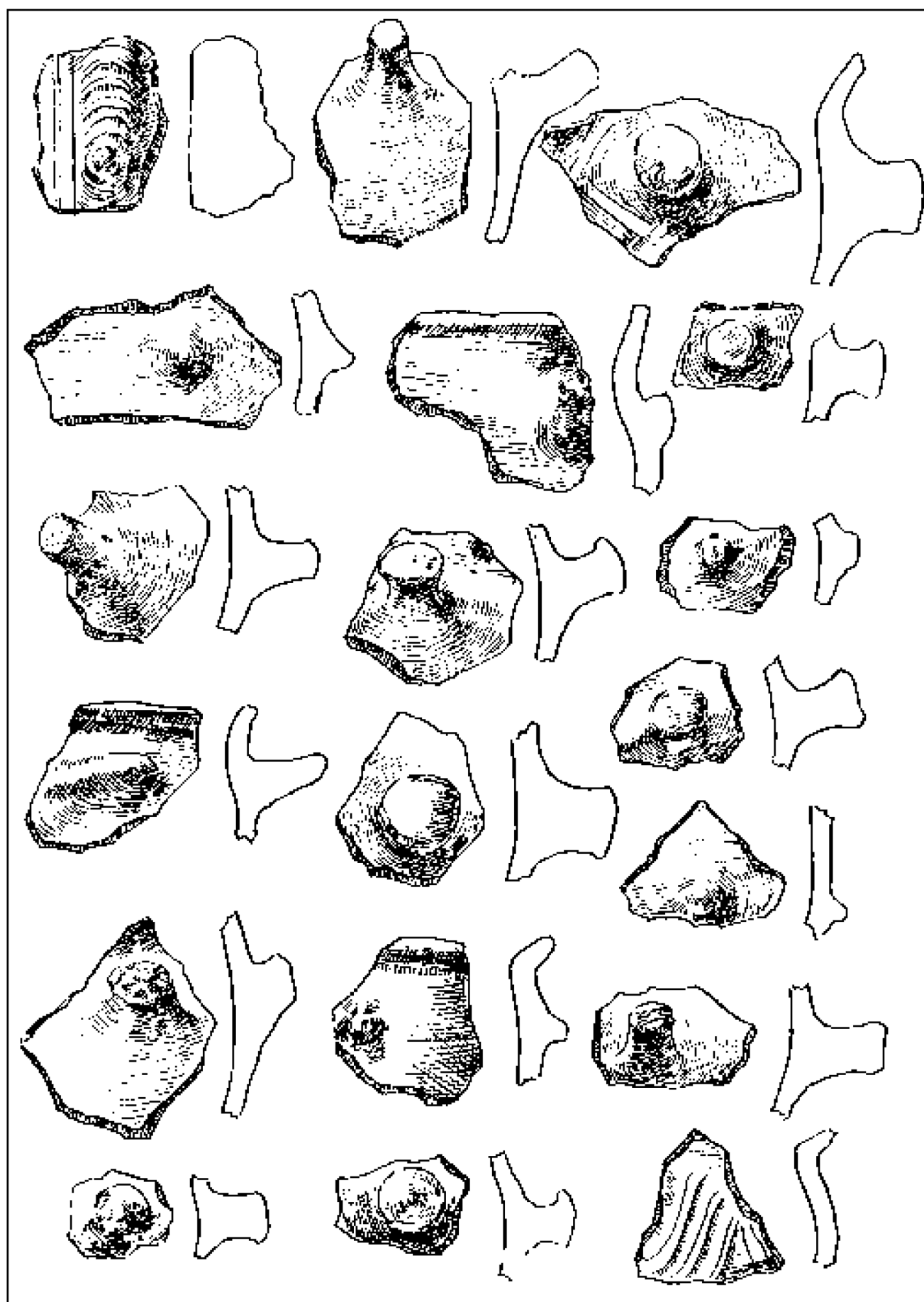

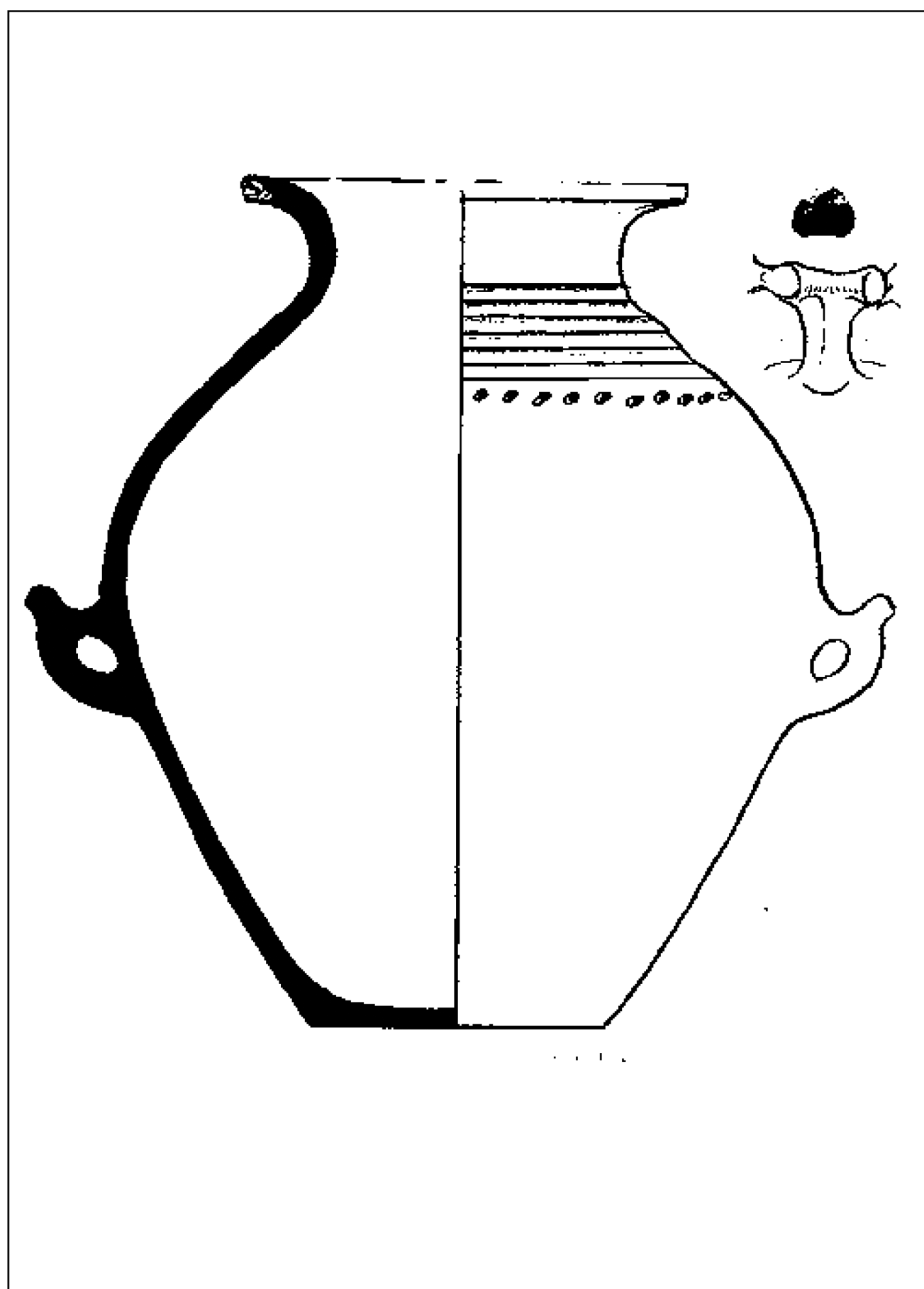

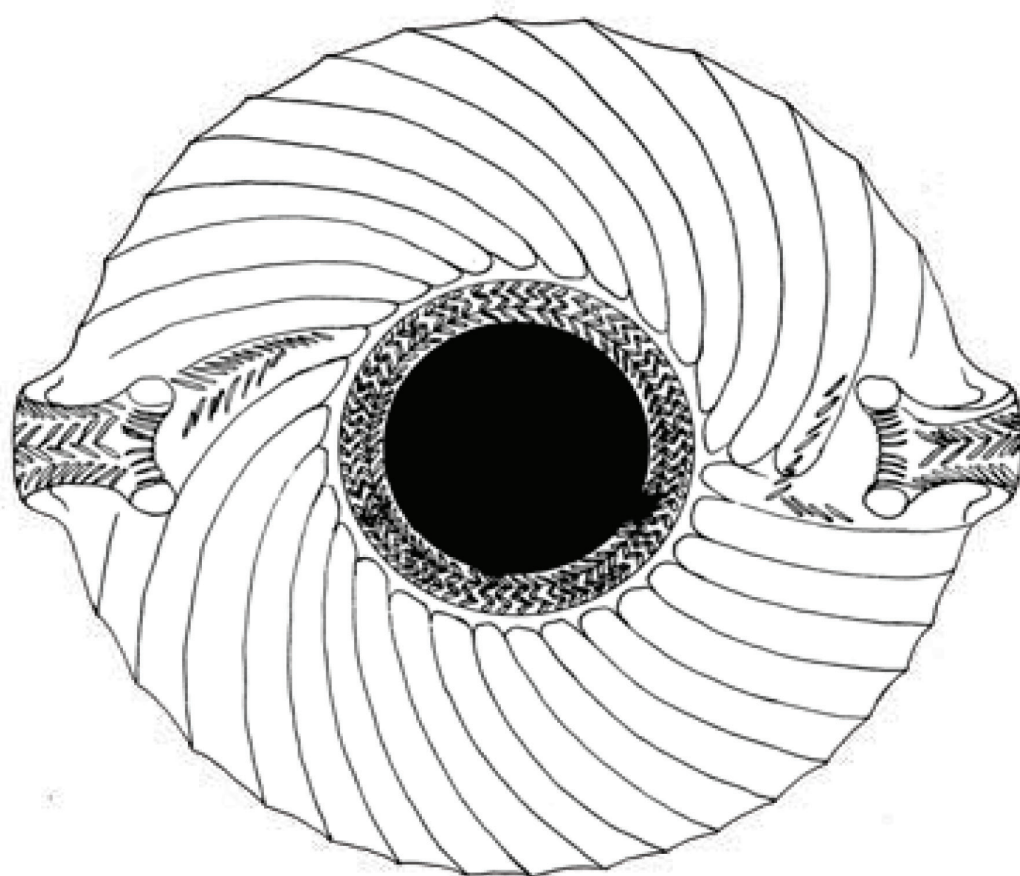

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 1

სურ. 2

ხის ნაკეთობა – ხის ჭურჭელს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა საოჯახო მეურნეობაში. ხითხურობა ხელოსნობის უძველესი დარგია და საზოგადოების განვითარების საწყისი ეტაპიდან მოყოლებული განიცდიდა როგორც კონსტრუქციულ, ასევე, ფუნქციონალურ განვითარებას.

ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გათხრების დროს აღმოჩენილი ხის ინვენტარი, მართალია, ძალზე მწირია, მაგრამ იშვიათია კოლხურ არქეოლოგიაში, რადგან მხოლოდ ტორფნარი ფენა ინახავს ორგანულ ნივთიერებას უცვლელი სახით. აღმოჩენილი მასალა განეკუთვნება უფრო ადრეულ კულტურულ ფენებს (VI-V-IV კულტურული ფენა). ის საშუალებას იძლევა, თვალი გავადევნოთ მათი სახეების განვითარების გზას, რაც ადგილობრივ ნიადაგზე წარმოებდა. ეს ქართველი მეურნის მრავალსაუკუნოვანი ღრმა ემპირიული ცოდნისა და ხითხურობის მდიდარი ტრადიციების მაჩვენებელია.

მოპოვებულ ნივთებში გვხვდება (ვარცლი, გოდორი და სხვ.) სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული ჭურჭელი. ისინი დანიშნულების მიხედვით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. მათში შეიძლება გამოიყოს მარცვლეულის, ხილეულის, რძის პროდუქტების, კერძისათვის განკუთვნილი, წყლის ჭურჭელი, სასმისები, კოვზები და სხვ. ზემოთ ჩამოთვლილი ნივთები მჭიდროდაა დაკავშირებული მეურნეობის ძირითად დარგებთან – მემინდვრეობასა და მესაქონლეობასთან.

სურ. 48

1977 წელს მდ. ჩოლოქის მარჯვენა სანაპიროზე საკონტროლო თხრილის გაკეთების დროს, აღმოჩნდა ხის სადღვებელი, უფრო სწორად სადღვები ჯოხი. ის წარმოადგენს ხისგან გამოთლილ დისკოს, რომელსაც შუაში ხვრელი აქვს ჯოხის გასაყრელად. ანალოგიური დანიშნულების ხის დისკოსებრი ნივთი იქნა მოპოვებული 1986 წელს მდ. ჩოლოქის მარცხენა სანაპიროზე, V კულტურულ ფენაში, რომელიც ძვ. წ. XIII-XII სს. თარიღდება. IV კულტურულ ფენაში აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტი, რომელსაც გვერდიდან წამოზრდილი აქვს ჩაიდნისებური მილი და გააჩნია გამჭოლი ნახვრეტი. ეთნოგრაფიული მასალების გაცნობის შემდეგ, ეჭვი არ გვეპარება, რომ თიხის სადღვებლის ფრაგმენტთან უნდა გვეკონდეს საქმე, რადგან ეს ნაწილი დამახასიათებელი და აუცილებელია აღნიშნული ჭურჭლისათვის. ვერტიკალური სადღვებელი, თიხისაგან დამზადებული დერგულა, ფართოდაა გავრცელებული აჭარაში. ფორმითა და მასალით იგი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში გავრცელებული თიხის სადღვებლის ანალოგიურია – ყელთან პატარა ნახვრეტი და ნახევრად ოვალური სახელური აქვს, მასში რძე გრძელი, ფირფიტებიანი ჯოხით იდღვებება. ზემოთ აღნიშნული სადღვებელი ფორმითა და მასალით ლაზებში გავრცელებული

სადღვებლის მსგავსია. სადღვებ ჯოხს აქ ონჩხვალე, ხოლო სადღვებელს, ნ. მარის მასალებით, ქვათანა (დერგი) ონჩახულე ეწოდება (მახარაძე, 1988:28-29; Mapp, 1910).

სამეცნიერო ლიტერატურაში სადღვებლების წარმოშობისა და განვითარების ერთ-ერთ ცენტრად წინა აზია ითვლება. გერმანელი მეცნიერი ბ. მარტინი, რომელმაც სადღვებლის განვითარების ისტორიას კაპიტალური ნაშრომი მიუძღვნა, ჩხუტ-ბრუნელს – სადღვებელს მიწათმოქმედ ხალხს მიაკუთვნებს და ტერმინ kirne-ს უწოდებს. სადღვებლის მეორე სახეა ჩირბე (არაბულად ტყავის გუდა), რომლის მსგავს სადღვებლებს ბ. მარტინი მომთაბარე ხალხის კუთვნილებად მიიჩნევს.

ჩხუტ-ბრუნელის წარმოშობას გერმანელი მეცნიერი სათქვეფს უკავშირებს და გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ სადღვებლის თავდაპირველი სახე სათქვეფიანი უნდა ყოფილიყო, ხოლო მისი უმარტივესი ფორმა – ჯამისებრი ჭურჭელი, რომელშიც რძეს ხელით ან კოვზით დღვებდნენ. აღნიშნული ჭურჭელი, თავისი მოწყობილობითა და მოცულობით, სრულიად აკმაყოფილებდა იმ მცირე მოთხოვნილებას, რომელიც არსებობდა მისი გავრცელების რეგიონში რძის პროდუქტებზე. მოთხოვნილების ზრდასთან ერთად, ჯამისებრი ჭურჭელი სათქვეფისებრი მოწყობილობით შეიცვალა და აქედან წარმოიშვა ევროპული სადღვებელი kirne. საყურადღებოა, რომ კარაქის ხელით შედღვების წესი ძველად საქართველოშიც ყოფილა გავრცელებული; აჭარაში გარკვეული რაოდენობის ნაღებს ხელგომზე ათავსებდნენ და ხელით ან ზოგჯერ კოვზით ურევდნენ (მახარაძე, 1988:28-29; Martiny, 1969:145).

იმის გამო, რომ ადრე არ ყოფილა მოპოვებული სათანადო არქეოლოგიური მასალა, პროფ. გ. ლორთქიფანიძე უარყოფს დასავლეთ საქართველოს უმრავლეს რეგიონში კარაქის დამზადების ტექნოლოგიის არსებობას (Лордкипანიძე, 1967:31). ჩვენმა აღმოჩენებმა, ამ მხრივ, შეავსო ის ვაკუუმი, რაც აქამდე არსებობდა.

1983 წელს, ჩოლოქისპირა თხრილის გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურულ ფენაში, აღმოჩნდა რძის შენახვა-გადამუშავებასთან დაკავშირებული ხის ნაკეთობანი. პირველ რიგში, გამოვყოფთ კაბინის (კოთხო ან კოდი) ფრაგმენტებს, რომელიც ძირის არეში ფართოდება და შიგა მხრიდან, ფსკერის ჩასასმელად, დაუყვება წრიული ღარი, რომელზეც აშკარად შეიმჩნევა ამოჭრილი ფოსოები სოლებისათვის, რომლებითაც, როგორც ჩანს, მაგრდებოდა ჭურჭლის ძირი. კაბინეული დღესაც ფართოდ გამოიყენება და თითქმის, ასეთივე წესით მზადდება აჭარის მთიანეთში. მას ხმარობენ როგორც ყოველდღიურ საქმიანობაში, ასევე, პროდუქტების შესანახადაც (დავითაძე, 1982:52). მასში ინახავდნენ ყველს, კარაქს, ნადულს.

საერთოდ, კოლოფების დანიშნულება, უმთავრესად, საზაფხულო საძოვრებიდან ყოველდღიურად სახმარი რძის პროდუქტების გადმოტანა იყო. კარგად თავმორგებულ კოლოფებს ხურჯინებში აწყობდნენ და ცხენებით გადმოჰქონდათ. გარდა ამისა, კოლოფები ფართოდ გამოიყენებოდა ბარშიც შემოდგომა-ზამთრის პერიოდში, როცა წველადობა იკლებდა. ნაკლულ ჭურჭელში პროდუქტი „ამწარდებოდა“, ამიტომ პატარა ზომის ჭურჭელს, კერძოდ, კოლოფს ამ მხრივ, უპირატესობა ენიჭებოდა. საგულისხმოა, აგრეთვე, რომ „კოლოფის მაწონი ტკბილია, ადრე არ მჟავდება“, შესაყენებლად კარგია და მაწონი ნელა გამოჰყავს. ლითონის ან მინის ჭურჭელი ცივია და მაწონი „წყალი და მჟავე გამოდის“. კაბინეული დღესაც ყველა ოჯახს აქვს აჭარის მთიანეთში (დავითაძე, 1982:53). ყოველივე ზემოთქმული გვაგარაუდებინებს, რომ ჩოლოქის ნამოსახლარის პატრონები ჯერ კიდევ II ათასწლეულის შუა ხანებში ფლობდნენ რძის პროდუქტების დამზადების ტექნოლოგიას. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან მესაქონლეობა აღნიშნულ ტერიტორიაზე ამ პერიოდისათვის მაღალგანვითარებული იყო.

ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე გვაქვს ხონჩისმაგვარი ჭურჭლის აღმოჩენის სამი შემთხვევა. V კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი ხონჩა საკმაოდ მოზრდილია და ერთ მთლიან ხეშია გამოთლილი, მთავრდება ფრთების მსგავსი წამონახარდებით, რომლებიც სახელურების მოვალეობას ასრულებდნენ. საინტერესოა, რომ პრეპარაციის დროს მრავლად ამოვიღეთ ნაბლის და თხილის ნაყოფი, რომლებიც მასზე ეწყო. თუმცა, არ გამოვრიცხავთ მისი სხვა მიზნით გამოყენებასაც. იქვეა ნაპოვნი, მეორე, აბსოლუტურად მსგავსი ჭურჭლის ფრაგმენტები. მესამე ეგზემპლარი IV კულტურულ ფენაშია ნაპოვნი, საცხოვრებელი სახლის სიახლოვეს და ოდნავ განსხვავდება თავისი წინამორბედისაგან. ისიც ერთი მთლიან ხეშია გამოთლილი და ნავისებური ფორმა აქვს. ამ მშვენიერი ნახელავის პირი შიგა მხარესაა ჩაბრუნებული, რაც გვიქმნის შთაბეჭდილებას (თუ მხედველობაში მივიღებთ პირის სოლისებურ მოყვანილობას და შიგნით ჩაბრუნებულ პირს), რომ მას ჭურჭლიდან (ან ტომრიდან) მარცვლეულის ამოსაღებად იყენებდნენ. ყურადღებას გავამახ-

ვილებთ ხის ჭურჭლის მასიურ სახელურზე. შემორჩენილი ფრაგმენტი გახვრეტილია. ვფიქრობთ, რომ ამ შემთხვევაში, გაბზარული ხის ჭურჭლის რესტავრაციის მცდელობასთან უნდა გვქონდეს საქმე. საინტერესო მონაპოვარი გვაქვს ჯამებისა და სასმისების სახით. გამოთლილი ჯამების რამდენიმე ფრაგმენტიცაა მოპოვებული. საყურადღებოა ნავისებრი ფორმის მასიური ჯამი, რომლის სახელური ცხოველის თავის გამოსახულებას ჰგავს. ცალკე გამოვყოფთ ხის ჯამს, რომელიც ხითხურობის ბრწყინვალე ნიმუშს წარმოადგენს და ნატიფი გემოვნებითაა შესრულებული.

ხის ჯამი ერთ მთლიან ხეშია გამოკვეთილი და წელის არეში ადგას დაწყვილებულ ზოომორფულ ფიგურას. მასიური ფეხები და დამძიმებული ტანი ხარის ფიგურის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ოთხივე მხარეს ბოლოები ჩამოტეხილი აქვს, თუმცა გამოკვეთილი თავების არსებობა გამოირიცხება. ტანის ნახევარი ორივე მხარეს წინეური ორნამენტიცაა შემკული. თავ-ბოლო ნაწილში ფიგურებს გამჭოლი ნახვრეტი აქვს. ორი უკანა ფეხიც გახვრეტილია, მაგრამ სანახევროდ. თუ გამჭოლი ნახვრეტები შეიძლება რაღაცაზე თოკით ჩამოკიდების დანიშნულებით აიხსნას, ფეხის არეში გაკეთებული თითო პატარა, სანახევროდ გაკეთებული ნახვრეტის მნიშვნელობის გარკვევა ჭირს.

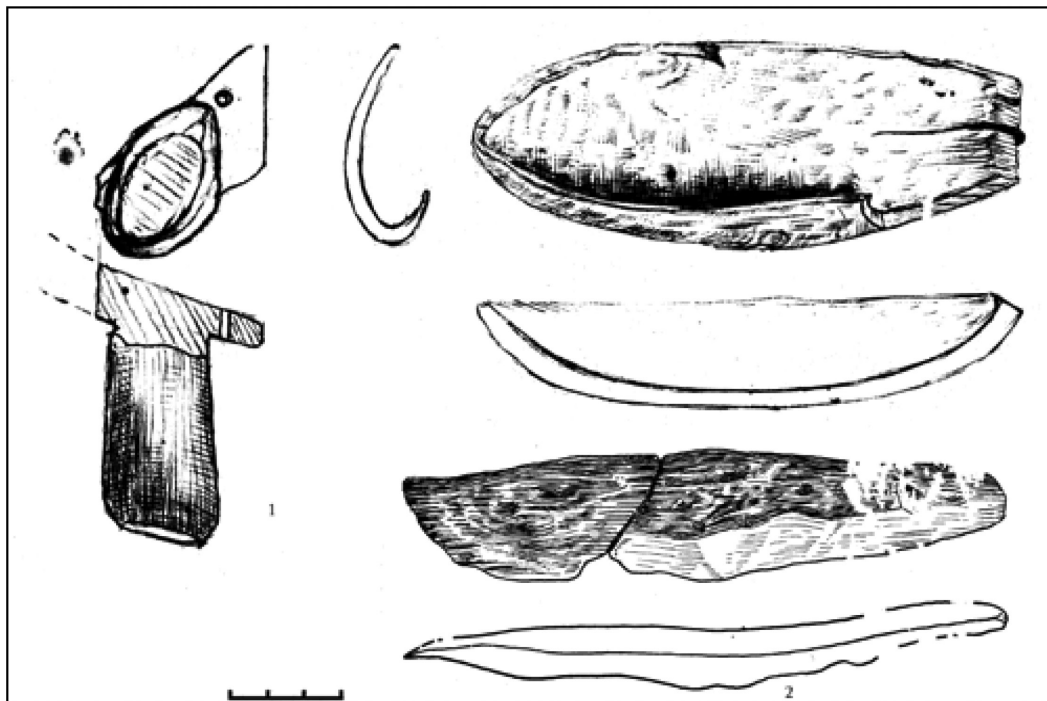
სურ. 49

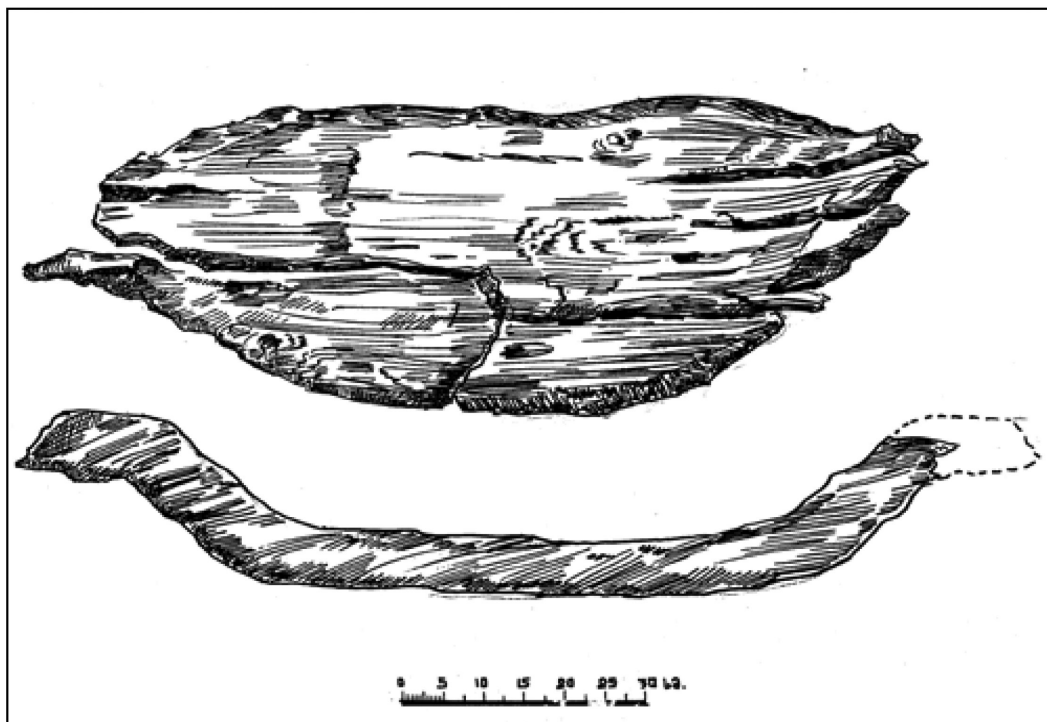
სურ. 50

ჩვენი აზრით, ამ ჭურჭელს სარიტუალო-საწესო მნიშვნელობა ჰქონდა და სპეციალურად განკუთვნილ წმინდა ადგილას უნდა ყოფილიყო ჩამოკიდებული, სამლოცველო იქნებოდა ის, თუ ოჯახში გამოყოფილი ადგილი. გვაქვს კოვზების აღმოჩენის რამდენიმე შემთხვევა. უძველესი კოვზები დასავლეთ საქართველოში (სამეგრელო) თ. მიქელაძის მიერაა აღმოჩენილი და ძვ. წ. VI-V სს. თარიღდება (მიქელაძე, 1978:59). ჩვენ მიერ აღმოჩენილმა კოვზებმა ეს თარიღი გვიანბრინჯაოს ხანამდე გადასწიეს. ერთი მათგანი სწორპირიანია, მეორე ოდნავ ამოღრმავებულია. მათ, როგორც ჩანს, კერძის საჭმელად იყენებდნენ. მათგან განსხვავებულია ერთ მთლიან ხეში გამოთლილი გრძელტარიანი კოვზი, რომლის ბოლოზე გამონაზარდს რაღაცაზე ჩამოსაკიდებელი ფუნქცია აქვს. პირი საკმაოდ ღრმა აქვს. უეჭველია, ამ კოვზს წვნიანი კერძის გადმოსაღებად ან რძეზე ნაღების მოსახდელად იყენებდნენ. ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული მოწნული ჭურჭელიც, მაგრამ ამის შესახებ, ჯერჯერობით ირიბი მონაცემები გვაქვს.

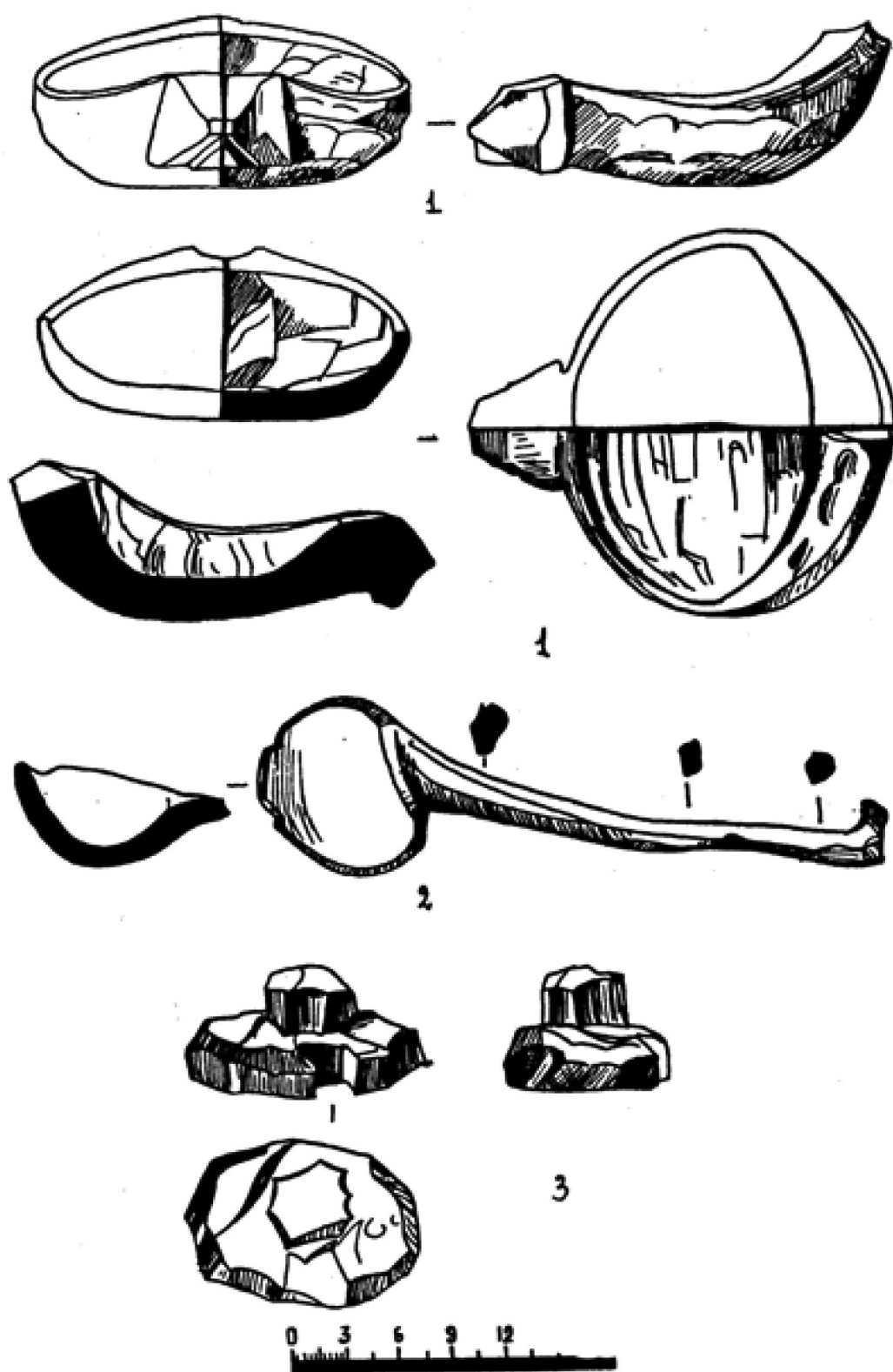
ტაბ. XXXIX

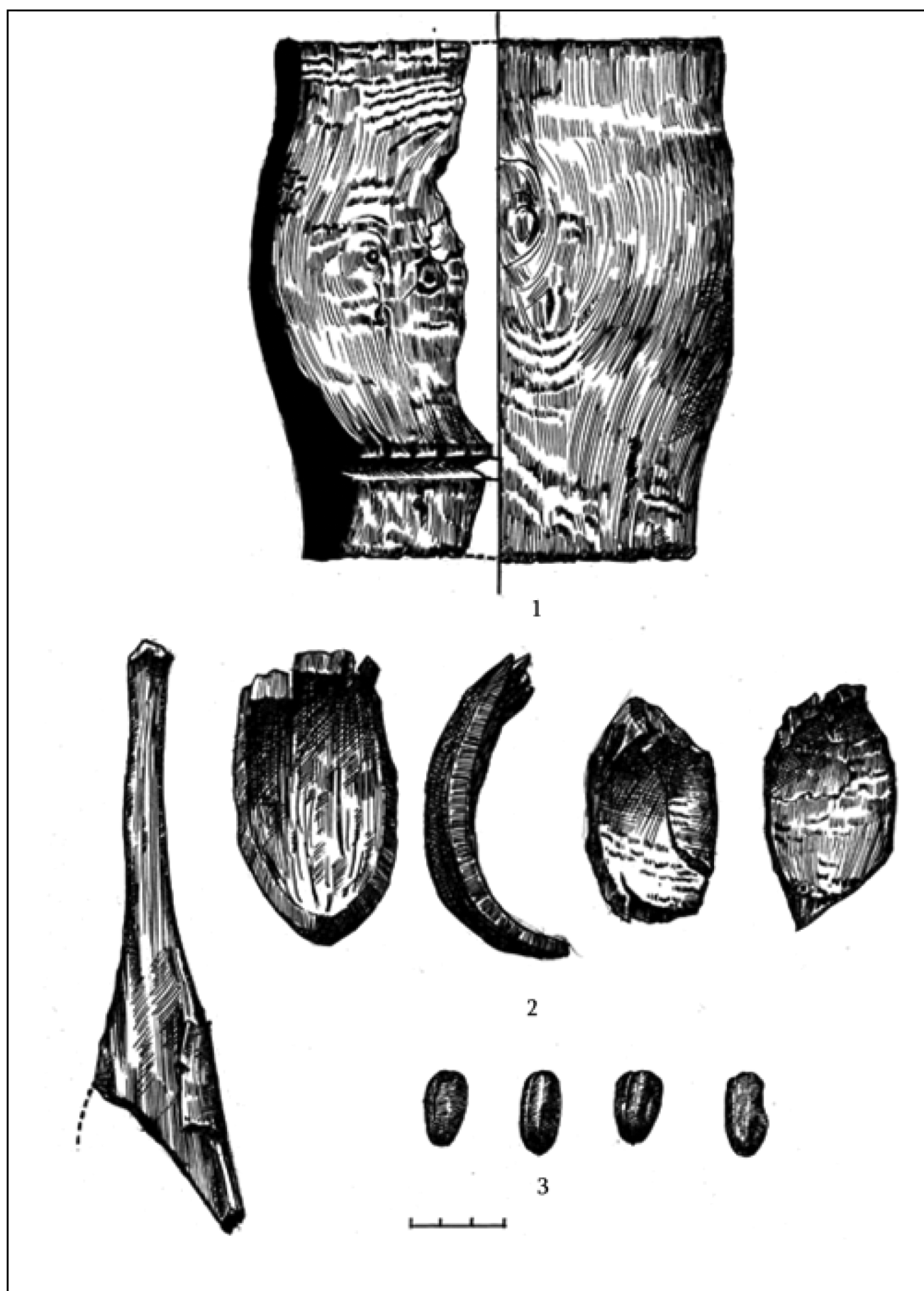

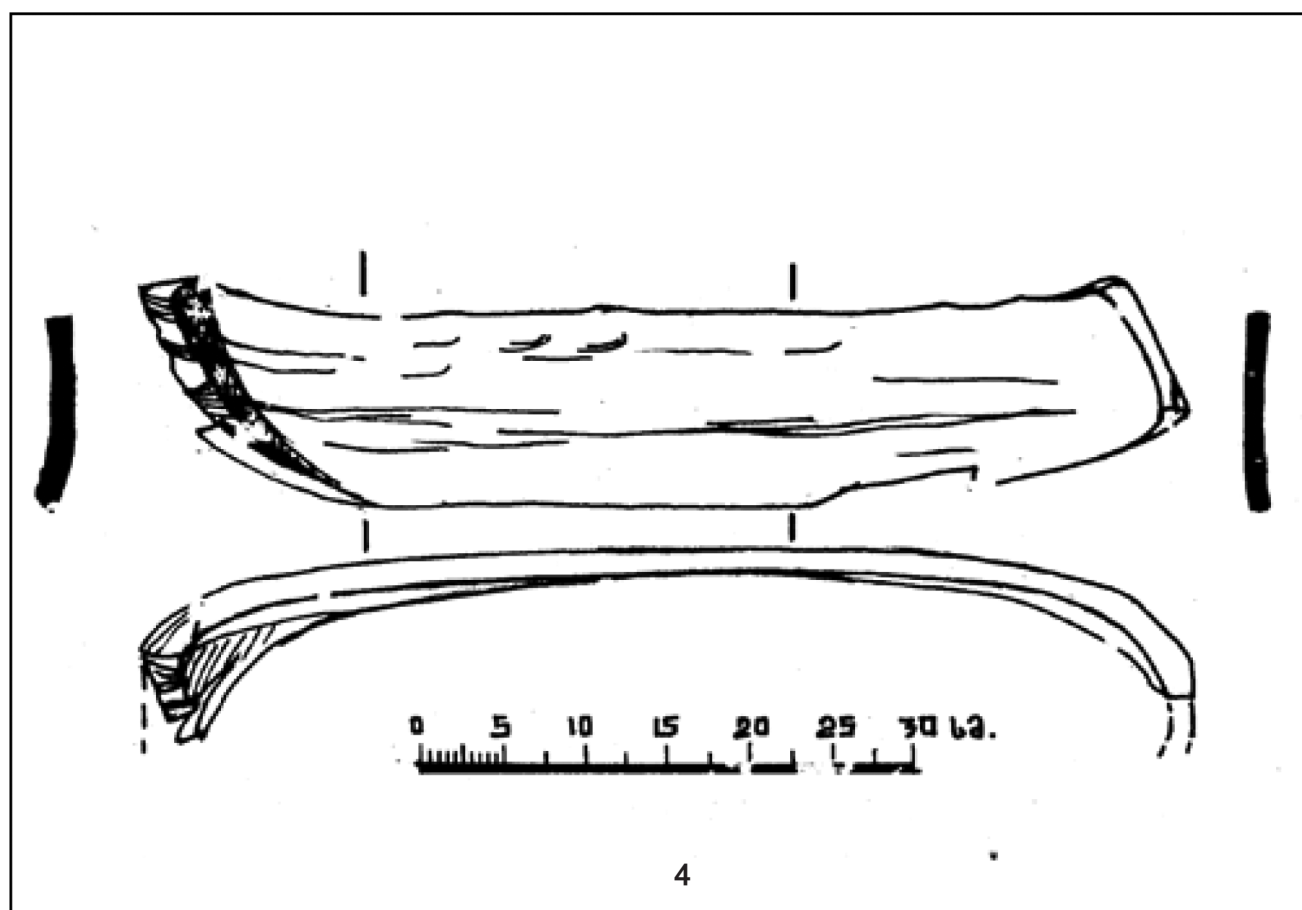
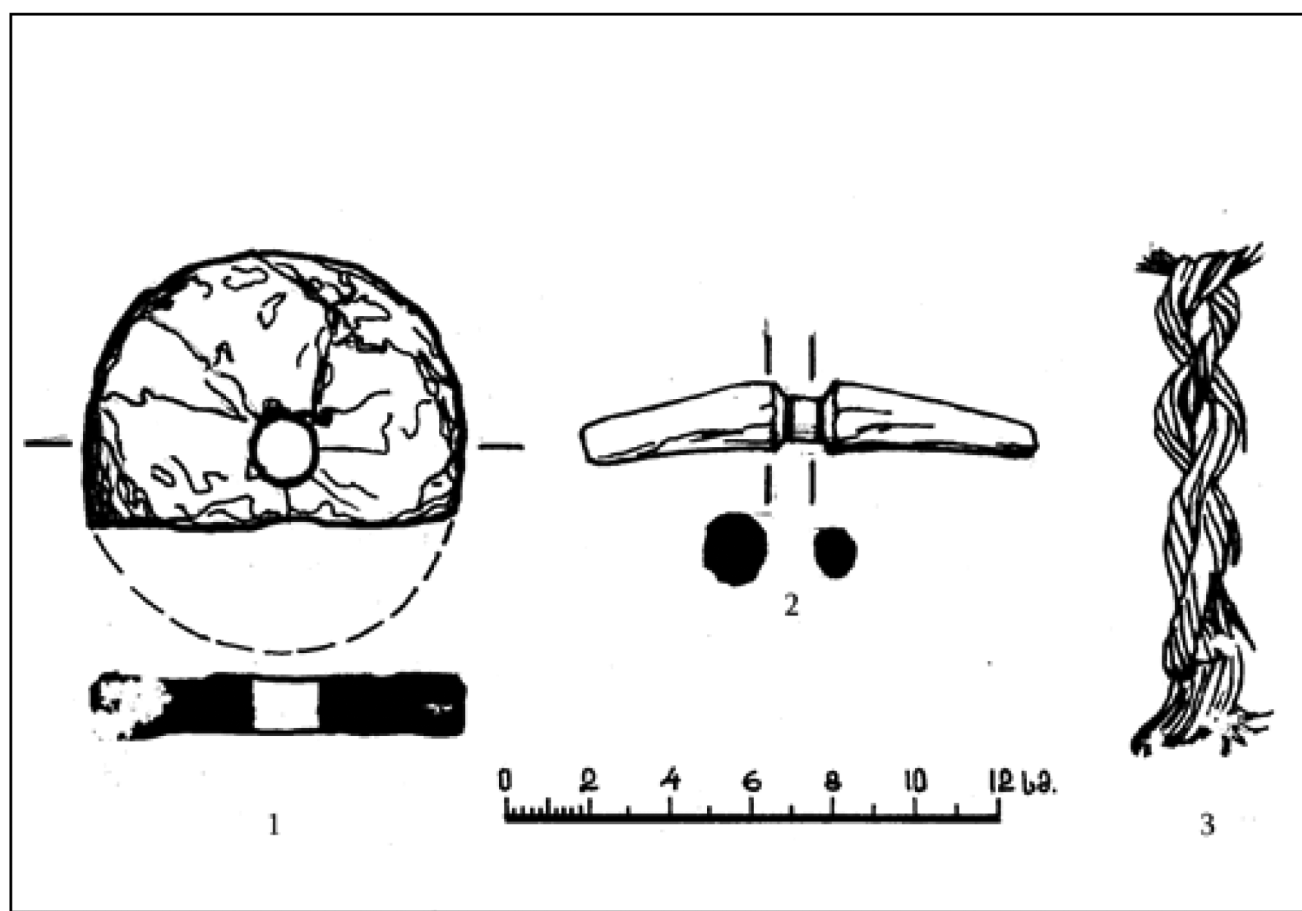
სურ. 1

სურ. 2

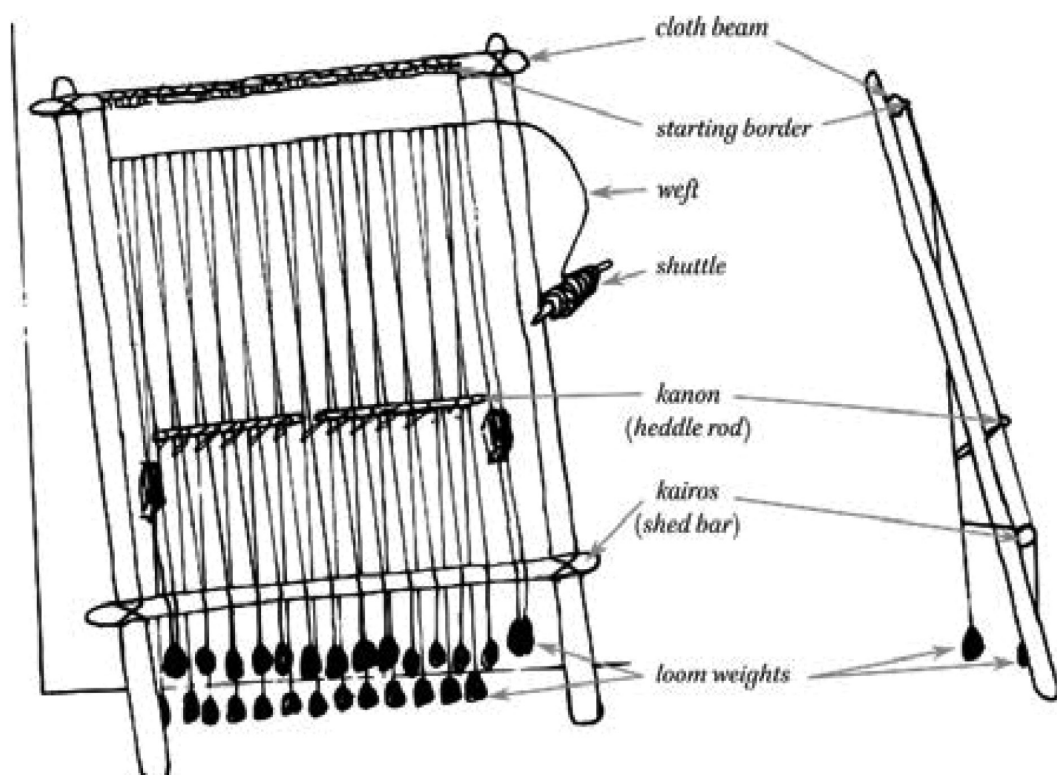

სურ. 1

სურ. 1

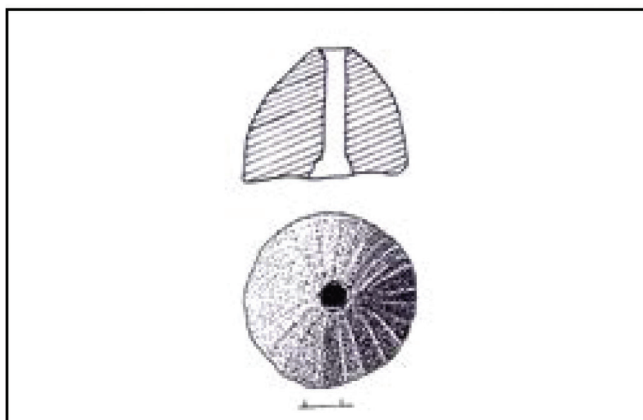
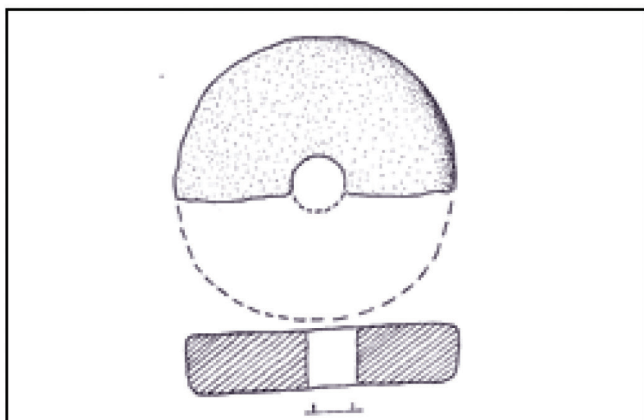
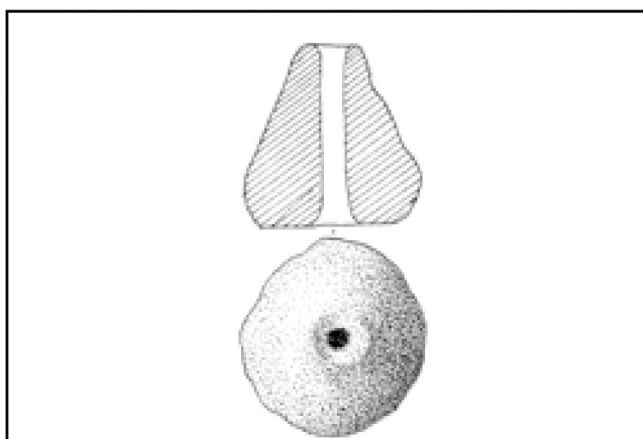
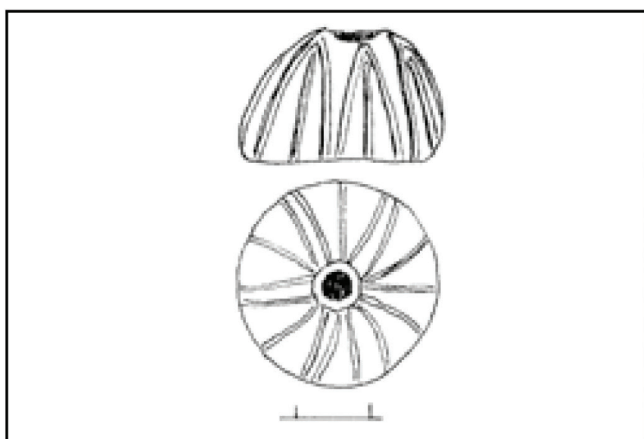

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები და სულიერი კულტურა

მინათმოქმედების და მესაქონლეობის განვითარება წარმოადგენდა წინაპირობას ახალი საკულტო შეხედულებების ჩამოსაყალიბებლად, რომელიც დაკავშირებული იქნებოდა კოსმოსურ წარმოდგენებთან (Есаян, 1981:11).

უძველეს ასტრალურ ღვთაებათა პანთეონში მთავარ ღვთაებას ხარი წარმოადგენდა. ხარი იყო მუშა პირუტყვი, გამწევი ძალა, რომელსაც ეკისრებოდა ხვნა. ის, ასევე, წარმოადგენდა ნაყოფიერების სიმბოლოსაც, ე. ი. ფალოსის კულტის თავისებურ ნაირსახეობას. მწარმოებელი ხარის განაყოფიერებელი ფუნქცია ისე განივრცო, რომ მიწის განაყოფიერებაც მას დაუკავშირეს.

ჩათალ-ჰუიუკის ინტერიერის კედლებზე ხარების გამოსახულება, ჯერ კიდევ VII ათასწლეულის ბოლოსათვის, მიუთითებს განვითარებული ხარის კულტის არსებობაზე (Кожин, 1985:172).

ნ. ხომტარია, შემდეგ კი ო. ჯაფარიძე მიიჩნევდნენ, რომ ხარის თაყვანისცემა იწყება ენეოლითის ეპოქაში. ისევე, როგორც სხვა ქვეყნებში, საქართველოშიც ტოტემიზმმა წარმოშვა წმინდა ცხოველთა კულტი, რომელთა გადმონაშთები დიდხანს არსებობდა. აქედან მომდინარეობს ენეოლითისა და ბრინჯაოს ხანაში ცხოველთა მრავალფეროვანი სკულპტურული გამოსახულებანი (Пордкипанидзе, 1967:30). სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მოპოვებულია ცხოველთა სკულპტურული გამოსახულებანი, რომლებიც ჩვენს საკვლევ ეპოქას განეკუთვნებიან. განსაკუთრებით, აღსანიშნავია ურეკში მოპოვებული ხარის ბრინჯაოს სკულპტურა⁷. მიუხედავად იმისა, რომ ხარის მრგვალი სკულპტურები კოლხეთის არქეოლოგიურ მასალაში მრავლად მოიპოვება, ურეკის ხარი მათგან განცალკევებით დგას. მისი შუბლისაკენ დახვეული რქები თვალნათლივ მიუთითებს ქანდაკების ავტორის მიზანზე, ერვენებინა ამ ხარის არაჩვეულებრიობა. სრულიად აშკარაა, რომ საქმე გვაქვს ხარ-ღვთაების ქანდაკებასთან, გუთნური მინათმოქმედების მამოძრავებელ, გაღმერთებულ გამწევ ძალასთან (მიქელაძე, 1985:60). თიხისაგან დამზადებული ხარის სკულპტურაა ნაპოვნი ბათუმის ციხის არქეოლოგიური გათხრების დროს, ადრერკინით დათარიღებულ კულტურულ ფენაში.

სანესო რიტუალში, როგორც ჩანს, შინაური ცხოველებიდან წვრილფეხა საქონელიც იღებდა მონაწილეობას. ამასთან დაკავშირებით, უნდა ითქვას, რომ საერთოდ, ცხვრის კულტის არსებობა საქართველოში უახლოეს წარსულშიც დასტურდება. მაგალითად, ქვისგან გამოკვეთილი ვერძისადმი („კვირის-კორი“) თაყვანისცემა (Макалатия, 1935:517). ვერძის ბრწყინვალე სკულპტურაა ნაპოვნი ქობულეთში. ის წარმოადგენს კოლხური სახვითი ხელოვნების ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშს. სკულპტურას გააჩნია კოლხური ცხვრისათვის დამახასიათებელი მოკლე დუმა, ხოლო, მატყლის გამოხატვის მიზნით, ტანი დაფარულია წნული ორნამენტით. საინტერესოა, აგრეთვე, აღნიშნული ეპოქის კერამიკული ნაწარმის შემკობა მრავალფეროვანი ზოომორფული ყურებით, რქისებრი შვერილებითა და ორნამენტული გამოსახვით,

სურ. 51

რომლებიც ხარისა და სხვა ცხოველთა კულტთან უნდა იყოს დაკავშირებული⁸. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს თიხისაგან დამზადებული კერის სადგრები (საკურთხევლები), რომლებიც ასეულობითაა მოპოვებული ქობულეთის ადრეული ეპოქების გორასამოსახლოებზე: ნამჭედურზე, ჩოლოქისპირა თხრილებში, საკულტო მოედნებზე და დიუნებზე. უძველესი სადგრები, რომლებიც სტილიზებულად გამოხატავენ ხარის რქებს, ცნობილია კრეტასა და ანატოლიაში. ისინი ადრებრინჯაოს ხანას განეკუთვნებიან. მათ რიცხვში შეიძლება გავაერთიანოთ თიხისაგან დამზადებული სადგრები ბეიჯე სულთანთან, ნუზიდან, თელ ბარაკიდან, ალიშარადან, თარსიდან, თეფე გირსარიდან (Mellaart, 1963:12). ბრინჯაოს ხანაში ვრცელდება სადგრები ამიერკავკასიაშიც. კერძოდ, ასეთი სადგრები ცნობილია სომხეთიდან მუხანათ-თეფეზე, არიჩში, კარმირ-

⁷ ხარის სკულპტურა აღმოჩენილია ურეკის ადრერკინის ხანის სამაროვნის არქეოლოგიური გათხრების დროს, ჩოლოქის ნამოსახლარი აღნიშნული სამაროვნიდან დაშორებულია 20-25 კმ-ით.

⁸ ზოგი მკვლევარი თვლის, რომ ამგვარი ყურები დაკავშირებულია ცხვრის კულტთან და პირი იმიტომ აქვთ მიბრუნებული ჭურჭლის ყელისკენ, რომ დაიცვას ის ავი სულეებისაგან.

სურ. 52

სურ. 53

სურ. 54

სურ. 55

ბლუზე და მოხრახლურზე (Есаян, 1981:14). საქართველოში კი – ზღვისპირა ზოლში (Соловьев, 1947; 1955). ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებით თარიღდება რქისებრი სადგრები ნესტეროვის სამაროვნიდან ჩეჩენო-ინგუშეთში (Мунчаев, 1961:126). საინტერესოა ჯერ კიდევ ერთი აუხსნელი მოვლენა: სადგრები არ ჩანს ქობულეთის ადრეული ნამოსახლარების თანადროულ ისეთ ძეგლებზე, როგორიცაა: ნაოხვამუ, ნოსირი, ჭალადიდი, ზურგა და სხვ.

ჩვენს საკვლევ ძეგლებზე ფალოსები და სადგრები, როგორც წესი, დამზადებულია უხვად ქვიშანარევი თიხისაგან. აქვს წითელი ან რუხი შეფერილობის, მეტწილად, არათანაბრად გამომწვარი კეცი. ხშირ შემთხვევაში, მათ ეტყობათ ცეცხლში დიდხანს ყოფნის კვალი. სადგრების დაჯგუფება შეიძლება როგორც ზედა და ქვედა ნაწილების ფორმის, ასევე, განივკვეთის მიხედვითაც. ჩვენს მოპოვებულ მასალაში სადგრებს აქვთ მრგვალი, ოვალური, ოთხკუთხა განივკვეთი. ზედა

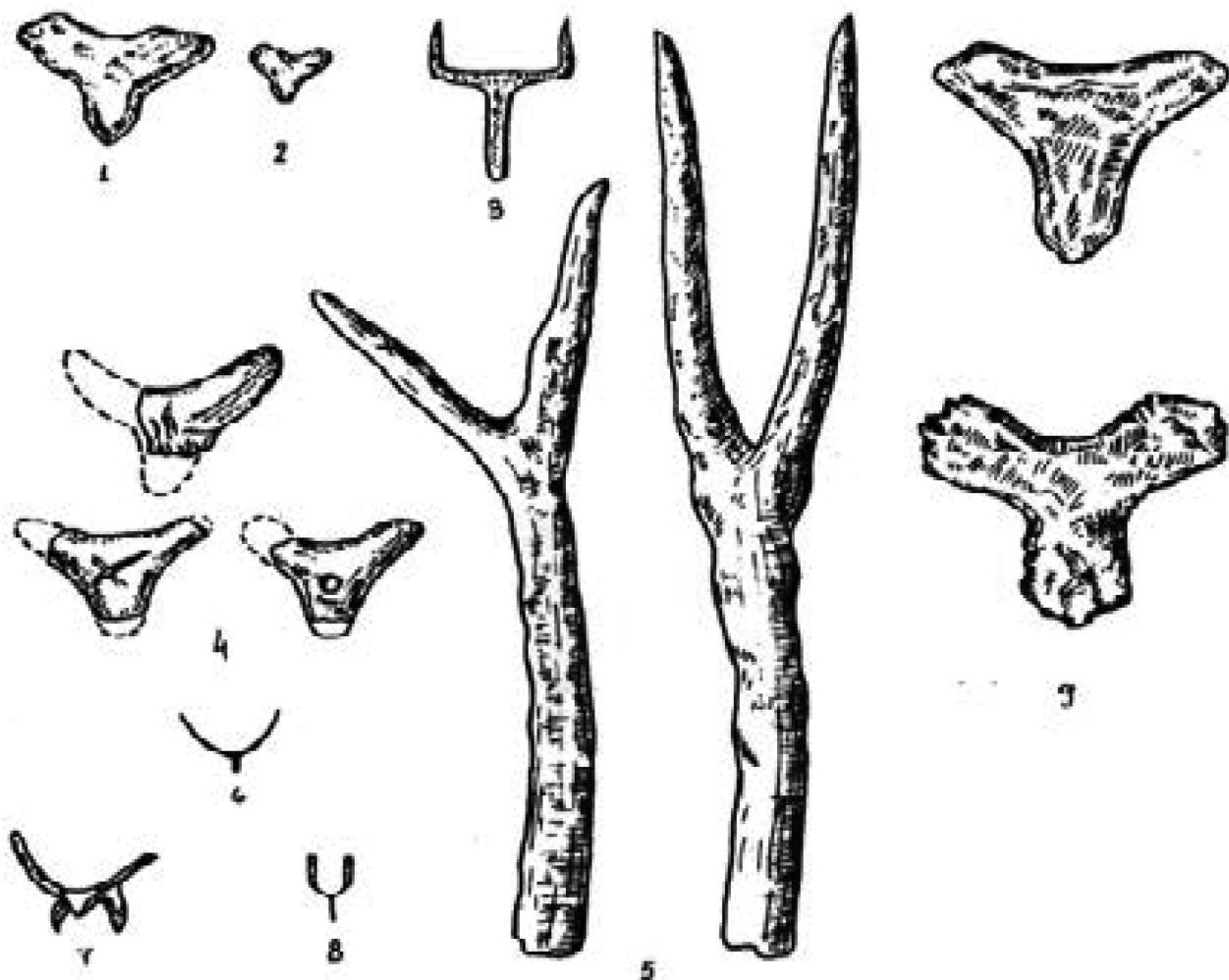
სურ. 56

ნაწილის მიხედვით, მათში გამოირჩევა ერთი, ორი და სამრქიანი სადგრები, ხოლო ქვედა ნაწილის მიხედვით – სწორი, გაფართოებული და მრგვალძირიანები. ამასთან, სწორ და გაფართოებული ძირიან სადგრებს აქვთ როგორც ბრტყელი, ასევე, გულამოღებული ძირიც. ძირითადი ნამყვანი ტიპი ჩანს ორრქიანი სადგარი. სწორედ ეს სადგრები გამოირჩევა მრავალფეროვნებით. არცთუ იშვიათია ეგზემპლარები, რომლებზეც დასმულია ჭდეული წერტილი, ზოგჯერ რამდენიმეც კი. ასეთ შემთხვევაში, რაიმე კანონზომიერების დადგენა ჭირს. სადგრები და ფალოსები გვხვდება არა მარტო საცხოვრებელი სადგომების გათხრების დროს, არამედ საკულტო მოედნებზე (ინა-იშვილი, 1977:75-78). აღნიშნული ძეგლების გათხრების დროს ხშირად ვხვდებით მრავალგანყოფილებიან ტაფებს (კეცებს). ისინი ქარსმინარევებიანი უხეში თიხისაგან არის დამზადებული. გვხვდება როგორც შავად, ასევე, ვარდისფრად გამომწვარი კეცით. მათ კარგად ეტყობათ ცეცხლში ხშირი ხმარების კვალი. მრავალგანყოფილებიანი ტაფები მხოლოდ ნატეხების სახით არის ჩვენამდე მოღწეული. ამგვარი ჭურჭელი დღეისათვის ცნობილია მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთ შავიზღვისპირეთიდან. რამდენიმე ცალი აღმოჩენილია ბათუმის ციხესა და მახვილაურის ბორცვზე, შედარებით მეტი კი ქობულეთის (ფიჭვნარის) სხვადასხვა ნამოსახლარზე და საკულტო მოედნებზე. როგორც აღვნიშნეთ, ამ ჭურჭელმა ჩვენამდე მხოლოდ ნატეხების სახით მოაღწია. მისი სრული სახით წარმოდგენა მხოლოდ ნახაზზე ხერხდება. ამ რეკონსტრუქციების მიხედვით, გვაქვს ორგანყოფილებიანიდან დანყებული და ცხრაგანყოფილებიანით დამთავრებული ნიმუშები. ზოგ მათგანს, ისევე, როგორც კერის სადგრებს, შუაში ფოსო აქვს, ზოგის ურთიერთგამყოფი ქედი ჭდეული წიწვოვანი ორნამენტითაა დამშვენებული. გვაქვს მინიატიურული ფორმაც. ამ ნივთს მიანერენ როგორც საოჯახო, ასევე, საკულტო დანიშნულებასაც, მაგრამ დანვრილებით არც ერთ მკვლევარს არა აქვს განსაზღვრული მისი საკულტო დანიშნულება და (გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მასზე აცხოვდნენ რიტუალურ პურებს) ამოდიან მხოლოდ იმ ფაქტიდან, რომ ისინი საკულტო კომპლექსში გვხვდება სადგრებთან და ფალოსებთან ერთად. ჩვენ გვსურს ყურადღება გავამახვილოთ ცალკეულ საკითხზე. თუ ვიმსჯელებთ კარგად შესწავლილი მრავალფენიანი ძეგლის ნამჭედურის მაგალითზე, შეიძლება შევამჩნიოთ ასეთი მოვლენა: სადგრები ჩნდებიან VI ფენაში (რომელიც ძვ. წ. XV-XIV სს. თარიღდება) და აგრძელებენ არსებობას ეპოქების განმავლობაში. საინტერესოა, აგრეთვე, რომ ისინი ერთდროულადვე ქრებიან წინაანტიკურ ხანაში. 1984 წელს,

ჩოლოქის ნამოსახლარის გვიანბრინჯაოს ხანის ჯარგვალური ტიპის შენობის არქეოლოგიური გათხრების დროს, in situ მდგომარეობაში ერთმანეთის გვერდით დავაფიქსირეთ ორქიანი სადგარი და ორგანოფილებიანი ტაფა. ეს კიდევ ერთხელ გვაძლევს იმის დასაბუთების საშუალებას, რომ კულტის თაყვანისცემა ხდებოდა არა მხოლოდ ამ საქმისათვის ცალკე გამოყოფილ, არამედ უშუალოდ საცხოვრებელ ადგილებზეც. იგივე მდგომარეობაა ამიერკავკასიის სხვა თანადროულ ძეგლებზეც (Кушнарева, 1977:52; კახიძე, 1965:74-75).

ძალიან რთულდება იმ ჭეშმარიტების დადგენა, თუ რა სურდა იმდროინდელ ადამიანს გამოეხატა კერის სადგრების წერტილებით შემკობის დროს. არიში აღმოჩენილია სადგარი, რომელზეც წერტილები და ხაზებია ამოკანრული, ტ. ხაჩატრიანი ამ გამოსახვას ხსნის როგორც ხნულში ჩაყრილ თესლს (Хачатрян, 1976:78). კ. კუშნარიოვა, ახასიათებს რა ზოგიერთ არქაულ ეგვიპტურ და კრეტასულ სკულპტურას, რომელიც დაფარულია წერტილებით, თვლის, რომ ასეთი სახით გადმოცემულ შემკობაში გამოხატულია „სიცოცხლის თესლის“ სიმბოლო (Кушнарева, 1977:68). საქართველოს მაგალითზე, უპირველეს ყოვლისა, აღვნიშნავ დაბლაგომში, დანახშირებულ კულტურულ ფენაში აღმოჩენილ სამფეხა სადგრებს. ზოგიერთ ფიგურას ცენტრალურ ნაწილში აქვს ამოკვეთილი წრეხაზი, ირიბი ჯვარი, ერთი ცენტრიდან ნამოსული სხივები, რომელთაც ასტრალურ ნიშნებად მიიჩნევენ (Бардавелидзе, 1957:201-202) (ტაბ 1-4).

მიგვაჩნია, რომ ჩვენს საკვლევ ძეგლებზე აღმოჩენილი ორქიანი სადგრებიც გარკვეულ კავშირში იმყოფებიან მთვარის კულტთან. ამის საბაბს გვაძლევს ზოგი ეგზემპლარი, რომელზეც ამოკანრულია ნახევარმთვარე ან ერთი ჭდეული წერტილი. ნამჭედურის V ფენაში ნაპოვნია ორქიანი სადგარი, რომელზეც ცალ მხარეს სიმბოლური ხარის თავი და სამი წერტილია ამოკანრული, მეორე მხარეს – ოთხი წერტილი. შვიდი კი, როგორც ცნობილია, წმინდა რიცხვად ითვლება. შესაძლებელია, ეს წერტილებიც სტილიზებულად ციურ მნათობებს გამოხატავენ. რაც შეეხება იმ სადგრებს, რომელზეც მრავალი წერტილია დასმული, არაა გამორიცხული, რომ მათთან ნაყოფი-

სურ. 57

ერების სიმბოლო – „სიცოცხლის თესლი“ იყო გაიგივებული. ამ მხრივ, საინტერესო ეთნოგრაფიული მასალებია დადასტურებული საქართველოს არც თუ ისე შორეულ წარსულში. თუ ღრმად ჩავწვდებით, შეიძლება ზოგადი ახსნა მოვუძებნოთ ჩვენ მიერ მოპოვებულ საკულტო დანიშნულების ნივთებს. შესაძლებელია იმ რიტუალის მიახლოებითი წარმოდგენაც, რომელიც უძველეს სამსხვერპლოებთან მიმდინარეობდა. ვ. ბარდაველიძე, სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალების შესწავლის შედეგად, აღნიშნავს, რომ რიტუალური პურების გამოცხობის დროს ქალები ხის შტამპებით პურზე გამოსახავდნენ სპირალს, რომელშიც შენარჩუნებულია უძველესი მხატვრული ტრადიციები. სწორედ მასშია გადმოცემული მთვარის ძალიან თავისებური გამოსახვა. ავტორი იქვე ასკვნის, რომ ეს პურები მთვარის ღვთაებას ეკუთვნის (Бардавелидзе, 1957:149). საინტერესოა, რომ სვანეთში ამზადებდნენ ისეთ რიტუალურ პურებს, რომლებიც თითქმის იმეორებენ ჩვენთან აღმოჩენილ თიხის ორრქიან სადგრებს. ისინი წარმოადგენენ ხარის თავის იმიტაციას. მათ ჯვარი ეწოდებოდა და მათი ჭამის ნება მხოლოდ მამაკაცებს ეძლეოდათ (ტაბ. 1-1,9). მსგავსი, ოლონდ შედარებით მცირე ზომის რიტუალური პური ხეცურეთში ცნობილია ბოჩოლას სახელწოდებით (ტაბ. 1-2). ასეთი პურები ყველა რელიგიურ დღესასწაულზე მზადდებოდა და ასრულებდა ემბლემის და თილისმის (ავგაროზის) როლს. სვანებმა ასეთი პურების ერთმანეთისთვის მოკითხვა იცოდნენ. ამით, თითქოს, დამდეგ ახალ წელს „ხელებს უხსნიდნენ“ ერთმანეთს. რაც მთავარია, ამ პურებით იცოდნენ ხარების კურთხევა უღელში პირველად შებმის დროს. სვანეთში ამ პურს მთელი წლის განმავლობაში ინახავდნენ. თითქოსდა, ის იცავდა მათ გველის კბენისაგან. დღესასწაულის დროს ჯვარს სახავდნენ ბოსლის ზღუდესთან და, ბოლოს, ჯვარი დამოწმებულია სვანეთში, როგორც ტატუირების ელემენტი (ტაბ. 1-6,8).

სვანეთში ხარის მსგავსი სიმბოლური გამოსახულებები დადასტურებულია, აგრეთვე, ზღვისპირა ჩერქეზულ ტომებს შორისაც ჯორის სახელწოდებით. ჯორი წარმოადგენდა ხის ტოტს ორი განშტოებით ან რკინისაგან დამზადებულ მსგავს ნივთს, რომელსაც წმინდა ხეზე არჭობდნენ და ზედ შენაწირავებს კიდებდნენ (ტაბ. 1-3,5). ჯორს დგამდნენ წმინდა ხეებთან (რომელთაც თხაჯოგები ეწოდებოდა), სხვადასხვა რიტუალის შესრულების დროს. ჯორს ამზადებდნენ, აგრეთვე, დიდი ეპიდემიების დროს. ამ დროს წმინდა ხესთან იკვლებოდა სამწლიანი ბუღა, რომლის ტყავსაც შემოატარებდნენ მთელ სოფელს. სოფელი ჯორს წმინდა ხესთან დგამდა სამეურნეო წლის დამთავრების შემდეგ. მისი წმინდა ხესთან მიტანის უპირატესობა ენიჭებოდა ყმანვილს, რომ-

სურ. 58

ლისთვისაც პირველი იყო ეს დღესასწაული. ჩერქეზულ ტომებში ჯორის დამზადება ყოველი ოჯახის მოვალეობად ითვლებოდა (Бардавелидзе, 1957:201-202).

ზემოთ მოტანილი ეთნოგრაფიული მასალები გვაძლევს იმის რეალურ საფუძველს, რომ ჩვენთან აღმოჩენილ თიხისაგან დამზადებულ სადგრებს, სვანეთსა და ჩერქეზულ ტომებში დადასტურებულ ჯვარსა და ჯორს შორის დავინახოთ ერთი და იმავე ღვთაების თაყვანისცემის მიზნით დამზადებული საკულტო დანიშნულების საგნები. საკულტო ძეგლების გათხრის დროს ხშირად გვხვდებოდა გახვრეტილი ფალოსების ასეთივე და ყუნწიანი ეგზემპლარები, რომლებსაც შესაძლებელია, ასევე, ხეზე კიდებდნენ.

გამორიცხული არ არის, რომ გახვრეტილ ფალოსებს, რიტუალის შესრულების დროს, წელზეც იკიდებდნენ. ქართულ წარმართულ დღეობაში, ზემოსვანურსა და ქართლკახურ ზნე-ჩვეულებას, ორივე მოპირდაპირე გუნდის მეთაურებისათვის ნიშანდობლივ სამკაულად ხისგან გაკეთებული მამაკაცის სასქესო ორგანოს სიმბოლური გამოსახულების ან კენჭის ძვლის წელზე შერტყმა ჰქონია დანესებული. გურიაშიცაა დადასტურებული ფალოსთან დაკავშირებული რიტუალური ცეკვა, რომელიც აღდგომის მეორე-მესამე დღეს იმართებოდა და „ფოთლით ცეკვის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი (წულაძე, 1971:98). ქართლ-კახეთში მას „კონკილა“ რქმევია, ზემო სვანეთში კი „საქმისა“. იქაც და აქაც ეს ნიშანდობლივი სამკაული ერთ გარკვეულ ოჯახში იყო დაცული (ჯავახიშვილი, 1979). გარკვეულ ოჯახში ფალოსის შენახვის ტრადიციაში ხომ არ შეიძლება დავინახოთ ის ფაქტი, რომ ფალოსები გვხვდება არამარტო საკულტო მოედნებზე, არამედ ადამიანთა საცხოვრებელი სადგომების გათხრების დროს? რაც შეეხება მრავალგანყოფილებიან ტაფებს, საფიქრებელია, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მათზე იმდროინდელი მოსახლეობა აცხობდა სარიტუალო კვერებს, რომლებიც საქონლის გამრავლებასთან ყოფილა დაკავშირებული.

პარალელის გავლება შეიძლება მეზობელ სამეგრელოსა და გურიაში შემორჩენილ წეს-ჩვეულებებთან. მაგალითად, საქონლის გამრავლებასთან დაკავშირებული დღესასწაულები გურიაში ცნობილია ბოსლობის, კალანდობის, ბარბარობის და თედორობის სახელწოდებით. განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენთვის ბოსლობის დროს ჩატარებული რიტუალი. საღამოს გამოაცხობდნენ ქონიან მჭადს, დიდი ჭიქით მასზე აღნიშნავდნენ ნაჭდევს და ამბობდნენ: ამდენი ცხენის ჯოგი, პატარა ჭიქით, ამდენი ძროხის ჯოგი, ორკაპი ფიჩხით, ამდენი თხის, ცხვრისა და ქათმის ჯოგი. ამ მჭადს გამოცხობის შემდეგ შემოუნთებდნენ სანთლებს და ღვთაებას შესთხოვდნენ საქონლის გამრავლებას (წულაძე, 1971:114). აქ ყურადღებას გავამახვილებთ ორკაპა ფიჩხზე, რომელიც რიტუალის დროს გამოიყენება. ჩვენ მასშიც ვხედავთ უძველესი რქისებრი სადგრების გამოძახილს. მსგავსი რიტუალი სამეგრელოში და აფხაზეთში ცნობილი იყო ჟინი ანთარის სახელწოდებით. იქ დილაადრიან სიმინდის ფქვილის ნაფუარის დიდ ოთხკუთხედ კვერებს ამზადებდნენ და ვახშმად კერაზე აცხობდნენ. ამ კვერს სახლის უფროსი იმდენ ოთხკუთხეა ნაჭრად ჰყოფდა, რამდენი ოჯახის წევრიც იყო სახლში (Кобалия, 1897: 99-100). ჩვენს საკვლევ ეპოქაში აღმოჩენილი კეცების მრავალ განყოფილებად დაყოფა, ალბათ, იმავე მიზანს ემსახურებოდა.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურმა მონაპოვარმა კიდევ ერთხელ თვალნათლივ დაგვანახვა, რომ აქ მოსახლე ტომებს ბრინჯაოს ხანაში მესაქონლეობა თავიანთი მეურნეობის ერთ-ერთ წამყვან დარგად უქცევიათ, რაც ნაწილობრივ, მაღალგანვითარებულმა მინათმოქმედებამაც განაპირობა. ამ პერიოდისათვის მათ უკვე ჩამოყალიბებული იდეოლოგია აქვთ. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ დროთა განმავლობაში, ეს იდეოლოგია განიცდიდა გარკვეულ ტრანსფორმაციას. ამას უნდა მივაწეროთ ის მდგომარეობა, რომ წინანტიკურ ხანაში საერთოდ ქრება როგორც რქისებრი სადგრები, ასევე, მრავალგანყოფილებიანი ტაფები. ჩვენი აზრით, ეს უნდა იყოს დაკავშირებული ცენტრალიზებული კოლხური სამეფოს ჩამოყალიბებასთან, რაც დღის წესრიგში დააყენებდა რელიგიის ცენტრალიზაციასაც. როგორც გ. ლორთქიფანიძე ასკვნის, ანტიკურ ხანაში ხარი უკვე აღარ წარმოადგენდა მთავარ ღვთაებას, არამედ ის ითვლებოდა იმ ანტროპომორფული ქალღვთაების წმინდა ცხოველად, რომელიც გამოსახული იყო კოლხურ თეთრზე (Лордкипанидзе, 1967:30). მიუხედავად იმისა, რომ მომდევნო ეპოქებში ქრისტიანულმა რელიგიამ დიდი ზეგავლენა მოახდინა აქ მოსახლე ადამიანების მსოფლმხედველობაზე, ხარისა და შინაურ ცხოველთა თაყვანისცემა დღესაც დადასტურებულია საქართველოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში, რაშიც უძველესი ტრადიციების გამოძახილი შეიძლება დავინახოთ.

კოლხეთში, აფხაზეთსა და სამეგრელოში, ეთნოგრაფიულად, რკინის და სპილენძის ნივთების დამამზადებელი მრავალი სამჭედლოა დადასტურებული. „სამჭედლო შრამელი მთელ საქართვე-

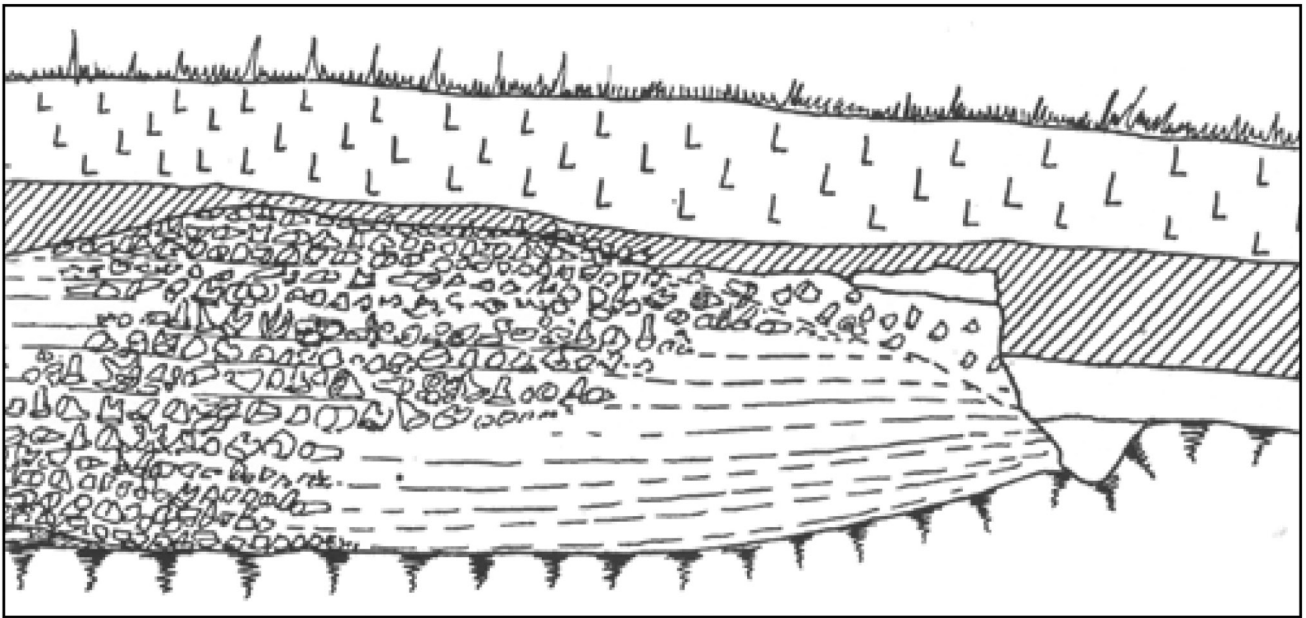
ლოში ნაკრძალს წარმოადგენდა. განსაკუთრებით, სამეგრელოსა და აფხაზეთში სამჭედლო ითვლებოდა წმინდა ადგილად, ხოლო გრდემლი, კვერი და მარნუხი ნაწილიან იარაღებად, რომელთაც ხატ-ჯვარზე მეტი „გამჭრელობა“ და ძალა ჰქონდათ. სამჭედლო იმავე როლს ასრულებდა ზოგიერთი წეს-ჩვეულების შესრულებისას, რასაც ეკლესია მორწმუნისათვის. კიდევ მეტი, ზოგიერთ შემთხვევაში, სამჭედლოში „ფიცსა“ და „გადაცემას“ თან ახლდა უდიდესი, ეკლესიაზე აღმატებული შიში და კრძალვა. სამჭედლოში გრდემლზე გადაცემა საშინელი რისხვა იყო თვით უაღრესად გამოუსწორებელი ადამიანებისა და საზოგადოების შემწუხრებელი ნადირალებისთვისაც (რეხვიაშვილი, 1964; კაკაბაძე, 19:38-43; კაკაბაძე, ჯალაბაძე, 1979:153).

როგორც უკვე ზემოთ ითქვა, სამჭედლო თავისებური სამლოცველოა, როლის მიმართაც მოკრძალება და მორიდება ისევე აუცილებელი ყოფილა, როგორც საკულტო ადგილების მიმართ. მჭედლებს საგანგებო საკულტო დღეობები ჰქონდათ მფარველ ღვთაებათა სავედრებლად. დასავლეთ საქართველოში ასეთი ღვთაებები იყო: შაში, სოლამი, სოლომო და ამირანი. მჭედელსაც ხალხი განსაკუთრებული ბუნების კაცად, ან ხშირად, ზებუნებრივ ადამიანად, ხან კეთილ და ხან ბოროტ ქმნილებად მიიჩნევდა (რეხვიაშვილი, 1964:216). აფხაზეთსა და სამეგრელოში როგორც წესი, სამჭედლოს ერთ-ერთ კუთხეში ჩაფლული იყო ქვევრი (აფხაზ. ახაფშა), რომელიც შემოსაზღვრული იყო დაბალი წნელით. მასში ასხამდნენ საზედაშე ღვინოს. ქვევრს ხდიდნენ ყოველი ახალი წლის წინა დღეს. აფხაზეთში მსხვერპლად სწორავდნენ თხას (ცხვარი არ შეიძლებოდა) და მამალს. გამოაცხოებდნენ დიდ, სართავიან განატყეს – „აჩაშიგს“ და მას საგანგებოდ ორმოზე – „ახამუხზე“ დადებდნენ. განატყეხი იმდენად დიდი იყო ($D=60$ სმ), რომ ხშირად იგი ორ კაცს მიჰქონდა. ცხვებოდა თიხის ყვერფში, რომელსაც ერთი კვირით ადრე ამზადებდნენ. ჩასვამდნენ სუფთად „გადაფალულ“ კეცში (კერაში), ზემოდან მას ნაბლის ფოთოლს დაახურავდნენ და აცლიდნენ გამოშუშებას, გამოცხოებას. წესით, განატყეხი პურისა უნდა ყოფილიყო, მისი შეცვლა სიმიანდის ფქვილითაც შეიძლებოდა იმ შემთხვევაში, თუ მასში წმინდა ღმრის ფქვილს მაინც შეურევდნენ (რეხვიაშვილი, 1964:160; Атжинджап, 1969:216). გ. ჩურსინის მიხედვით, აფხაზ მჭედელთა რწმენა ღრმად იყო დაკავშირებული მთვარის ღვთაების თაყვანისცემასთან. ახალი წლის წინ ლოცვა აუცილებლად უნდა დამთავრებულიყო მთვარის ჩასვლამდე, ხოლო რიტუალურ პურს ნახევარმთვარის ფორმა ჰქონდა (Чурсин, 1977:95). საინტერესოა, რომ სამეგრელოში მსგავსი რიტუალის შესრულების დროს სამჭედლოს იატაკზე იცოდნენ მარცვლეულის მობნევა (კაკაბაძე, 1979:99).

საფიქრებელია, რომ ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის IV ფენაში აღმოჩენილი სახელოსნო, თავის დროზე, წარმოადგენდა საკულტო ნაგებობასაც და იმდროინდელი მჭედლები ასრულებდნენ ისეთ რიტუალს, რომლის მსგავსი ეთნოგრაფიულად შემოგვრჩა. ჩვენ მიერ გათხრილ სამჭედლოში რომ კულტმსახურება მიმდინარეობდა, ამის უტყუარი ნივთიერი საბუთია იქვე აღმოჩენილი რქისებრი სადგრები და მრავალგანყოფილებიანი კეცები, რომლებზეც საკულტო პურებს აცხოებდნენ. არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ნაგებობა 12-წახნაგაა და საზედაშე ორმოც 12 სართლა შემოსაზღვრული. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ რქისებრი სადგრები ხარის კულტის სქემატური გამოსახულებაა და მჭიდროდ უკავშირდება მთვარის ღვთაებას (კიკვიძე, 1976:171). როგორც ვიცით, აფხაზი მჭედლებიც მთვარის ღვთაებას სცემდნენ თაყვანს. იატაკზე აღმოჩენილი ღმრის კარბონირებული მარცვლებიც, შესაძლოა, რიტუალის დროს მოაბნინეს სამჭედლოში. ძირძველი ტრადიციები, რომლებიც, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ II ათასწლეულის ბოლოდან (შესაძლოა, უფრო ადრეული ეპოქებიდანაც) მომდინარეობენ, დამახასიათებელი ჩანს მთელი კოლხეთისათვის. პატივით სარგებლობდნენ მჭედლები, აგრეთვე, სომხეთში, ოსეთსა და ჩერქეზეთში (Кушнарева, 1977:35).

დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ სამჭედლოს ერთ-ერთ კუთხეში აღმოჩენილი ორმო, რომელიც ხის სარებიტაა შემოკავებული, გამოყენებული ყოფილიყო თიხის ჭურჭლის ჩასადგმელად, საზედაშედ, ისევე, როგორც ეს ეთნოგრაფიულ მასალებში (აფხაზეთსა და სამეგრელოში) გვაქვს დადასტურებული. ჯერჯერობით, მას სხვა ახსნა ვერ მოვუპოვეთ.

ფიჭვნარის საკულტო ძეგლები – 1965 წელს ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე გაითხარა გვიანბრინჯაოს ხანის საკულტო მოედანი. ამ აღმოჩენას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ქობულეთ-ფიჭვნარის ნაქალაქარის ტერიტორიის დასავლეთით, ზღვისაკენ, ვიდრე დიუნურ დროებით სადგომებამდე, კერძოდ „ნაპურვალას“ კომპლექსების ახლოს, დასტურდებოდა კულტურული ნაშთების შემცველი ბორცვი. იგი, ერთი მხრივ, ახლო კავშირს ავლენდა, საკუთრივ, ნაქალაქარის ტერიტორიაზე (მდ. ჩოლოქისპირა და ოჩხამურის შესართავი) გამოვლენილ ადრეული ხანის ძეგლებთან.

სურ. 59

ქობულეთ-ფიჭვნარის ნაქალაქარის ნეკროპოლის უბანზე დადასტურებული ზემოთ აღნიშნული ძეგლი ზედაპირის საერთო ფონზე ოდნავ წამოზრდილია. შემალლება მიღებულია არა ხელოვნური მოზვინვით (გორასამოსახლოების მსგავსად), არამედ მასზე შექმნილი კულტურული ფენების მეშვეობით.

შემალლება ოვალური მოყვანილობისაა (ჩრდილოეთიდან სამხრეთის მიმართულებითაა ნაგრძელებული), რაც იმითაც უნდა იყოს გამოწვეული, რომ ძეგლს ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, დასავლეთიდან ქარისმიერი სტერილური სილის (ქვიშის) შრე ეფინებოდა.

გასათხრელად აღებული იქნა 12X16 მ. ფართობი. იგი ჩრდილოეთიდან გადაება 1965 წ. ჩატარებული გათხრების ტერიტორიას. გათხრის მოედანი დაყოფილი იქნა კვადრატებად 4X4 მ-ზე ე. ი. სულ შესწავლილია 12 კვადრატი⁹.

პირველი ჰუმუსოვანი ფენა (სიღრმე 20 სმ) ტერიტორიის სისტემური სამეურნეო გამოყენების ობიექტი ყოფილა. ამიტომაც ფენაში დადასტურებული კერამიკული მასალები არეულია.

მეორე ფენა 20 სმ. ქვემოთ იწყება და მთელს სიღრმეზე წვრილი მაგნიტური ქვიშითაა წარმოდგენილი. მას მოყვითალო ფერი გადაკრავს, რაც, საერთოდ, დამახასიათებელია ამ მიდამოების ჰუმუსოვანი შრის ქვეშ მოქცეული ფენისათვის.

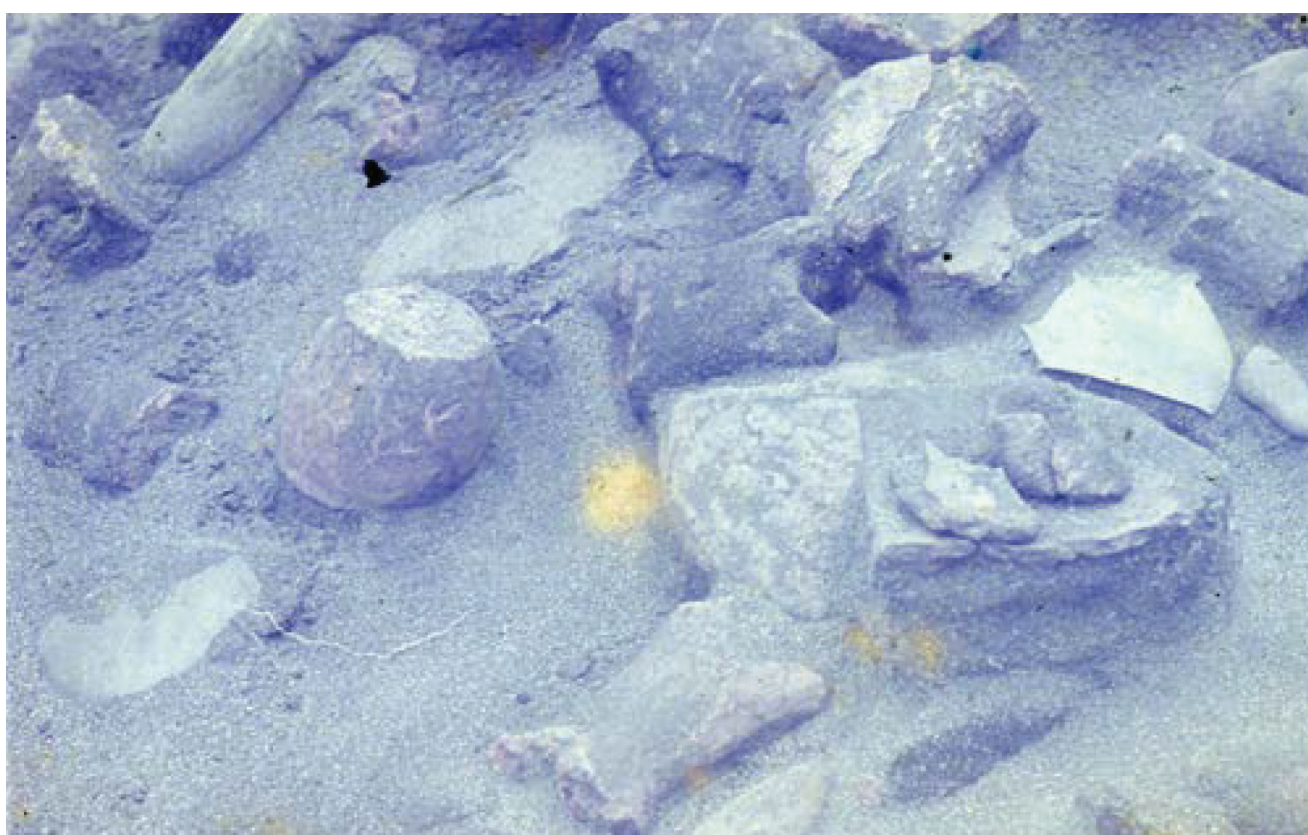
ჰუმუსოვანი ფენის ქვეშ (I ფენა) დადასტურდა II ფენა. რომელშიც, ძირითადად, წარმოდგენილია მთელი მასალა. ეს ფენა განათხარი მოედნის 6/2 და 6/3 კვადრატებშია განფენილი. მასალები, ნაწილობრივ, ვრცელდება, აგრეთვე, 7/2, 7/3, 4/2, 4/3 კვადრატებში. ამრიგად, კულტურული ნაშთების შემცველი ფენა გადარჩენილია 10X6 - 60 მ² ფართობზე. გარდა ამისა, ფენის გავრცელების გარეთ, ჩრდილოეთითა და დასავლეთით, გათხრის შედეგად გამოვლინდა ორმოები, რომლებიც რაღაც ნაგებობების (ხის სახლი, ფაცხა და ა. შ.) ბოძების ბუდეებად იქნა მიჩნეული. ძეგლის ჩრდილო, ჩრდილო-დასავლეთ და დასავლეთ მხარეს დადგენილი იქნა 6 ასეთი ბუდე. აქვე შევნიშნავთ, რომ ბუდეების ფსკერზე ნახშირის ნაშთები ხის ბოძების (სვეტების) ნაკვალევი უნდა იყოს. 6/1 და 6/2 კვადრატების ხაზზე ე. ი. კულტურული ნაშთების გავრცელების ჩრდილოეთ ნაწილში, ზედაპირიდან 20 სმ სიღრმეზე, დადასტურდა თიხატკეპნილის ჩრდილოეთი, შედარებით უკეთ გადარჩენილი ნაწილი. თიხატკეპნილის უკეთ გადარჩენილ მხარეს, ჩრდილოეთით სისქე 5 სმ-ია, ხოლო სხვა მხარეებში 3-4 სმ-მდე თხელდება, ასეთივე თიხატკეპნილის ნაშთი, იმავე დონეზე, ჰუმუსოვანი ფენის ქვეშ დამონმდა 7/1 და 7/2 კვადრატების აღმოსავლეთ ხაზზე. მათ შორის მანძილი დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით 3,5 მეტრია.

II ფენის (6/2, 6/3 კვადრატები) მთელი ფართობის (60 მ²) ერთ ნაწილში, 6/2, 6/3 კვადრატების შემაერთებელი ხაზის ცენტრში, განმედიის შედეგად შემოიფარგლა მოშავო-მოწითალო ფერის შრე, რომელშიც მასიურადაა ჩალენილი კერამიკული ნაწარმის ფრაგმენტები. ამ ნაწილში ნია-

⁹ 1965 წ. ბათუმის არქ. ექსპედიციის შემადგენლობაში შედიოდნენ ა. ინაიშვილი (ხელმძღვანელი) დ. ხასუტაიშვილი (მოადგილე) ა. რამიშვილი ი. გრძელიშვილი, ნ. ვაშაკიძე.

სურ. 60

სურ. 61

დაგი გამკვრივებულია, როგორც ჩანს, გუთანს იგი დაუზღვეველი გადარჩენია. ამდენად, რჩება შთაბეჭდილება, რომ ეს ფენა შექმნილი უნდა იყოს ძეგლის მოქმედების დროს.

მეორე ფენის ზედა შრის პრეპარაციის შემდეგ, ზედაპირზე გამოჩნდა, ძირითადად, თითქმის ყველა იმ ნაკეთობის ნაშთები, რომლებიც საერთოდ წარმოდგენილია ძეგლზე. მეორე ფენის ზედაპირზე მოთავსებული მასალები აღებული იქნა, ხოლო ფენის საბოლოო შესწავლა გადაიდო 1974 წლისათვის (ინაიშვილი, 1974:67-86).

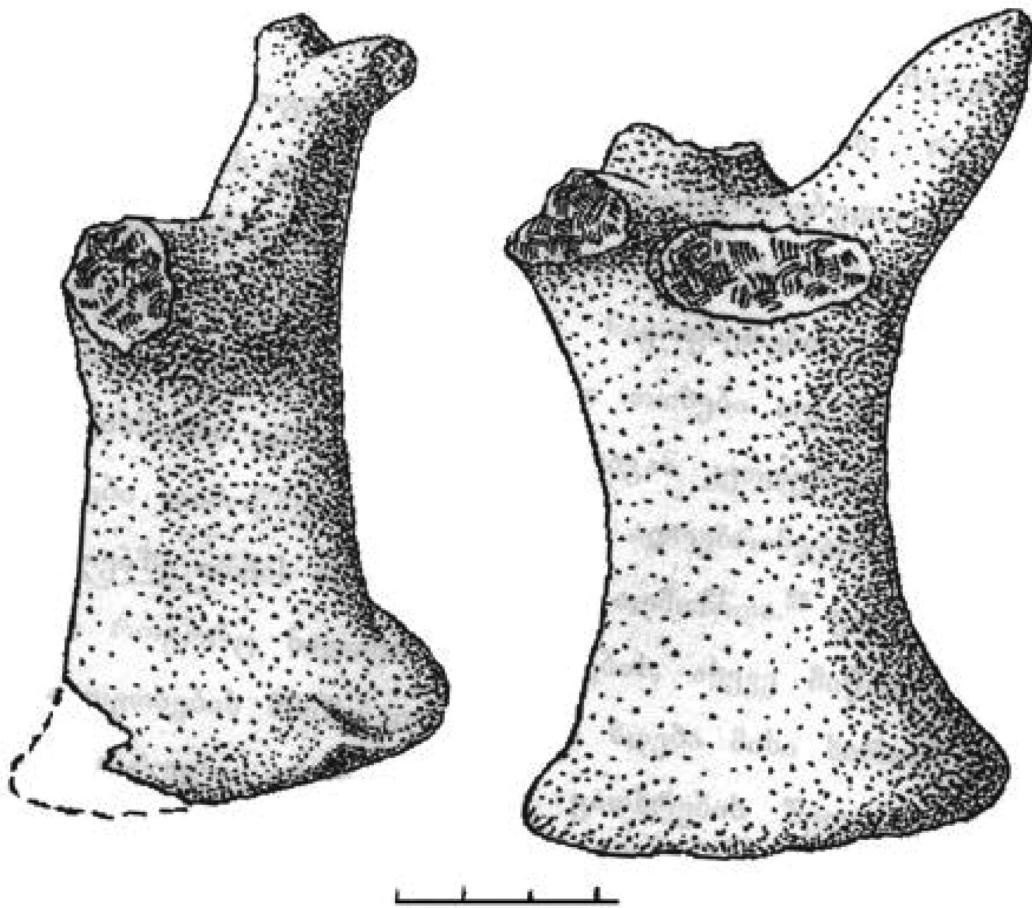
ძეგლის მეორე ფენის მასალებიდან ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ მათში წამყვანია საკულტო კერამიკულ ნაკეთობათა სადგრების ნაშთების დიდი რაოდენობა. ამასთან, საყურადღებოა სადგართა ფრიად საინტერესო, ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფორმები.

სადგართა შემდეგ ყურადღებას იპყრობს საოჯახო ჭურჭლების: დერგების, ქოთნების, ქილე-ბის, ჯამების და კოპების ფრაგმენტები. მასიურადაა წარმოდგენილი ე. წ. მრავალგანყოფილებიანი ტაფების ნატეხები.

ფენაში მოიპოვება, აგრეთვე, ჭალაქვის საწაფები (მცირე რაოდენობით), საფქვავ-სასრესები და სალესად გამოყენებული ქვები. მასალებზე წინასწარი დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ძეგლზე, ძირითადად, საკულტო დანიშნულების სადგრები და ამავე დანიშნულების მრავალგანყოფილებიანი ტაფებია დადასტურებული.

საოჯახო დანიშნულების ნაკეთობიდან დადასტურებული იქნა გვერდზე კოპებდასხმული, სამკუთხა შევრონები, ორნამენტირებული ქილები, ქოთნები, კოჭობები (ყურების გვერდების ნატეხები) და სხვ. აღნიშნული მასალები შედარებით ახლოს დგას ფიჭვნარის ნამჭედურის სამოსახლოს V ფენის მასალებთან, რომლებიც ძვ. წ. XIII-XII სს. თარიღდება.

ძეგლზე მოპოვებული მასალების დიდი ჯგუფი, როგორც ითქვა, საკულტო დანიშნულების თიხის სადგრებითაა წარმოდგენილი. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ სადგრებიდან წარმოდგენილია ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფორმის მრავალი სახეობა.

სურ. 62

საკულტო დანიშნულების ნივთებიდან ცალკე უნდა გამოიყოს ე. წ. მრავალგანყოფილებიანი „ტაფები“. როგორც ცნობილია, აღნიშნული ტაფები მრავლადაა დამოწმებული ადრეული ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებზე.

ჩვენ ვიზიარებთ თავის დროზე გამოთქმულ მოსაზრებას ძეგლის საკულტო დანიშნულების შესახებ. რაც შეეხება ორმოების არსებობას, ეს ადასტურებს, რომ აქ ხის ნაგებობასთან გვაქვს საქმე. რადგან ძეგლზე ბათქაშის კვალი არ ჩანს, ვფიქრობთ, ნაგებობა უნდა ყოფილიყო არა ჩვეულებრივი თიხით შელესილი საცხოვრებელი, არამედ მსუბუქი ტიპის ხის შენობა.

ცალკე შევჩერდებით ერთ სადგარზე, რომელიც იშვიათ სახეობათა რიგს უნდა მივაკუთვნოთ. იგი აღმოჩნდა 1977 წელს, მდ. ჩოლოქის მარჯვენა სანაპიროზე საკონტროლო თხრილის გაკე-

თების დროს. სადგარი ოვალურგანივკვეთიანია, ბრტყელი ძირით. ზედა ნაწილში რქებს გააჩნია ორმხრივი გამონაზარდები. ნივთი იმით არის საინტერესო, რომ მსგავსი არ მოგვეპოვება, არცერთ იმ უამრავ სადგართაგან, რომლებიც აღმოჩენილია ნამჭედურზე, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარებზე, ციხისძირში, ბათუმის ციხეზე, მახვილაურში, განსაკუთრებით კი ფიჭვნარის საკულტო მოედნებზე. ერთადერთი მსგავსი სადგარი მივაკვლიეთ ოზურგეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, რომელიც ურეკში, გაურკვეველ პირობებშია აღმოჩენილი. მისი თანადროულობა ზემოთ აღნიშნულ სადგართან ეჭვს არ იწვევს. ინფორმაცია ამ ნივთების შესახებ, ადრე არ გამოქვეყნებულა. რატომღაც, ისინი მკვლევართა ინტერესის მიღმა აღმოჩნდნენ, ვინაიდან ორრქიანი სადგარი ხარის კულტურაზე დაკავშირებული (Куфтин, 1949:133; გობეჯიშვილი, 1958:28).

ზემოთ მოყვანილი სადგრები, ჩვენი აზრით, ირმის კულტის სქემატურ გამოსახულებას უნდა წარმოადგენდნენ. ეს ვიზუალური დაკვირვებითაც კარგად ჩანს. გარდა ამისა, ჩვენს ვარაუდს გააჩნია გარკვეული საფუძველი: დადგენილია, რომ ძველ მინათმოქმედთა რწმენა-წარმოდგენებში ირემს არანაკლები ადგილი ეჭირა, ვიდრე ხარს. ირმის გამოსახულებიანი ნივთები კარგადაა შესწავლილი ქართველი მკვლევრების მიერ. ქართული არქეოლოგიური თუ ეთნოგრაფიული მასალების შეჯერება ძველი აღმოსავლეთის ანალოგიურ მასალასთან ადასტურებს, რომ ირემი და მისნაირნი, ანტილოპის ჯგუფის ცხოველები, დაკავშირებული არიან ასტრალურ რწმენებთან და განასახიერებენ ჯერ ნადირობის ქალღმერთ დალის, რომლის ასტრალურ სახედ მიიჩნევა ცისკრის ვარსკვლავი, ხოლო შემდეგ, ნაყოფიერების ღვთაებას (ჩიტაია, 1941:303-322; სურგულაძე, 1986). ირმის ღვთაებრივი ძალა მის რქებშია. უძველესი თოხები თუ სახენელები სწორედ ირმის და ირმისნაირი ცხოველების რქებისაგან კეთდებოდა. ირმის რქისაგან ნაკეთები თოხები დამონმებულია ურბნისის ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებზე, ხოლო ქვაცხელების ნამოსახლარზე ირმის რქის სახენელიც აღმოჩნდა (კიკვიძე, 1976:191). გარკვეულ პერიოდში ირემს ენიჭება როგორც ნადირობის ღვთაების, ასევე მინათმოქმედებისა და ნაყოფიერების ღვთაების მნიშვნელობაც და ხდება მისი ხართან შერწყმა. გრაფიკულად თუ პლასტიკურად ეს კარგადაა გამოხატული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულ ნივთებში (Урушадзе, 1988:49). წარმოებითი პროცესების განვითარებამ გამოიწვია ერთი სახის მეორეში გადასვლა. საჭიროა გავიხსენოთ, რომ იმ დროს, როდესაც იწყებოდა ხარის გამწვევ ძალად გამოყენება, მინის დასამუშავებელ, სახენელ, იარაღს ირმის რქა წარმოადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ თრიალეთურ ეპოქაში ხმარებაში შემოდის უფრო დახვეწილი სახენელი, ირმის რქას მაინც შემორჩა მაგიური მნიშვნელობა (კიკვიძე, 1976:191).

ხარისა და ირმის კავშირი გამოიხატა უძველეს ქართულ ფოლკლორშიც, რომელშიც აღწერილია, თუ როგორ ვერ აჯობა ირემმა ხარს მინის მოხვნაში და სამარადისოდ გადაიკარგა.

II ათასწლეულის ბოლო და I ათასწლეულის დასაწყისი კოლხეთში აღინიშნება მინათმოქმედების მძლავრი განვითარებით. უკვე ფართო ხმარებაშია დახვეწილი სამინათმოქმედო იარაღები, განსაკუთრებით კი – სახენელები, ასე ბლომად რომაა აღმოჩენილი ჩოლოქისპირა სამოსახლოზეც. როგორც ზემოთ დავინახეთ, მოხვნიტმა მინათმოქმედებამ გამოიწვია ხარის გამოსახულებიანი საკურთხევლების მასიურად გავრცელება. ამიტაც უნდა აიხსნას, რომ ზემოთ აღნიშნულ ნამოსახლარებზე ირმის სქემატურად გამოსახული თითო-ოროლა საკურთხეველია გვხვდება. ჩვენი ვარაუდით, სამრქიანი სადგარი, რომელიც, ასევე, მცირე რაოდენობითაა მოპოვებული საკვლევ რეგიონში, შეიძლება მივიჩნიოთ ირმის კულტთან დაკავშირებულ არტეფაქტად. ჯერ-ჯერობით მისი სხვაგვარი ახსნა ძალიან ჭირს.

ქობულეთ-ფიჭვნარის ტერიტორიაზე არსებული გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარი წარმოადგენს ბორცვებზე განლაგებული სამოსახლოების ძალიან დიდ კომპლექსს, რომელსაც გააჩნდა ცალკე გამოყოფილი სალოცავებიც. მეცნიერულ მიმოქცევაში ისინი შევიდნენ საკულტო მოედნების სახელით. თუმცა, როგორც ადრე წარმოებულმა გათხრებმა გვიჩვენა, ერთ ადგილას, ნაწილობრივ, მოხერხდა ნაგებობის კვალის დაფიქსირება (რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ). აქვე უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული სალოცავები განლაგებულნი არიან სამოსახლოებიდან რამდენიმე ასეული მეტრის დაშორებით, ზღვის მიმოქცევის შედეგად წარმოქმნილ ქვიშიან ზოლში. ცნობილია, რომ ქვიშა ხელს უწყობს ორგანული ნივთიერებების სწრაფ ლპობასა და გაქრობას. ამიტომაცაა, რომ ამ ადგილებში აბსოლუტურად გამქრალია ნაგებობების კვალი და, თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ აღნიშნულ რეგიონში იმ პერიოდში მხოლოდ ხის შენობებს აგებდნენ, გასაგებია, რომ ჩვენამდე ველარაფერმა მოაღწია. ამ სალოცავების ადგილას შემდგომში, ელინისტურ ხანაში, წარმოიქმნა ნეკროპოლი, რაც, ჩვენი აზრით, შემთხვევით არ

უნდა მომხდარიყო. კარგადაა ცნობილი, რომ ოდითგანვე ადამიანი განსაკუთრებული გულის-ყურით არჩევს იმ ადგილს, სადაც შესაძლებელია გარდაცვლილების დასაფლავება. როგორც ჩანს, ადგილობრივმა მოსახლეობამ თაობიდან თაობას გადასცა ინფორმაცია ამ ადგილების განსაკუთრებულობისა და ღვთიურობის შესახებ, რაც გახდა მიზეზი იმისა, რომ შემდგომ ეპოქებშიც კრძალვით ეპყრობიან ამ წმინდა ადგილებს.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ სალოცავების გარეგანი გაფორმება ამა თუ იმ რეგიონში მჭიდროდაა დაკავშირებული ასაშენებელი ნაგებობების ტიპთან. მაგალითად, ამირანის გორაზე და არიში სწორკუთხა ქვის შენობებია, ქვაცხელებსა და გუდაბერტყაში – თიხით შელესილი ან კარკასული. ჩათალ-ჰუიუკის სალოცავებიც გარეგნულად არაფრით განსხვავდებიან საცხოვრებელი სახლებისაგან. აღნიშნული არეალის სხვადასხვა ტომს შორის სხვაობა მხოლოდ სალოცავების ინტერიერის გაფორმებაშია, რაც რელიგიური კულტების თაყვანისცემის ზოგიერთი ნიუანსის ლოკალურ თავისებურებათა არსებობაზე მიუთითებს. ამრიგად, პარალელების მომველიება თვალნათლივ გვიჩვენებს, თუ როგორი რთული და ორგანიზაციულად განსხვავებული ხასიათი ჰქონდა სხვადასხვა კუთხეში იმდროინდელი კულტურული სამყაროს მოსახლეობის საკულტო ცერემონიებს. ადამიანები ლოცულობდნენ სპეციალურად აშენებულ სალოცავებში, კლდეების წინ, რომლებზეც გამოსახული იყო რელიგიური სიუჟეტები, საკუთარ სახლებში, ოჯახური კერის ირგვლივ და, ბოლოს, მოგზაურები გზაში მინიატიურული საკურთხევლების წინ, რომლებიც მათი საოჯახო კერის ზუსტ ასლს წარმოადგენდნენ (Кушнариова, 1977:143; Хлопин:1964:47).

საკვლევ რეგიონში ჩვენ დანვრილებით შევხებით იმ საკულტო ნივთებს, რომლებიც აღმოჩნდა სამოსახლოებზე. შედარებით სრულყოფილი სურათის წარმოდგენისათვის არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება საერთო სალოცავებს და იქ ჩატარებულ რიტუალებს.

მსგავსი საკულტო მოედანი, ოღონდ გაცილებით მცირე ზომის, გაითხარა 1981 წელსაც. მისი დიამეტრია 20 მ². როგორც არაერთხელ ითქვა, მათში წამყვანია სადგრები. ამასთან, საყურადღებოა ფალოსებისა და სადგრების ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფორმები. სადგართა შემდეგ ყურადღებას იპყრობს დერგების, ქოთნების, ქილების, სასმისების ორნამენტითა და კოპებით შემკული ფრაგმენტები (ჭურჭლის ფორმებზე და მათი დეკორით შემკობაზე ქვემოთ ცალკე შევჩერდებით). მასიურადაა წარმოდგენილი მრავალგანყოფილებიანი კეცები.

საკულტო ნივთების ამ უზარმაზარმა მასამ, როგორც ჩანს, თავის დროზე განიცადა ძლიერი ცეცხლის გავლენა (შესაძლებელია, დროგამოშვებითაც). რაიმე სისტემის ან კანონზომიერების დანახვა შეუძლებელია. ყველაფერი ერთმანეთშია არეული და ჩაღწეული. პრეპარაციის დროს ამ მასაში აღმოჩნდა ქვის სხვადასხვა ზომის ბადის სანაფები, სანაყები, კაჟის ნამგლის ჩასართები, ბრინჯაოს მრგვალი ზოდი და ძვლის რამდენიმე უმნიშვნელო ფრაგმენტი, რომელმაც გრუნტის თვისებების გამო, შემთხვევით მოაღწია ჩვენამდე. კერამიკა მსგავსია ჩოლოქისპირა და ნამჭედურის V ფენისა, რაც იმის მანიშნებელია, რომ აღნიშნული სამლოცველოები რაღაც გარკვეულ ეპოქაში ფუნქციონირებდნენ. უფრო ადრეული ან მოგვიანო პერიოდის სამლოცველოები ჯერჯერობით ჩვენ მიერ მიკვლეული არ არის.

ექვგარეშეა, აღნიშნულ სამლოცველოებზე (საკულტო მოედნებზე) მიმდინარეობდა ნაყოფიერებასთან დაკავშირებული სანესო რიტუალები. სამწუხაროდ, არქეოლოგიური მასალა არ გვაძლევს იმის საშუალებას, რომ ნათლად წარმოვიდგინოთ, რა სახისა და რა მასშტაბის სარიტუალო სანესო დღესასწაულები თუ ღვთაების პატივსაცემი ორგანიზაციები იმართებოდა აღნიშნულ მოედანზე. ანალიტიკური შედარების საფუძველში, მიახლოებითი წარმოდგენისათვის მხოლოდ შემორჩენილი უძველესი ქართული წეს-ჩვეულებანი თუ გამოგვადგება.

განსაკუთრებული ინტერესი გვინდა გამოვთქვათ კახეთში აღმოჩენილი მეტილელის სამლოცველოზე, რომელიც განეკუთვნება გვიანი ბრინჯაოს ხანას. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადასტურდა, რომ რიტუალის მონაწილეები წრეს ურტყამდნენ ორმოს, რომელშიც გრაფიკულად გამოსახული იყო ცხოველთა ფიგურები. აღნიშნული მსვლელობის დროს ადამიანები შიგ ყრიდნენ შეწირულ ცხოველთა ძვლებს, ნახშირს და, ასევე, სარიტუალო სმის შემდეგ თიხის სასმისებსაც. ეს პარალელი გარკვეულ მსგავსებას პოულობს ქობულეთში აღმოჩენილ სამლოცველოებთან (Пицхелаური, 1972:75).

საყურადღებოა, ასევე, რომ სამეგრელოში შემორჩენილია მეთევზეთა უძველესი ტრადიცია, როცა წელიწადის ერთ გარკვეულ დღეს ანთებდნენ კოცონს და ნადირობის მფარველი ღვთაების სახელზე წვავდნენ თევზსაჭერ ბადეს. ამიტომაც, შესაძლებელია, რომ საკულტო მოედანზე

შემთხვევით არ მოხვედრილა ბადის საწაფები. როგორც უკვე ვთქვით, იქაც ძლიერი ცეცხლის კვალი ეტყობა ყველაფერს. იგივე შეიძლება ითქვას ნამგლის ჩასართებსა თუ სხვა ნივთებზე. ყველაფერი იმაზე მეტყველებს, რომ იმდროინდელი ადამიანი ნაყოფიერების ღვთაების სახელზე ატარებდა სხვადასხვა ტიპის რიტუალს, რომელიც უშუალოდ იყო დაკავშირებული მის საქმიანობასთან.

ამ რიტუალებში ყველაზე უფრო, ალბათ, სჭარბობდა განაყოფიერების რიტუალი, რომელზეც იყო დამოკიდებული მათი მომავალი არსებობა-გამრავლება და მათი მთავარი საზრუნავის – საქონლის მატება. ამის მთავარი ნივთიერი საბუთია სამლოცველო ადგილებზე ნაპოვნი უამრავი სხვადასხვა ზომის თუ ფორმის ფალოსი.

ჩვენ ხელთაა მხოლოდ ერთადერთი უძველესი წერილობითი წყარო, რომელშიც, რა თქმა უნდა, მხოლოდ ზედაპირულადაა წარმოდგენილი უძველეს ქართულ ტომებში ნაყოფიერების დღესასწაულთან დაკავშირებული ეპიზოდი. ესაა ქსენოფონტის მიერ გადმოცემული ამბავი, რომელიც მას და მის მეომრებს მოსინიკებთან შეხვედრისას გადახდათ თავს: „როცა ელინები მათდამი კეთილად განწყობილი მოსინიკების თემებს გადიოდნენ, მათ იქ უჩვენებდნენ მოხარშული წაბლით ნასუქ მდიდრების შვილებს, განაზებულსა და ძალზე თეთრებს, რომელთა სიმაღლე და სიგანე თითქმის ერთნაირი იყო. მათ ზურგები დაეტატუირებინათ, ხოლო სხეულის წინა ნაწილი მთლიანად დაფარული ჰქონდათ დატატუირებული ყვავილებით. ისინი ცდილობდნენ ყველას დასანახავად დაკავშირებოდნენ ჰეტერებს, რომელნიც ელინებს თან მიჰყავდათ, რადგან ასეთი იყო მათი ადათი. ყველა, როგორც მამაკაცები, ისე ქალები, თეთრები იყვნენ. ლაშქრობის მონაწილენი ამბობდნენ, რომ ესენი იმ ხალხთა შორის, რომელთა მინა-წყალზეც მათ გაიარეს, ყველაზე უფრო ველურები არიან და მათი ზნე-ჩვეულებანი მეტისმეტად დაშორებულია ელინთა ადათებსო, რადგან ისინი ხალხის დასანახად ჩადიოდნენ იმას, რასაც სხვები უკაცრიელ ადგილას აკეთებდნენ. ხოლო განმარტობაში მყოფნი, იქცეოდნენ ისევე, როგორც სხვებთან ყოფნის დროს – თავისთავს ელაპარაკებოდნენ, თავისთვის იცინოდნენ და მოჰყვებოდნენ როკვას. ამით თითქოს სხვებთან თავს იჩენდნენ (იხ. მიქელაძე, 1967:105).

ჩვენ ვეთანხმებით პროფესორ თეიმურაზ მიქელაძის მიერ გაკეთებულ კომენტარს, რომელიც განმარტავს, რომ, როგორც ჩანს, ბერძნები, მოწმენი გახდნენ ნაყოფიერების კულტთან დაკავშირებული რელიგიური მისტიერიისა, რომლის ნაწილი იყო კულტის ინსცენირება. ქსენოფონტის აღწერილობიდან ისეთი შთაბეჭდილება გვექნება, რომ აქ კოიტუსის იმიტაციასთან გვაქვს საქმე, რასაც თან სდევდა როკვა და სხვ. ასე იქცეოდა არა ყველა, არამედ საგანგებო ჯგუფი, რომელთაც ქსენოფონტე მდიდრების შვილებს უწოდებს და რომელთა გამორჩეულ მდგომარეობას მათი სხეულის ტატუირება მონმოვს. ქსენოფონტი, სხვათა შორის, დასძენს: „ისინი ცდილობდნენ შეჰკავშირებოდნენ ყველას დასანახად ჰეტერებს, რადგან ასეთი იყო მათი ადათი“, ცხადია, აქ უნდა იგულისხმებოდეს რაღაც წეს-ჩვეულება, რიტუალი. აღსანიშნავია ისიც, რომ მოსინიკები თავისიანებთან დაკავშირებას კი არ ცდილობდნენ, არამედ უცხოელ მოქარავენთა ჰეტერებთან. ასეთი რელიგიური რიტუალი დამოწმებულია ბერძნებთან, ფინიკიელებთან და სხვა ხალხებთან (მიქელაძე, 1967).

ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ ამ აზრს, მხოლოდ შევეცდებით, ეთნოგრაფიულად დაცული მასალების საშუალებით, უფრო დავაკონკრეტოთ და ჩვენებური სურათი დავხატოთ ამ ეპიზოდთან დაკავშირებით. მიგვაჩნია, რომ აღნიშნულ რიტუალში საქმე გვაქვს არა იმიტაციასთან, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, არამედ უშუალო კოიტუსის აქტთან. მაგალითისათვის გამოდგება ზოგიერთ მთიელ ტომებთან დამოწმებული რიტუალური თამაშობანი, რომელიც გაზაფხულზე იმართებოდა და წარმოადგენდა ახალგაზრდების სახუმარო დაქორწინებას აუცილებლად ცხვრის ტყავზე. ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს ფალოსის კულტთან დაკავშირებული ნაყოფიერების დღესასწაულის უძველეს წარმომავლობას. ასევე აიხსნება ის გარემოება, რომ ზემო სვანეთის მულახის თემში ჩატარებული დღესასწაულის დროს, მთავარ პერსონაჟს (რომელსაც „საქმისაი“ ეწოდება) სახე ნახშირით აქვს მოსვრილი. ის, ყოველგვარი შეზღუდვისა და დაფარვის გარეშე, უხეშ ფორმებში გადმოსცემს ეროტიკულ სცენებს. მთელი ეს პროცესია დაკავშირებული იყო მოსავლის აღების მშვიდობიანად დაგვირგვინებასთან (Бардавелиძე, 1957:10,26,143).

საინტერესოა, აგრეთვე, რომ ლიფანალის დღესასწაულის დროს სვანეთის ტრადიციულ ოჯახებში დიასახლისის მოვალეობად ითვლებოდა ოჯახის წევრთათვის ე. წ. დაღის დასმა – სახისა და ხელების წერტილებითა და ჯვრების გამოსახულებებით მოხატვა. ასევე, მათ მოვალეობაში შედიოდა ნაცრისაგან ცხოველთა ფიგურების გამოძერწვა და რიტუალური პურის გამოცხობა

სურ. 63

სურ. 64

სურ. 65

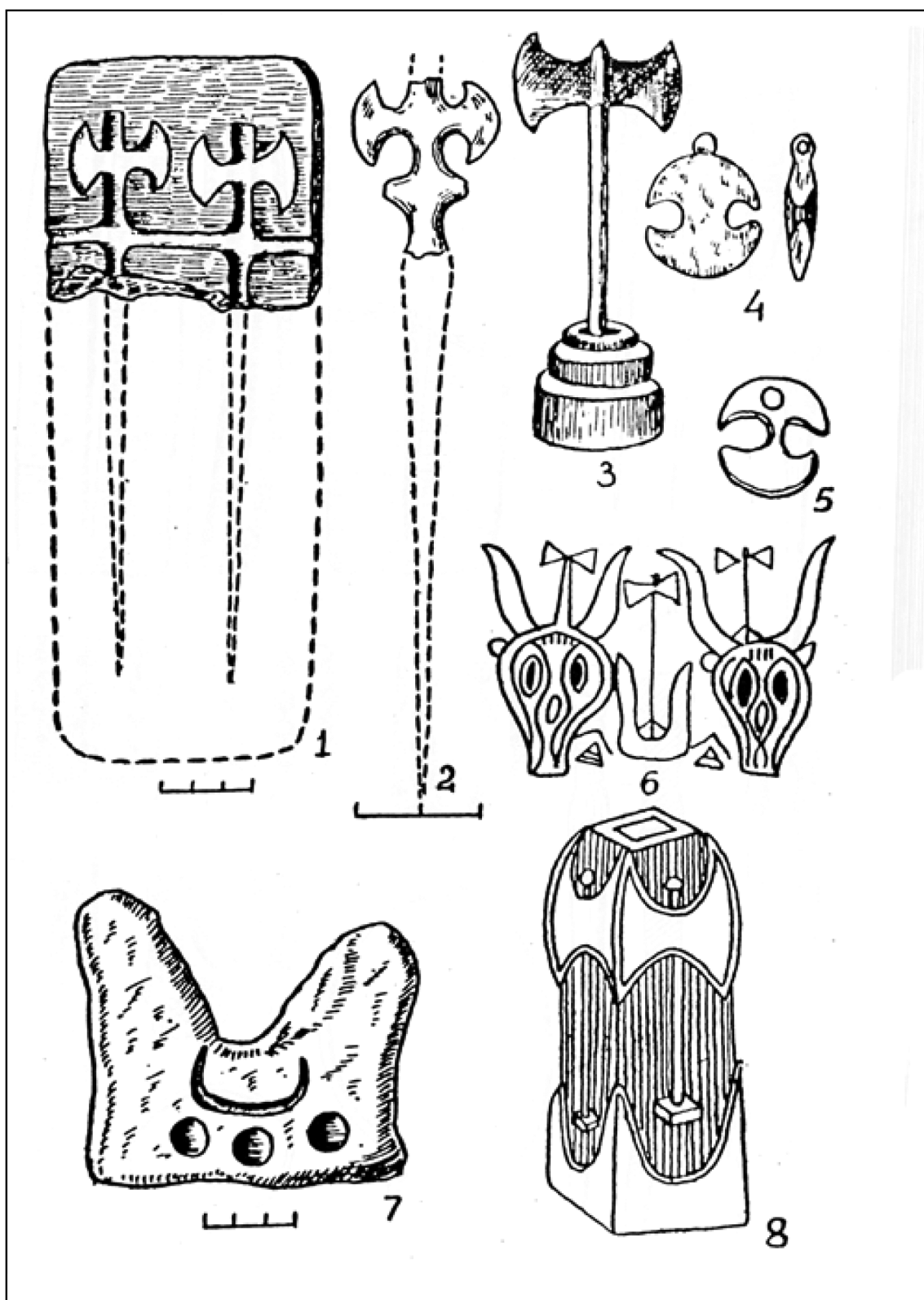
სურ. 66

სურ. 67

(Бардавелидзе, 1957:122). რაც შეეხება ქსენოფონტის მიერ გადმოცემულ ეროტიკულ სცენებს, რამაც მათი გაკვირება გამოიწვია, ეს სრულებით არ უნდა ყოფილიყო უცხო ქართველ ტომთათვის, რადგან მსგავსი წეს-ჩვეულებანი შემორჩა დასავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა ტომს.

ბოსლობის დღესასწაული, როგორც ცნობილია, დაკავშირებული იყო საქონლის გამრავლებასთან, განსაკუთრებით კი, ხარის თაყვანისცემასთან. ამ დროს, მაგალითად, რაჭაში, ოჯახის ქალი და კაცი ოთხით (თითქოს გამოხატავდნენ საქონელს) სამჯერ შემოუვლიდნენ საოჯახო კერას, რის შემდეგ იმართებოდა მოკოტრების სცენა, სექსუალური აქტის სიმბოლური გამოხატვით. ოჯახის მამაკაცი იღებდა ხის ან ძვლის ფალოსს და აკეთებდა აქტის იმიტაციას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ადრე, ბოსლობის დღესასწაულის დროს, ცოლ-ქმარი მთლიანად შიშვლდებოდა და ხორციელდებოდა არა სიმბოლური, არამედ რეალური სექსუალური აქტი (Бардавелидзе, 1957:147). მსგავსი მასალა დამოწმებულია ზემო აჭარაში: სოფ. ღორჯომში, ბოსლობის დღესასწაულის დროს, უფროსი ქალი და კაცი ხმის ამოუღებლივ, სადამოს კერიდან ჯაჭვს ხსნიდნენ, საქონლის სადგომში ჩადიოდნენ, ტანზე იხდიდნენ, საქონელს სამჯერ შემოუვლიდნენ, შემდეგ კი სქესობრივ აქტს ასრულებდნენ. იმავე ღორჯომში ჩანერილი მასალის მიხედვით, საქონლის გასამრავლებლად ეს აქტი არ კმაროდა. აუცილებელი იყო ცოლ-ქმრის სქესობრივი კავშირი ახალი წლის ღამესაც (შამილაძე, 1969:12-13).

სურ. 68

ბოსლობის დღესასწაულს თან სდევდა რელიგიური რიტუალების შესრულება, რომლის ძირითადი არსი საქონლის გამრავლებისა და ოჯახის სიუხვისაკენ იყო მიმართული. ჩვენი ჰიპოთეზით, ფიჭვნარში გათხრილი სამლოცველოების ირგვლივ სწორედ ნაყოფიერებასთან დაკავშირებული ის საწესო რიტუალები უნდა ჩატარებულიყო, რომლებმაც ჩვენამდეც მოაღწიეს ეთნოგრაფიულად. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საუკუნეთა განმავლობაში, მათ გარკვეული ტრანსფორმაცია განიცადეს, თუმცა არსი უცვლელი დარჩა.

ბერძნები და კოლხები: ქორწინების საკითხები და ეთნიკური კატეგორიები

ბოლო ხანებში საინტერესო დისკუსია გაიმართა იმის შესახებ, თუ რა გავლენას ახდენდა ბერძნული კოლონიზაცია ადგილობრივ მოსახლეობაზე და როგორ აისახებოდა ეს ურთიერთობა ეთნიკურ საკითხებზე. ჩვენი ნაშრომის მიზანია, წარმოვადგინოთ მოსაზრებები აღნიშნულ საკითხთა ირგვლივ.

ჩვენთვის საინტერესო შეხედულებები აქვს გამოთქმული ბალბინა ბებლერს ნაშრომში „ბერძნები და ბარბაროსები შავიზღვისპირეთში, ლიტერატურული და ნივთიერი წყაროები და „ცენტრისა და პერიფერიის“ მოდელი“. სავსებით მისაღებია მისი მოსაზრება, რომ კოლონიზაციის პროცესში ბერძნებსა და ბარბაროსებს შორის ურთიერთობას უნდა შევხედოთ წინასწარ აკვიატებული იდეების გარეშე და მივიღოთ განსხვავებული თვალსაზრისი. ბევრმა არქეოლოგმა, რომელიც ამ საკითხებზე მუშაობს, თეორიული ჩარჩოების ძიებისას, მიმართა თანამედროვე კოლონიალურ და პოსტკოლონიურ კვლევას და ანთროპოლოგიურ მოდელებს. ეს „მეთოდოლოგიური მობრუნება“ ჯერ კიდევ ანგლოსაქსონური მეცნიერებით შემოიფარგლება და გერმანულენოვანი კლასიკური არქეოლოგია იშვიათად იღებს მხედველობაში ამგვარ დისკუსიას, მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ფრთხილად უნდა ვიყოთ კულტურათა შორის ურთიერთობების განხილვისას, ხელაღებით *de facto* არ მივიღოთ წერილობითი და მატერიალური ნაშთები, ჩვენ უნდა ჩავებათ პოლემიკაში, სანამ ის ღიაა დებატებისთვის. თუ რა გზით და რამდენად შეიძლება ამ მოდელების და სისტემების მორგება ძველი სამყაროს ვითარებაზე, ეს კვლევის საგანია, მაგრამ ამ ახალმა მიდგომამ აუცილებლად უნდა გამოიღოს მასტიმულირებელი შედეგები (ძიებანი 2002:6).

ბერძნულ-კოლხური ურთიერთობების კვლევისას ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დევიდ ბრაუნდის გამოკვლევას „კოლხები და ბერძნები: ზოგიერთი მოსაზრება ძველი ეთნიკური კატეგორიების შესახებ“. სტატია განიხილავს ეთნიკურ ტერმინოლოგიას, რომელსაც ძველი ავტორები იყენებენ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის თემების დახასიათებისას. გარდა ამის, მის სტატიაში საინტერესო მოსაზრებებია იმ რეგიონის შესახებ, რომელსაც ეხება ჩვენი კვლევა. სტატიაში დასმულმა საკითხებმა დიდი ინტერესი გამოიწვია, რადგან ადრე ამ სახით პრობლემა არავის დაუყენებია. გაჩნდა კითხვები, რომლებიც ითხოვს საფუძვლიან პასუხებს. გამოიკვეთა პრობლემები, რომლებიც მრავლად დაგროვდა ამ ორი ხალხის ურთიერთობის ისტორიაში.

საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიტანოთ მოკლე ამონარიდი დასახელებული ნაშრომიდან, რომელიც, ამ შემთხვევაში, ძირითადი და აქტუალურია. ავტორის აზრით, მხედველობაში მისაღებია კატეგორიების ის დაუმუშავებლობა, რაც, საერთოდ, ახასიათებთ ძველ ავტორებს: „დაუმუშავებლობაა სწორედ ის, რასაც ჩვენ ვიღებთ მათგან. ჩვენ ხომ ხშირად ვხმარობთ ტერმინებს „კოლხური“ და „ბერძნული“, ასე ვთქვათ, ყოველგვარი დისკუსიის გარეშე. მაგრამ სოციალურ მეცნიერებაში გამართული თანამედროვე დისკუსიები ეთნიკურობის თაობაზე ხომ ხაზს უსვამს ეთნიკურობის პრობლემატურ ბუნებას. რას ნიშნავს პიროვნების, ქალაქის ან რეგიონის აღწერა როგორც „ბერძნულის“, „ბერძნის“ ან „კოლხის“, „კოლხურისა“? თუ ავიღებთ ცნობილ შემთხვევას, როდესაც ვუყურებთ ფიჭვნარის ძვ. წ. V საუკუნის სამარხებს და ვხედავთ „ბერძნულ“ სამაროვანს აქ და „კოლხურს“ იქ, პრაქტიკულად როგორ წარმოვიდგენთ ამ განსხვავებას? ჰქონდა კი ძველი ფიჭვნარის ყველა მოსახლეს ნათელი და გამოკვეთილი იდეა, თუ ვინ რომელ კატეგორიას მიეკუთვნებოდა? სავსებით შესაძლებელია, მაგრამ რამდენად ზუსტი? არ იყო რაიმე ინტერესი, განესხვავებინათ ბერძნული სამყაროს სხვადასხვა ნაწილის მკვიდრი ბერძნები ან ინტერესი განსხვავების კოლხეთის ადგილობრივ მოსახლეობას შორის? რატომ არ ჰქონდა მნიშვნელობა ამ განსხვავებებს? თუ ჰქონდა?“ (ბრაუნდი, 2002:10-12).

მიღებულია შეხედულება, რომ კოლხეთში და სხვა ადგილებში ბერძენთა დაფუძნების ადრეულ პერიოდს თან სდევდა ბერძენი მამაკაცების დაქორწინება ადგილობრივ ქალებზე, შესაძლოა, რაიმე შეთანხმების საფუძველზე, ზოგჯერ ძალითაც. თითქმის ყველა ლიტერატურული მონაცემი ორივე შეხედულების დაშვების საშუალებას იძლევა, რადგან არ იხსენიებს ქალებს კოლონიურ დასახლებაში მონაწილეებად; იგივე შეიძლება ითქვას მითებზე დასახლების შექმნის შესახებ, რომლებშიც ქორწინებას ცენტრალური ადგილი უკავია (ამ უკანასკნელში მე ჩავრთავდი ფრიქსეს ქორწინებას კოლხეთში). თუ ეს მართებულია, ან თუნდაც, ნაწილობრივ

სწორია, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ კოლხეთის „ბერძნულ“ დასახლებებში ქალები კოლხები იყვნენ. აქედან გამომდინარე, მათი შვილები ბერძნული და კოლხური ჩამომავლობისანი იყვნენ. მხოლოდ ეს იქნება საკმარისი იმისათვის, რომ თავი შევიკავოთ ეთნიკური ტერმინების ისე გამოყენებისაგან, თითქოს, ისინი არავითარ კითხვას არ ბადებს.

განხილვის ღირსია საკითხიც, რამდენად ღირებული იყო ეთნიკურობა ანტიკურ სამყაროში. აი, მოკლედ იმ საკითხთა ჩამონათვალი, რომელიც დ. ბრაუნდმა ჩამოაყალიბა და პრობლემას წარმოადგენს.

პირველი საქორწინო ურთიერთობები ბერძნებსა და კოლხებს შორის მითებშია წარმოდგენილი ფრიქსესა და ქალკიოპეს, იასონისა და მედეას, ოდისეუსის და კირკეს ქორწინებით. უძველესი ავტორები ამ ურთიერთობებს სხვადასხვა ვარიაციაში წარმოადგენენ, რაც, ამ შემთხვევაში, არა-არსებითია (ურუშაძე, 1964). უპირველესად, აქ უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ საქმე გვაქვს მითოლოგიასთან, რომელსაც სხვა დატვირთვა აქვს. აღნიშნული პერსონაჟები ღვთიური და სამეფო წარმომავლობის არიან. ჩვენთვის საინტერესოა სხვა მომენტი, თუ რა ხდებოდა რეალობაში ბერძნული კოლონიზაციის დროს. როგორც ცნობილია, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციისას ტერიტორიას პირველ ხანებში ბერძენი მამაკაცები ითვისებენ. პირველი დასახლების დაფუძნება, მაგალითად, ბერეზანზე ხდება ძვ. წ. VII საუკუნეში, როდესაც სამხრეთ რუსეთის სტეპები თითქმის დაუსახლებელია (უკანასკნელი ათწლეულების არქეოლოგიური მონაპოვრის მიხედვით). ეს სიტუაცია დამახასიათებელია და არ იცვლება VI საუკუნის პირველ მეოთხედამდე. ისინი ცხოვრობენ მიწურებსა და ნახევარმიწურებში. VI საუკუნის მეორე მეოთხედიდან მოყოლებული, იწყება მასობრივი კოლონიზაცია შავი ზღვის მთელ სანაპიროზე, ჩრდილოეთი შავიზღვისპირეთის ჩათვლით (პეტროპულოსი, 2002:32-33).

აღსანიშნავია, რომ კოლხეთის სანაპირო მჭიდროდაა დასახლებული არა მარტო ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში, I ათასწლეულის დასაწყისსა და უშუალოდ კოლონიზაციის ხანაში, არამედ კოლონიზაციის შემდგომ პერიოდშიც. თითქმის ყველა დიდი თუ პატარა მდინარის ზღვის შესართავთან ნამოსახლარია აღმოჩენილი. კოლხეთის ტერიტორიაზე სულ 36 ნამოსახლარი და ცალკეული პუნქტია, სადაც ძვ. წ. IV-I საუკუნეების მასალაა აღმოჩენილი. ზემოთ ჩამოთვლილი პრობლემის გასარკვევად, შეუძლებელია, გვერდი ავუაროთ და არ გამოვიყენოთ ის არქეოლოგიური მონაცემები, რაც მრავალი წლის განმავლობაში დაგროვდა ისეთი ძეგლის შესწავლის დროს, როგორიც ფიჭვნარია. მისი უნიკალურობა გამოიხატება იმაში, რომ ის ერთადერთი ძეგლია საქართველოში, სადაც აღმოჩენილია ძვ. წ. V საუკუნის ბერძნული, კოლხური და ელინისტური ხანის ნეკროპოლები. ნიშანდობლივია, რომ ბერძნების ამ ადგილებში გამოჩენამდე ათასი წლით ადრე არსებობს ძლიერი, კოლხური, მაღალგანვითარებული ხუტორული დასახლება, რომლის ძირითად საქმიანობას შეადგენს ხელოსნობა (ბრინჯაოს და რკინის მეტალურგია), მინათმოქმედება, მესაქონლეობა და სხვ.

ფიჭვნარში ძვ. წ. V ს. 70-იანი წლებიდან გაჩენილი ატიკური დასახლება საბერძნეთის მატერიკულ ცენტრს – ატიკას უნდა უკავშირდებოდეს. ამ პერიოდიდან კოლხებმა მიზანშეწონილად ჩათვალეს მძლავრ საერთაშორისო ძალასთან მშვიდობიანი ურთიერთობის დამყარება. თითქმის ერთ-ნახევარი საუკუნის მანძილზე, ფიჭვნარში გვერდიგვერდ ფუნქციონირებდა ადგილობრივი და ბერძნული დასახლებები და სამაროვნები.

ფიჭვნარის ძვ. წ. V-IV სს. ბერძნული ნეკროპოლის მიხედვით (შესწავლილია 500-ზე მეტი სამარხი და ათეულობით სააღაპო მოედანი), ირკვევა, რომ პირველი მოახალშენები, უპირატესად, ღარიბი ფენების წარმომადგენლები იყვნენ. ძვ. წ. V ს. მეორე მეოთხედის სამარხებში იშვიათად გვხვდება ფუფუნების საგნები, საიუველირო ხელოვნებისა და ტორევიტიკის ნიმუშები. სურათი მკვეთრად იცვლება ძვ. წ. V ს. შუა ხანებისა და მეორე ნახევრისათვის. ამდროინდელ სამარხეულ ინვენტარში საკმაოდ ხშირად ჩნდება ბერძნული ვაზათმომხატველობის, ტორევიტიკისა და ოქრომჭედლობის ბრწყინვალე ნიმუშები, სხვადასხვა საწარმოო ცენტრის ამფორები, ფერადი მინის ჭურჭელი, სხვადასხვა სახის სამკაულები, ადგილობრივი თუ უცხოური მონეტები (ქიზიკინები, სინოპის, ამისოსის, პანტიკაპეიონის, ნიმფეონის და თეოდოსიას მონეტები), მრავალრიცხოვანი კერამიკული ნაწარმი და ა. შ. იმართება ხალხმრავალი ქელებები, მოაქვთ შესანიშნავი ინვენტარს აყოლებდნენ ღარიბული ფენის წარმომადგენლებსაც კი. აშკარაა, რომ ფიჭვნარის ბერძნულ დასახლებასა და მეტროპოლიას შორის (ამ შემთხვევაში ათენს) გვიანარქაულსა და კლასიკურ ხანაში არსებობს უშუალო, მჭიდრო ურთიერთობანი. გარდა ამისა, როგორც ჩანს, თვით ფიჭვ-

ნარელი ელინები გამოდიან შუამავლის როლში შავიზღვისპირეთის სხვა ნაწილებსა და კოლხეთის მოსახლეობას შორის ურთიერთობათა სფეროშიც (კახიძე, 1965:24).

როცა ლაპარაკია წყაროებზე, რომელთა თანახმადაც კოლონიტების პირველ ტალღას მამაკაცები წარმოადგენდნენ, ეს მოსაზრება უნდა განვიხილოთ გარკვეული პერიოდის და გარკვეული ადგილების მიმართ. ხელალებით წყაროს დამოწმება, რომ ეს პროცესები ხდებოდა მთელს იმდროინდელ სამყაროში, დაუშვებლად მიგვაჩნია. ბერძენი მამაკაცი მოახალშენეების ადგილობრივ კოლხ ქალებთან დაქორწინებასაც დასაშვებად თვლის პროფ. მ. ინაძე.

მ. ინაძე, განიხილავს რა სოხუმში აღმოჩენილი საფლავის სტელაზე გამოსახულ ქალისა და ბავშვის ბარელიეფს, მიუთითებს, რომ დიოსკურიაში ბერძნები უნდა დასახლებულიყვნენ ოჯახებით, თუმცა ის იქვე აღნიშნავს, არ შეიძლება გამოირიცხოს, რომ კოლონიზაციაში მონაწილეობდნენ მხოლოდ მამაკაცები, რომლებიც ადგილზე ქმნიდნენ ოჯახებს და მაგალითად მოჰყავს ჰეროდოტე, რომლის მიხედვით, ფერიდან ლიზიაში კირენის დაარსებისას ჩავიდნენ მხოლოდ მამაკაცები. კირენიელებისა და ლიბიელების ქორწინებებს ადასტურებს პინდარეც (Her., IV. 159; Pind., Pyth., IV.15; იხ. Инадзе, 1968:137; Колобова, 1951:165).

სურ. 69

ამ საკითხთან დაკავშირებით, სხვა მაგალითების მოყვანაც შეიძლება. ძველ ბერძნულ მწერლობაში ცნობილი „პერიეგესის“ ავტორი სკიმნოს ქიოსელი (ძვ. წ. III-II სს), საკუთრივ, ქართულ ტომთაგან ახასიათებს მოსინიკებს, ტიბარენებს და ხალიბებს. იგი მცირე აზიის მოსახლეობის შესახებ წერს: „ამ ნახევარკუნძულზე ბევრი ტომია, თხუთმეტი, რომელთაგან სამი ელინურია: ეოლიური, იონიური და დორიული, ხოლო დანარჩენები, გარდა შერეულებისა, ბარბაროსულია“. ავტორი ლაპარაკობს შერეული ელინი მოსახლეობის შესახებ, რომელიც კრობიძებისა და სკვითების საზღვარზეა. კრობიძები თრაკიული ტომია; მას ახსენებს ჰეროდოტეც (IV.49) და სტრაბონიც (VII,5,13), სხვა ავტორების მოშველიებით. ეს ტომი სადღაც ისტროსსა და ბორისტენეს შორის უნდა იყოს და ეს შერეული ბერძნული მოსახლეობაც აქ არის საძიებელი. სხვაგან სკიმნოს ქიოსელი გადმოგვცემს: „ეს ამადონები აქ შეუუღლდნენ სავრომატებს და ამის გამოა, რომ მათ ქალთა მიერ მართულები ეწოდება (941 და 879)“. იგივე ამბავი, მხოლოდ უფრო ვრცლად, მოთხრობილი აქვს ჰეროდოტეს (IV.110-117), რომლის აზრითაც, სკვითებისა და ამადონების შეუუღლებამ წარმოშვა სავრომატები (იხ. ყაუხჩიშვილი, 1967:73-76). ასეთი მაგალითების მოტანა, რომლებიც დადასტურებული აქვთ ძველ ავტორებს, მრავლად შეიძლება. თუმცაღა, როდესაც საქმე ეხება ქართველური მოდგმის ტომებს და, კერძოდ, კოლხებს (რომლებსაც ყველაზე უკეთ იცნობს ანტიკური ლიტერატურული ტრადიცია), ვერ ვიტყვით, რომ ისინი განიცდიდნენ სხვა ტომებთან, განსაკუთრებით კი ბერძნებთან ასიმილაციას. ძველი ბერძენი ავტორები მკაფიოდ განსაზღვრავენ, რომელი ტომია შერეული და რომელი ნახევრად შერეული.

ნიშანდობლივია, ამ მხრივ, სტრაბონის გეოგრაფიაში მოტანილი ცნობა. სტრაბონი დიოსკურიის დახასიათებისას წერს: „...[ერთთა აზრით ქალაქში] თავს იყრის 70 ტომი, ხოლო მეორენი ამბობენ, რომ 300-იო (ესენი არაფრად ზრუნავენ სიმართლისათვის), ყველა [ტომი] განსხვავე-

ბულ ენაზე [ლაპარაკობს], რადგან გაფანტულობის გამო, შეურევლად ცხოვრობენ თავისი სიამაყისა და ველურობის მიზეზით. ყველანი კავკასიელები არიან. ესაა, რაც შეეხება დიოსკურიას“ (სტრაბონი წიგნი XI, თავი II, პარ.16).

თ. ყაუხჩიშვილი სტრაბონის კომენტარებისას ხაზს უსვამს ერთ გარემოებას: სადაც არაა დასახლებული კონკრეტული ავტორი და ის სხვის ნაამბობს გადმოგვცემს, ხშირად ხმარობს – „ერთთა აზრით...“, „ზოგიერთები ფიქრობენ...“, „ამბობენ...“ (ყაუხჩიშვილი, 1957:11). ამ შემთხვევაში სტრაბონი ორ უცნობ წყაროს იშველიებს და, ამასთანავე, თავის კრიტიკულ პოზიციასაც აფიქსირებს ტომთა რაოდენობაზე. როგორც ჩანს, ყველა ავტორისათვის მისაღებია ამ ტომებთან მიმართებაში ერთი გარემოება: „ისინი შეურევლად ცხოვრობენ თავისი სიამაყის და ველურობის გამო“ და „ყველანი კავკასიელები არიან“ (ყაუხჩიშვილი, 1957:11). ალბანელების დახასიათებისას სტრაბონი (XL.IV.3) ერთგან წერს: „[მათი] ბასილევსები გამოირჩევიან: ახლა ერთი განაგებს ყველას, ხოლო უნინ ცალკეულები მეფობდნენ საკუთარი ენის მიხედვით. მათ აქვთ 26 ენა, იმიტომ, რომ ერთმანეთს არ ერევიან“ (ყაუხჩიშვილი, 1957:11). როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სამხრეთ შავიზღვისპირეთში ბერძენი კოლონისტების გამოჩენა დასტურდება V ს. 70-იანი წლებიდან. აქ ჩვენ გვინდა მოვიტანოთ ძვ. წ. V საუკუნის „ანაბასისის“ ავტორის, ქსენოფონტის (როგორც ცნობილია, მან ილაშქრა ქართული ტომებით დასახლებულ ტერიტორიაზე) ცნობა, როდესაც ის ტრაპეზუნტიდან გამგზავრების შესახებ მოგვითხრობს: „ხოლო როდესაც... არც ხომალდები იყო საკმარისი რაოდენობით და აღარც სურსათი იშოვებოდა, გადანყვიტეს წასვლა. ხომალდებზე დასვეს ავადმყოფები, აგრეთვე, ისინი, ვინც ორმოცზე მეტი წლის იყო, ბავშვები, ქალები და მთელი ბარგი, რომელიც არ სჭირდებოდათ... რაც ხელს უშლიდა ფორსირებულ მარშს, ბერძნებმა ხომალდებზე მოათავსეს. დანარჩენები წავიდნენ ფეხით, რადგან გზა შეკეთებული იყო“ (Anab., V, 3,1). ამასთან, ქსენოფონტი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ გზა შეკეთებული იყო, ე. ი. ყველა პირობა არსებობდა იმისათვის, რომ მოქარავენებს დღეში საშუალო სიჩქარეზე მეტად ევლოთ (მიქელაძე, 1967:46-46).

ამ ცნობას თუ გავანალიზებთ, აშკარად ჩანს, რომ ბერძნებისათვის დედანუღიანად მოგზაურობა იმ პერიოდისათვის უცხო ხილს არ წარმოადგენდა. სხვას რომ თავი დავანებოთ, მოქარავენებს თან ჰეტერებიც ახლდნენ (Anab., V, 3,31).

მიმოსვლის საკითხიც იმ პერიოდში საკმაოდ მონესრიგებული ჩანს. ვინაიდან, ქსენოფონტის ფლოტი არ გააჩნდა, მან ეს ხომალდები, ალბათ, გარკვეული საფასურის გადახდის შემდეგ, დაიქირავა და ზემოთ აღნიშნული ქალები, ბავშვები და მოხუცები ისე გაამგზავრა. ამ ცნობიდან აშკარაა, რომ საკაპოტაჟო მიმოსვლა პრობლემას არ წარმოადგენს. ნაამბობიდან ირკვევა, სახმელეთო გზასაც უვლიდნენ, რადგან (ქსენოფონტი) აღნიშნავს, რომ გზა შეკეთებული იყო.

ამ წყაროს მოშველიებით, ხაზი გვინდა გავუსვათ იმას, რომ V საუკუნისათვის კოლონისტებისათვის ოჯახებით მოგზაურობას და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ახალ ტერიტორიებზე დასახლებას არავითარი წინააღმდეგობა არ ედგა წინ. ეს მოსაზრება უფრო საფუძვლიანი რომ გავხადოთ, აუცილებლად მიგვაჩნია ფიჭვნარის არქეოლოგიური გამოკვლევების მოტანა. პროფესორმა ა. კახიძემ მრავალწლიანი მუშაობის შედეგად, მკაფიოდ გამოყო ერთმანეთისაგან ბერძნული და კოლხური ნეკროპოლები კლასიკურ ხანაში. მთავარი მომენტი, ამ შემთხვევაში, არის დაკრძალვის წესებზე და არა ინვენტარი, რომელიც, შესაძლოა, ორივე შემთხვევაში იდენტური აღმოჩნდეს. თუმცა, აქაც არის განსხვავებები. საგულისხმოა, რომ ბერძნულ სამაროვანზე გვხვდება როგორც ქალთა, ასევე, ბავშვთა სამარხებიც. არის შემთხვევები, როდესაც ახალშობილი ბავშვი დაკრძალულია ამფორა სამარხში, რაც წმინდა ბერძნული მოვლენაა. ანალოგიური სურათია ციხისძირის ბერძნული ნეკროპოლის გათხრების დროს აღმოჩენილ სამარხებზე (Vashakidze, Inaishvili, 2002:235-250).

აქვე დავუბრუნდებით სოხუმის ცნობილ სტელას. მასზე ბერძნული საფლავის ქვებზე განსვენებულთან გამოთხოვების სცენაა: გარდაცვლილი ქალი საკუთარ შვილთან ერთადაა გამოსახული. იქვეა ახლობელი ნათესავი – ახალგაზრდა ქალი, რომელსაც ხელთ უპყრია განსვენებული სადამი მიძღვნილი საგანგებო საჩუქარი – იმქვეყნიურ ცხოვრებაში აუცილებელი, მაგიური დანიშნულების სამკაულებიანი კოლოფი. გამოსახულების კომპოზიციის, რელიეფის ხასიათისა და დრაპირების მიხედვით, პროფესორი ოთ. ლორთქიფანიძე სტელას ძვ. წ. 430-420 წწ. ათარილებს. მისი აზრით, ის უნდა იყოს პროვინციული სკოლის, მაგრამ ძლიერი ატიკური გავლენით შექმნილი ნაწარმოები.

მიცვალებულის სამარხზე საგანგებო საფლავის ქვის სტელას აღმართვა ფართოდ იყო გავრცელებული ბერძნულ სამყაროში ძვ. წ. VII ს. დასასრულისათვის, განსაკუთრებით კი ძვ. წ. VI-IV სს-ში. საგანგებო საფლავის ქვის აღმართვა მიზნად ისახავდა, ერთი მხრივ, განსვენებულის შესახებ ხსოვნის შენახვას მომავალი თაობისათვის, ხოლო, მეორე მხრივ, მიცვალებულის კულტის ადგილის შემოფარგვლას. გამოთქმულია, აგრეთვე, მოსაზრება, რომ სამარხებზე სტელა, ბერძენთა წარმოდგენით, განსვენებულის საცხოვრისად, მისი სულის მუდმივ სასუფეველად იყო აღმართული. ასე, რომ სტელას აღმართვა წმინდა ბერძნული მოვლენაა და სოხუმთან აღმოჩენილი რელიეფი უთუოდ ბერძნის სამარხზე უნდა ყოფილიყო აღმართული (ლორთქიფანიძე, 2002:191-192). ფიჭვნარის და ციხისძირის ნეკროპოლების შესწავლამ შესაძლებელი გახადა იმ დასკვნების გაკეთება, რომ ადგილობრივ მოსახლეობასა და მოსულ კოლონისტებს შორის უნდა დამყარებულიყო მშვიდობიანი და საქმიანი ურთიერთობანი, რომელიც ითვალისწინებდა ორ-მხრივ სარგებელს. მხოლოდ ერთი, N158 სამარხია 1978 წელს აღმოჩენილი, რომელშიც საძვრეული იარაღი და 66 ცალი სკვითური ისრისპირია დაფიქსირებული. კოლხურ სამაროვანზეც იდენტური სურათია. ასევე გრძელდება ელინისტურ პერიოდშიც. ამრიგად, მოსულების მხრივ, ადგილობრივ მოსახლეობაზე ძალადობის ფაქტები არ უნდა მომხდარიყო.

აქ ისმის კითხვა: თუ კლასიკურ ხანაში შესაძლებელია კოლხური და ბერძნული ნეკროპოლების გამიჯვნა, ხოლო ელინისტურ პერიოდში ვერ ხერხდება, მართლაც ხომ არ მოხდა ადგილობრივი მოსახლეობის ელინიზაცია, რაც გამოიხატება წეს-ჩვეულებების, სარწმუნოების თუ დამარხვის ელინური წესების დამკვიფრებაში, ეს სრულიად არ უნდა ნიშნავდეს, რომ პროცესები შერეული ქორწინების ხარჯზე ხდებოდა.

ვალეს კონცეფციას თუ მოვიშველიებთ, კლასიკური პოლისი ვრცელი ხორით შეიქმნა იქ, სადაც არ იყო დამჯდარი, მკვიდრი მოსახლეობა. ასეთ შემთხვევაში კოლონიზაციის ტალღა ქვეყნის სიღრმეში იჭრება და თან სდევს აბორიგენული მოსახლეობის ინტეგრაცია და ასიმილაცია. განვითარების მაღალ დონეზე მდგომი მოსახლეობის პირდაპირი ასიმილირება კი ვერ მოხერხდა. ამიტომაც ასეთ ადგილებში ბერძენი მოახალშენეები კმაყოფილდებიან ემპირიონის დაარსებით, რომელთა საშუალებითაც ხორციელდება საშუამავლო ვაჭრობა მეტროპოლიასთან (Oallet, 1973). კოლხეთის რეგიონს ი. ბრაშინსკი სწორედ ამ მეორე კულტურულ-ისტორიულ ოლქს აკუთვნებს, სადაც ადგილობრივი მოსახლეობის ურთიერთობა ბერძენ მოახალშენეებთან ადრეიდანვე ატარებდა სასაქონლო ფულად ხასიათს (Брашинский, 1979:63-39).

ამ პროცესებს ისტორიული რაკურსის ქრილში უნდა შევხედოთ, თუ რა ხდება სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ბერძენების თუ სხვა ერების მოსვლამდე. საგულისხმოა, რომ დაახლოებით ორი ათასწლეულის განმავლობაში იქმნება ბრწყინვალე კოლხური კულტურა, რომელიც განსხვავდება ამ პერიოდის აღმოსავლურქართული კულტურისაგან, თუმცა, ბევრი საერთო მახასიათებელიც აქვთ. ჩემი აზრით, ამ პროცესების ერთ-ერთი ქვაკუთხედი ენდოგამიური ქორწინება უნდა ყოფილიყო. ეწინააღმდეგებოდა რა ბიენიკურ ქორწინებებს, ყველა ეთნოსი ამით იცავდა თავისი სისხლის შეურევლობას, სინმინდეს და ყოფა-ცხოვრების ერთგვარობას (ბექაია, 1988:48-49). ამიტომაც აღნიშნავდნენ ძველი ავტორები აქაურ ტომებზე, რომ შეურევლად ცხოვრობენო.

ვინც კარგად იცნობს კავკასიას და აქ მოსახლე ტომების ტრადიციას, კარგად იცის, რომ სარწმუნოებრივი ფაქტორი ყოველთვის არ იყო მთავარი ქორწინების დროს. აქ გადამწყვეტი ათასწლეულებში გამობრძმედილი ტომობრივი ტრადიციებია, რომლებსაც, განსხვავებების მიუხედავად, ერთი მთლიანი საფუძვლის ოჯახური ურთიერთობანი, ენდოგამიური ქორწინება და ქალწულებრივი უმანკოება აერთიანებს.

თუ განვიხილავთ ასიმილაციის პროცესს, რომელიც ფიჭვნარის მაგალითზე ჩანს ელინისტურ ხანაში, ეს ცალსახად არ უნდა ნიშნავდეს აუცილებლად შერეულ ქორწინებებს ბერძენებსა და კოლხებს შორის. ამის დამადასტურებლად გამოდგება ძვ. წ. I საუკუნის წყაროს („რომის სიძველეთამცოდნეობა“ I, 89.4) ავტორის დიონისიოს ჰალიკარნასელის ცნობა: „ბევრნი სხვანი, რომლებიც ბარბაროსთა შორის ცხოვრობენ, ცოტა ხნის გავლის შემდეგ ყველაფერს ელინურს ივინყებენ ისე, რომ აღარც ელინურ ენაზე ლაპარაკობენ, აღარც ელინთა ჩვევებს მისდევენ, აღარც იმავე ღმერთებს მიიჩნევენ და აღარც სამართლიან კანონებს, რითაც განსაკუთრებით განსხვავდება ელინური ბუნება ბარბაროსულისაგან, აღარც სხვა რასმე (ცნობენ), რაც (საყოფაცხოვრებო) ურთიერთობებს ეხება და არც სხვას მსგავსს. ამ აზრისათვის საკმარისი საბუთია

(მოხსენიება) აქაელებისა, რომლებიც პონტოსთან ცხოვრობენ, ხოლო ელეელები კი, რომლებიც წარმოშობით ნამდვილი ელინები არიან, ყველა იმ ბარბაროსებზე, რომლებიც ახლა არსებობენ, უფრო მეტად ველურები არიან (ყაუხჩიშვილი, 1976:134-135).¹⁰

ამ ჭრილში პრობლემის განხილვის საუკეთესო მაგალითად შეიძლება გამოვიყენოთ ასირიელებისა და ებრაელების საქართველოში ცხოვრება. გამოკვლევებით კარგად ჩანს, რომ საქართველოში ასირიელების თექვსმეტსაუკუნოვანი თანაცხოვრების შედეგად მოხდა მათში ქართული ენის დამკვიდრება, ასირიელების გვარ-სახელების ქართულ ყაიდაზე გაფორმება „ძე“ და „შვილი“ ფორმატის წარმოებით. დიდი როლი ითამაშა იმანაც, რომ ეს მოხდა დასავლეთ საქართველოს უფრო ეროვნულ გარემოში, და, რაც მთავარია, იმანაც, რომ ასირიელები ქრისტიანები არიან (მართლმადიდებლები და კათოლიკეები) და უფრო ადვილია მათი გაქართველება. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ქრისტიანები არიან, ქართულად ლაპარაკობენ და ქართული გვარები აქვთ, მაინც თავს ასირიელებად აცხადებენ და არ ლაღატობენ თავიანთ ეროვნულ მეობას, ეროვნული თვითშეგნებით მაინც ასირიელებად დარჩნენ, როგორც ქართველი ებრაელები, მიუხედავად ქართველებთან ოცდაექვსსაუკუნოვანი თანაცხოვრებისა. ებრაელების შემთხვევაში, გარკვეული როლი ითამაშა რელიგიამ (იუდაიზმმა), რომელიც ყოველთვის ეროვნულობის დამცველად გამოდის. თუმცა საქართველოში მცხოვრებმა ებრაელებმა თავიანთი ეროვნულობის განმსაზღვრელი ნიშნად „ქართული“ მაინც დაიმკვიდრეს (აბესაძე, 2002:47-48).

ბერძენ ავტორებსაც ეს მომენტი კარგად ჰქონდათ გათვითცნობიერებული და მათ კოლხები მდიდარი კულტურული წარსულის მქონე ხალხად მიაჩნდათ. საგულისხმოა, ამ მხრივ, აგათია სქოლასტიკოსის სიტყვები: „ძლიერსა და მამაც ტომს წარმოადგენენ ლაზები. ამაყობენ კოლხთა ძველი სახელით და (ზომაზე მეტად ქედმაღლობენ, შესაძლებელია, არცთუ ისე უსაფუძვლოდ) ზნე-ჩვეულებათა სიმწყობრივით და დახვეწილობით“ (ურუშაძე, 1964:149; აგათია, იუსტინიანეს მეფობისათვის. გეორგიკა. III).

ოჯახური ურთიერთობების და ქორწინების ინსტიტუტი, ანტიკური ხანის ქართულ ტომებში, დაფუძნებული უნდა ყოფილიყო მდიდარ ტრადიციებზე, რომლის მცირეოდენ ანარეკლს ძველ წყაროებშიც ვპოულობთ. მაგალითად, აპოლონიოს როდოსელი („არგონავტიკა“, თავი II, 1010) ტიბარენებს ასე ახასიათებს: ისინი ყველაზე უფრო სამართლიან (ადამიანებად) ითვლებიან და არასოდეს არ ჩაებმებიან ვინმესთან ბრძოლაში, თუ წინასწარ არ შეიტყობენ ბრძოლის დღეს, ადგილსა და საათს. ტიბარენთა მხარეში ქალები, როცა შვილებს შობენ, უვლიან ქმრებს, როგორც ამბობს ნიმფოდორე „ჩვეულებებში“. მეორეგან (თავი II, 1025) ის გადმოგვცემს – საერთო სიყვარულით, იმას კი არ ამბობს (პოეტი), რომ ისინი ერთმანეთის ცოლებს უკავშირდებიან, არამედ იმას, რომ თითოეული თავის [ცოლს ეალერსება] აშკარად.

ამასთან დაკავშირებით, საინტერესოა არისტოტელეს ცნობა, რომელიც გადმოგვცემს, რომ მდინარე ფასისთან იზრდება [ერთნაირი] წნელი რომელსაც უწოდებენ „თეთრფოთლოვანს“. ეჭვიანი ქმრები მას კრეფენ და ყრიან ქალწულებრივი სანოლის ირგვლივ და იცავენ [თავის] ქორწინებას შეუბღალავად (Aristotel Fragmenta, edidit V. Rose, Lipsiae, 1986: იხ. ყაუხჩიშვილი, 1969:73).

არანაკლებ საინტერესოა, თუ როგორ იქცეოდნენ კოლხი ქალები. სქესობრივი ძალ-ღონის შენარჩუნებაზე ზრუნვა ედო საფუძვლად ამა თუ იმ ოჯახის დიასახლისის ყოველდღიურ ლოცვას, ღვთაების სადიდებლად თქმულს. სქესის ღვთაებას დიასახლისი სთხოვს: „მამაკაცის სასქესო ორგანოს ძალა მისცეს, ხოლო ქალს – შეძლება, გაუძლოს ქმრის იერიშს“. სამურზაყანოში ამ ლოცვასთან დაკავშირებულია განსაკუთრებული, მეტად პრიმიტიული ხასიათის ცერემონია ფალოსის სადიდებლად. ამ ტრადიციას, რომელიც ეთნოგრაფ თედო სახოკიას (სახოკია, 1956:108) აქვს დაფიქსირებული, აშკარად არქაული, ქრისტიანობამდელი ელფერი დაჰკრავს (როგორც მთელს საქართველოში). ფალოსის კულტი ფიჭვნარში ათასი წლის განმავლობაში არსებობდა. ამის უამრავი არტეფაქტია მოპოვებული უძველეს ნამოსახლარებზე და საკულტო მოედნებზე (ჩავლეიშვილი).

ამ კონტექსტში შეიძლება განვიხილოთ ქსენოფონტის ცნობაც (Anab., IV, 7), როდესაც ერთ-ერთი დასახლებული პუნქტის ალებისას ელინები საზარელი სანახაობის მოწმენი გახდნენ: როცა

¹⁰ თ. ყაუხჩიშვილის განმარტებით: აქაელები, დიონისიოსის აზრით, ელინები არიან, მოხვდნენ ბარბაროსულ გარემოცვაში და ზნე იცვალეს. ხოლო შემდეგ ლაპარაკია ჭეშმარიტ ელინებზე, ელეელებზე, რომლებიც ყოველგვარ ბარბაროსებს აღემატებიან ველურობით. მეტწილ ავტორებთან პონტოელი აქაელები იხსენიებიან ჰენიოხების წყვილში და საერთოდ ჰენიოხების, ძიგიების, ტორეტების და სხვ. მეზობლებში, რაც საშუალებას იძლევა მათი საცხოვრისის მეტ-ნაკლები სიზუსტით დადგენისას. ამას გარდა, ყურადღებას იპყრობს ისიც, რომ ძველი ავტორები ლაპარაკობენ ამ ტომის ურთიერთობებზე ბერძენ აქაელებთან. ზემოთ მოტანილი ნაწყვეტის მიხედვით, უდავოა, რომ პონტოელი აქაელები საბერძნეთიდან არიან მოსულები.

ქალები ბავშვებს უფსკრულში ისვრიდნენ და თვითონაც თან მიჰყვებოდნენ, ასე იქცეოდნენ მაკაცებიც.

როგორც დავინახეთ, ამ ტომებში ქორწინების ინსტიტუტი მაღალგანვითარებულია: ქალების მოვალეობაა, ბავშვების გაჩენა და ქმრების მოვლა. ასევე, ნათლად ჩანს ერთცოლიანობა და ოჯახის სიყვარულით შექმნა. ეჭვიანი ქმრებისაგან მეუღლის სისპეტაკის დაცვა და ოჯახისადმი თავგანწირვა. ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რამდენად პრობლემატური იქნებოდა ბერძენი კოლონისტებისათვის მასობრივად შერეული ოჯახების შექმნა. თუმცა, ეს ისე არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ შერეული ბერძნულ-კოლხური ოჯახები არ იქმნებოდა. ასეთი ფაქტების შესახებაც ვაწყდებით ცნობებს ძველ ბერძნულ წერილობით წყაროებში, მაგრამ ყველა შემთხვევაში ძალადობის შედეგად შექმნილ ოჯახებზეა საუბარი, როდესაც ან მოტაცებული ან კიდევ მონად არის ქალი გაყიდული.

ათენში აღმოჩენილია ერთი საფლავის წარწერა: „Ευφροδύ Χαιρμόνοϋ Χολχί σ“ (ეფროსინე ქა Y რემონისა, კოლხი). ამ წარწერის შესახებ გრაკოვი (Граков, 1939:305) ასე მსჯელობს: «Судя по отчеству, здесь не рабыня, но либо вольноотпущеница, либо дочь вольноотпущенника. Впрочем, Хилимон М. б. владелец этой колхидянки. Колхи в качестве рабов известны в Афинах с классического времени. Колхидянка-рабыня в Афинах упомянута у Антифона во II в. н. э. (Epist. III, 61-sc, стр. 594).

ამ ეპისტოლეში, ასევე, წერია: „მე ვარ ძე ანთიმონისა, უმდიდრესი (კაცისა) ათენში და აქსიოთეასი, რომელიც წარმოშობილია ძეგალეს გვარიდან. ის კი, ვინც ჩვენ ამას გვიკეთებს (შვილია) უცნობი მამისა და „ბარბაროსი დედისა, ვგონებ სკვითისა, თუ კოლხისა, ახალ მთვარეზე ნაყიდისა“ (ყაუხჩიშვილი, 1977:22).

საინტერესოა, ამ მხრივ, კლავდიუს ელანიუსი (II-III სს.), რომელსაც წყაროდ პოსეიდონისის (ძვ. წ. II-I სს.) ნაწარმოები აქვს გამოყენებული. ის წერს (ნაწყვეტი 71): სახელად დიონისიოსი, საქმიანობით ვაჭარი, ბევრსა და ხანგრძლივად მოგზაურობდა ზღვაზე, მოგების სურვილით ნაქეზებული, იგი მედიოტიდაზე შორს ავიდა, იყიდა კოლხი ასული, რომელიც მოეტაცა მახლებს, იქაურ ბარბაროსთა ტომს...“. „დიონისიოსმა უფრო დიდი გამოსასყიდი თანხა წარმოადგინა ასულისათვის, ვიდრე უამრავი ოქრო, რომ [ასული] ... შემდეგ გაეყიდა. მან გაიღო დიდი ფასი და ბიზანტიონში წასვლა გადაწყვიტა. იმის შემდეგ, მეორე დღეს, ის მიცურდა ქიოსთან და [ხომალდიდან] გადმოსულებმა ნახეს ასული, რომელიც იყიდებოდა. იგი ცუდად მოიქცა და მთელი მისი სახლი ავად გახდა, და [მისი] ვაჭრობისგანაც მოგება გაცილებით ნაკლები შეიქმნა. [მისი] ასული, რომელმაც მისი ეშმაკობისა და ბოროტი ზრახვების შესახებ არაფერი იცოდა, უვნებლად გადაურჩა ბოროტებას (ყაუხჩიშვილი, 1977:28).

როგორც ისტორიიდან ჩანს, ეს პროცესი საუკუნეების განმავლობაში გრძელდებოდა. XVII საუკუნის მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი „სამეგრელოს აღწერაში“ გადმოგვცემს: „...არიან ისეთი ქურდებიც, რომლებიც იპარავენ კაცებს და ყმანვილებს და ჰყიდიან ჩუმად თურქეთში. გურიელის სამთავროში, ზღვის პირად, სახელდობრ ქობულეთში, მუდამ ტყვეებით ვაჭრობენ. ამას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ ახლო ქალაქებიდან – რიზე, გონია და ტრაპიზონიდან მოდის მრავალი თურქი ვაჭარი“ (ლამბერტი, 1938:71). თუ ძვ. წ. IV საუკუნის ავტორს ფსევდოსკილასაც მოვიშველიებთ, ირკვევა, რომ ქობულეთის მხარეს, ამ მხრივ, მის დროსაც ცუდი რეპუტაცია უნდა ჰქონოდა. სხვა მდინარეების ჩამოთვლის შემდეგ მდ. ჭოროხამდე ორი მდინარეა ნახსენები – მდ. ისისი და მდ. ლესტონ პოტამუსი ანუ (ყაჩაღთა წყალი). ავტორთა აზრით, ისისი მდ. ნატანებია (სიხარულიძე, 1959:105-106), ლესტონ პოტამუსი-კინტრიში. ჩვენი დაკვირვებით, შესაძლებელია, ის მდ. ჩოლოქთან გავაიგივოთ. მთავარი აქ ისაა, რომ ეს მხარე ოდითგანვე ყაჩაღებით და ტყვეთა სყიდვითაა განთქმული და მრავლად ამარაგებდა შავი ზღვის საბერძნეთის თუ მცირე აზიის ქალაქ სახელმწიფოებს ტყვეებით. რის შედეგადაც უნდა მომხდარიყო ძალდატანებითი ქორწინებანი კოლხებსა და სხვა ეთნოსებს შორის.

ახლა განვიხილოთ, რამდენად ღირებული იყო ეთნიკურობა ანტიკურ სამყაროში. როგორც დ. ბრაუნდი აღნიშნავს: ამ საკითხის დღეს განხილვის სიძნელე ისაა, რომ მას თანამედროვე სამყაროში ასე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. თანამედროვეობისაგან განსხვავებით, ვიცით (როგორც იქვე გადმოგვცემს), რომ არქაულ საბერძნეთში „ბერძნობის“ ცნება (გარკვეული რელიგიური დღესასწაულების გარდა), შესაძლოა, ნაკლებად მნიშვნელოვანი იყო, ვიდრე წყება სხვა საკითხებისა, მათ შორის არა მარტო ადგილობრივი თემის საკითხი, არამედ, აგრეთვე, ნათესაობრივი კავშირი, სტუმარ-მასპინძლის და მეგობრული ურთიერთობა და სხვ. შესაბამისად, მდიდარი ათენე-

ლის ქორწინებაში „ბარბაროს“ ქალზე არაფერია უჩვეულო ძვ. წ. V საუკუნის ათენშიც კი (ყოველ შემთხვევაში, ძვ. წ. 451 წლამდე მაინც).

საყურადღებოა ქ. ათენში აღმოჩენილი ძვ. წ. VI და V სს.-ის შავფიგურიანი ჭურჭლები, რომლებზეც წარმომოებით კოლხი ხელოსნების ბერძნული წარწერებია – „კოლხმა გაააკეთა“, „ევქსითეოსმა გაააკეთა“, „კოლხმა მოხატა“ (ყაუხჩიშვილი, 1977:226). ძვ. წ. IV საუკუნიდან ეთნიკონი „კოლხი“ მოხსენებულია საკუთარი სახელის მნიშვნელობით ბოსფორის სამეფოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ბერძნულ წარწერებში. ერთ-ერთი მათგანი ქერჩშია ნანახი – „ფილოკომოსი კოლხის ძე“, მეორე კი, ქერჩის მახლობლად „მაძისი კოლხის ძე“ (ლორთქიფანიძე, 1986:90).

ახლა დავუკვირდეთ და განვსაზღვროთ, რაში უნდა დასჭირვებოდა ამ კოლხს თავისი წარმომავლობის ხაზგასმა. ჩვენი აზრით, პირველ რიგში, იმისათვის, რომ პირადად მისთვის წარმოდგენდა ეს აუცილებლობას, რომ თავი განესხვავებინა უცხო ეთნოსისაგან. მეორე – მიუხედავად იმისა, რომ ის უცხო გარემოშია, არ მალავს საკუთარ წარმომავლობას, პირიქით, ამაყობს (თუ აგათია სქოლასტიკოსის სიტყვებს მოვიშველიებთ) და ბერძნულად აწერს მის წარმომავლობას იმ ჭურჭელზე, რომელსაც, ალბათ, მასიურად უშვებს. კოლხოზა იმის მანიშნებელიც უნდა იყოს, რომ ისინი კარგი ხელოსნები იყვნენ და ამით უფრო კარგად გასაღებოდა მათი ნახელავი.

რაც შეეხება მეორე შემთხვევას (და სხვა შემთხვევებსაც, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ), ეს იმის მანიშნებელია, რომ ბერძნებიც მშვენივრად ასხვავებენ სხვა ეთნოსებისგან კოლხებს და, ალბათ, მიზეზთა გამო, სახელის გვერდით აუცილებლად მიიჩნევენ მათი წარმომავლობის – კოლხოზის ხაზგასმას.

დასკვნა

მრავალწლიანი დაკვირვების შედეგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ჩვენ მიერ შესწავლილი ჩოლოქისპირა ნამოსახლარები – ნამჭედური II, ნამჭედურის ბორცვი და, საერთოდ, გორა-სამოსახლოების ეს სისტემა, წარმოადგეს კოლხი მოსახლეობის საცხოვრისს. მაშინ სად ცხოვრობდნენ ბერძენი მოახალშენეები? ჩვენი აზრით, მათი დასახლება საძიებელია სხვა ადგილას, შესაძლებელია, სამაროვნიდან არცთუ ისე მოშორებით, რადგან, ზოგადად, ანტიკური ხანის კოლხური და ბერძნული ნეკროპოლები, ფაქტობრივად, ერთმანეთის გვერდითაა განლაგებული. ბერძნული თემის დასახლებაც უნდა ვეძიოთ დაახლოებით იმავე დაშორებით, რა მანძილითაცაა დაშორებული სამაროვანთან კოლხური სამოსახლოები.

გათხრების შედეგად ჩანს, იმის მიუხედავად, რომ დროთა განმავლობაში, ბორცვის კონფიგურაცია იზრდებოდა (განსაკუთრებით, ანტიკურ პერიოდში), რაღაც დიდი ცვლილებები მაინც არ იგრძნობა. როგორც წესი, ადრეულ პერიოდში, III ათასწლეულის მიჯნაზე, თუ გორა-სამოსახლოზე ცხოვრობდა ორი, მაქსიმუმ სამი ოჯახი, შესაძლოა, მოსახლეობის ზრდის კვალობაზე, ამ სამოსახლოს დამატებოდა ერთი ან ორი პატრიარქალური ოჯახი, ისიც შიგა გაყოფის საფუძველზე. უბრალოდ, იმ მიზეზით, რომ ეს ბორცვი მეტს ვეღარ დაიტევდა.

თავისთავად, ჩნდება კითხვა: მოსახლეობა, რომელიც ამ სამოსახლოებზე ათასი წლის განმავლობაში უწყვეტად ცხოვრობდა და თვითონ განიცდიდა სამოსახლოზე სივინროვეს, რატომ ჩაისახლებდა უცხო ტომის, სხვა კულტურის მატარებელ გადამთიელს, რაც არ უნდა კეთილი ზრახვებით ყოფილიყო ის მოსული ამ მიწაზე? ამ ვარაუდის ძირითად არგუმენტად მიგვაჩნია რამდენიმე ფაქტორი. პირველი, ეს არის პატრიარქალური, შიგა ტრადიციებზე აგებული გვაროვნული თემი, რომელმაც, ბერძნების გამოჩენამდე და შემდგომაც, მხოლოდ ტრადიციებით, ადგილობრივ საკულტო რიტუალებზე დაფუძნებული რელიგიური მსოფლმხედველობით მოაღწია აღნიშნულ ეპოქამდე. მეორე ფაქტორი – თუ ეს ტომები მეტალურგები არიან (რაც დღეს სადავო აღარაა), აწარმოებენ ლითონს და ამავე ნაწარმის ექსპორტს, უცხო ელემენტის მათ სამოსახლოზე თანაარსებობა ყოვლად დაუშვებელია. მესამე – ბერძნები აქ აარსებენ სავაჭრო ფაქტორიას. ისინი ფიჭვნარში სახლდებიან ოჯახებით, რისი უტყუარი საბუთია მათი ნეკროპოლი, სადაც გვხვდება როგორც ქალთა, ასევე, ბავშვთა სამარხებიც. ის მშვიდობიანი ურთიერთობა, რომელიც ჩამოყალიბებულია ადგილობრივ აბორიგენ მოსახლეობასა და მოახალშენეებს შორის, დაფუძნებულია საერთო, ურთიერთსასარგებლო ინტერესებზე. ამის მანიშნებელია, სწორედ, გათხრების შედეგად აღმოჩენილი არტეფაქტები კოლხურ სამოსახლოებზე. მრავლადაა იმპორტული კერამიკა, თუმცა, გაცილებით სჭარბობს ადგილობრივი. კოლხურმა საოჯახო კერამიკულმა ნაწარმმა (ფიჭვნარულ სამეურნეო ნაკეთობათა ევოლუციური განვითარების გზაზე) დაკარგა თავისი პირვანდელი სისადავე და შემკულობა. იმპორტი უკვე წარმოადგენს ფუფუნების საგანს. რაც შეეხება კერამიკულ ტარას, უკვე ადგილზე ამზადებენ ბერძნულის მინაბად ამფორებს, პითოსებს, ქვევრებს, რომლებსაც უკვე სამრეწველო დანიშნულება აქვთ.

მეთოხე – არსად ჩანს ჯერჯერობით ბერძნული თემებისათვის დამახასიათებელი დასახლების სტრუქტურა და არქიტექტურული სახე, როგორც ეს წარმოდგენილია, თუნდაც, ამავე პერიოდის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ნაქალაქარებზე.

ჩვენ ხელთ გვაქვს ბერძნებისათვის დამახასიათებელი სამშენებლო მასალა მხოლოდ კრამიტის სახით. ის ფაქტი, რომ სამოსახლოებზე კანტიკუნტად ჩნდება კრამიტი, რომელიც შემოდის სინოპედან და სხვა ბერძნული ცენტრებიდან, სწორედ ბერძნებს სჭირდება, მათი საცხოვრებელი ტრადიციებიდან გამომდინარე და არა კოლხებს, რომლებიც, ოდითგან მშვენივრად ცხოვრობდნენ ისლით გადახურულ ჯარგვლებში. აქედან გამომდინარე, ბერძნების საცხოვრებელი საძიებელია ნაქალაქარის სხვა ადგილებში, სადაც ბერძნული ტრადიციებისათვის დამახასიათებელი საცხოვრისების ნაშთები უნდა აღმოვაჩინოთ.

ანტიკური ხანის კულტურული ფენები ბორცვზე ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი. ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნას, რომ ისინი მიწის ზედაპირთან ახლოსაა განლაგებული (დაახლოებით 15-20 სმ). ანტიკური ხანის კულტურული ფენები, დროთა განმავლობაში, ნადგურდებოდა ან ბუნებრივად ირეცხებოდა. როგორც გამოკვლევებმა გვიჩვენა, ამ პერიოდის კოლხები ცხოვრობდნენ ხის, თიხით შებათქაშებულ სახლებში. მიწის ზედაპირთან სიახლოვემ და თიხის გრუნტმა ხელი შეუშალა ისლით გადახურული სახლის ნაშთების ჩვენამდე სრულყოფილი სახით მოღწევას.

გვხვდება მხოლოდ ბათქაშის ფრაგმენტები და ხის დამწვარი კონსტრუქციები. სინოპური კრამიტის რამდენიმე ფრაგმენტის აღმოჩენა არ ნიშნავს იმას, რომ ანტიკურ ხანაში ამ ადგილებში კოლხური საცხოვრებელი სახლები და დამხმარე ნაგებობანი კრამიტით იყო დახურული. თუ შევადარებთ ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი კრამიტების რაოდენობას და კრამიტყრილებით შექმნილ კულტურულ ფენებს, ჩვენი მონაპოვრები ძალზე უმნიშვნელოდ გამოიყურება. თუმცა, მათი არსებობის ფაქტი ძალზედ მნიშვნელოვანია. ალაგ-ალაგ შემორჩენილი ქვაფენილები (რომლის მასალაც ზღვის სანაპიროდანაა მოზიდული) მიაწიშნებს იმაზე, რომ ანტიკურ ხანაში მოსახლეობას ბორცვი მოუკირწყლავს სიმშრალის და სისუფთავის შესანარჩუნებლად. ეს მომენტი უფრო კარგადაა შემორჩენილი და ფიქსირებული ნამჭედურის ტერიტორიაზე. სწორედ აქ გვხვდება დიდი რაოდენობით ზღვის ბრტყელი ქვები. კრამიტი აქაც უმნიშვნელო რაოდენობითაა მოპოვებული. ნამჭედურის გამთხრელები, პროფესორები დ. ხახუტაიშვილი და თ. მიქელაძე თვლიდნენ, რომ ნამჭედურის ბორცვ-სამოსახლოს ყველაზე გამორჩეული ადგილმდებარეობა, სხვა სამოსახლოებთან შედარებით, იმის მანიშნებელი უნდა ყოფილიყო, რომ აქ ცხოვრობდა ტომის ბელადი, რომელიც, იმავდროულად, მთავარი ქურუმიც იყო. ეს მხოლოდ ჰიპოთეზაა, მაგრამ, თუ ეს მოსაზრება დასაშვებია, ცხადია, რომ თუ გვარის წარჩინებული ვერ ახერხებდა კრამიტით სახლის (ან საკულტო ნაგებობის) გადახურვას, ჩვეულებრივი მოსახლეობა მით უმეტეს, ვერ შეძლებდა ამას.

სანამ არ იქნება აღმოჩენილი ბერძენი მოახალშენეების სამოსახლო უბანი, მანამდე ძნელი სათქმელია, თვით მათაც თუ ჰქონდათ სახლების ამ მასალით გადახურვის შესაძლებლობა. სავარაუდოა, რომ ძირითად მოსახლეობასაც გაუჭირდებოდა კრამიტით სახლების გადახურვა.

ნეკროპოლზე შესწავლილი ბერძნული სამარხების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ისინი საშუალო ფენას განეკუთვნებოდნენ და ძნელად წარმოსადგენია, რომ მათი ფინანსური შესაძლებლობა კრამიტის სახურავიანი სახლის საფასურს მორეოდა.

ამ საკითხებთან დაკავშირებით, არაერთი სპეციალური გამოკვლევა აქვს არქეოლოგ დ. ახვლედიანს. მისი მონაცემებით, ვანში აღმოჩენილი ელინისტური კრამიტის სასარგებლო ფართობი: სიგრძე – 50 ± 15 სმ, სიგანე – 50 ± 5 სმ: გაბარიტული მონაცემები: სიგრძე – 60 ± 5 სმ, სიგანე – 50 ± 5 სმ, სისქე – 2,4 სმ, მასა 1 მ^2 – 65 კგ, რაოდენობა 12 მ – 4 ცალი. ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე (2003 წ. – IV ს. ბოლო – III ს.-ის დასაწყისი) აღმოჩენილი კრამიტის ზომებია: სიგანე – 52 სმ, სიგრძე 70 სმ. როგორც ჩანს, ძვ.წ. IV-I სს.-ში ბალკანეთიდან კავკასიამდე კრამიტის ზომები დაახლოებით თანაბარი იყო.

საბერძნეთში, ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში, კრამიტი სხვადასხვა ცენტრში და სხვადასხვა დროს განსხვავებული ღირებულებისა იყო. კრამიტი იყიდებოდა როგორც წყვილ-წყვილად (ბრტყელი და ღარისებური), ასევე ცალობით (ძირითადად, ბრტყელი) წყვილ-წყვილად გაყიდული კრამიტის ღირებულება მერყეობს 3,5 ობოლიდან 1 დრაქმასა და 3 ობოლამდე. გაყიდულ კრამიტთა შორის, ზოგ შემთხვევაში, ე. წ. „კორინთული კრამიტიც“ არის ნაგულისხმევი, რომელიც ბრტყელი და ღარისებური კრამიტის ერთიანობას წარმოადგენს.

ცალობით გაყიდული კრამიტის ფასი (გარდა კორინთულისა) ეპიდაფროსში ძვ. წ. IV-III სს.-ში შეადგენდა 1 დრაქმას და 3 ობოლს, დელოსზე, ძვ. წ. 250 წელს – 4 ობოლს, ძვ. წ. 208 წელს – 3 ობოლს, ძვ. წ. 190-180 წლებში – 2,5 ობოლს. ამ მონაცემების საფუძველზე, შეიძლება ითქვას, რომ მეკრამიტე ხელოსანი დღეში 1-1,5 კრამიტს, ზოგჯერ კი უფრო ნაკლები ღირებულების პროდუქციას გამოიმუშავებდა. დ. ახვლედიანის ვარაუდით, მარტო ერთი ხელოსანი, ელინისტურ ხანაში 200-300 კრამიტს დაამზადებდა წელიწადში. გასათვალისწინებელია, რომ კრამიტის ტრანსპორტირებაც საკმაო ხარჯებთან იყო დაკავშირებული.

ჩვენი აზრით, ბერძენ მოახალშენთა დიდ ნაწილს კრამიტით გადახურული სახლების დიდი ნოსტალგია ჰქონდათ და ამქვეყნად თუ ვერ ახერხებდნენ, ცდილობდნენ, იმქვეყნიური ცხოვრებისათვის მაინც მოემარაგებინათ კრამიტი. ასეთი ვარაუდის საფუძველს, ვფიქრობთ, იძლევა ფიჭვნარის ელინისტური ხანის ორი სამარხი, რომლებიც ამ ადგილებისათვის არატიპურია და კრამიტითაა გადახურული. კრამიტი სინოპურია (სიგანე 52 სმ, სიგრძე 70 სმ). თუ ერთ შემთხვევაში ფილები ჰორიზონტალურადაა სამარხზე გადაფარებული, მეორე შემთხვევაში, მხოლოდ ორი ცალია გამოყენებული და საფლავზე ზემოდან დევს ორფერდად, პირამიდისაგან. პროფ. ა. კახიძე, ამ შემთხვევას განიხილავს, როგორც საცხოვრებელი სახლის იმიტაციას. ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას. ორი ცალი კრამიტის გამოყენება, ამ შემთხვევაში, უნდა მიაწიშნებდეს იმაზე, რომ კრამიტი ფიჭვნარში საკმაოდ ფასეული იყო. საფიქრებელია, რომ ჭირისუფალმა მეტის შეძენა ან მოპოვება ვერ შეძლო.

არქეოლოგი გ. კვირკველია, განიხილავს რა ამ ეპოქის სამაროვნების კენჭებით მოპირკეთებას, ფიქრობს, რომ კოლხური მოსახლეობა აგრძელებდა სამოსახლოების რიყის ქვებით მოკირწყვლის ტრადიციას. ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს ერთი გარემოებაც, დასავლეთ საქართველოში ჭურჭელს, რომელშიც მიცვალებულს ათავსებდნენ, სასახლეს უწოდებდნენ. ჩვენი აზრით, ეს ტერმინი აზრობრივად უნდა უკავშირდებოდეს უძველეს რწმენა-წარმოდგენებს. (რა კავშირშია კენჭებით მოპირკეთებასთან?)

ჩვენთვის საინტერესოა გურამ კვირკველიას გამოკვლევები. ის სამუშაოებს აწარმოებდა ოჩამჩირის პორტის და მის დასავლეთით, მდ. მოქვის რაიონებში (Г. Квириквелия, 1979:341-346). გათხრების დროს გამოიხატა შემდეგი სურათი: ძვ. წ. VIII-VII სს.-ში მდ. მოქვის შესართავთან წარმოიქმნა მსხვილი, მრავალპროფილიანი სამეურნეო დასახლება. ძვ. წ. VII ს.-ის შუა ხანებში ნამოსახლარი განადგურდა და შემდგომში აღარ განახლებულა. მიკრორეგიონის ცენტრი ინაცვლებს დღევანდელი ოჩამჩირის აღმოსავლეთით. მკვლევრის დაკვირვებით, ბერძნები აქ ჩნდებიან არაუადრეს ძვ. წ. V ს.-ისა. გაურკვეველი მიზეზების გამო, ისინი არ სახლდებიან მდ. მოქვის შესართავთან, სტრატეგიულად ხელსაყრელ ბორცვზე, რომელიც იმ დროისთვის სრულიად თავისუფალი და დასახლებისათვის გამოსადეგი იყო. ისინი სახლდებიან რამდენიმე კილომეტრის დაშორებით აღმოსავლეთის მიმართულებით, სადაც, დასაწყისიდანვე, წარმოადგენდნენ ეთნიკურ უმცირესობას. ავტორის აზრით, ეს მდგომარეობა უნდა აიხსნას ადგილობრივი კოლხი მოსახლეობის აღნიშნულ ადგილებში განსახლებით. აქედან გამომდინარე, გ. კვირკველია აკეთებს დასკვნებს, რომ ბერძენი მოახალშენეების ინტერესის სფეროში არ შედიოდა სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიების ათვისება, არამედ მათი მიზანი იყო ადგილობრივ მოსახლეობასთან საჭირო კონტაქტების დამყარება.

თვით ბერძნების არსებობას განსაზღვრავენ ტერიტორიაზე მოლუსკების, ნიჟარების და ხამანკების ნაშთების პოვნით, რაც დამახასიათებელ კვების პროდუქტს წარმოადგენდა მოახალშენეთა მენიუში. ლ. სოლოვიოვიც გიენოსს განსაზღვრავს, როგორც ტიპურ სავაჭრო ფაქტორიას, რომლისათვისაც დამახასიათებელი იყო საზაფხულო სეზონური სავაჭრო ურთიერთობა, ხოლო ზამთარში ცარიელდებოდა.

ამ საკითხების კომენტარებისას, პროფ. ოთარ ლორთქიფანიძე ეთანხმება გ. კვირკველიას მიერ გამოთქმულ ვარაუდებს და ასკვნის, რომ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისგან განსხვავებით, ბერძნები მოახალშენეები ცარიელ ადგილებს კი არ ირჩევდნენ, არამედ სახლდებიან ადგილობრივი მოსახლეობის სიახლოვეს, ოჩამჩირის ტერიტორიაზე და არა მდ. მოქვის შესართავთან (Г. Квириквелия, 1979:347-348). მსგავსი მოსაზრებები გააჩნიათ, ამ საკითხთან დაკავშირებით, სხვა ავტორებსაც (Д. Качарава, 1979: 304-309).

1935 წელს ქ. ოჩამჩირესთან, მდინარე ჯიკუმურის შესართავთან, სამ ბორცვზე აღმოჩნდა ძველი ნამოსახლარის ნაშთები. პირველი გათხრები აქ ჩაატარეს: მ. ივაშჩენკომ, ლ. სოლოვიოვმა და ბ. კუფტინმა. მოგვიანებით, სამუშაოები გააგრძელა დ. კაჭარავამ. დღეისათვის ოჩამჩირესა და გიენოსის იგივეობა მეცნიერებაში ეჭვს აღარ იწვევს.

ნამოსახლარი წარმოქმნილია ხელოვნურ ბორცვზე და თარიღდება ძვ. წ. VI-IV სს.-ით. ამ დასახლების ქვემოთ დაფიქსირებულია ენეოლითური ხანის ნამოსახლარი. გ. შამბა ამ ადგილებზე ანტიკურ ხანაში ქალაქის არსებობაზე მიაწინებს, მაგრამ ანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი ქალაქმშენებლობის პრინციპები დაფიქსირებული არსად არ არის. საქმე გვაქვს ტიპურ კოლხურ დასახლებასთან.

მასალების სიმწირის გამო, ჭირს საცხოვრისის ხასიათის გარკვევა. ქვის ნაგებობის არსებობა არსად ფიქსირდება. საცხოვრებლის ერთადერთ ნაშთებს წარმოადგენს რიყის ქვებით მოკირწყვლილი მოედნები, თიხის ბათქაშის ფრაგმენტები. კოლხეთის დაბლობის კლიმატური პირობები არ იძლეოდა იმის საშუალებას, რომ მოსახლეობას გაეკეთებინა საცხოვრებელი მიწურები. დ. კაჭარავას ვარაუდით, მოახალშენეები მშენებლობისათვის ხეს იყენებდნენ. არქეოლოგიურ მასალებში წარმოდგენილია როგორც ადგილობრივი ნაწარმი, ასევე იმპორტი (პირველი, რა თქმა უნდა, სჭარბობს).

აღმოჩენებს შორის, ინტერესს იწვევს ზღვის ნიჟარებისა და ხამანკების სიმრავლე „ა“ ბორცვის ტერიტორიაზე, რაც მანიშნებელია ბერძნული მოსახლეობის არსებობისა.

ავტორის აზრით, ისინი აქ დასახლდნენ არაუგვიანეს V ს.-ის შუა ხანებისა. არქეოლოგიური მასალებით არ დასტურდება ტიპური ბერძნული კოლონია-პოლისის აგრარული ხასიათის კოლონიის არსებობა. არც დემოგრაფიული წიაღსვლები შეინიშნება ამ ფონზე. ბერძნული დასახლებები

შექმნილია არსებული კოლხური დასახლების გვერდით. ადგილობრივი მოსახლეობა V-IV სს.-ში ექცევა ელინიზაციის პროცესში. არ არის არავითარი კვალი იმისა, რომ ბერძენი კოლონისტები ენეოდნენ სამეურნეო-მწარმოებლურ საქმიანობას. ძვ. წ. III-I სს.-ში კოლხების ელინიზაციის პროცესი დაკავშირებულია არა ბერძნულ კოლონიზაციასთან, არამედ სულ სხვა ისტორიულ ფენომენტთან – ელინიზმთან. აქედან გამომდინარე, მკვლევარი ასკვნის, რომ გიენოსი წარმოადგენდა ბერძნულ (სავარაუდოდ, ათენურ) სავაჭრო ფაქტორიას, რომელიც არსებობდა კოლხურ დასახლებასთან. ის წარმოადგენდა მშვენიერ საზღვაო ნავსადგურს ბოსფორისაკენ მიმავალ გზაზე.

რაც შეეხება კოლხეთის საქალაქო ცხოვრებას, მხოლოდ ორი ძეგლი: ეშერისა და ვანის ნაქალაქარები (ძვ. წ. III-I სს.) იძლევიან იმის საშუალებას, რომ წარმოდგენა ვიქონიოთ ქალაქის დაგეგმარებაზე, არქიტექტურაზე და, საერთოდ, კოლხეთის საქალაქო ცხოვრების შესახებ, რასაც ვერ ვიტყვით ჯერჯერობით ფიქვნარზე. მხოლოდ დიდი მასშტაბის სამუშაოები წარმოაჩენს რეალურ სურათს, თუ როგორი ტიპის დასახლებასთან გვაქვს საქმე. ამ კითხვას საბოლოოდ გაეცემა პასუხი, როდესაც აღმოჩნდება ბერძნული კვარტალი. რაც შეეხება კოლხების უბანს, მის შესახებ შედარებით სრულყოფილი წარმოდგენა არსებობს.

მნიშვნელოვანი გამოკვლევები ჩაატარა ამ მხრივ ვ. ლიჩელმა საყანჩიას ნამოსახლარზე (ძვ. წ. III-I სს.), რომელიც ვრცელდება 20 ჰექტარზე. მკვლევარმა, დასახლების საერთო მოედნის გათვალისწინებით, მიახლოებით დაადგინა მოსახლეობის რაოდენობა ძვ. წ. II სს.-ში. კერძოდ, გამოთვალა საცხოვრებელი სახლების რაოდენობა, მიმდებარე კარ-მიდამოთი, დამხმარე სათავსოები და ა. შ. გამოკვლევებით მიიღო ასეთი სურათი: საყანჩია, რომელიც წარმოადგენდა სავაჭრო-სახელოსნო დასახლებას, მოსახლეობის რაოდენობით, სავარაუდოდ, ითვლიდა 256-320 ადამიანს. შესწავლილია დაახლოებით 12-მდე ნაგებობა. ზოგ შემთხვევაში, ხერხდება გეგმის დადგენაც, კონსტრუქციული დეტალების გამოვლენა. სახეზეა ინოვაციებიც, რომლებიც არაა დამახასიათებელი VI-IV სს.-ის კოლხეთისათვის და იბერიას უფრო უკავშირდება (ძვ. წ. IV-III სს.). კერძოდ, რიყის ქვის ფუნდამენტზე ხის ნაგებობის გამართვა, კედლების შელესვა 12 სმ-იანი თიხის ბათქაშით, რაც კოლხეთისათვის იყო დამახასიათებელი.

კიდევ ერთ დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს აღნიშნულ ნაგებობათა კრამიტით გადახურვა, მიუხედავად მათი ფუნქციონალური დანიშნულებისა, რაც ელინისტურ ხანაში კრამიტის ფართო მოხმარებასა და მასიურ წარმოებაზე მიუთითებს.

როგორც მკვლევარი ასკვნის, III-II სს.-ის სამოსახლოების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ სამშენებლო მასალებზე დაყრდნობით, ამა თუ იმ კონკრეტული პირობებიდან გამომდინარე, გამოვლინდა კოლხური, იბერიული და ბერძნული ელემენტების სინთეზი.

რაც შეეხება ნაგებობათა (სამოსახლოს?) დაგეგმარებას, ის ყველა შემთხვევაში ოთხკუთხაა და წარმოადგენს ორ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ნაგებობას 150 მ² საერთო ფართობით. ამრიგად, წლის განმავლობაში, მხოლოდ ორი ნაგებობის გამოყენება შეიძლებოდა, რაც გამორიცხავდა ნაგებობის ფუნქციონალურ გამიჯვნას ოიკოსად (სახლად), ანდრონად (მამაკაცთა), გინეკეიდ და გინეკეისად (ქალთა) და სხვა ნაწილებად, რაც დამახასიათებელი იყო მხოლოდ ელინისტური ხანის ბერძნული სახლებისათვის. საყანჩიას სახლები განსხვავდებიან იბერიულებისგანაც, რომელთა დაგეგმარება უფრო უბრალოა (სავარაუდოდ სერი, ბამბების ნამოსახლარი).

VI-IV საუკუნეების კოლხური ნამოსახლარებისათვის (მაგ. სიმაგრე) დამახასიათებელია ოთხკუთხა ხის სახლები. ეზო-კარი შემოღობილია ხის წნელებიანი ღობით. სიმაგრისაგან განსხვავებით, საყანჩიაში დამხმარე ნაგებობანი გატანილია ეზოს გარეთ. ზემოთ ხსენებულიდან გამომდინარე, ვ. ლიჩელი ასკვნის, რომ ძვ. წ. III-II საუკუნეების შიდა კოლხეთის ნაგებობანი არ ემორჩილებოდნენ ბერძნული ხუროთმოძღვრების პრინციპებს, თუმცა გარკვეული გავლენა მაინც შეიმჩნევა.

2003 წელს ფიქვნარის ნამოსახლარის ე. წ. „ნამჭედური II“ ბორცვის SO-62 სექტორის კვ. 75-85-95-ში მიწის ზედაპირიდან 1,50 მ-ის დაღრმავების შედეგად ჭრილზე დაკვირვება (ელინისტური ხანის მასალების სიჭარბე, შიგადაშიგ ერევა წინაანტიკური ხანის უფორმო კერამიკის ფრაგმენტები) გვაფიქრებინებს, რომ ელინისტურ ხანაში იქმნება მეორე პატარა ბორცვი, რაზეც იმართება სამოსახლო. როგორც ჩანს, ამ პერიოდში მოსახლეობა საგრძნობლად მატულობს, ერთი ბორცვი ვეღარ აკმაყოფილებს გაზრდილ მოთხოვნებს და ჩნდება ახალი სამოსახლო. ამიტომ, ამ შემთხვევაში, მივიღეთ უჩვეულო სურათი, როდესაც ელინისტური ხანის კულტურული ფენისათვის დამახასიათებელი არტეფაქტები წინა-ანტიკური ხანის კულტურული ფენის ქვემოთაა განფენილი.

SO-62 სექტორის 85 კვადრატში მოიხსნა ბათქაშოვანი პლასტი აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით. მისი სიგრძე დაახლოებით 5 მ-ია. დარჩენილი ნაწილი შედის ჩრდილოეთის მხარეს, გაუთხრელ ნაწილში. ჯერჯერობით, ფიქსირებული სიფართო 1,30 მ-ს შეადგენს. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში ადგილი უნდა გვქონდეს საცხოვრებელ სახლთან, რომელიც, აქ გამოვლენილი თანმხლები კერამიკის მიხედვით, ელინისტურ ხანაში აუგიათ.

თუ გავიხსენებთ, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე, გასული საუკუნის 80-იან წლებში, IV კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი სახლის ზომებს – 6X7 მ-ზე (სასარგებლო ფართი 42 მ²) და შენობის დამხრობას, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კონსტრუქციულად ბევრი არაფერი შეცვლილა. კოლხებში, როგორც ჩანს, სახლმშენებლობა და მისი დაგეგმარება ტრადიციულადაა შენარჩუნებული საუკუნეების განმავლობაში.

გათხრების შედეგად დადასტურდა, რომ სახლი ხისგან იყო ნაგები და თიხით შელესილი. შიგა სათავსო ტიხრების გარეშეა. ხის საძირკველს, მეტი სიმტკიცისათვის, გადაჯვარედინებული სწორკუთხა ფორმა აქვს. რელიეფის მოთხოვნების შესაბამისად, ცალ მხარეს იყენებდნენ ხის უჯრედის ფორმის ხიმიწვებს. იატაკი თიხატკეპნილითაა შესრულებული. კედლები თიხით ილესებოდა. ჩვენ მიერ ადრე აღმოჩენილია ჯარგვლის ინოვაციური, თორმეტნახნაგა, მრგვალი ფორმის ლითონსახმელი სახელოსნო. არაფერს ვამბობთ ფრიად გავრცელებულ, წნელებით შესრულებულ დამხმარე სათავსოებზე. ჩვენთან, გადახურვა ისლით ან ყავრით სრულდებოდა. ალბათ, უფრო ისლით. ხის კონსტრუქციები ხანძრის შედეგადაა დამწვარი. კედლების შესაღესი ნახანძრალი ბათქაში უფორმო აგურის სახეს იღებს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეზო-კარის რიყის ქვებით მოკირწყვლა მთელს კოლხეთშია იმ პერიოდისათვის დაფიქსირებული, რაც უთუოდ უწყობდა ხელს სამოსახლოზე სიმშრალისა და სისუფთავის შენარჩუნებას. რაც შეეხება ინვენტარს, აქ საოჯახო ჭურჭლის თითქმის ყველა სახეა წარმოდგენილი, რაც იმ პერიოდის კოლხეთშია გავრცელებული: ელინისტური პერიოდის კოლხური სქელკედლიანი წითლად გამომწვარი პითოსის ფრაგმენტები, ამფორის ფრაგმენტები (გვხვდება იმპორტიც-სინოპა, ქიოსი და სხვ.), ქოთნები, მომცრო დერგები, ქვევრის ფრაგმენტები, თხელკედლიანი სასმისები და ჯამები, სანაყები, ხელსაფქვაკები, როდინები, კერამიკის საპრიალებლები, თევზის საჭერი ბადის სხვადასხვა ზომის ქვის სანაფები.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბოლო წლებში ჩვენ მიერ წარმოებული არქეოლოგიური გათხრები რამდენიმე მიმართულებით მიმდინარეობდა. ჩანს, რომ ადრე მიღებული თეზა, თითქოს ნამოსახლარი გადაჭიმულია 60-70 ჰექტარზე, გადასახედია. დღეს, როდესაც გაიზარდა კვლევის არეალი, როდესაც ხელთ გვაქვს თანამედროვე ტექნიკური საშუალებანი, კერძოდ, საკვლევი ტერიტორიის აეროფოტო სურათის კომპიუტერული ვარიანტი, საშუროა ამ მონაცემების დაზუსტება. ამის გარდა, იმ ადგილას, სადაც გათხრები მიმდინარეობს, გზის გადაღმა, აღმოსავლეთით, დაბა ჩოლოქის მიმართულებით, სადაც ექსკავატორი წმენდს ადრე გათხრილ სადრენაჟო არხებს, შეიმჩნევა კერამიკული მასალების მკვეთრი სიმცირე მთელს პერიმეტრზე. ჩვენი დაკვირვებით, ნამჭედურის დიდი ბორცვი და ნამჭედური II ამ დასახლებათა სისტემის პერიფერიას უნდა წარმოადგენდეს. საფიქრებელია, რომ აღმოსავლეთის საზღვარი აქ გადის. დანარჩენი სამოსახლოები უნდა განლაგებულიყო სამხრეთიდან – ჩრდილოეთის მიმართულებით მდინარე ოჩხამურის მარჯვენა სანაპიროზე მდ. ჩოლოქის შესართავამდე, იქ, სადაც ამჟამინდელი ხიდია – მდ. ჩოლოქის მარცხენა და მარჯვენა სანაპიროს ლოკალურ საზღვრებში. გასათვალისწინებელია, რომ დასავლეთის, მიმართულებით, იქ, სადაც ამჟამად ბენზინგასამართი სადგურია, არასდროს არავითარი მინიშნება არ ყოფილა არქეოლოგიურ ძეგლთან კავშირის შესახებ. ჩრდილოეთითაც ყველაფერი გარკვეულია, რადგან აქ არსებობს ბუნებრივი საზღვარი ზღვის სახით, რომელსაც ყოფს დიუნური დასახლება. ფაქტობრივად, წრე შეიკვრება მაშინ, როდესაც დადგინდება ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი. ამ გარემოებათა გათვალისწინების შემდეგ, ინტერესმოკლებული არ იქნება დემოგრაფიული საკითხების კვლევა სხვადასხვა ეპოქაში. მით უმეტეს, რომ სხვა ძეგლებისგან განსხვავებით, ფიჭვნარს გააჩნია თავისი ნეკროპოლი, რომლის ზუსტი საზღვრებიც, ასევე, დასადგენია.

საერთოდ, დემოგრაფიული პოტენციალის პრობლემის განსაზღვრა არახალია. ამ საკითხის კვლევისას იყენებდნენ, ძირითადად, ორ მეთოდს: ერთი, რომელიც ეყრდნობოდა ლიტერატურულ ტრადიციას და მეორე – არქეოლოგიურ მონაცემებს. არქეოლოგიური მეთოდის გამოყენება, პირველ ყოვლისა, დაკავშირებულია საკვლევი ქალაქის ან დასახლების შესახებ ლიტერატურული მონაცემების არარსებობასთან. ამ შემთხვევაში, მკვლევარი ეყრდნობა მხოლოდ სარწმუნო არქეოლოგიურ ფაქტებს. შესაძლებელია, ეს მეთოდი ვერ იძლევა სრულყოფილ სურათს, მაგრამ შეფარდებით წარმოსახვის საფუძველზე, იქმნება რეკონსტრუქციის რეალური შესაძლებლობა.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, პირველი რიგის ამოცანად მიგვაჩნია, განისაზღვროს ნამოსახლარის ზუსტი საზღვრები, გამოიკვეთოს სამოსახლოების პარამეტრები, სადაც შესაძლებელია, დადგინდეს ბორცვების ზუსტი რაოდენობა. საბოლოოდ, შესაძლებელია, ჩამოვყალიბდეთ, რამდენი სამოსახლო შეიძლება გამართულიყო აღნიშნულ ბორცვებზე. გამოვიყენოთ შესწავლილი საცხოვრებელი სახლების ზომები, რაც შესაძლებლობას მოგვცემს, მიახლოებით დავადგინოთ ადამიანების რაოდენობა, რომლებსაც შეეძლოთ, ერთდროულად ეცხოვრათ ამ სახლებში განსაზღვრულ ეპოქაში. ასეთი სახის გამოკვლევები, ჩვენი აზრით, დაგვეხმარება იმ სურათის წარმოსახვაში, რომელიც ახლოს იქნება ჰიპოთეზურ რეალობასთან.

ამგვარად, წარმოდგენილ ნაშრომს საფუძვლად დაედო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების არქეოლოგიური შესწავლა. სამეცნიერო თვალსაზრისით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის ზონაში განლაგებულმა მრავალფენიანმა გორა-სამოსახლოების კომპლექსმა. სტაციონარულად გათხრილი ეს ძეგლები ფართო საშუალებას იძლევა, რათა მოვახდინოთ მოპოვებული მასალის განზოგადება არა მარტო რეგიონულ ჩარჩოებში, არამედ მთელი ისტორიული კოლხეთის მიმართაც.

მრავალწლიანი გამოკვლევების შედეგები ზემოთ ჩამოთვლილ ძეგლებს უნიკალურს ხდის თავისი მნიშვნელობით საქართველოს არქეოლოგიისათვის. სრულადაა შესწავლილი იმდროინდელი კოლხური დასახლების სისტემა და კარ-მიდამო, კონსტრუქციული სტრუქტურა და მშენებლობის ტექნიკა.

ყოველი შესწავლილი ბორცვი ექვსფენიანია, რაც მნიშვნელოვნად აიოლებს და, ამავე დროს, იძლევა ფართო ასპარეზს, რათა მოვახდინოთ ამა თუ იმ პრობლემის სიღრმისეული განზოგადება. სტრატეგიაფია, ძირითადად, დადგენილია. ნამოსახლარები განეკუთვნებიან ძვ. წ. XV-II სს. ძეგლებს. ის დასაშვებ ფარგლებში უახლოვდება მეცნიერულ მიმოქცევაში გავრცელებულ სტრატეგიაფიულ სქემას. თუმცა, უძველესი ქვედა ფენის დათარიღებისას, ჩვენ ვიტოვებთ არჩევანის საშუალებას, რათა მივემხროთ ამ პრობლემაზე მომუშავე მეცნიერთა ჯგუფის თვალსაზრისს და გამოვთქვათ იმედს, რომ მომავალი სამუშაოები მოგვცემს საშუალებას, რათა მკაფიოდ გამოვკვეთოთ ჩვენი მოსაზრება აღნიშნული საკითხის ირგვლივ.

ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისის (და ზოგადად, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს) ზონაში მცხოვრები ხალხის მეურნეობრივი სახე მრავალფეროვანი და იმ ეპოქებისათვის მაღალგანვითარებულია. გვიანბრინჯაოს ხანის საწყის ეტაპზე აშკარად გამოკვეთილია შრომის დიფერენცია. მოსახლეობის ყველა ფენა ჩართული ჩანს ამ პროცესში. ჩვენს საკვლევ ობიექტზე ჭირს რომელიმე დარგის პრიორიტეტულად გამოკვეთა, ყველა აუცილებელია და სასიცოცხლო მნიშვნელობას იძენს. ყოველ სამოსახლოზე ლითონსახმელი სახელოსნოა გამართული, რაც აძლევს ადგილობრივ მოსახლეობას საშუალებას, განავითაროს ალბ-მიცემობა მიმდებარე რეგიონებში. გვექონდა რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ჩვენ მიერ აღმოჩენილ ყალიბებს ზუსტად მოერგო საკმაოდ მოშორებით აღმოჩენილი ბრინჯაოს ნივთები.

მინათმოქმედების განვითარებას ხელს უწყობს ადგილზე დამზადებული სამეურნეო იარაღები. ფართო ხმარებაშია სახვნელები. აღმოჩენილია მრავალრიცხოვანი ოსტეოლოგიური მასალა და მესაქონლეობის განვითარებასთან დაკავშირებული მრავალი ნივთი. ადგილზევე მზადდებოდა სამეთუნეო ნაწარმი და ხის ჭურჭელი.

ჩვენი დაკვირვებით, II-I ათასწლეულთა გასაყარი სწორედ ის პერიოდია, როდესაც კოლხეთში იწყება მეურნეობრივი და სულიერი აღმასვლა. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხის მსოფლმხედველობა ანალოგიურია იმდროინდელი მცირეზიური და საერთო კავკასიური მოსახლეობის მსოფლმხედველობისა. რაც შეეხება საკულტო დანიშნულების მრავალგანყოფილებიან კეცებს, რომელთა გავრცელების არეალი საკვლევი რეგიონის ფარგლებს არ სცილდება, გვაფიქრებინეს, რომ ამ ნივთის მომხმარებელი მოსახლეობა ცალკე ტომად უნდა ვივარაუდოთ.

Summary

The Ispani settlement appeared 7 km away from Kobuleti in ancient times, at the turn of the IV-III millennia BC. After certain cataclysms, in the middle of the II millennium BC, the population of this culture settled at Pichvnari, at the confluence of the rivers of Choloki and Ochkhamuri, about one kilometer from the sea, and continued their existence until the II century AD. There are traces of the continuous development of the settlement bearing the Colchis culture.

In the scientific literature, the most famous of this group of settlements is housing hill of Namcheduri, the systematic study of which began in the 1960s. It is located on the right bank of the Ochkhamuri, in the most prominent place, and is surrounded by many large and small housing hills.

In 1981, it was decided to carry out a complex study of the mentioned hills. In the same year, approximately 500 m from the confluence of the Choloki and Ochkhamuri, an excavator made two large ditches on the left bank of the Choloki and significantly damaged the cultural layers. The archaeological expedition of South-West Georgia was involved in the research (leader – Professor D. Khakhutaishvili, deputy - Professor A. Kakhidze, head of the group - I. Chavleishvili). The season of 1981 was devoted to putting the existing trenches in order and collecting and sorting the material from the disturbed cultural layers.

The housing hill is 200 m away from «Namcheduri» and it was conventionally called Choloki-side settlement. Another hill is located between them, on which we conducted a small-scale archaeological excavation in 1980. This group of monuments represents the southernmost part of the Colchis plain, which is bordered by mountains to the north and represents the watershed of the river basin of the Supsa-Natanebi. It covers an area of about 100 ha. It should be noted that the ancient settlements are stratigraphically overlaid by the ancient settlement of the VI-II centuries BC.

In 1982, the cultural layers exposed by the bulldozer were studied. The proximity of the river, heavy ground and incessant rains reduced the effectiveness of the work to a minimum.

In 1983, in the vicinity of this monument, about 100 m away, the study of another hill began, which was excavated by archaeologist Nino Inaishvili for two years. Due to objective reasons, only the cultural layers of the Antique period could be studied here, and a pottery production center of the Hellenistic period was found.

The swampy environment made digging incredibly difficult, with primitive technical equipment it was very difficult to keep the ditch dry. Because of this, we cut a deep drainage channel to the south, at the head and bottom of which we arranged dams. We managed to study the western section of the ditch. Here, it was clearly seen that the more archaic peaty and brown layers, containing wood and organic matter, were placed under the cultural layers of Antiquity. It took several years to get the ditch in order. We removed the excess ballast, leveled the walls, collected the bulk pottery fragments and prepared the monument for a long archaeological study that lasted ten years. Due to the fact that the mentioned area was used for sowing annual crops for a long time, the 1st and 2nd cultural layers (IV-II and VI-IV centuries BC) located on the surface of the hills are mixed with each other. These layers, in the form of a strong ceramic layer, are washed at the bottom of the hill, at the level of the river. Among these materials we find different types of tiles, Colchian and imported (Chios, Thasos, Sinopean) amphorae, black-lacquered krater, pithos, and ceramic fragments of other household or tableware.

The same can be said about the 3rd cultural layer. The upper part has been removed from the entire area of the hill and only fragments have survived. It seems to have traces of a strong fire. Of the surviving buildings, only a thick layer of charred and red-burnt layer has reached. The ceramics found here were also exposed to fire. There is a similar picture on the 3rd layer of «Namcheduri». We are not dealing here with a local fire, but it seems that the entire community settlement experienced a strong enemy invasion, which razed everything to the ground.

As a result of the study of the 3rd layer, we found ceramic molds and fragments of blowpipes, sledgehammers, mortar, ceramic polishers, rod weights/sinkers, etc., typical for this period only. Similar materials are found in abundance on other synchronous monuments of Colchis, first of all, in Kobuleti municipality, in the vicinity of iron forging workshops: Legva I, Tsetskhlauri I, Tsetskhlauri II, Dune settlements of Tsikhisdziri, etc.

4th cultural layer is distinguished by the abundance and variety of materials. The most important thing is that we excavated the whole complex of the settlement: a residential house, a metal workshop, a barn, a shed, defensive buildings and fragments of a wooden fence. Among the accompanying archaeological materials, it is worth noting: a wooden plow, casting molds for various purposes, bronze products, various ceramic ware, ceramic loom weights, spindle-weights, wooden household and tableware, various hunting-related materials, a large amount of osteological material belonging to both domestic and wild birds and animals, carbonized grains of wheat, etc.

Layer 5th, in terms of materials, does not differ much from layer 4th. The ceramics are identical to the materials found on the 5th layer of «Namcheduri» and the cult monuments of Pichvnari. Similar ceramics are widespread on the contemporary monuments of Colchis. These materials are distinguished by a variety of shapes, quality of firing, decorative or other types of ornamentation. Carbonized grains of various varieties, fruits of nuts, chestnuts, buckwheat are often found in this layer. After the excavation of the workshop site found in the 4th layer, the foundation of a similar building appeared in the 5th layer as well. This workshop has finally been proven to be earlier than the one mentioned above. However, there should not be a large chronological gap between them.

The study of the Late Bronze Age, layer 4th, was associated with a number of difficulties. The lack of proper technical equipment makes the process of archaeological works even more difficult. As a result of taking the first belt, wooden stilts appeared. This layer is characterized by a black color and is completely burnt; plaster and ceramics are mixed together. Among the materials found, it is worth noting the fragments of multi-sectioned earthenware pans, which were supposed to be imitations of ritual breads. Similar slabs dated to the first quarter of the I millennium BC were found in abundance during the excavations of Bobokvati and Pichvnari sand dunes.

The ceramics of this layer clearly bear archaic traces and are genetically related to the pottery of the Early Bronze Age peatland settlement found in Ispani. Preparation was made for a plaster layer, the diameter of which is approx. 2 m, it has a strong trace of fire. There were found two whole pots, ceramic fragments with a rim and a nipple. We assume the existence of a residential house in this place. A wooden fence, the size of which is within 3.40 m, was cleaned there. Nearby is a processed wooden log, the length of which is more than 6 meters. The said wooden fence passes over it. Interesting materials were found in these squares, possibly related to the Trialeti culture. These are black-glazed pottery with mesh ornament and also black-glazed plain sherds. The discovery of a blower related to metal casting is also worth noting.

All the settlements uncovered in Pichvnari are located on artificial, relatively elevated hills surrounded by marshy meadows.

The topographical location of the hills was the basis for creating an oval-type enclosure with its defensive structures. The first concern was defense against the natural elements that threatened the people living by the sea every day, so a wooden fence was surrounded around the hill, which protected the settlement from both water and enemy. During the excavation of the Choloki-side settlement, we discovered a double pile of vertically connected wooden fence, which was filled with stones and family waste from within. Inside it, the foundations of three small buildings, separated by about 3 m from each other, are located on wooden beams. Here we assume the wooden towers that protected the settlement from the south.

Judging by the monument we have excavated, two or three families must have lived on one garment. The presence of one patriarchal family is also possible. It is also interesting that two or three-family homesteads have been preserved to this day, and in ethnography it is known as «Colchian homestead».

The architectural composition of homestead depended on the nature of the terrain, labor and natural environmental conditions. On the example of the Choloki-side settlement, we can imagine a complete picture of the ancient Colchis settlement: in the central part, on the top of the hill, there is a bronze-foundry workshop, in the east - a residential house, barn, in the west - a shed with its braided structure, etc.

Judging by the example of the settlements found in the Choloki-Ochkhamuri mouth, here, like other contemporary monuments of Colchis, from the structural point of view, log cabin is the leading type.

There are buildings made of wickerwork. If other settlements are dominated by rectangular buildings, at the Choloki settlement, in the 4th cultural layer, a circular planning building is also found.

A rectangular outbuilding (2.20 X 2.00 m) is attached to the south of the building. It was pulled out with wickerwork.

In many cases, it is possible to find piles. They are driven vertically into the ground, apparently to support the logs.

We think that this building had the purpose of a pantry, where the craftsman kept his products and tools. The proper material found there gives us the basis for this conclusion. The floor of the building seems to have been compacted with clay, and it is still difficult to talk about the roofing. There are two options here - either it had a roof covered with a conical roof or a crown-type log roofing.

Excavations in the area of the workshop revealed that there was also a workshop of typical construction in the 5th layer. There should not be a big chronological gap between 5th-4th cultural layers. Moreover, the continuity of one era can be observed here. This can be clearly seen in the example of comparing the shapes of ceramic material and their decoration. Apparently, the workshop of cultural layer 5th was built with a single wall. It was destroyed as a result of a great flood, which is indicated by the river sand, which stratigraphically separates the mentioned workshops from each other.

During the leveling of the hill, the inhabitants of the 4th cultural layer had damaged the older layer. Therefore, we could not identify the furnace and other materials characteristic of it. The remains of the building found in square B-C-8 must belong to one of the dwellings. On top of it was a rather thick red plastered layer, which seemed to have traces of a strong fire. It is clearly visible in the cut that it belongs to the 4th layer. An oval-shaped bronze bracelet with a double-headed clasp was found in square C-7. Inside the building, several large fragments of basalt stone were found, possibly from the hearth. The foundation is built with alder trees. The structure is log-type, in several places there are preserved wooden beams. The length of the building is 6 m, width - up to 7 meters.

The foundation is arranged like a grid, but it is broken on the east side. In the east, we observed three wooden log structures located independently of each other. They have the shape of a box, it is likely that the foundation of the house, especially the eastern facade, was built on box-shaped beams. A similar architectural solution is still preserved in Ajara. In the vicinity of the building, we found a lot of household utensils, including undamaged ceramics, as well as a wooden spoon, a jar, a fragment of treated leather, a wooden plow. There are abundant bony materials, especially dolphin skulls.

The structure discovered in the 6th layer of «Namcheduri» is the earliest in the settlement complex at the Choloki-Ochkhamuri confluence. Its functional purpose is still not completely clear. Well-selected and ax-cleaned logs were used for the construction of the house, the absolute age of which was determined by the radiocarbon method as 1380-1480 BC. Colchis lowland reached this level of construction art already in the Middle Bronze Age, when houses were built with specially selected ax-hewn logs/posts.

A number of innovations can be observed in the art of construction, which is also reflected in the enrichment of the set of carpentry tools. It is worth noting that the builders of the 5th layer settlement are no longer satisfied with clay floors and introduce the tradition of paving the house and yard with stone. It should be noted that at this time the same practice is confirmed in Shida Kartli as well.

In the early Iron Age, another innovation was established - plastering the walls of the log cabin with a thick layer of clay solution. As can be assumed from the data presented in the work of Vitruvius, the traditional ways, which are fixed in the Choloki-side settlement, «Namcheduri» VI and Ispani, continue to exist even later.

South-western Georgia, along with the surrounding areas, represented the main and oldest center of the Colchis bronze culture. This culture seems to have been formed in the southeastern Black Sea littoral.

One of the centers of metal casting in southwest Georgia of the Late Bronze and Early Iron Age must have been the settlements located in the confluence of Choloki-Ochkhamuri rivers.

The metal casting workshop, which should have been synchronous with the settlement Namcheduri V (XIII-XII centuries BC), as it can be seen from the excavations, was destroyed by the inhabitants of Namcheduri III. They had painstakingly leveled the hill for the settlement. In 1981, during reconnaissance work, a clay mold for casting a spear and a nozzle tube for a blower were found.

In 1986, in order to define the final stratigraphy of the Choloki-side settlement hill, we made a 2x2 m delve. From cultural layer 6th, we found, among other materials, a fragment of a blower nozzle pipe associated with metal casting.

In 1988, we conducted reconnaissance on the opposite side of the Choloki-side ditch, on the right bank of the river. Here, while plowing the land, the tractor threw up a lot of ceramic material, scattered over a large area. In these materials we found a mold for beads. It is possible that a metal foundry workshop was held in this settlement as well.

In 1981, a planned archaeological study of the Choloki settlement began. The mentioned settlement is also located in the area of the village that is adjacent to Namcheduri. In the first years, many items related to metallurgy were found, mainly clay nozzle pipes of various shapes and diameters, molds, ore stone mortars and sledgehammers.

During the 1985 expedition season, a clay fire-pot, a hoe mold fragment, an arrowhead mold, a nozzle tube, and an ax mold top fragment were uncovered. It is noteworthy that all the above mentioned uncovered items related to the production of metal weapons were found in one line, at the border of cultural layers 4th and 3rd. Apparently, we are dealing with the flushing of things here, and the workshop where metal weapons were made must have been located on the top of the hill.

In 1986, we started to study the round building built with logs, found on the top of the hill. As a result of the preparation, we were assured that only the foundation, which was built with logs parallel to each other, could survive. In many cases it was possible to identify the piles. They are embedded vertically in the ground and seem to have supported the logs. The precision that the builders of that time maintained is remarkable.

The mentioned building was badly burned and this must be the reason that only the foundation has survived. The places where the piles are attached are clearly visible on the plan. It is built with wooden logs characteristic of Colchis architecture.

Supposedly, the workshop found in the 4th layer of the Choloki-side settlement was, in its time, a cult building as well, and the blacksmiths of that time performed the rituals preserved to this day ethnographically in similar forms. The fact that the cult service took place in this forge is proven by the horn-shaped stands and multi-sectioned earthenware pans, on which cult breads were baked.

It should not be a coincidence that the building is twelve-sided and the sacramental pit is surrounded by 12 piles. The scholarly opinion shows that the horn-shaped pillars are a schematic image of the bull cult and are closely related to the moon deity. The carbonized grains of hominy found on the floor may have been scattered round the forge during the ritual. Indigenous traditions, which seem to date back to the end of the II millennium, are characteristic of all of Colchis. Blacksmiths were also honored in Armenia, Ossetia and Cherkessia.

We consider it admissible that the pit found in one corner of the forge, which is enclosed by a wooden fence, was used for placing clay vessels, namely, for sacramental items, just as we have confirmed it in the ethnographic materials of Abkhazia and Samegrelo.

ბიბლიოგრაფია

- ნ. აბესაძე, შერეული ქორწინებები საქართველოს ქალაქებში, ოჩხარი, თბ., 2002.
- ი. ადამია, ხალხური ხუროთმოძღვრების ზოგიერთი ნიმუში მდ. ყვირილას ზემო დინების ხეობაში, მაცნე, XII, 1967.
- დ. ახვლედიანი, კრამიტი ვანის ნაქალაქარიდან, თბ., 1999.
- მ. ბექაია, ოჯახის ეთნოსოციოლოგიური კვლევის მეთოდური საკითხები, თბ., 1988.
- ალ. გამყრელიძე, პომპონიუს მელას ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1965.
- ვ. ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941.
- დ. ბრაუნდი, კოლხები და ბერძნები: ზოგიერთი მოსაზრება ძველი ეთნიკური კატეგორიების შესახებ, ძიებანი, 8, თბ., 2002.
- გ. გამყრელიძე, კოლხოლოგიური ნარკვევები, თბ., 2001.
- გ. გობეჯიშვილი, სტალინირის ნაცარგორა, მიმომლხილველი, 2, თბ., 1958.
- ე. გოგაძე, კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა, თბ., 1982.
- სრ. გოგიტიძე, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა, თბ., 1978.
- სრ. გოგიტიძე, ქობულეთის ქვის ხანის ნამოსახლარზე 1980 წ. ჩატარებული სავლე კვლევა-ძიების შედეგები, სდსძ, XII, 1983.
- სმ. გოგიტიძე, ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის სახელწოდებისათვის, ჟურ. „ჭოროხი“, 1998.
- სმ. გოგიტიძე, აჭარის ტერიტორიაზე მოსახლე ტომის ვინაობის საკითხისათვის, ბათუმი, 2002.
- ნ. გოცირიძე, მასალები ქართული თხის წარმოშობის შესახებ, საქართველოს ზოოტექნ-სავეტერინარო ინსტიტუტის შრომები, 2, თბ., 1941.
- ა. დავითაძე, კაბინეული, ძეგლის მეგობარი, 59, 1982.
- დონ ქრისტოფორო დე კასტელი, ცნობები და აღბოძი საქართველოს შესახებ, თბ., 1976.
- ნ. ვაშაკიძე, სუფსა-ნატანების აუზის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, საკანდიდატო დისერტაცია, ბათუმი, 1975.
- ნ. თოფურია, საქონლის საზამთრო და საზაფხულო სადგომები დასავლეთ საქართველოში, საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები, თბ., 1970.
- ა. ინაიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უძველესი ნამოსახლარებისა და ნაქალაქარების არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ძირითადი შედეგები (1959-1971 წწ), სდსძ, III, 1973.
- ა. ინაიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედიციის 1974 წ. მუშაობის შედეგები, სდსძ, VI, 1977.
- ნ. იოსელიანი, ქართული ბრახისცეროს კრანოლოგიური გამოკვლევა, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 4, 1927.
- ნ. იოსელიანი, მასალები ხევსურული ფურის ოსტეოლოგიისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 4, 1927.
- ც. კაკაბაძე, სპილენძის ჯართის გამოსადნობი ქურები დასავლეთ საქართველოში, ძეგლის მეგობარი, 64, 1983.
- ც. კაკაბაძე, გ. ჯალაბაძე, მჭედლობა საქართველოში, სამეგრელო, 1979.
- ა. კალანდაძე, სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, სოხუმი, 1953.
- ა. კახიძე, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის, მსკა, 4, 1965.
- ა. კახიძე, საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები, თბ., 1971.
- ა. კახიძე, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ანტიკურ ხანაში, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1979.
- ა. კახიძე, გ. თავამაიშვილი, ირ. ჩავლეიშვილი, სავლე არქეოლოგიური კვლევა-ძიებანი ფიჭვნარის ქვიშაზეინულებზე, ბამ-ის შრომები, V, თბ., 2013.
- ა. კახიძე, შ. მამულაძე, ჭოროხის აუზი – კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი, 2000.
- ა. კახიძე, ნ. სურმანიძე, მ. ნაგერვაძე, აჭარა ენეოლით-ბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანაში, ბათუმი, 2016.
- ი. კიკვიძე, მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბ., 1976.
- ნ. კეჭახმაძე, ფლავიუს არიანე მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თბ., 1961.

- არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1939.
- გ. ლეუავა, ანტიკური ხანის საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები, თბ., 1979.
- ნ. ლომოური, ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის, თბ., 1958.
- ნ. ლომოური, კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1962.
- ნ. ლომოური, კლავდიოს პტოლემეოსის, გეოგრაფიული სახელმძღვანელო, თბ., 1995.
- გ. ლორთქიფანიძე, პტოლემეოსის „გეოგრაფიის სახელმძღვანელო“ და კოლხეთის ქალაქების ლოკალიზაციის პრობლემები, „ოჩხარი“, თბ., 2002.
- ოთ. ლორთქიფანიძე, სოხუმში აღმოჩენილი ანტიკური რელიეფი, საბჭოთა ხელოვნება, №4, 1965.
- ოთ. ლორთქიფანიძე, არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი, თბ., 1986.
- ოთ. ლორთქიფანიძე, ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ., 2002.
- ოთ. ლორთქიფანიძე, ე. გოგოლაშვილი, დ. კაჭარავა, გ. ლიჩელი, მ. ფირცხალავა, ა. ჭყონია, ძვ. წ. VI-IV სს. კოლხური კერამიკა ვანიდან. ვანი V, თბ., 1991.
- ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941.
- მ. მახარაძე, ქართული ხალხური ხის ჭურჭელი, თბ., 1988.
- გ. მელიქიშვილი, კავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისთვის, თბ., 1965.
- ქ. მირიანაშვილი, თევზჭერის იარაღების შესწავლისათვის, მსე, 18, 1973.
- ქ. მირიანაშვილი, მეთევზეობის შესწავლისათვის საქართველოში, მსე, 21, 1981.
- თ. მიქელაძე, ქსენოფონტეს „ანაბაზისი“, თბ., 1967.
- თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბ., 1974.
- თ. მიქელაძე, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე, თბ., 1978.
- თ. მიქელაძე, კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები, თბ., 1985.
- დ. მუსხელიშვილი, ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1978.
- გ. ნიორაძე, არქეოლოგიური დაზვერვები მტკვრის ხეობაში, სსმმ, XIII-B, თბ., 1944.
- ე. პეტროპულოსი, ემპირიონი და აპოკია-პოლისი ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ძვ. წ. VI და V საუკუნეებში: ურბანისტული თვალსაზრისი, ურბანიზმი შავიზღვისპირეთში არქაულსა და კლასიკურ ხანაში, თბ., 2002.
- ა. რამიშვილი, კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, ბათუმი, 1974.
- ნ. რეხვიაშვილი, ქართული ხალხური მეტალურგია, თბ., 1964.
- ჯ. სახუტაიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ადრერკინის ხანაში, თბ., 1986.
- ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, ბათუმი, 1959.
- ლ. სუმბაძე, კოლხური საცხოვრებელი სახლი ვიტრუვიუს მიხედვით, სმამ, VI, თბ., 1945.
- ირ. სურგულაძე, ასტრალური სიმბოლიკა ქართულ ხალხურ ორნამენტში, თბ., 1993.
- ა. ურუშაძე, გეორგიკა, III, თბ., 1936.
- ა. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტიკის თქმულებაში, თბ., 1964.
- ნ. ფიფია, ელინური ექსპერიმენტი დასავლეთ საქართველოში – ბერძნული ახალშენები (გენეზისი, ისტორია), სადოქტორო დისერტაცია, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2013.
- კ. ფიცხელაური, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები, თბ., 1973.
- გ. ქავთარაძე, საქართველოს ენეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური კულტურების ქრონოლოგია ახალი მონაცემების შუქზე, თბ., 1981.
- დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1965.
- თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბ., 1957.
- თ. ყაუხჩიშვილი, ჰიპოკრატე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1965.
- თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 1, თბ., 1967.
- თ. ყაუხჩიშვილი, არისტოტელეს ზოგიერთი ცნობისთვის, ქართული წყაროთმცოდნეობა, 2, თბ., 1968.
- თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 3, თბ., 1977.
- ვ. შამილაძე, ალპური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ., 1969.

- ვ. შამილაძე, მესაქონლეობასთან დაკავშირებული სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, აჭარის სოფელი, თბ., 1969.
- ვ. შამილაძე, ქართული ხალხური საკრავები და საკრავიერი მუსიკა, თბ., 1970.
- ვ. შამილაძე, მესაქონლეობის ზოგიერთი თავისებურების შესახებ საქართველოში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა, 6, თბ., 1978.
- ი. ჩავლეიშვილი, გორა-სამოსახლო ნამჭედურ III: 1981 წ. წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში (ხელნაწერი, ინახება ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების არქივში).
- ი. ჩავლეიშვილი, კაჟისა და ბრინჯაოს ისრისპირები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან, სდსძ, XII, 1983.
- ი. ჩავლეიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები ფიჭვნარის უძველეს ნამოსახლარზე 1983 წელს, სდსძ, XV, 1986.
- ი. ჩავლეიშვილი, მესაქონლეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში, სდსძ, XVII, 1988.
- ი. ჩავლეიშვილი, მესაქონლეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, VII, თბილისი, 1988.
- ი. ჩავლეიშვილი, კოლხური ბრინჯაოს საწარმოები ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისში, სდსძ, XIX, 1991.
- ი. ჩავლეიშვილი, დასახლების სტრუქტურა და მშენებლობის ტექნიკა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში. 1999 (ხელნაწერი, ინახება ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების არქივში).
- ი. ჩავლეიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ნამოსახლარები გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1999.
- გ. ჩიტაია, რაჭული სახენელი, ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიის და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, თბ., 1937.
- გ. ჩიტაია, სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში, ენიშკის მოამბე, X, 1941.
- ა. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938.
- თ. ჩიქოვანი, ეთნოარქეოლოგიური ეტიუდები, თბ., 1989.
- გ. ჩხიკვაძე, ქართული მუსიკალური ფოლკლორის ისტორიოგრაფია, მსე, 12-13, თბ., 1963.
- ალ. ციციშვილი, შინაური ცხვარი და მსხვილი რქოსანი პირუტყვი საქართველოში ნაპოვნი ზოგიერთი მასალის მიხედვით, თბ., 1955.
- ა. წულაძე, ეთნოგრაფიული გურია, თბ., 1971.
- დ. ხახუტაიშვილი, საინტერესო არქეოლოგიური გათხრები, გაზ. „საბჭოთა აჭარა“, N 34, 1957.
- დ. ხახუტაიშვილი, კლდეში ნაკვეთი ქალაქი, თბ., 1965.
- დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, 2, თბ., 1970.
- დ. ხახუტაიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური კვლევის ძირითადი შედეგები, სდსძ, 8, 1979.
- დ. ხახუტაიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ ზღვისპირეთი ადრერკინის ხანაში, თბ., 1986.
- დ. ხახუტაიშვილი, ქობულეთის ქვეყანა, I, ბათუმი, 1995.
- დ. ხახუტაიშვილი, იბერიის ქალაქთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1996.
- ნ. ხახუტაიშვილი. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ადრერკინის ხანაში, თბ., 1986.
- ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, 1, ტფილისი, 1930.
- გ. ჯავახიშვილი, ანთროპომორფული პლასტიკა წარმართული ხანის საქართველოში, თბ., 1984.
- ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. 1, თბ., 1979.
- ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორია, 1, თბ., 1946.
- ო. ჯაფარიძე, მიწათმოქმედების იარაღები დასავლურ ქართულ კულტურაში. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 49, თბ., 1953.
- Н.А. Аджинджал, Из этнографии Абхазии, Сухуми, 1969.
- Амиан Марцелин, История, Киев, 1907.
- М.В. Барамидзе, Л.В. Джибладзе, Древнейшие пахотное орудие из с. Пичори, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 135, თბ., 1989.

- В.В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования и обрядовое археологическое искусство грузинских племен, Тб., 1957.
- В.Д. Блаватский, Земледелие в античных государствах северного Причерноморья, М. 1953.
- И.Б. Брашинский, Некоторые особенности древнегреческой экспансии в Восточном Причерноморье, Тезисы докладов Всесоюзной научной конференции "Античные, византийские и местные традиции в странах Восточного Черноморья", Тб., 1975.
- Витрувий, Десять книг об архитектуре, перевод Ф.А.Петровского. М, 1936.
- Т.В. Гамкредидзе, В.В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, II, Тбилиси, 1984.
- Б.Н. Граков, Материалы по истории Скифии в греческих надписях, ВДИ, 3, 1939.
- Я.Н. Гумель, Погребальный курган (№ 1) около Еленендорфа, Азербайдж. ССР, Баку, 1931.
- А.Н. Джавахишвили, Строительное дело и архитектура поселения южного Кавказа в V-III тыс., Тб., 1973.
- Л.А. Ельницкий, Из исторической географии древней Колхиды, ВДИ, 2, 1938.
- С.А. Есаян, Скульптура Армении эпохи ранней бронзы, Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековья, Москва, 1981.
- М.М. Иващенко, Античное селище вблизи Очамчиры, АН Грузинской ССР, архив М.М. Иващенко № 16, 16а.
- А.А. Иессен, К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе, Москва-Ленинград, 1935.
- М. Инадзе, Причерноморские города древней Колхиды, Тб., 1968.
- Г.К. Кавтарадзе, хронологии эпохи неолита и бронзы Грузии, Тб., 1983.
- Т. Каухчишвили, Скилак и его Перипл: сведения греческих писателей о Грузии, 1, Тб., 1967.
- Т. Каухчишвили, Письменные источники по вопросу колонизации восточного Причерноморья, Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья Цхалтубо -1977, Тб., 1979.
- Д. Качарава, Некоторые вопросы истории Гизноса. Проблемы греческой колонизации северного и восточного Причерноморья. 1979, Тб, ст. 304-309.
- Д. Качарава, Некоторые вопросы истории Гизноса, Тб., 1979.
- Г. Квирквелия, Очамчире и его окружение в VIII-V вв. до н.э. Демографическая ситуация в Причерноморье в период великой Греческой колонизации. Материалы II всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья Цхалтубо, 1979. Тб., 1981, стр. 341-346.
- И. Кобаля, Из мифической Колхиды, СМОМПК, 1897.
- П.М. Кожин, К проблеме происхождения колесного транспорта, Древняя Анатолия, Москва, 1985.
- К.М. Колобова, Из истории раннегреческого общества, Ленинград, 1951.
- Ю.А. Краснов, Об одной группе роговых и деревянных орудий эпохи неолита и бронзы, Краткие сообщения института археологий, Москва, 1970.
- Ю.А. Краснов, Рала Симферопольской стелы, Советская Археология, 2, Москва, 1971.
- С.Д. Крижинский, К вопросу об определении количества поселения в Греческом эллинистическом городе. Причерноморье в эпоху эллинизма, Цхалтубо, 1982, Тб., 1985.
- Б.А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941.
- Б.А. Куфтин, К проблеме неолита внутренней Картли и Юго-Осетии, სპმ, XVI-B, 1947.
- Б.А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, 1, Тб., 1949.
- К.Х. Кушнарева, Древнейшие памятники Двина, Ереван, 1977.
- В.В. Латышев, Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, ВДИ, 1-4, 1947-1949.
- Г. Лежава, Древнейшая деревянная архитектура по «Анабасису» Ксенофонта, მაცნე-ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 3, თბ., 1971.
- В.Т. Личели, Торгово-ремесленное поселение III-II вв до н.э. во внутренней Колхиде. Причерноморье в эпоху Эллинизма, Тб., 1985.
- Г.А. Лордкипанидзе, Животноводство и промыслы античной Колхиды, СА, 1, 1967.
- С.И. Макалатия, Культовые места и связанные с ними ритуальные обряды у грузин-мохевцев, Сборник АН СССР академику Н.Я. Марру, Москва-Ленинград, 1935.
- М.И. Максимова, Античные города Юго-восточного Причерноморья, Москва-Ленинград, 1956.

- О. Малинова, Я. Малина, Прыжок в прошлое, Москва, 1988
- Т.К. Микеладзе О некоторых результатах полевых исследований в зонах новостроек Колхидской низменности в десятой пятилетке, Археологические исследования на новостройках Грузии, Тб., 1982.
- Т.К. Микеладзе, К археологии Колхиды, Тб., 1990.
- Т.К. Микеладзе, М.В. Барамидзе, О некоторых итогах полевых исследований в колхидской низменности в зонах новостроек, Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР. Тб., 1976.
- Т.К. Микеладзе, М.В. Барамидзе, Колхский могильник VII-VI вв. до н.э. в с. Нигвзиани-Краткие сообщения института археологий, 151, Москва, 1977.
- Т. Микеладзе, Д. Хахутаишвили, Древнеколхидское поселения Намчедури. Тб., 1985.
- Минеральные ресурсы ССР Грузии, Тифлис, 1933.
- Р.М. Мунчаев, Древнейшая культура Северо-Восточного Кавказа, МИА, 100, 1961.
- Б.Б. Пиотровский, Археология Закавказья, Ленинград, 1949.
- Б.Б. Пиотровский, Развитие скотоводства в древнем Закавказье, СА, 23, 1959.
- К.Н. Пицхелаури, Основные проблемы истории племен Восточной Грузии XV-VII вв. До нашей эры: по археологическим материалам, Тб., 1972.
- К.М. Скалон, Изображение животных на керамике, Труды отдела истории первобытной культуры, 1, Ленинград, 1941.
- Л.М. Славин, Олвия как город в VI-I вв до н.э., СА, 4, 1958.
- А.Н. Соловьев, Следы древнего соляного промысла близ г. Сухуми и г. Очамчира, Труды Абхазского Государственного Музея, 1, Сухуми, 1947.
- А.Н. Соловьев, Селища с текстильной керамикой на побережья Западной Грузии, СА, 14, 1950.
- С.А. Токарев, Религия в истории народов мира, Москва, 1964.
- Н. Урушадзе, Древнегрузинское классическое искусство, Тб., 1988.
- Д. Хахутаишвили, Природа и человек в приморской полосе Колхиды в эпоху голоцене. Кавказско-Ближневосточный сборник VII, Тб., 1984.
- Д. Хахутаишвили, Производство железа в древней Колхиде, Тб., 1987.
- Т.С. Хачатрян, Древняя культура Ширака, Ереван, 1976.
- И.Н. Хлопин, Модель крупного жертвенника из Ялангач-депе, КСИД, 98, 1964.
- Н.В. Хоштария, Археологические исследования Уреки, შპს, 1, 1955.
- Г.С. Читая, Пахотные орудия и системы земледелия в Грузии, XXV международный конгресс востоковедов, доклады делегаций СССР, Москва, 1960.
- Г.Ф. Чурсин, Материалы по этнографии Абхазии, Сухуми, 1957.
- B. Butkowski, Kreta, Warszawa, 1978.
- S. de Jesus, The development of prehistoric mining and metallurgy in Anatolia, Oxford, 1980.
- E. Kakhidze, Classical-period Greeks and locals at Pichvnari, eastern Black Sea Area, Tios/Tieion on the Southern Black Sea in the Broader Context of Pontic Archaeology, edited by Gocha R. Tsetskhladze, Ş. Yıldırım, Oxford, 2023, pp. 319-330.
- B. Martiny, Kirne und Girbe, Ein Beitrag Zur Kulturgeschichte Besonders Zur Geschichte Der Milchwirtschaft, Legare Street Press, 2023.
- J. Mellaart, Excavations at Çatalhöyük, Anatolian Studies, 12, 1963.
- G. Oallet, La colonization greque en Occident, XII Международный конгресс исторических наук, 1, Москва, 1973.
- A. Otonlandos, Les wateriaux de construction et la technicturale des anciens Greces, I, Paris, 1966.
- N. Vashakidze, N. Inaishvili, Greek import of the late Archcuc and Classical periods in Tsikhisdziri, Pont-Euxin et commerce: la genus de la „Route de la Soie“: Actes du IXe Symposium de Vani (Colchide) – 1999, Paris, 2002.

სურათების და ტაბულების აღწერილობა

სურათი 1 – მდ. ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისი

სურათი 2 – მდინარე ოჩხამური

სურათი 3 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი

სურათი 4 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის პირველადი მდებარეობა

სურათი 5 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურული ფენა

სურათი 6 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გრაფიკული ჭრილი

სურათი 7 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის კულტურული ფენები ჭრილში

სურათი 8 – ნამჭედურის ბორცვი

სურათი 9 – ნამჭედურის ბორცვის III კულტურული ფენა

სურათი 10 – ნამჭედურის II, გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურული ფენა, საერთო ხედი

სურათი 11 – კასპის რაიონში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ნივთი

სურათი 12 – დ. ერმაკოვის ფოტო (დასავლეთ საქართველო)

სურათი 13 – მხატვარ ა. გოგიშვილის შექმნილი ნახატები (საქართველოს ეროვნული არქივი)

1904 წ. სამეგრელო-გურია

სურათი 14 – ძაღლის გამოსახულებები 1. ძაღლის სკულპტურული გამოსახულება, ფიჭვნარის დიუნა. 2. კოლხური ბრინჯაოს ცული. სოფ. ხიხაძირი. გამოსახულია სტილიზებული ძაღლი. 3. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი სოფ. მახვილაური, ძაღლის თიხის მინიატიურული გამოსახულება. 4. ქობულეთის მუნიციპალიტეტი, სოფ. ბობოყვათი. დიუნაზე აღმოჩენილი რქისებრი სადგარი, რომელზეც ამოკანვრის ტექნიკით შესრულებულია ჯიშის ფიგურა.

სურათი 15 – კოლხური ჯიშის ძაღლი.

სურათი 16 – ბრინჯაოს ხანის ოვალური ლითონსახმელო სახელოსნო. გვიანბრინჯაოს ხანა. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი.

სურათი 17 – გათხრების საერთო ხედი. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი.

სურათი 18 – ხის საცხოვრებელი სახლის საძირკველი, გვიანბრინჯაოს ხანა. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი.

სურათი 19 – ჯარგვალური სახლის ხის ჭდობის დეტალები. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი.

სურათი 20 – ხის სახლის ნაშთები, საერთო ხედი. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი.

სურათი 21 – ზემო აჭარაში გავრცელებული ხის ხიმინჯებზე შემოდგმული სახლი.

სურათი 22 – გვიანბრინჯაოს ხანის ნაღის ფრაგმენტების ორგოთი. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი.

სურათი 23 – ნაღის ხის ორგო. ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი.

სურათი 24 – დ. ერმაკოვის ფოტო. გურული ნაღია.

სურათი 25 – ნაღის ორგო. ტრაპიზონის მხარე.

სურათი 26 – ნამჭედური. ხის საცხოვრებელი სახლის გეგმა. ძვ. წ. XV-XIV სს.

სურათი 27 – ნამჭედური გეგმა.

სურათი 28 – ნამჭედური. კარ-მიდამოს ქვებით მოკირწყლული III კულტურული ფენა.

სურათი 29 – სვანეთში აღმოჩენილი ოქროს საკიდი ძვ. წ. III-II სს.

სურათი 30 – კოლხური სახლის შიგა ინტერიერი. ა.გოგიშვილის ნახატის მიხედვით.

სურათი 31 – მეგრელის ოთახი. ა. გოგიშვილი.

სურათი 32 – კრისტოფორო დე კასტელის ნახატი, მეგრული სამოსახლო.

სურათი 33 – ქობულეთის მუნიციპალიტეტი, კარ-მიდამო. XIX საუკუნე.

სურათი 34 – ოზურგეთის მუნიციპალიტეტი, სოფ. ბაღდადი, წნულებით აგებული და თიხით შელესილი მარანი. XIX საუკუნე.

სურათი 35 – ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი, სოფ. თხილნარი. XIX საუკუნე.

სურათი 36 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი. გეგმა.

სურათი 37 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის ლითონსახმელო სახელოსნო. რეკონსტრუქცია.

სურათი 38 – „საზედაშე“ ორმო.

ტაბულა I – ცულის ყალიბები. ფიჭვნარი: 1, 2, 3, 4, 6, 7, შუბის პირის ყალიბი 5.

ტაბულა II – ისრის პირა ყალიბები – 1, 2. შუბის პირის ყალიბი – 3. თიხის ყალიბი – 4-5. მძივე-ბის ყალიბი – 6, 7. გულსაკინძის ყალიბი – 8.

ტაბულა III – გულსაკინძის ყალიბი – 1. ორმაგი ცულის გამოსახულებანი გულსაკინძის ყალიბი – 2. ქვის უროები – 3, 4, 5. თიხის ტიგელები – 6, 7. თიხის საბერველი მილი – 8.

ტაბულა IV – გაურკვეველი ნივთის ჩამოსასხმელი ყალიბის ფრაგმენტი – 1. საბერველი მილების თიხის ფრაგმენტები – 2. კოლხური ცულის ყალიბების ფრაგმენტი – 3. თიხის ლითონის ჩამოსასხმელი ციცხვი – 4.

ტაბულა V – თიხის ტიგელი – 1. ციცხვი – 2. ტიგელის ფეხის ფრაგმენტი – 3. ტიგელის ფეხის ფრაგმენტი – 4. ბრინჯაოს ზოდის ფრაგმენტი – 5, 6. ისრის პირის ცვილის მოდელი – 7. ბრინჯაოს ლურსმნები – 8, 9, 10.

ტაბულა VI – ბრინჯაოს დანა – 1, 2. რკინის ისრის პირი – 3. ბრინჯაოს შუბის პირი – 4, 5. შუბის პირის თიხის ყალიბი – 6, 7, 9. ისრის პირის თიხის ყალიბი – 8-10. ფოთლის მაგვარი ნივთის ჩამოსასხმელი თიხის ყალიბი – 11. ბრინჯაოს ნივთი – 12.

ტაბულა VII – თიხის ყალიბები – 1, 2, 3, 4. თიხის სატეხის მსგავსი ნივთის ჩამოსასხმელი ყალიბის ფრაგმენტები – 5, 6, 7, 8, 9.

სურათი 39 – ხის არქაული ხანის სახვნელები – 1, 2, 3, 4, 5, 6.

სურათი 40 – მოხვნის რეკონსტრუქცია.

ტაბულა VIII – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ხის სახვნელის ფრაგმენტები – 1, 2, 3. კაჟის ნამგლის ჩასართები – 4.

სურათი 41 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა.

სურათი 42 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა. გრაფიკული ნიმუშები.

სურათი 43 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ფარეხის გეგმა.

სურათი 44 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ძვლის სალამური.

სურათი 45 – უფლისციხის სალამური.

სურათი 46 – დელფინის თავის ქალა.

სურათი 47 – კაჟის ისრის პირები.

ტაბულა IX – რიყის ქვის თევზსაჭერი ბადის საძირავები.

ტაბულა X – გვიანბრინჯაოს ხანის VI კულტურული ფენის ქოთნის ფრაგმენტები.

ტაბულა XI – VI კულტურული ფენის რქისებრშვერილიანი და ე. წ. ძუძუკებიანი კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XII – კულტურული ფენის რქისებრშვერილიანი და ე. წ. ძუძუკებიანი კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XIII – ქოთნის და დერგის ძირები.

ტაბულა XIV – V კულტურული ფენის ქოთნის ფრაგმენტები.

ტაბულა XX-V კულტურული ფენის ორნამენტირებული კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XVI-IV კულტურული ფენის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XVI – V-IV კულტურული ფენის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XVII – V-IV კულტურული ფენის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XVIII – V კულტურული ფენის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XIX – V კულტურული ფენის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XX – V კულტურული ფენის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XXI – IV კულტურული ფენის ფრაგმენტები.

ტაბულა XXII – V კულტურული ფენის სასმისი.

ტაბულა XXIII – V კულტურული ფენის ქოთანი.

ტაბულა XXIV – V კულტურული ფენის ქოთანი.

ტაბულა XXV – IV კულტურული ფენის დერგის ფრაგმენტები.

ტაბულა XXVI – IV კულტურული ფენის დერგის ფრაგმენტები.

ტაბულა XXVII – IV კულტურული ფენის დერგის ფრაგმენტები.

ტაბულა XXVIII – IV კულტურული ფენის დერგის ფრაგმენტები.

ტაბულა XIX – მრავალგანყოფილებიანი კეცები.

ტაბულა XXX – საკულტო მოედნის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XXXI – საკულტო მოედნის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XXXII – საკულტო მოედნის კერამიკის ფრაგმენტები.

ტაბულა XXXIII – III კულტურული ფენის დერგი.

ტაბულა XXXIV – IV კულტურული ფენის კერამიკა.
 ტაბულა XXXV – საკულტო მოედნის კერამიკა.
 ტაბულა XXXVI – ზოომორფული ყურები – 1. დიუნაზე აღმოჩენილი ქოთანი – 2.
 ტაბულა XXXVII – ნამჭედური II ზოომორფულყურებიანი დერგი.
 ტაბულა XXXVIII – V კულტურული ფენა. ქოთანი – 1. IV კულტურული ფენა. ზოომორფულყურებიანი ქოთანი – 2.
 სურათი 48 – ხის მრგვალი სადღვეები.
 სურათი 49 – ხის ჯამი.
 სურათი 50 – ხის კოვზი.
 ტაბულა XXIX – ხის ნივთი – 1 სახელური – 2. ხის ვარცლი – 3.
 ტაბულა XL – ხის ჯამი – 1, ხის კოვზი – 2. ხის სადღვებელი – 3.
 ტაბულა XLI – ხის კაბინი – 1. ხის კოვზის ფრაგმენტი – 2. რკოს ფრაგმენტი – 3.
 ტაბულა XLII – ხის სადღვებელი – 1. ხის ძაფის კოჭი – 2. ძაფი – 3. ხის ვარცლი – 4.
 ტაბულა XLIII – ხის გაურკვეველი ნიჟბის მაგვარი ნივთი – 1. ხის საქსოვი დაზგის მაქო – 2.
 ტაბულა XLIV – არქაული საქსოვი დაზგა. გრაფიკული გამოსახულება – 1. ხის არქაული საქსოვი დაზგა – 2.
 ტაბულა XLV – აჭარაში გავრცელებული საქსოვი დაზგა. დიდაჭარა, ხულო.
 ტაბულა XLVI – თიხის კვირისტავეები.
 ტაბულა XLVII – ანტიკური პერიოდის საქსოვი დაზგის საწაფები.
 ტაბულა XLVIII – ანტიკური პერიოდის საქსოვი დაზგის საწაფები – 1. თევზსაჭერი თიხის საძირავეები – 2. თიხის კვირისტავეები – 3.
 სურათი 51 – ზოომორფული ყურები.
 სურათი 52 – რქისებრი სადგრები და თიხის ფალოსები.
 სურათი 53 – რქისებრი სადგრები.
 სურათი 54 – რქისებრი სადგრები.
 სურათი 55 – რქისებრი სადგრები.
 სურათი 56 – მრავალგანყოფილებიანი კეცები.
 სურათი 57 – ხეცსურული რიტუალური პური ბოჩოლა – 1, 2. სვანური ტაცუირების ელემენტი – 6-8. სვანური რიტუალური პური – 9. ჩერქეზული ხის და რკინის გამოსახულებანი – 3, 5.
 სურათი 58 – თიხის ფალოსები.
 სურათი 59 – ფიჭვნარის საკულტო ძეგლის ქრილი.
 სურათი 60 – საკულტო მოედანი.
 სურათი 61 – საკულტო მოედანი.
 სურათი 62 – თიხის სადგარი.
 სურათი 63, 64, 65, 66 – კრეტა-მიკენური სამყაროსათვის დამახასიათებელი ალუბარდის და ხარის გამოსახულებანი.
 სურათი 67 – ცაიში აღმოჩენილი ალუბარდის ფორმის ოქროს საკიდი.
 სურათი 68 – ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ყალიბი – 1. მახვილაურში აღმოჩენილი ბრინჯაოს საკინძი – 2. კრეტაში აღმოჩენილი ოპირა ცულის მოდელი – 3. კრეტაში აღმოჩენილი გამოსახულებანი – 6, 8. ნამჭედურში აღმოჩენილი სადგარი – 7. ქვემო ქართლში სოფ. წინწყარო, ორპირა ალუბარდის მაგვარი ბრინჯაოს საკიდები – 5
 სურათი 69 – სოხუმის საფლავის სტელა.

